

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Θεόδωρος Κατσουλάκος Γεωργία Κοκκορού - Αλευρά Βασίλειος Σκουλάτος

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Αρχαία Ιστορία
Α΄ Γυμνασίου

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Θεόδωρος Κατσουλάκος

Φιλολόγος, εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Γεωργία Κοκκορού - Αλευρά

Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών

Βασίλειος Σκουλάτος

Σχολικός Σύμβουλος

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Εμμανουήλ Μελάς

Επίκ. Καθηγητής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου

Ιωάννης Νεραντζής

Σχολικός Σύμβουλος

Αιμιλία Μπάνου

Φιλολόγος, εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αλεξάνδρα Σφουρή

Φιλολόγος

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα

Σύμβουλος Π.Ι.

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Δημήτριος Γέρος

Ζωγράφος

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ
ΕΡΓΑΣΙΕΣ

“ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ - MULTIMEDIA Α.Ε.”

Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:

«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ

Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο:

«Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης

Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί Υπεύθυνοι Έργου

Γεώργιος Κ. Παλιός

Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου

Μόνιμος Πάρεδρος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Θεόδωρος Κατσουλάκος Γεωργία Κοκκορού-Αλευρά Βασίλειος Σκουλάτος

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ

Αρχαία Ιστορία

Α΄ Γυμνασίου

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΓΕΓΟΝΟΤΟΣ	5
Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΑ ΝΕΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ	9
ΒΟΗΘΗΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ	10
ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΧΟΛΕΙΟ	13
ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΗ	16
I. Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΙΘΟΥ	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ	21
II. ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1100 ΕΩΣ ΤΟ 800 π.Χ.	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ (800-479 π.Χ.)	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄: Η ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ (479-431 π.Χ.)	62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄: ΗΓΕΜΟΝΙΚΟΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΚΑΜΨΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ (431-362 π.Χ.) ..	79
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄: Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	96
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄: ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ	110
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ΄: ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	116
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄: ΑΠΟ ΤΗ ΡΩΜΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ	139

ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΓΕΓΟΝΟΤΟΣ

A. Εννοιολογικές διευκρινίσεις

1. *Ο δάσκαλος της ιστορίας και ο ιστορικός.* Ο δάσκαλος από τη στιγμή που θα κληθεί να διδάξει το μάθημα της ιστορίας λειτουργεί, τηρουμένων των αναλογιών, ως ιστορικός και ιστοριοδίφης ακόμη. Δε συγγράφει βέβαια ιστορία ούτε έχει ως ενασχόλησή του την αναδίφηση των αρχείων· αναπαράγει όμως την ιστορική γνώση. Δε φέρει στο φως νέα τεκμήρια, υποβάλλει όμως αυτά στη βάσανο της κριτικής. Αξιολογεί τα γεγονότα και θέτει την άποψή του υπό την κρίση των μαθητών. Τίποτε, εξάλλου, δεν αποκλείει να προσέρχεται στο έργο της προσέγγισης της ιστορικής ζωής του ανθρώπου υπό διπλή ιδιότητα, του ερευνητή και του δασκάλου. Κι οι δύο, πάντως, έχουν συναίσθηση της ευθύνης που επωμίζονται.

2. *Η έννοια της ιστορίας.* Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση του καθαυτό αντικείμενου μας, κρίνουμε σκόπιμο να διασαφήσουμε ορισμένες έννοιες, απαραίτητες για την τεκμηρίωση του θέματος. Πρώτα πρώτα πρέπει να διευκρινίσουμε την έννοια της ιστορίας. Ιστορία είναι η ζωή των ανθρώπων στο παρελθόν, αλλά και το αποτέλεσμα του διανοητικού μόχθου για την κατάκτηση της γνώσης αυτής. Υπό την έννοια αυτή το πρώτο είναι απόλυτο και το δεύτερο σχετικό. Τη διττή διάσταση του αντικείμενου κατέδειξε ο Έγκελς κάνοντας λόγο για “res gestas” και “historiam rerum gestarum”.

3. *Το ιστορικό γεγονός.* Ιστορικό γεγονός είναι κάθε ανθρώπινη πράξη, κάθε φυσικό φαινόμενο, κάθε δραστηριότητα που επηρεάζει θετικά ή αρνητικά την πορεία του κοινωνικού βίου.

Το ιστορικό γεγονός προσδιορίζεται από τον ιστορικό και αποτελεί ως ένα βαθμό δημιουργημά του. Η επιλογή γίνεται με βάση την υπόθεση του ιστορικού και το πρόβλημα που αυτός καλείται να λύσει. Η κατανόηση και η ερμηνεία του γεγονότος δεν είναι στατική, αλλά δυναμική και σχετίζεται με τον βαθμό κατανόησης ή ερμηνείας ενός ανάλογου γεγονότος του παρόντος.

B. Ερμηνευτική προσέγγιση

1. *Η διάσταση του γεγονότος.* Το γεγονός εμπεριέχει στοιχεία που συνιστούν την οντότητά του και το καθιστούν μοναδικό. Απαντούν κυρίως στα ερωτήματα τι, πού, πότε και μαζί με τα αποτελέσματα τα οποία έπονται του γεγονότος (ενώ τα αίτια προηγούνται) συμβάλλουν στο να χαρακτηριστεί το γεγονός ως στρατιωτικό, πολιτικό, διπλωματικό, κοινωνικό, πολιτισμικό, οικονομικό κ.ά. Η ενέργεια αυτή κρίνεται απαραίτητη, αφού μέσω αυτής θα καθοριστεί και η οπτική. Η αξιολόγηση του γεγονότος υπεισέρχεται και στο επίπεδο της ερμηνείας. Οι διαφορετικές απόψεις των ιστορικών σχετίζονται περισσότερο με την εξήγηση και λιγότερο με την περιγραφή.

2. *Η αιτιότητα.* Κάθε σκεπτόμενος άνθρωπος μπροστά στο ιστορικό γεγονός αναρωτιέται «γιατί». Η ερμηνεία του γεγονότος είναι έργο του ιστορικού. Τα αίτια συνυπάρχουν με τα γεγονότα. Τα γεγονότα πρέπει να παρατίθενται στη χρονική τους αλληλουχία, για να καθίσταται σαφής, διά του συσχετισμού, η κατάταξη των αιτιών που τα προκαλούν, αφού το ένα υπεισέρχεται στο άλλο. Όσο καλύτερα γνωρίζει ο ιστορικός το γεγονός, τόσο καλύτερα μπορεί να το κατανοήσει και να το μεταδώσει. Είναι, πάντως, δύσκολο

να διακριβωθούν οι λόγοι που ωθούν τους ανθρώπους να δράσουν κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Ακόμη δυσκολότερο είναι να εκτιμηθεί ο βαθμός συμβολής του καθενός αιτίου στην παραγωγή του γεγονότος. Οι ίδιες αιτίες δεν παράγουν τα ίδια γεγονότα. Μερικοί μάλιστα ιστορικοί προτιμούν να δίνουν απαντήσεις σε ερωτήματα του τύπου «πώς συνέβη» και όχι «γιατί συνέβη». Αν αφαιρεθεί όμως το «πώς» και το «γιατί», η ιστορία θα μεταβληθεί σε απλή διήγηση. Η ασυμφωνία ανάμεσα στους ιστορικούς έχει ως σημείο αναφοράς τη διάγνωση των αιτιών. Οι ιστορικοί, πάντως, αναγνωρίζονται από τα αίτια που επικαλούνται.

3. *Ο χρόνος.* Το γεγονός εγγράφεται στον χρόνο. Χωρίς ακριβή υπολογισμό του χρόνου το γεγονός μένει μετέωρο, απροσδιόριστο, ανεξήγητο. Ο χρόνος δεν προσδιορίζει μόνο το γεγονός, αλλά και το ερμηνεύει, αφού η δεδομένη στιγμή εκφράζει και τις προϋποθέσεις και τις δυνατότητες της ιστορικής πραγματικότητας. Ο χρόνος δεν καταγράφει απλώς το γεγονός, αλλά αποτυπώνει τις ιδιαίτερες ικανότητες των δραστών της ιστορικής ζωής και τις δυνατότητες της εποχής τους. Κι ενώ στη διδακτική πρακτική ο χρόνος παρίσταται ως ευθεία, σε σημεία της οποίας αντιστοιχούν τα γεγονότα, στην επιστημονική ανάλυση ο βίος των ισχυρών προσώπων της ιστορίας αποδίδεται καλύτερα με τη χρήση της καμπύλης. Ακόμη, οι παρατηρούμενες στο εσωτερικό των συγκυριών και των δομών διακυμάνσεις μπορούν να αποδοθούν παραστατικότερα με χρήση της τεθλασμένης αλλά και της ευθείας.

4. *Παράγοντες της ιστορικής ζωής:*

α) Ο χώρος. Ο χώρος αποτελεί μέρος της ιστορικής πραγματικότητας. Έχει δηλαδή ιστορική σημασία, εφόσον επηρεάζει τον άνθρωπο. Ακόμη και η πνευματική δημιουργία, οι πιο λεπτές συλλήψεις του πνεύματος έχουν γήινη υπόσταση. Δεν είναι ανεξήγητη πραγματικότητα η γέννηση της φιλοσοφίας στις ακτές της Ιωνίας ούτε η λήψη του κλασικού πολιτισμού στην Αθήνα. Ο χώρος έχει την ίδια σημασία για το γεγονός που έχει και ο χρόνος. Οι συντεταγμένες του χώρου και του χρόνου δεν συναπαρτίζουν μόνο το γεγονός, αλλά διευκολύνουν σχετικά και την ερμηνευτική διαδικασία. Είναι αναμφισβήτητη η σχέση πολιτισμού και φυσικού περιβάλλοντος με καθοριστικό όμως το ρόλο του ανθρώπου. Στον ιστορικό εναπόκειται να επιμετρήσει τη συμβολή του γεωγραφικού παράγοντα στο ιστορικό γίγνεσθαι.

β) Ο ηγέτης. Οι λαοί δένονται με τους ηγέτες και βιώνουν την ιστορία ως βιογραφία αυτών. Η προσωπικότητα έχει τις ιδιότητες που απαιτούν οι στιγμές. Πολλές φορές οι ιδιότητες αυτές υπάρχουν σε λανθάνουσα κατάσταση και προκαλούνται από τα πράγματα και την ανάγκη στις μοιραίες διακυμάνσεις του βίου των λαών. Τα γεγονότα δεν εκδηλώνονται γύρω από τον ηγέτη, αλλά παράγονται και μέσω αυτού. Το πλαίσιο όμως στο οποίο αυτά συντελούνται μπορεί καμιά φορά να περιορίζει τη δράση του. Αν όμως η δράση του ηγέτη τοποθετηθεί στο εύρος μιας μεγάλης χρονικής διάρκειας, ο πρωταγωνιστικός του ρόλος θα μετριαστεί. Οι αλλαγές που συντελέστηκαν από τη δράση τους δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο της ενεργού παρουσίας τους. Οι κινητήριες δυνάμεις της ιστορίας λειτουργούν αργά αλλά σταθερά. Η εποχή, πάντως, στην οποία κυριαρχούν οι μεγάλοι ιστορικοί δράστες σφραγίζεται με την πύρινη σφραγίδα τους.

γ) Συνολική κοινωνική δραστηριότητα. Την ιστορική πραγματικότητα διαμορφώνουν ποικίλοι παράγοντες, που εγγράφονται στον ευρύ χώρο και ακολουθούν

τη σιγνή ροή του χρόνου. Ο χώρος προσφέρει ενεργειακές πηγές, εγκλείει μέταλλα, αναδεικνύει σιτοφόρες περιοχές. Ο άνθρωπος αξιοποιεί τις κτηνοτροφικές δυνατότητες, αναπτύσσει τα συγκοινωνιακά μέσα, το ανταλλακτικό εμπόριο. Σταθμό στην ιστορική διαδρομή του αποτελούν οι ανακαλύψεις, όπως η τυπογραφία, η πυρίτιδα, το πυροβόλο όπλο κ.ά. Τη συμπεριφορά του ανθρώπου καθορίζουν η δυναμική των καθημερινών προβλημάτων, οι παραδοσιακές αξίες, η ιστορική μνήμη, το βιωμένο αίσθημα (συνειδητό ή ασυνειδητό), οι νοοτροπίες, το παράλογο των παθών, το πολιτισμικό επίπεδο. Το ιστορικό γίνεσθαι διαμορφώνεται αργά και ανεπαίσθητα και καμιά φορά γρήγορα και βίαια. Σημαντική κινητήρια δύναμη είναι το θυμικό της ψυχής και ο αγώνας του ανθρώπου για αναγνώριση.

- δ) Ο ρόλος του τυχαίου.** Τα γεγονότα δεν προκαλούνται μόνο από τη συνειδητή ανθρώπινη ενέργεια ή τις δυνάμεις της φύσης. Συχνά γίνεται λόγος για αστάθμητους, απρόβλεπτους παράγοντες, όπως η παρέμβαση της τύχης. Και τύχη είναι «ένα άθροισμα συμπτώσεων». Το τυχαίο εκτρέπει την ανθρώπινη δραστηριότητα, εμποδίζει τη φυσική ροή των γεγονότων, επιταχύνει ή επιβραδύνει την εξέλιξη. Συνήθως η τάση προς διερεύνηση του τυχαίου γεννιέται μετά από μια αποτυχία. Η παρέμβαση της τύχης δυσχεραίνει την προσπάθεια του ιστορικού, με το να τον φέρνει συχνά αντιμέτωπο με το απρόβλεπτο, που παροχετεύει τη λογική πορεία των γεγονότων. Η τύχη αντιπροσωπεύει το εξωλογικό στοιχείο που αντιτίθεται στη συνειδητή ανθρώπινη δράση.

Γ. Αναβαθμοί της ερμηνείας

1. *Η γενίκευση.* Το ιστορικό γεγονός προσφέρεται πολλές φορές για συναγωγή συμπερασμάτων υπό μορφή γενίκευσης. Η γενίκευση συνίσταται από αυτοτελείς κρίσεις που βασίζονται σε σειρά παρατηρήσεων. Η συναγωγή πορισμάτων, των οποίων η αλήθεια γίνεται αποδεκτή γενικώς, έστω και αν αμφισβητείται η καθολικότητά της, είναι τάση θεσμοθετημένη. Μια γενίκευση εγγίζει την πραγματικότητα, όταν συνάγεται βάσει περισσότερων όμοιων στοιχείων. Το ιστορικό φαινόμενο από τη στιγμή που το εκφράζουμε με λόγια περνάει στη σφαίρα της νόησης και παίρνει έναν, έστω στοιχειώδη, χαρακτήρα γενικότητας. Και οι όροι ακόμη πόλεμος, δουλεία, εμπόριο, με τους οποίους ονοματίζονται τα γεγονότα, αποτελούν μορφή γενίκευσης. Η οποιαδήποτε γενικευτικού χαρακτήρα διατύπωση, όπως «τα συντάγματα έχουν επαναστατική καταγωγή» είναι απαραίτητο να γίνεται αβίαστα και ευκαιριακά. Οι γενικεύσεις είναι καταστάλλαγμα εμπειρίας και πολλές φορές εκφέρονται παροιμιακά. Μια γενίκευση έχει αποδοχή, όταν δεν έρχεται σε αντίθεση με την κοινή λογική. Υπ' αυτή τη λογική μπορεί να εξεταστεί ο σκεπτικισμός του Θουκυδίδη για τη μοίρα των ανθρώπινων πραγμάτων, «ἕως ἄν ἡ φύσις ἀνθρώπων ᾖ».

2. *Ο νόμος.* Η προσπάθεια συναγωγής νόμων προέκυψε από την πρόοδο των θετικών επιστημών και τον προβληματισμό που δημιουργήθηκε. Η αναγωγή του μερικού σε γενικό έχει περισσότερο κοινωνιολογικό χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει ότι ο νόμος δεν εκφράζει ούτε το σταθερό ούτε το αναγκαίο και ότι μπορεί συμβατικά να θεωρηθεί ως μια μορφή γενίκευσης. Η διατύπωση του συμπεράσματος ότι «η ομοψυχία των Ελλήνων επέφερε το νικηφόρο αποτέλεσμα στους Μηδικούς πολέμους» βαίνει παράλληλα προς την κοινωνιολογικού χαρακτήρα ρήση «εν τη ενώσει η ισχύς». Με τη διατύπωση

νόμων αποκλίνουμε προς το αφηρημένο, που εντάσσεται στη σφαίρα της κοινωνιολογίας, αφού είναι γνωστό ότι η ιστορία ασχολείται με το συγκεκριμένο και ανεπανάληπτο. Η τάση του ιστορικού να προσφεύγει στη βοήθεια της κοινωνιολογίας προσδίδει στην εξήγησή του περισσότερο κύρος, αφού η διατύπωση κρίσης στηρίζεται σε περισσότερα συμπεράσματα. Τα γεγονότα όμως δύσκολα εξηγούνται με τη χρήση νόμων. Τα γεγονότα αποτελούν συμπλέγματα μορφών και σχέσεων. Απαιτείται, ως εκ τούτου, ευαισθησία ικανή να διακρίνει τις λεπτές αποχρώσεις τους. Κατανόηση σημαίνει περισσότερο φαντασία, οπτική, εξατομίκευση, παρά ταξινόμηση και τυποποίηση.

3. *Οι διαφορετικές οπτικές.* Την ιστορική αντικειμενικότητα προάγει η γενετική και δομική εξήγηση. Η ένταξη, λόγου χάριν, του γεγονότος στον χωρόχρονο της συγκυρίας φωτίζει καλύτερα τη διαπλοκή των γεγονότων, καθώς ατονεί η συναισθηματική φόρτιση. Τότε αποτιμάται π.χ. η εισφορά του ηγέτη καλύτερα, καθώς ιεραρχούνται τα αίτια και γίνονται διαυγή τα αποτελέσματα, με συνέπεια να αφαιρούνται πολλοί μεσσιανικοί φωτιστές.

Το γεγονός αποκτά νέα διάσταση, αν κάθε φορά ορίζεται η πλευρά από την οποία γίνεται η θέασή του. Τότε είναι ευκολότερο να επισημανθεί ο υποκειμενισμός, ο οποίος πρέπει να ληφθεί υπόψη στην αξιολόγηση των στοιχείων. Η ιστορία αποβαίνει συναρπαστικό αγώνισμα, γιατί έχει πολλές οπτικές, όσες και οι ιστορικοί. Εάν, λόγου χάριν, δοθεί σε τρεις ιστορικούς ένα πλήρες σώμα μαρτυριών και τεκμηρίων, είναι βέβαιο ότι θα προκύψουν τρεις ενδιαφέρουσες, αλληλά διαφορετικές απόψεις. Ταύτιση ή συγγένεια απόψεων μπορεί να παρουσιάζουν οι ιστορικοί που θητεύουν με αφοσίωση στο δόγμα μιας συγκεκριμένης ιστορικής σχολής.

Το παρελθόν είναι εξ ορισμού δεδομένο και τίποτα στο μέλλον δεν μπορεί να το αλλιάξει. Η γνώση αυτού αναπτύσσεται προοδευτικά, αφού βρίσκεται σε μια διαδικασία συνεχούς μεταμόρφωσης και τελειοποίησης. Για τη συμπλήρωση της εικόνας που έχουμε για το παρελθόν είναι απαραίτητο να ακούγεται και η άλλη πλευρά. Ο διάλογος προάγει τη θέαση των γεγονότων, αρκεί να εκφράζεται με τον οφειλόμενο σ' αυτά σεβασμό.

4. *Η ιστορική πρόγνωση.* Με τη δυνατότητα ή μη διατύπωσης γενικεύσεων και νόμων συνδέεται και η ευχέρεια του ιστορικού για τη λεγόμενη πρόγνωση, παρέμβαση κατά κάποιον τρόπο στο μέλλον. Αυτή η φάση της ιστορικής ενασχόλησης συγκινεί ιδιαίτερα τον άνθρωπο. Η φράση του Κάντ «η γνώση είναι πρόβλεψη», ασφαλώς και εμπεριέχει στοιχεία ουσιαστικής αλήθειας, υπό την έννοια ότι όσο καλύτερα γνωρίζεις μια πραγματικότητα, τόσο καλύτερα προσαρμόζεις την τακτική αντιμετώπισής της. Αν πάρουμε ως δεδομένο την πρόβλεψη του Ταϊλντϋράνδου για το αναπότρεπτο βραχύβιο τέλος «του μεγάλου ασθενούς», όπως είχε επικρατήσει τότε να χαρακτηρίζεται διεθνώς η Οθωμανική αυτοκρατορία, μάλλον καταλήγουμε σε συμπέρασμα αποτρεπτικό τέτοιας παρώθησης. Ο Μπεν Γκουριόν αναγνώριζε στους ιστορικούς το προσόν να είναι ειδικοί, αλλήλα μόνο για το παρελθόν!

5. *Υποθετική ιστορία.* Η άποψη ότι καθήκον κάθε κοινωνικής επιστήμης είναι η πρόβλεψη είναι αστήρικτη. Η διατύπωση αληθοφανούς εικασίας, έστω και αν στηρίζεται στην αιτιοκρατική εξέλιξη, δεν μπορεί να θεσμοθετηθεί. Για την ιστορία «εάν» δεν υπάρχει. Η ιστορία ασχολείται με το παρελθόν. Η ίδια η λέξη «γεγονός», ως μετοχή παρακειμένου, το δηλώνει σαφώς. Μολονότι όμως τέτοια συζήτηση εξέρχεται των ορίων της επιστημονικής δεοντολογίας, εν τούτοις ο ιστορικός δεν μπορεί να την απο-

κλείσει ούτε να αρνηθεί τη χρησιμότητά της. Κανονικά θα πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στην επιστημονική πρόγνωση και την ανεπιφύλακτη ιστορική προφητεία. Συνήθως το «εάν» και το «τυχαίο» γίνονται αντικείμενο συζήτησης και έρευνας σε περιπτώσεις αρνητικής και απροσδόκητης εξέλιξης της ιστορικής πραγματικότητας. Πέρα λοιπόν από την ικανοποίηση κάποιας εσωτερικής ανάγκης, η ενασχόληση με το υποθετικό ασκεί ιδιαίτερη γοητεία στους ανθρώπους. Οι υποθετικού χαρακτήρα ερωτήσεις, όπως «αν ζούσε περισσότερο ο Μ. Αλέξανδρος», δίνουν την ευκαιρία να διατυπωθούν απόψεις και να γίνουν αναλύσεις που εξάπτουν τη φαντασία και ερεθίζουν το θυμικό. Η ανάγκη, πάντως, του ανθρώπου να εξετάσει και αυτού του είδους τις απόψεις, συνιστά σήμερα τάση της ιστορικής έρευνας.

6. *Αλήθεια και σκοπιμότητα.* Ο ιστορικός οφείλει να γνωρίζει ότι μέγιστο σημείο ευπρέπειας είναι η αξιοποίηση των πηγών. Η ιστορία με κανέναν τρόπο δεν πρέπει να εμπλακεί στις διεργασίες και τις σκοπιμότητες της πολιτικής, να στρατευθεί και να ταυτιστεί με αυτή. Η ιστορία δεν είναι είδος πολιτικά εμπορεύσιμο. «Η στρατευμένη επιστήμη στοχεύει να αποδείξει την προκαθορισμένη αλήθεια μιας ορθόδοξης θεωρίας στην οποία είναι προσκολλημένη», όπως παρατηρεί ο Ε. Hobsbaum (*Για την ιστορία*, μετ. Π. Ματάλη, Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σ. 172). Παράλληλα, ο λόγος του Κικέρωνα «πρώτος νόμος της ιστορίας είναι να μην τοημάει να λείει ψέματα και να τοημάει να λείει όλα όσα είναι αλήθεια» έχει και διαχρονικότητα και επικαιρότητα.

Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΑ ΝΕΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ

Η ιστορική έρευνα πέρασε από διάφορα στάδια ώσπου να διαμορφωθεί σε επιστήμη του ανθρώπου. Στα νεότερα χρόνια ο Λ. φον Ράνκε (1795 – 1886), θέτοντας περιορισμένους καθαρά εμπειρικούς στόχους για την ιστορία, διακήρυξε ότι «το έργο αυτό (δηλ. το ιστορικό έργο) δεν στοχεύει ψηλά· επιδιώκει μόνο να δείξει τα γεγονότα του παρελθόντος όπως πραγματικά έγιναν».

Στη θεμελίωση του ιστορικού στοχασμού σημαντική ήταν η εισφορά του Α. Κοντ (1798 – 1857), ο οποίος τόνισε την ανάγκη της επιστημονικής γνώσης και ερμηνείας των γεγονότων. Επηρεασμένος από την πρόοδο των φυσικών επιστημών, θεωρούσε ως βασική επιδίωξη της ιστορίας την ενιαία, ολική ερμηνεία της ιστορικής εξέλιξης.

Θεμελιωτής της ιδεαλιστικής αντίληψης για την ιστορία υπήρξε ο Γκ. Χέγκελ (1760 – 1831). Ο Γερμανός διανοητής διατύπωσε την άποψη ότι υποκείμενο της ιστορίας είναι ο Θεός, ο οποίος εκφράζεται μέσω των προσωπικοτήτων και των εθνών. Οι μεγάλοι ηγέτες με τα οράματα και τα πάθη τους καθοδηγούνται από την Πρόνοια στην επίτευξη των μεγάλων σκοπών της ανθρωπότητας.

Η ιστορία, κατά τον Κ. Μαρξ (1818-1883), «είναι η οικονομία εν δράσει, ο ανταγωνισμός μεταξύ ατόμων, ομάδων, τάξεων και κρατών για τρόφιμα, καύσιμα, πρώτες ύλες και οικονομική ισχύ. Τα πολιτικά σχήματα, ο θρησκευτικός θεσμός, οι πολιτιστικές δημιουργίες, όλα έχουν τις ρίζες τους στις οικονομικές πραγματικότητες». Υπό την επίδραση των ιδεών του μαρξισμού οι ιστορικοί ενέταξαν στα ενδιαφέροντά τους ποικίλες δραστηριότητες των ανθρώπων και ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με σύνθετες

πραγματικότητες μακράς διάρκειας. Σημαντικοί ιστορικοί παράγοντες θεωρήθηκαν ο ανταγωνισμός και η πάλη των τάξεων.

Τάση της οικονομικής αντίληψης για την ιστορία αποτέλεσε η σχολή των Annales, η οποία επίσημα άρχισε τη δραστηριότητά της στη Γαλλία με την έκδοση του ομώνυμου περιοδικού (1929).

Η ιστορία σήμερα έχει διευρύνει τη θεματική της, καθώς έχει εντάξει στα ενδιαφέροντά της ποικίλες πλευρές της ανθρώπινης δραστηριότητας. Τίποτα που αφορά τον άνθρωπο δεν περιφρονείται ούτε αγνοείται. Νέες πηγές έρχονται στο φως, ενώ οι παλιές προσεγγίζονται με εμπλουτισμένα κριτήρια, νέες μεθόδους και τεχνικές.

Ο ιστορικός δίνει ζωή σε αριθμητικά δεδομένα σε μια προσπάθεια να φωτίσει αθέατες πλευρές της ανθρώπινης δράσης. Αξιοποιεί στοιχεία δημογραφικού χαρακτήρα για να προσεγγίσει το δράμα της ανθρώπινης διαβίωσης υπό συνθήκες σιτοδείας, επιδημιών και πολέμου. Στρέφεται όλο και περισσότερο σε καταστάσεις που διαμορφώνουν τον πνευματικό και ψυχικό κόσμο των ανθρώπων, τις μαζικές νοοτροπίες.

Η ιστοριογραφία, αντλώντας νέα δεδομένα από την πρόοδο που συντελείται στον χώρο των επιστημών, προχωρεί «προς την άληθη πλευρά του καθρέφτη» χωρίς προκαταλήψεις, χωρίς ιδεολογικές δουλειές. Η σύγχρονη ιστορία εξετάζει το γεγονός στην ολότητά του. Είναι συνολική, είναι, όπως είπε ο F. Braudel, άθροισμα όλων των δυνατών ιστοριών, σύνολο ειδικοτήτων και απόψεων του σήμερα, του χθες και του αύριο.

ΒΟΗΘΗΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Η ιστορία ως γνώση θεμελιώνεται στο παρελθόν, προσδιορίζεται κατ' ανάγκην από το παρόν και τις δυνατότητές του και προσβλέπει στο μέλλον. Τα γεγονότα διαδραματίζονται στον χώρο, προσδιορίζονται από τον χρόνο και συνδέονται μεταξύ τους. Η επιλογή τους πειθαρχεί σε συγκεκριμένη συλλογιστική. Η ιστορική συγγραφή δεν είναι πράξη αυθαίρετη, είναι προϊόν μελέτης, γνώσης. Ο ιστορικός βασίζεται στα κατάλοιπα του παρελθόντος που και αυτά είναι λίγα και αποσπασματικά. Στις αναζητήσεις του συνεπικουρείται από άλλες επιστήμες. Η έρευνα των στοιχείων που συνιστούν την ιστορική πραγματικότητα απαιτεί διεπιστημονική προσέγγιση. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι ο ρόλος των επιστημών αυτών είναι απλά και μόνο υποβοηθητικός της ιστορίας. Καθεμία απ' αυτές διατηρεί την οργανική της αυτονομία.¹

Αρχαιολογία

Αρχαιολογία ονομάζεται η επιστήμη που εξετάζει τα υλικά κατάλοιπα του παρελ-

1. Για γενικότερη ενημέρωση βλ. Encyclopédie de la Pléiade, Ιστορία και μέθοδοί της, τ. Β1 και Β2 (1981) και Δ (1980) M.I.E.T., Αθήνα.

Για την αρχαιολογία ειδικότερα βλ.: C. Renfrew-P. Bahn, Αρχαιολογία. Θεωρία, Μεθοδολογία και Πρακτικές Εφαρμογές. Μετάφρ. Ι. Καραλή-Γιαννακοπούλου, Αθήνα 2001· Μ. Μελλάς, Η Αρχαιολογία Σήμερα. Κοινωνική-Πολιτισμική Θεωρία, Ανθρωπολογία και Αρχαιολογική Ερμηνεία, Αθήνα 2003.

θόντος προσπαθώντας να ανασυνθέσει, να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τη ζωή και τους πολιτισμούς του παρελθόντος. Έτσι, για την επιστήμη της αρχαιολογίας μπορεί να έχει την ίδια σπουδαιότητα η μελέτη π.χ. των απανθρακωμένων καρπών, με τους οποίους τρέφονταν οι άνθρωποι μιας κοινωνίας, με τη μελέτη αριστουργημάτων της αρχιτεκτονικής ή της γλυπτικής, με τα οποία ασχολείται ιδιαίτερα η ιστορία της τέχνης της αρχαιότητας. Είναι λοιπόν μία καθαρά ιστορική επιστήμη με εθνολογικές, οικονομικές, κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές προεκτάσεις.

Ειδικοί κλάδοι της αρχαιολογίας είναι η **ενάλια (υποβρύχια) αρχαιολογία**, που μελετά βυθισμένες πόλεις, μνημεία και ναυάγια, η **μουσειολογία**, που μελετά συστηματικά και θεωρητικά τους τρόπους έκθεσης και διαχείρισης των πολιτιστικών αγαθών, ώστε να μπορεί ο σύγχρονος άνθρωπος να αντλήσει ιστορικά διδάγματα πέραν της αισθητικής απόλαυσης, η **περιβαλλοντική αρχαιολογία** που ειδικεύεται στη μελέτη του περιβάλλοντος (χλωρίδα, πανίδα, γεωλογικές συνθήκες κ.ά.) αρχαίων πολιτισμών.

Βασική και χαρακτηριστική μέθοδος της αρχαιολογικής έρευνας είναι η **ανασκαφή**, ενώ πολύ σημαντική είναι η **συμβολή των μεθόδων των θετικών επιστημών** στον εντοπισμό αρχαίων θέσεων (αεροφωτογραφία, ηλεκτρομαγνητικές μέθοδοι κ.ά.), στον προσδιορισμό της προέλευσης των ευρημάτων με την ανάλυση του υλικού κατασκευής τους (πηλού, μαρμάρου κλπ.), καθώς και στη χρονολόγησή τους (δενδροχρονολόγηση, χρονολόγηση με ραδιοάνθρακα 14 κ.ά.). Η συνεργασία πολλών επιστημονικών κλάδων έχει συμβάλει αποφασιστικά στην εξέλιξη της αρχαιολογικής επιστήμης σε μία σύγχρονη και αποτελεσματική ιστορική επιστήμη.

Επιγραφική

Η επιγραφική έχει ως αντικείμενο τις επιγραφές, ελληνικές και λατινικές κυρίως, διάσπαρτες στον χώρο της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας. Οι επιγραφές αποτελούν ουσιαστική πηγή για την ιστορία, αφού αποτυπώνουν μια διακρατική συμφωνία, ένα ψήφισμα, ένα νόμο, μια συνθήκη ειρήνης, χωρίς καμία παρεμβολή να αλλοιώνει την πρόθεση του συντάκτη. Πολλές επιγραφές, εξάλλου, ήταν εκτεθειμένες σε δημόσιους χώρους. Ήταν, ως εκ τούτου, δύσκολο να περιέχουν ανακρίβειες. Είναι βέβαιο ότι οι αρχαίοι ιστορικοί (Ηρόδοτος, Θουκυδίδης, Ξενοφών, Πολύβιος κ.ά.) έλαβαν υπόψη τους επιγραφές.

Η παρέμβαση του επιγραφολόγου είναι απαραίτητη, προκειμένου να αποκατασταθεί και να μελετηθεί το περιεχόμενο μιας επιγραφής. Για την αξία των επιγραφών αρκεί να αναφερθεί το γεγονός ότι η τρίγλωσση πινακίδα της Ροζέττας παρέσχε τη δυνατότητα στον Γάλλο αιγυπτολόγο Champollion να αποκρυπτογραφήσει την ιερογλυφική γραφή.

Παπυρολογία

Η παπυρολογία αναπτύχθηκε από τη στιγμή που ο πάπυρος χρησιμοποιήθηκε ως γραφική ύλη. Η Αίγυπτος στην αρχαιότητα είχε το μονοπώλιο του παπύρου, όπως η Πέργαμος αργότερα της περγαμνής. Η περγαμνή είναι ανθεκτικότερη, αλλά ως οργανική ύλη υφίσταται με το πέρασμα του χρόνου φθορά. Πάπυροι, στην ελληνική και λατινική, σώθηκαν όπου υπήρχε ξηρό κλίμα. Η άγνοια συντέλεσε πολλές φορές στην καταστροφή μεγάλου αριθμού παπύρων. Είναι βεβαιωμένο ότι πάπυροι περιέχοντες σπάνια κείμενα χρησιμοποιήθηκαν ως πρόχειρη ύλη για το άναμμα φωτιάς.

Οι πάπυροι περιέχουν αποσπάσματα από έργα γνωστά ή άγνωστα, τα οποία με

την αντιπαραβολή βοηθούν στην αποκατάσταση διαφόρων κειμένων ή συμπληρώνουν χαμένα έργα. Τα Ελληνικά της Οξυρρύγχου, που πιθανώς ανήκουν στον Θεόπομπο ή τον Έφορο, συμπληρώνουν τα Ελληνικά του Ξενοφώντα. Το 1959 ο καθηγητής V. Martin, έχοντας ενδιαφίρει στα παπυρικά δεδομένα, δημοσίευσε τον Δύσκολο, ένα ολόκληρο σχεδόν έργο του Μενάνδρου, άγνωστο έως τότε.

Γενικά η μελέτη των ελληνικών παπύρων παρέχει στοιχεία για την εξέλιξη της γραφής και της γλώσσας, καταδεικνύει το εύρος του εξελληνισμού κ.ά.

Παλαιογραφία

Η γραφή αποτελεί κριτήριο πολιτισμικής ανάπτυξης. Λαοί που δε γνώρισαν γραφή παραδόθηκαν στη λήθη. Η παλαιογραφία εξετάζει όλα τα είδη γραφής του παρελθόντος. Ειδικευμένοι επιστήμονες, γνώστες της εξελικτικής πορείας των γλωσσών, ερευνούν και αποκαθιστούν παλιά κείμενα προάγοντας την ιστορική γνώση.

Η σημασία της παλαιογραφίας καταδεικνύεται από το γεγονός ότι όλα τα κείμενα της ελληνικής αρχαιότητας έχουν περιέλθει σε μας μέσω των αντιγραφών. Παλαιογραφικά κείμενα ανευρίσκουμε σε ποικίλα είδη επιφανειών (μαρμάρου, μολύβδου, αγγείων, παπύρου, περγαμνής). Η χρησιμοποίηση του χαρτιού είχε ως αποτέλεσμα την ευρεία χρήση αντιγράφων. Ο ζήλος των ερευνητών συνετέλεσε ώστε να απαρτιστούν πολλές συλλογές χειρογράφων σε διάφορες βιβλιοθήκες, με αποτέλεσμα τη διάσωση ενός μεγάλου μέρους της κοινής πολιτισμικής κληρονομιάς. Σταθμό στην ιστορία της παλαιογραφικής έρευνας αποτέλεσε η αποκρυπτογράφηση της γραμμικής Β από τους Άγγλους ερευνητές M. Ventris και J. Chadwick (1953).

Νομισματική

Αντικείμενο της νομισματικής είναι η μελέτη των νομισμάτων του παρελθόντος. Η χρήση του νομίσματος προέκυψε ως ανάγκη διευκόλυνσης των εμπορικών συναλλαγών.

Ο ιστορικός είναι σε θέση από την ύπαρξη νομισμάτων να συναγάγει συμπεράσματα για την οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής και την κυρίαρχη ιδεολογία. Είναι γνωστό, εξάλλου, ότι ένα νόμισμα σπουδάζεται και ως καλλιτεχνικό δημιούργημα. Μέσω των νομισμάτων προάγουμε τις γνώσεις μας σχετικά με την ύπαρξη εμπορίας μετάλλων, τις οικονομικές σχέσεις με άλλες χώρες, τις πολιτειακές μεταβολές, τη θρησκευτική πολιτική. Η παρουσία πολλών νομισμάτων σ' ένα σημείο προδίδει παρουσία μεγάλου πολιτισμικού ή θρησκευτικού κέντρου. Η ύπαρξη της αττικής δραχμής σ' όλα τα περί την Μεσόγειο μουσεία σήμερα μαρτυρεί την αίγλη και την ισχύ της αθηναϊκής δημοκρατίας.

Τα νομίσματα συνιστούν άμεση ιστορική πηγή, «που βοηθά τον ιστορικό να ελέγχει τα πάθη του», αφού αποτελούν αδιαμφισβήτητη ιστορική μαρτυρία που δεν επιδέχεται εύκολα παρερμηνείες.

Ονοματική

Η μελέτη των κυρίων ονομάτων χορηγεί πολλές πληροφορίες στον ερευνητή της ιστορικής ζωής. Ιδιαίτερα, η εξέταση των τοπωνυμίων προάγει την ιστορική γνώση, αφού είναι γνωστό ότι για πλήθος γεγονότων, ιδιαίτερα της μικροϊστορίας, δεν έχουμε άλλες πληροφορίες παρά τα ίδια τα τοπωνύμια. Τα τοπωνύμια αποδίδουν γενικά την

εδαφική πραγματικότητα. Ο λαός, όταν ονοματοθετεί, κυριολεκτεί.

Η αναζήτηση στοιχείων για τον τόπο αποτελεί αναγκαία πλευρά της ιστορικής έρευνας, αφού μέσω του τόπου ο ερευνητής ερμηνεύει πολλές φορές την ιστορική πραγματικότητα. Ο συνδυασμός του γεγονότος με τα γεωγραφικά δεδομένα συνιστά είδος γεωιστορίας. Η έρευνα γύρω από μία θέση αρχίζει συχνά από το τοπωνύμιο και τις σχετικές με αυτό παραδόσεις.

Η ιδιομορφία του χώρου και οι παραγωγικές του δυνατότητες αφορούν άμεσα τον άνθρωπο και οδηγούν έτσι στην επί μακρόν διατήρηση του τοπωνυμίου. Με αυτή τη λογική μπορούμε να προσεγγίσουμε την ύπαρξη προελληνικών τοπωνυμίων (Κόρινθος, Τίρυνθα, Λάρισα, Κηφισός, Λυκαβηττός κ.ά.), αρχαιοελληνικών (Μεγαλήπολη, Ηράκλεια, Ναύπακτος, Αλεξάνδρεια κ.ά.), Βυζαντινών (Κωνσταντινούπολη, Θεοδοσιούπολη, Μυστράς κ.ά.). Ενδιαφέρον παρουσιάζουν όσα διασώζουν ξένη επιρροή, όπως σλαβικά (Βοστίτσα, Αράχοβα, Τσίμοβα κ.ά.), αλβανικά (Πρέβεζα, Λιόπεσι, Σπάτα κ.ά.) και τουρκικά (Ζητούνι, Καράσπαν, Σαχίν κ.ά.)

Την προσοχή κινούν σήμερα τα τοπωνύμια Μάρμαρα, Μαγούλα, Τούμπα, Τειχιά, Καστράκι, Κουφόβουνο κ.ά., τα οποία πιστεύεται ότι σχετίζονται με αρχαίες θέσεις.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΧΟΛΕΙΟ

Το μάθημα της ιστορίας, τόσο στην Ελλάδα όσο και σε παγκόσμια κλίμακα, απέτελεσε, μέσα στο σχολείο τη θεραπευτική διαφόρων επιδιώξεων ή ιδεολογικών ρευμάτων, εργαλείο προς υποστήριξη ή κατασυκοφάντηση μιας συγκεκριμένης περίπτωσης.

Για ένα μεγάλο διάστημα, με ποικιλία στην ένταση, το μάθημα της ιστορίας θεωρήθηκε ως ένας αποτελεσματικότερος παράγοντας ηθικής διαπαιδαγώγησης της νεολαίας. Στο πλαίσιο αυτής της θεωρητικής αντίληψης το μάθημα της ιστορίας στο σχολείο οφείλει να προσφέρει στους μαθητές ηρωικές φυσιογνωμίες, των οποίων οι πράξεις, τα κατορθώματα και γενικά η ανθρώπινη συμπεριφορά τους να δύνανται να χρησιμοποιηθούν ως παραδείγματα προς μίμηση.

Η αντίληψη αυτή για την ηθικοπλαστική λειτουργία της ιστορίας είχε ευρύτατη διάδοση κατά την κλασική ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα, ενώ έργα όπως η «Κύρου παιδεία» του Ξενοφώντος, οι «Παράλληλοι βίοι» του Πλούταρχου και οι «Βίοι» του Κορνηλίου Νέπωτος αποτελούν χαρακτηριστικές προσπάθειες υλοποίησής της. Κατά τον Μεσαίωνα, τόσο τον βυζαντινό (ελληνικό-σλαβικό) όσο και τον δυτικό (λατινικό-αγγλοσαξωνικό), η ηθικοπλαστική αντίληψη του μαθήματος της ιστορίας πραγματώνεται μέσα από τα «Συναξάρια» και τους «Βίους των Αγίων».

Κατά τον 18ο αιώνα, όταν οι ιδέες του Διαφωτισμού μάχονται τις μοναρχικές-θεοκρατικές αντιλήψεις, ο Κάρολος Lhomond με το έργο του «Περί των επιφανών ανδρών της πόλεως Ρώμης – De viris illustribus urbis Romae» (1784) προβάλλει το ήθος των θεμελιωτών της Ρωμαϊκής δημοκρατίας ως ύψιστο πρότυπο στους μαθητές των ευρωπαϊκών κολεγίων.

Και στον ελληνικό χώρο, σχεδόν αμέσως μετά τη δημιουργία του πρώτου ελληνικού κράτους, ο Λέων Μελάς με τον «Γεροστάθη» (1858), ο οποίος γαλιούχνησε γενεές ελληνοπαίδων, χρησιμοποιεί τη μακραίωνη ιστορία της Ελλάδας ως πηγή παραδειγματισμού για τους νέους.

Είναι φανερό ότι μια τέτοια αντίληψη για το μάθημα της ιστορίας έχει μια κάποια αξία: η δύναμη του χαρακτήρα, η ευσέβεια, η φροντίδα για τους άλλους, με συντομία όλες οι αρετές του ήρωα, δύνανται να προκαλέσουν έναν έντονο ερεθισμό προς μίμηση, να αποτελέσουν πηγή έμπνευσης για τον μαθητή. Αλλά δεν είναι δυνατόν να περιορίσουμε το μάθημα της ιστορίας σ' αυτό τον ηθικοπλαστικό ρόλο. Ο άνθρωπος δε σφραγίζεται μόνο από αρετές. Εάν το μάθημα της ιστορίας έχει ως στόχο να προσφέρει στους μαθητές μία, κατά το δυνατόν, ακριβή γνώση του παρελθόντος και να τους βοηθήσει να το κατανοήσουν, τότε οφείλει να τονίζει όχι μόνο τις φωτεινές πλευρές της συμπεριφοράς των ατόμων, αλλά και τις σκοτεινές.

Οι κίνδυνοι, για το μάθημα της ιστορίας, οι οποίοι ενυπάρχουν στη μονομερή και δογματική ανάπτυξη του ηθικοπλαστικού είδους είναι προφανείς. Τα ιστορικά μαθητικά εγχειρίδια, ακολουθώντας τα επίσημα αναλυτικά προγράμματα, για να εξυψώσουν τους εθνικούς ήρωες, δε διστάζουν να εξυμνούν τη συμπεριφορά τους και γενικότερα τις πράξεις τους μέχρι υπερβολής, να δρασκελίζουν στον χώρο του παραλόγου, να προσθέτουν στις αφηγήσεις τους γεγονότα φανταστικά και γενικά να περιφρονούν την αλήθεια.

Το μάθημα της ιστορίας, εάν θεωρείται απλά ως σχολείο αρετής, διολισθαίνει εύκολα ως όργανο προπαγάνδας. Σε κάθε εποχή το μάθημα χρησιμοποιήθηκε από πολλούς ως προπαγανδιστικός μηχανισμός, ως μέσο για την καθοδήγηση των μαθημάτων ανάλογα με τις επιδιώξεις των κρατούντων. Σύμφωνα με τις επιδιώξεις αυτής της αντίληψης, στο μάθημα της ιστορίας πρέπει να υπογραμμίζονται και να εξαίρονται μόνο τα γεγονότα που ευνοούν μια συγκεκριμένη πολιτική πράξη ή ένα προκαθορισμένο ιδεολογικό ή πολιτικό ρεύμα. Δε χρειάζεται να ανατρέξουμε στο απώτατο παρελθόν για να συναντήσουμε κραυγαλέα παραδείγματα αυτής της αντίληψης για το μάθημα της ιστορίας. Τα περισσότερα από τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας που γράφτηκαν στη Γαλλία και τη Γερμανία κατά την περίοδο 1870-1940 διακρίνονται από έναν ακραίο εθνικισμό, ο οποίος κυρίως στοχεύει στην ταπείνωση του ενός λαού από τον άλλο. Στα σχολικά εγχειρίδια της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και των άλλων ευρωπαϊκών κρατών υπό σοβιετική επιρροή, τόσο κατά τη σταλινική εποχή όσο και αργότερα κυριαρχούσε απόλυτα η επίσημη ιδεολογική γραμμή. Το ίδιο συμβαίνει και με τα σχολικά εγχειρίδια της γειτονικής Τουρκίας.

Όμως, το μάθημα της ιστορίας δεν έχει σκοπό την ποδηγέτηση των νέων αλλά τη γνωριμία με τον ίδιο τον εαυτό τους. Το μάθημα της ιστορίας οφείλει να οδηγεί αβίαστα τον μαθητή στη γνωριμία με το παρελθόν και σ' αυτό να ανακαλύπτει στοιχεία σύγκρισης με το παρόν, να κατανοεί ότι ο άνθρωπος του παρελθόντος είναι συγχρόνως όμοιος και ανόμοιος με τον εαυτό του. Αυτή η εμπειρία γεννά στον μαθητή, ιδίως των γυμνασιακών και λυκειακών τάξεων, το ενδιαφέρον να αναμετρά το τι τον χωρίζει με τους προγόνους του, τι αλλαγές έχουν επέλθει στον τρόπο ζωής, στους θεσμούς, στη νοοτροπία κλπ. Ακριβώς το μέγα ωφέλημα του μαθήματος της ιστορίας συνίσταται στο ότι βοηθά τον μαθητή να αναμετρήσει αυτό που τον ενώνει με τους ανθρώπους του παρελθόντος και αυτό που τον χωρίζει, να αναρωτηθεί με ποιον τρόπο φθάσαμε σ' αυτό τον κόσμο που μας περιβάλλει.

Το μάθημα της ιστορίας πρέπει να βοηθά τον μαθητή να κατανοεί ότι η γνωριμία με το παρελθόν διευκολύνει τη γνωριμία με το παρόν. Αυτό που είναι ο τρόπος της ζωής του, της σκέψης και της πίστης του, οι θεσμοί και το δίκαιο, όλα αυτά δε γεννήθηκαν μαζί του. Οφείλει να κατανοήσει ο μαθητής ότι είναι χρεώστης, για ένα μεγάλο τμήμα του κόσμου του, σ' αυτούς που προϋπήρξαν. Το μάθημα της ιστορίας, σε μια κορύφωση της προσφοράς του, διδάσκει στον μαθητή τις δυνατότητες του ανθρώπου, τον τρόπο με τον οποίο αντέδρασε στα προβλήματα που και αυτός ο ίδιος αντιμετωπίζει, αλλά συγχρόνως του φανερώνει και τα όρια της δικής του ανθρωπίνης φύσης. Η σωστή διδασκαλία της ιστορίας προσφέρει στον μαθητή την αίσθηση του σχετικού, τον εμποδίζει να θεωρεί πολλή από τις πεποιθήσεις του ως οριστικές.

Έτσι, κάτω από αυτή την οπτική γωνία το μάθημα της ιστορίας, με την ανεκτίμητη συμβολή του διδάσκοντος, καθίσταται ο κεντρικός πνευματικός οδηγός ο οποίος θα αισθάνεται τον κόσμο ως προέκταση του εαυτού του, τους άλλους λαούς ως οικοδόμους του ανθρώπινου πολιτισμού και τον λαό του ως ένα καίριο όργανο της οικουμενικής ορχήστρας η οποία θα εκτελεί τη συμφωνία της ειρήνης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβδελά Ε., *Ιστορία και σχολείο*, εκδ. Νήσος, Αθήνα 1998.
- Αντωνιάδης Λ., *Η διδακτική της Ιστορίας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1995.
- Κόκκινος Γ., *Από την Ιστορία στις ιστορίες*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Κόκκινος Γ., *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της ιστορίας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 1998.
- Κυρκίνη Α., «Σύγχρονα μοντέλα διδασκαλίας της ιστορίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στη Βρετανία, Γερμανία, Ιταλία», Φιλολογική, τεύχ. 52, Αθήνα 1985.
- Λε Γκοφ Ζ., *Θέματα διδακτικής της ιστορίας*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1993.
- Μονιότ Η., *Η διδακτική της ιστορίας*, μτφρ. Έφφ Κάννερ, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 3: Ιστορία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1984.
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 9: Το μάθημα της Ιστορίας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1988.
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 17: Εθνική συνείδηση και ιστορική παιδεία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1994.
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 21: Θεωρητικά προβλήματα και διδακτική της ιστορίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1999.
- Ρεπούση Μ., «Διδακτική της ιστορίας. Στοχασμοί, διεργασίες και ζητούμενα, 1880-1980», περ. *Τα ιστορικά* 33 (2000), σ. 191-220.
- Τζόκας Σπ., *Διδακτικές στρατηγικές στο μάθημα της Ιστορίας*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2002.

ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΗ

Έχει καταβληθεί κάθε προσπάθεια ώστε το μαθητικό εγχειρίδιο να είναι γνωστικά και επιστημονικά άρτιο, εύληπτο, εύχρηστο και συγχρόνως ελκυστικό για τον μαθητή.

Στην αρχή κάθε κεφαλαίου, εντός πλαισίου, έχει τοποθετηθεί ένα ευσύνοπτο κείμενο, το οποίο ουσιαστικά συνοψίζει το μορφωτικό αγαθό του κεφαλαίου και βοηθά συγχρόνως, ως πυξίδα στην πορεία του μαθήματος, και τον διδάσκοντα και τον μαθητή.

Κάθε επιμέρους διδακτική ενότητα απαρτίζεται ουσιαστικά από τρία μέρη. Το πρώτο, χωρισμένο σε ευδιάκριτες τιτλοφορούμενες παραγράφους, περιέχει το προς διδασκαλία μορφωτικό αγαθό. Οι λέξεις με αστερίσκο παραπέμπουν σε λεξιλόγιο που παρατίθεται στο τέλος του βιβλίου.

Το δεύτερο μέρος, το οποίο αποτελείται από τις εικόνες και τα παραθέματα, αποτελεί μία τράπεζα γνωστικού υλικού, το οποίο συμπληρώνει την κυρία προς διδασκαλία ιστορική αφήγηση, την αποσαφηνίζει και βοηθά, με τη σωστή καθοδήγηση, τον μαθητή να κατανοήσει απόλυτα τι σημαίνει ιστορία. Επιστούμε ιδιαίτερα την προσοχή του διδάσκοντος στο να εθιστεί ο μαθητής στη μελέτη της εικόνας.

Το τρίτο μέρος της ενότητας, με τον τίτλο «Ερωτήσεις-δραστηριότητες» περιλαμβάνει ποικίλες δραστηριότητες οι οποίες αναφέρονται στη διδακτέα ύλη. Ο διδάσκων έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει αυτούσιες τις ερωτήσεις ή να τις παραλληλίσει. Στο τέλος κάθε κεφαλαίου υπάρχει, εντός πλαισίου, η «Σύνοψη» η οποία ανακεφαλαιώνει την ύλη με μια σύντομη και σφαιρική παρουσίαση. Τέλος, στο τέλος κάθε κεφαλαίου υπάρχει μία άσκηση αυτοαξιολόγησης, την οποία μπορεί αυτοβούλως να επιλύσει ο μαθητής για να ελέγξει τις γνώσεις του. Οι λύσεις των ασκήσεων αυτοαξιολόγησης παρατίθενται στο τέλος του βιβλίου.

Ο σχολιασμός της βιβλιογραφίας γίνεται την πρώτη φορά που παρατίθεται ο τίτλος βιβλίου ή μελέτης.

Ι ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ - Β΄

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΙΘΟΥ-Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν τα στάδια εξέλιξης του ανθρωπίνου είδους.

Να εξηγήσουν τους όρους «Προϊστορία», «Εποχή του Λίθου», «Παλαιολιθική εποχή», «Νεολιθική εποχή».

- Να αναγνωρίσουν τα βασικά χαρακτηριστικά της τέχνης της προϊστορικής εποχής.
- Να γνωρίσουν τα βασικά χαρακτηριστικά της οργάνωσης των νεολιθικών οικισμών.
- Να γνωρίσουν στα κύρια σημεία της την εξέλιξη των Ανατολικών λαών και τα πολιτιστικά τους επιτεύγματα.
- Να εκτιμήσουν συνοδικά τον κυκλαδικό, τον μινωικό και τον μυκηναϊκό πολιτισμό σε σχέση με τον χρόνο και τον χώρο της ανάπτυξής τους.
- Να γνωρίσουν τα βασικά χαρακτηριστικά της μινωικής και της μυκηναϊκής τέχνης.
- Να κατανοήσουν τη διαφορά ανάμεσα στα έργα τέχνης και στα χρηστικά αντικείμενα.
- Να αξιολογήσουν τους λόγους που ωθούν τους ανθρώπους στη δημιουργία έργων τέχνης.

ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

Οι χάρτες και οι εικόνες, ειδικά στην προσπάθεια να κατανοήσουν οι μαθητές την πορεία του ανθρώπου στην ατέρμονα προϊστορική περίοδο, θα παίξουν καθοριστικό ρόλο.

1. Οι μαθητές καλούνται α) να παρατηρήσουν τις εικόνες που συνοδεύουν το κείμενο β) να περιγράψουν τα αντικείμενα και τις εικόνες γ) να αναγνωρίσουν τα θέματα που απεικονίζονται δ) να μαντέψουν τη χρήση των αντικειμένων ε) το νόημα των παραστάσεων καθώς και στ) τους λόγους που συνέβαλαν στη δημιουργία τους.

2. Επίσης τους ζητείται να προβληματιστούν πάνω στην εντύπωση που θα προκάλλουσαν τα διακοσμημένα αντικείμενα στους ανθρώπους και να πιθανολογήσουν την κοινωνική θέση και το κύρος του δημιουργού.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η συζήτηση για τον ρόλο της τέχνης στην παλαιολιθική κοινωνία αφενός και στη σύγχρονη αφετέρου μπορεί να αποτελέσει γόνιμο έδαφος συζήτησης και προβληματισμού στους μαθητές.

Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

1. Η ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν τις υποθέσεις των επιστημόνων για τον χρόνο της πρώτης εμφάνισης του ανθρώπου στον κόσμο και τα στάδια εξέλιξής του.
- Να κατανοήσουν τον τρόπο ζωής του ανθρώπου κατά την Παλαιολιθική εποχή.
- Να κατανοήσουν ότι το φαινόμενο της τέχνης είναι, σχεδόν, σύμφυτο με τον άνθρωπο.
- Να εξοικειωθούν με την ανάγνωση της εικόνας, άμεσο τεκμήριο της ανθρώπινης δραστηριότητας σε αυτή τη σκοτεινή εποχή.

Προετοιμασία:

Καλούμε τους μαθητές να προσέξουν το διάγραμμα της αρχής του μαθήματος. Τρία εκατομμύρια χρόνια περίπου έως το 6500 π.Χ. Μία ασύλληπτη χρονική περίοδος. Οι επιστήμονες την ονόμασαν «Παλαιολιθική». Ακολουθεί μια βραχύτερη περίοδος, από το 6500 έως το 3000 π.Χ. Αυτή την περίοδο την ονόμασαν «Νεολιθική». Και γύρω στο 3000 π.Χ. ο άνθρωπος εφευρίσκει τη γραφή. Όλα αλλιάζουν. Πριν από τη χρήση της γραφής η μακρότατη περίοδος ονομάζεται «Προϊστορία». Η γραφή εισάγει τον άνθρωπο στην ιστορία. Αυτό τον διαχωρισμό πρέπει, εισαγωγικά, οι μαθητές να τον κατανοήσουν απόλυτα. Αυτή η κατανόηση αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την επιτυχή εξέλιξη του μαθήματος.

Προσπέλαση:

Υποβάλλουμε στους μαθητές την ερώτηση εάν πιστεύουν ότι στην πορεία του σ' αυτά τα τρία περίπου εκατομμύρια χρόνια ο άνθρωπος ήταν, ως προς τη μορφή, την ευφυΐα και τις ικανότητες ο ίδιος. Ανάλογα με τις απαντήσεις των μαθητών προχωρούμε στην παρουσίαση των τεσσάρων θεμελιακών σταδίων της ανθρώπινης εξέλιξης. Τονίζουμε ότι οι προσεγγίσεις των επιστημόνων πραγματοποιούνται με μετρήσεις των ανθρωπίνων οστών, κυρίως των κρανίων, που βρέθηκαν στις ανασκαφές.

Στρέφουμε την προσοχή των μαθητών στην εικόνα με την περιγραφή της καθημερινής ζωής κατά την Παλαιολιθική εποχή. Καλούμε τους μαθητές να παρατηρήσουν με προσοχή την εικόνα και να δώσουν τα κύρια χαρακτηριστικά της. Στη συνέχεια ένας μαθητής διαβάξει το παράθεμα για τους νομάδες κυνηγούς και επιμένουμε στους όρους: κυνηγός, τροφοσυλλέκτης, νομάς.

Με τη φράση: «Η τέχνη γεννιέται με τον άνθρωπο» καλούμε τους μαθητές να προσέξουν την εικόνα με τη βραχογραφία. Με τη βοήθεια του διδάσκοντος οι μαθητές προχωρούν σε μια στοιχειώδη αισθητική προσέγγιση και εκφράζουν τις αντιδράσεις του.

Εμπέδωση:

Με μια βραχεία παρέμβαση ο καθηγητής ανακεφαλαιώνει τα κύρια σημεία του μαθήματος και κλείνει το μάθημα καλώντας τους μαθητές να ξανακοιτάξουν την εικόνα με τη ζωή κατά την Παλαιολιθική εποχή.

Οι μαθητές, ως εργασία στο σπίτι, μπορούν να επιλέξουν ή μια λεπτομερή περιγραφή της ίδιας εικόνας ή την επεξεργασία των ερωτήσεων.

2. ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ**Ειδικό διδακτικό στόχοι:**

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να συλλάβουν τη σημασία της μετάβασης του ανθρώπου από τον νομαδικό βίο στη μόνιμη εγκατάσταση, η οποία έχει χαρακτηριστεί ως «νεολιθική επανάσταση».
- Να αντιδιαστείλουν την εξέλιξη αυτή με τη βραδεία μεταβολή που συντελείται στη ζωή των ανθρώπων κατά τη μακράιωνη Παλαιολιθική εποχή.
- Να κατανοήσουν τη σημασία της ενασχόλησης του ανθρώπου με τη γεωργία και την κτηνοτροφία καθώς και τη χρήση της κεραμικής.
- Να μάθουν ότι η Ελλάδα είναι κατάσπαρτη από νεολιθικούς οικισμούς.
- Να διακρίνουν την εξέλιξη της τέχνης στη νέα περίοδο.

Προετοιμασία:

Ανακαλούμε στη μνήμη των μαθητών τα κύρια σημεία του προηγούμενου μαθήματος και επιμένουμε ιδιαίτερα στους όρους: Προϊστορία, Παλαιολιθική και Νεολιθική εποχή. Επίσης τονίζουμε τις ιδιότητες του ανθρώπου οι οποίες εκφράζονται με τις λέξεις: κυνηγός, καρποσυλλέκτης, νομάς.

Προσπέλαση:

Καλούμε τους μαθητές να μελετήσουν την εικόνα του βιβλίου τους με τίτλο «Η καθημερινή ζωή του νεολιθικού ανθρώπου», να τη συγκρίνουν με την προηγούμενη εικόνα της ζωής του παλαιολιθικού ανθρώπου και να σημειώσουν όλα τα νέα στοιχεία που παρουσιάζονται στη δεύτερη εικόνα. Εύλογα οι μαθητές θα παρατηρήσουν ότι τα νέα στοιχεία είναι ο οικισμός, η καλλιέργεια, η κτηνοτροφία, η κατασκευή κεραμικής. Έτσι αβίαστα φθάνουμε, με την εικόνα και τις παρατηρήσεις των μαθητών, στον πυρήνα του μαθήματος που είναι, ακριβώς, η «επανάσταση» στην εξέλιξη του ανθρώπου. Ο άνθρωπος παύει να είναι νομάς, οικοδομεί οικισμούς, ασχολείται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, κατασκευάζει κεραμικά για ποικίλες χρήσεις.

Καλούμε τους μαθητές να στρέψουν την προσοχή τους στον χάρτη του βιβλίου τους, ο οποίος σημειώνει τους νεολιθικούς οικισμούς στην Ελλάδα. Παρατηρούμε τη διασπορά κατά περιοχές. Η εικόνα του θεσσαλικού οικισμού στο Διμήνι μας δίνει την αφορμή να μιλήσουμε για την οργάνωση ενός νεολιθικού οικισμού, για την έννοια του «ευρύτερου κοινωνικού χώρου» και της «κοινότητας». Προκαλούμε συζήτηση μεταξύ των μαθητών για τη σημασία της ιδέας της κοινότητας και το τι σημαίνουν οι δεσμοί που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της για την κοινωνική ανάπτυξη του ανθρώπου.

Τέλος, στρέφουμε την προσοχή των μαθητών προς τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα της περιόδου και τους καλούμε να τα χαρακτηρίσουν.

Εμπέδωση:

Υπογραμμίζει ο καθηγητής την αρχή και τη σταδιακή εξέλιξη του ανθρώπου και το γεγονός ότι η Ελλάδα είναι κατάσπαρτη από νεολιθικούς οικισμούς.

Οι μαθητές, στο σπίτι, συντάσσουν έναν κατάλογο των νεολιθικών οικισμών της Ελλάδας κατά περιοχές. Επίσης ο καθηγητής προτρέπει την τάξη να ασχοληθεί με την άσκηση αυτοαξιολόγησης που βρίσκεται στο τέλος του κεφαλαίου στο βιβλίο τους.

ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΜΑΘΗΤΗ

Κεφάλαιο Α΄ : Η προϊστορία

I. Στοιχεία μαθητή

Επώνυμο

Όνομα

Τάξη

Τμήμα

Μάθημα

Ημερομηνία

II. Ερωτήσεις

ΟΜΑΔΑ Α

(Από τις πέντε ερωτήσεις επιλέγετε τρεις. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Ποια τα χαρακτηριστικά του «ικανού ανθρώπου»;
2. Τι εννοούμε όταν λέμε ότι ο άνθρωπος κατά την παλαιολιθική και μεσολιθική εποχή είναι κυνηγός και τροφοσυλλέκτης;
3. Τι είναι οι σπηλαιογραφίες;
4. Σε ποιες περιοχές πρωτοεμφανίζεται η γεωργία;
5. Τι ονομάζουμε «τούμπα» και «μαγούλα»;

ΟΜΑΔΑ Β

(Από τις τέσσερις ερωτήσεις επιλέγετε τις δύο. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Αφού παρατηρήσετε προσεκτικά την εικόνα του βιβλίου σας με τίτλο «Η καθημερινή ζωή του νεολιθικού ανθρώπου», να δώσετε με λίγες προτάσεις τα κύρια στοιχεία της.
2. Μελετήστε με προσοχή την εικόνα του βιβλίου σας με τίτλο «Ένας νεολιθικός οικισμός στην Ελλάδα: Διμήνι» και γράψτε τι σας κάνει ιδιαίτερη εντύπωση.
3. Μελετήστε το χάρτη του βιβλίου σας με τίτλο «Η νεολιθική Ελλάδα». Ποιες είναι οι περιοχές όπου παρατηρείτε τη μεγαλύτερη πυκνότητα; δικαιολογήστε την.
4. Τι εντύπωση σας προξενεί το πλήανο ειδώλιο κουροτρόφου από τη Θεσσαλία που εικονίζεται στο βιβλίο σας;

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

1. ΛΑΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να κατανοήσουν τη σημασία των πολιτισμών που αναπτύσσονται στην περιοχή της λεγόμενης «εύφορης ημισελήνου».
- Να μάθουν τι προσέφερε ο καθένας από τους πολιτισμούς αυτούς στην ιστορική εξέλιξη.
- Να συλλήβουν τη σημασία της εφεύρεσης της γραφής και να παρακολουθήσουν την εξέλιξή της.
- Να κατανοήσουν τη σπουδαιότητα της εμφάνισης του μονοθεϊσμού στον εβραϊκό λαό.
- Να μπορέσουν να σχολιάσουν επαρκώς ένα παράθεμα.

Προετοιμασία:

Αφού παρουσιάσουμε στους μαθητές τη χρονική διάρκεια της Εποχής του Χαλκού, με τη βοήθεια του χάρτη θα προσδιορίσουμε την περιοχή της λεγόμενης «εύφορης ημισελήνου» και θα συγκεκριμενοποιήσουμε τους λαούς που κατοικούν σε αυτή.

Προσπέλαση:

Μεσοποταμία: Σουμέριοι, Βαβυλώνιοι, Ασσύριοι: τρεις λαοί, τρία διαδοχικά κρατικά συγκροτήματα, τρεις προσφορές στο πολιτιστικό οικοδόμημα. Θα τονιστεί ιδιαίτερα: Σουμέριοι, ουσιαστικά ο πρώτος μεγάλος πολιτισμός· Βαβυλώνιοι, ανάπτυξη νομοθεσίας και αστρονομίας· Ασσύριοι, πολεμική ικανότητα. Να παρατηρήσουν οι μαθητές τη στήλη του Χαμουραμπί, να τονιστεί η ταύτιση του βασιλιά με τον θεό και να σημειωθεί η θεία προέλευση των νόμων. Να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στο απόσπασμα από το έπος Γιλγαμές.

Σφηνοειδής γραφή: πρώτη μορφή γραφής. Να προσέξουν οι μαθητές την πινακίδα στο βιβλίο τους και να τονιστεί από τον καθηγητή η σημασία αυτού του βήματος για την πρόοδο του ανθρώπου.

Αίγυπτος. Ο χάρτης θα οδηγήσει τα βήματά μας. Θα δείξει ο καθηγητής, με τη βοήθεια των μαθητών, ότι η Αίγυπτος είναι πράγματι «δώρον του Νείλου». Θα επιμείνουμε στα εξής σημεία: κράτος συγκεντρωτικό με αυστηρή ιεραρχία· Φαραώ, απόλυτος άρχοντας σε άμεση σχέση με τους θεούς. Ιερογλυφική γραφή: να χρησιμοποιηθεί επιμελώς το παράθεμα με τη στήλη της Ροζέτας. Από την πλούσια εικονογράφηση και τα παραθέματα ο καθηγητής, ανάλογα με τον χρόνο που διαθέτει, μπορεί να κάνει ελεύθερη επιλογή.

Οι λαοί της Παλαιστίνης και της Μικράς Ασίας. Φοίνικες: Θαλασσοπόρο· κύριοι της Μεσογείου· έμποροι δεινοί. Φράσεις που αποδίδουν τα κύρια χαρακτηριστικά των

Φοινίκων. Και η απλοποίηση του αλφαβήτου. Οι μαθητές καλούνται να απαντήσουν γιατί, κατά τη γνώμη τους, η απλοποίηση αυτή αποτελεί μεγίστη συμβολή στην πορεία του πολιτισμού.

Εβραίοι: Μονοθεϊσμός: να αναλυθεί λεπτομερώς η έννοια στους μαθητές. Με το παράθεμα από τη Βίβλο να προσδιοριστεί ο ρόλος του Θεού στην ιστορία των Εβραίων.

Χετταίοι: Ιστορική αφήγηση. Η σημασία της.

Εμπέδωση:

Σουμέριοι, σφηνοειδής γραφή. Βαβυλώνιοι, νομοθεσία, αστρονομία. Αιγύπτιοι, ιερογλυφική γραφή, υψηλή τέχνη. Ασσύριοι, πολεμική τέχνη. Φοίνικες, απλοποίηση αλφαβήτου. Εβραίοι, μονοθεϊσμός. Χετταίοι, ιστορική αφήγηση. Κάθε λαός και μία κορυφαία προσφορά.

Οι μαθητές, χρησιμοποιώντας τα παραθέματα και τις εικόνες του βιβλίου τους που αφορούν στην Αίγυπτο, να προσπαθήσουν να αφηγηθούν την καθημερινή ζωή ενός Αιγυπτίου την εποχή των Φαραώ.

2. ΚΥΚΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να μάθουν ότι κατά την 3η χιλιετία π.Χ. αναπτύχθηκε στις Κυκλάδες ένας αξιόλογος πολιτισμός.
- Να γνωρίσουν ότι οι Κυκλαδίτες, κατά την ίδια περίοδο, κυριάρχησαν στο Αιγαίο.
- Να νιώσουν τη γοητεία της κυκλαδικής γλυπτικής, που τόσο κοντά βρίσκεται στη σύγχρονη αφηρημένη τέχνη.

Προετοιμασία:

Καλούμε τους μαθητές να θυμηθούν τη συμβολή των λαών της περιοχής της «εύφορης ημισελήνου» στην ανάπτυξη του πολιτισμού. Με την ερώτηση «τι νομίζετε ότι πρέπει να πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα κατά την ίδια εποχή» εισερχόμαστε στο κυρίως μάθημα.

Προσπέλαση:

Κύριο βοήθημα ο χάρτης. Οι μαθητές καλούνται να προσδιορίσουν τη γεωγραφική θέση των Κυκλάδων. Γέφυρα ανάμεσα σε Ευρώπη, Μικρά Ασία, Κρήτη. Άμεση συνέπεια της καίριας γεωγραφικής θέσης η ανάπτυξη του εμπορίου. Συγχρόνως οι Κυκλάδες δέχονται τις έξωθεν επιδράσεις.

Ο καθηγητής τονίζει τα κύρια χαρακτηριστικά της ζωής στις Κυκλάδες, όπως μας τα αποκαλύπτουν οι ανασκαφές.

Τέχνη: βλ. παρακάτω, «Διδακτική προσέγγιση της Κυκλαδικής, Μινωικής και Μυκηναϊκής τέχνης».

Εμπέδωση:

Οι Κυκλάδες γεννούν τον πρώτο μεγάλο πολιτισμό στην Ελλάδα.

Οι μαθητές, στο σπίτι, να αναπτύξουν γραπτώς τα ερεθίσματα που τους προκαλούν τα κυκλαδικά ειδώλια.

3. Ο ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν το ιστορικό περίγραμμα του μινωικού κόσμου.
- Να μάθουν τα κύρια χαρακτηριστικά του.
- Να κατανοήσουν τους λόγους της ανάπτυξης και εξάπλωσης ενός ευφάνταστου και λαμπρού πολιτισμού.

Προετοιμασία:

Καλούμε τους μαθητές να θυμηθούν όσα διδάχθηκαν στο προηγούμενο μάθημα για τις σχέσεις των Κυκλάδων με την Κρήτη και έτσι μεταφερόμαστε αβίαστα στον μινωικό κόσμο.

Προσπέλαση:

Με βάση την αεροφωτογραφία του ανακτόρου της Κνωσού καλούμε τους μαθητές να συλλάβουν, κατά το δυνατόν, την οργάνωση του μινωικού ανακτόρου. Συμπληρώνουμε, υπογραμμίζοντας ότι το μινωικό ανάκτορο ήταν το κέντρο μιας πλήρως συγκροτημένης οικονομικής, πολιτικής, θρησκευτικής και κοινωνικής ζωής.

Στηριζόμενοι στο παράθεμα από τον Θουκυδίδη υπογραμμίζουμε την έκταση της μινωικής θαλασσοκρατίας και τη σημασία των αναμνήσεων που η θαλασσοκρατία αυτή άφησε στους Έλληνες.

Με κέντρο το παράθεμα του βιβλίου, το οποίο αναφέρεται στην κρητική κοινωνία, θα προσπαθήσουμε με τη βοήθεια των μαθητών να σχηματίσουμε την πυραμίδα αυτής της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας ήταν μια σαφής ιεράρχηση, όπως ακριβώς και στην Αίγυπτο.

Ο δίσκος της Φαιστού θα μας οδηγήσει στο σύστημα γραφής των Κρητών, αρχικά ένα είδος ιερογλυφικών, στη συνέχεια η Γραμμική γραφή Α.

Εμπέδωση:

Ο καθηγητής θα τονίσει τέσσερα κύρια σημεία: Το ανάκτορο κέντρο όλων των δραστηριοτήτων μιας πλήρως ιεραρχημένης κοινωνίας· Ισχυρή κεντρική διοίκηση· Θαλασσοκρατία· Δύο μορφές γραφής.

Οι μαθητές καλούνται να ασχοληθούν, στο σπίτι, με τις ερωτήσεις που περιέχονται στο βιβλίο τους.

4. ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΤΩΝ

Βλέπε παρακάτω: «Διδακτική προσέγγιση της κυκλαδικής, μινωικής και μυκηναϊκής τέχνης».

5. Ο ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να μάθουν τα κύρια χαρακτηριστικά της οργάνωσης του μυκηναϊκού κόσμου.
- Να κατανοήσουν το πνεύμα αυτού του πολιτισμού.
- Να συλλάβουν τι ενώνει και τι χωρίζει τον μυκηναϊκό και τον κρητικό πολιτισμό.
- Να συλλάβουν τη σημασία της επινόησης της Γραμμικής γραφής Β και τη αξία της ως ιστορικής πηγής.

Προετοιμασία:

Οι μαθητές καλούνται να διατυπώσουν τις σκέψεις τους για τις σχέσεις Κρητών και Μυκηναίων. Έτσι εισερχόμαστε ομαλά στην προσφορά του νέου.

Προσπέλαση:

Με τη βοήθεια του χάρτη αναγνωρίζουμε τους τόπους ανάπτυξης των μυκηναϊκών κέντρων και καταλήγουμε αβίαστα στο συμπέρασμα ότι ο πυρήνας τους βρίσκεται στην Πελοπόννησο και ιδιαίτερα στην Αργολίδα.

Το ανάκτορο: σχέσεις και διαφορές με το μινωικό ανάκτολό του. Με το σχεδιάγραμμα του βιβλίου βοηθάμε τον μαθητή να κατανοήσει την αυστηρή ιεράρχηση της μυκηναϊκής κοινωνίας. Τονίζουμε την ιδιαίτερη σημασία της Γραμμικής γραφής Β.

Ο χάρτης θα μας βοηθήσει να οδηγήσουμε τον μαθητή στον σχηματισμό μιας πλήρους εικόνας της εξάπλωσης του μυκηναϊκού κόσμου. Τα δύο παραθέματα «Ο Μινωικός πολιτισμός επηρεάζει τους Μυκηναίους» και «η Μυκηναϊκή Ελλάδα και ο έξω κόσμος» θα χρησιμεύσουν ως εργαλεία για την εμβάθυνση στο θέμα.

Η πτώση: να προκληθεί συζήτηση με τους μαθητές για τα σύνθετα αίτια της πτώσης του Μυκηναϊκού κόσμου.

Εμπέδωση:

Τρία ονόματα που σχετίζονται άμεσα με την αποκάλυψη του μυκηναϊκού κόσμου: Ερρ. Σλήμαν, Μίκαελ Βέντρικ, Τ. Τσάντγουικ. Ένας πολιτισμός που δανείζεται από τους Κρήτες πολλά στοιχεία, όμως διατηρεί και αναπτύσσει ένα δικό του προσωπικό ύφος.

Οι μαθητές, με τη βοήθεια του χάρτη, να προσδιορίσουν τη θαλάσσια μυκηναϊκή εξάπλωση.

6. ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ

Βλέπε ακολούθως τη διδακτική προσέγγιση για όλα τα τμήματα του κεφαλαίου που αφορούν στην τέχνη.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΚΥΚΛΑΔΙΚΗΣ, ΜΙΝΩΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Ειδικό διδακτικό Στόχοι

Στόχος της διδασκαλίας αυτών των ενότητων είναι η γνωριμία και η εξοικείωση των μαθητών με τις τέχνες αυτές σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μπορούν να αναγνωρίσουν τις τυπικές δημιουργίες κάθε εποχής.

Προσέλαση-Εποπτικά Μέσα

Προτείνεται η διδασκαλία να έχει ως αφετηρία την παρατήρηση, την περιγραφή και την προσπάθεια αναγνώρισης της χρήσης-λειτουργίας των έργων τέχνης που απεικονίζονται στο βιβλίο.

Ακόμη προσφορότερο μέσο θα ήταν η διάθεση σειράς φωτοτυπιών περισσότερων τέτοιων έργων, π.χ. κυκλαδικών ειδωλίων ή μινωικών τοιχογραφιών κ.ά., από εικόνες βιβλίων / δημοσιεύσεων που παρατίθενται στη βιβλιογραφία και πιθανόν υπάρχουν στις σχολικές ή στις δημοτικές βιβλιοθήκες.

Σε εκπαιδευτικά ιδρύματα που διαθέτουν προβολείς φωτεινών διαφανειών ή ηλεκτρονικούς υπολογιστές, η προτεινόμενη παρακάτω εκπαιδευτική διαδικασία θα διευκολυνόταν εξαιρετικά με την προβολή διαφανειών ή CD-Rom με εικόνες των έργων.

Τέλος, αναγκαία είναι η επίσκεψη του τοπικού αρχαιολογικού μουσείου μετά από την ολοκλήρωση αυτής της διδακτικής ενότητας. Αντί της ξενάγησης από τον συνοδολογούμενο, προσφορότερη είναι η ανάπτυξη πρωτοβουλίας από τους μαθητές. Να κληθούν δηλαδή οι μαθητές να αναγνωρίσουν, να περιγράψουν και να ερμηνεύσουν τα σχετικά έργα τέχνης και άλλα αρχαιολογικά μνημεία και να ακολουθήσει η παρέμβαση του καθηγητή.

Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να δοθεί έμφαση στη διάκριση των χαρακτηριστικότερων δημιουργιών και γνωρισμάτων καθεμιάς από αυτές τις τέχνες, π.χ. πολυδαίδαλα ανάκτορα, τοιχογραφίες, φυτικός και θαλάσσιος ρυθμός αγγείων για τη μινωική, μαρμάρινα πρωτοκυκλαδικά ειδώλια και αγγεία για τις Κυκλάδες, «κυκλώπεια» αρχιτεκτονική, όπλα, κοσμήματα, αγγεία, σφραγίδες από χρυσό, ασήμι και άλλα πολύτιμα ή ημιπολύτιμα υλικά για τη μυκηναϊκή.

Απαραίτητο είναι να τονιστεί η αλληλεπίδραση μινωικής, κυκλαδικής και μυκηναϊκής τέχνης στις διάφορες κατηγορίες έργων τέχνης και να διερευνηθούν οι λόγοι που οδήγησαν στο φαινόμενο αυτό.

Επίσης σκόπιμο είναι να εξαρθεί η σημασία των αρχαιολογικών ευρημάτων για τη διαπίστωση όλων αυτών των αλληλεπιδράσεων που οδηγούν στη συναγωγή αδιάψευστων ιστορικών μαρτυριών σε εποχές όπου λίγα στοιχεία μπορούν να συναχθούν από τις γραπτές πηγές.

Ως προς τα ειδώλια και τις απεικονίσεις των τοιχογραφιών θα πρέπει να ακολουθήσει συζήτηση για την ερμηνεία των θεμάτων, κατά την οποία οι μαθητές θα αφεθούν

ελεύθεροι να προτείνουν διάφορες ερμηνείες. Ο διδάσκων με κατάλληλες ερωτήσεις θα μπορέσει να οδηγήσει στις κρατούσες και πιο πιθανές ερμηνείες, χωρίς να αποκλείσει την πιθανότητα και άλλων ερμηνειών, δεδομένης της αβεβαιότητας που επικρατεί στην έρευνα σχετικά με τέτοια θέματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ελληνική Τέχνη. *Η Αυγή της Ελληνικής Τέχνης* (Εκδοτική Αθηνών. Αθήνα 1994).
Πλούσια και εξαιρετικά εικονογραφημένο βιβλίο με συνοπτικές εισαγωγές στις διάφορες περιόδους της προϊστορικής τέχνης και σύντομες περιγραφές των απεικονιζόμενων έργων.
2. G. GRUBEN, *Ιερά και Ναοί της Αρχαίας Ελλάδας*, εκδ. Α. Καρδαμίτσα (Αθήνα 2000) 19-31.
Ένα από τα πιο έγκυρα σύγχρονα εγχειρίδια αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής με εκτενέστατη παρουσίαση οικοδομημάτων και αρχιτεκτονικών συνόλων σχέδια, αναπαραστάσεις και φωτογραφίες των μνημείων.
3. S. HOOD, *Η Τέχνη στην Προϊστορική Ελλάδα*. Μετάφραση Μ. Παντελίδου- Θ. Ξένος (Εκδ. Α.Κ Καρδαμίτσα, Αθήνα 1987).
Χρήσιμο εγχειρίδιο για την προϊστορική τέχνη.
4. *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ*, τόμ. Α' (Αθήνα 1971) 48-125 (νεολιθική εποχή), 126-380 (κυκλαδικός, μινωικός, μυκηναϊκός πολιτισμός).
5. E. MANTZOYRANH, Προϊστορική Κρήτη. Τοπογραφία και Αρχιτεκτονική. Από τη νεολιθική εποχή έως και τους νεοανακτορικούς χρόνους. Εκδ. Μ. Καρδαμίτσα (Αθήνα 2002).
Πρόσφατο πανεπιστημιακό εγχειρίδιο με εκτενή συστηματική παρουσίαση της τοπογραφίας και αρχιτεκτονικής της μινωικής Κρήτης.
6. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, *Κρήτη και Μυκηναϊκή Ελλάς* (Εκδόσεις Αθηνών 1959).
Συνοπτική εισαγωγή στη μινωική και μυκηναϊκή τέχνη και αρχιτεκτονική. Εξαιρετικές απεικονίσεις αρχαιολογικών ευρημάτων με αναλυτικό σχολιασμό.
7. Γ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), *Νεολιθικός Πολιτισμός στην Ελλάδα*, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Ίδρυμα Ν. Π. Γουλιανδρή (Αθήνα 1996).
Συλλογικό έργο σχετικά με ποικίλες παραμέτρους του νεολιθικού πολιτισμού και τέχνης κατά περιοχές. Πλούσια εικονογράφηση και περιγραφή των απεικονιζόμενων έργων.
8. E. VERMEULE, *Ελλάς. Εποχή του Χαλκού*. Μετάφραση Θ. Ξένος. (Εκδ. Α.Κ Καρδαμίτσα, Αθήνα 1983).
Παλιό αλλά έγκυρο εγχειρίδιο για την αρχαιολογία της εποχής του Χαλκού.
9. Μ. ΜΕΛΑ, *Η Αρχαιολογία σήμερα*, Αθήνα 2003 (Εκδ. Α.Κ Καρδαμίτσα,).

II. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η περίοδος αυτή θέτει δυσεπίλυτα επιστημονικά προβλήματα. Με βάση απόψεις των εγκυρότερων ερευνητών αυτής της μακράς σκοτεινής πορείας επιχειρούμε να ρίξουμε φως σε ορισμένες προβληματικές πλευρές.

Η παλαιολιθική εποχή στην Ελλάδα

«Είναι γεγονός ότι η έρευνα της παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα βρίσκεται ακόμα στα σπάργαλα. Συνεπώς, δεν μπορεί να ειπωθεί τίποτε με σιγουριά όσον αφορά, κυρίως, τις διαδοχικές φάσεις της παλαιολιθικής, έτσι όπως έχουν αποκατασταθεί στην Ευρώπη. Πέρα, όμως, απ' αυτήν την στενά επιστημονική έλλειψη, η συνεχής πρόοδος στην εξέλιξη της παλαιολιθικής έρευνας συνεισφέρει σημαντικά σε μια ουσιαστική διαπίστωση. Η σποραδικότητα των ευρημάτων έδινε πάντα μία εικόνα περιορισμένης παρουσίας του ανθρώπου κατά τη διάρκεια της παλαιολιθικής στον ελληνικό χώρο. Σήμερα η παρουσία του παλαιολιθικού ανθρώπου πιστοποιείται σε μία σειρά θέσεων σ' ολόκληρη την Ελλάδα, και μάλιστα με πολύ ενδιαφέρουσα πυκνότητα, σε περιοχές όπου αργότερα θα αναπτυχθούν οι νεολιθικές κοινότητες (Θεσσαλία, Μακεδονία, Αργολίδα κ.λ.π.).

Οι πρώτες ενδείξεις για την αρχαιότερη παλαιολιθική παρουσία στον ελληνικό χώρο αφορούν ένα πρόσφατο εύρημα, ένα εργαλείο που προέρχεται από την Κορίσια λίμνη της Κέρκυρας, που χρονολογήθηκε με τη μέθοδο του παλαιομαγνητισμού στα 700.000 χρόνια πριν από σήμερα. Παράλληλα έχουν εντοπιστεί και ανθρώπινα σκελετικά λείψανα. Το γνωστό κρανίο των Πετραλώνων είναι ένα από αυτά. Η χρονολόγησή του έχει γίνει αντικείμενο έντονης συζήτησης και αμφισβήτησης, αφού ο Α. Πουλιανός το χαρακτηρίζει σαν αρχάνθρωπο και το τοποθετεί 1.000.000-700.000 χρόνια πριν το σήμερα, ενώ οι περισσότερες εργαστηριακές αναλύσεις συγκλίνουν στα 250.000 χρόνια.

Σύμφωνα με τον C. Runnels (Review of Aegean Prehistory IV, 1995: The Stone of Age of Greece from the Paleolithic to the Advent of the Neolithic) οι θέσεις της αρχαιότερης πρώιμης παλαιολιθικής στην Ελλάδα αποτελούν εγκαταστάσεις κοντά σε όχθες ποταμών και λιμνών, που έχουν το χαρακτήρα εφήμερων εργασιακών θέσεων για την κατεργασία πρώτων υλών με σκοπό την κατασκευή εργαλείων και την κατεργασία της τροφής. Η κατανομή των θέσεων καταδεικνύει τη σπουδαιότητα του νερού για την επιλογή της εγκατάστασης. Όλες εντοπίζονται σε περιοχές που βρίσκονται δίπλα στο νερό. Παρατηρείται αξιοσημείωτη συγκέντρωση θέσεων κατά μήκος του Πηνειού, αλλά και στα ποτάμια και τις εποχιακές λίμνες της νότιας Ηπείρου, προς το Ιόνιο, καθώς επίσης και δίπλα στον Αιφειό και τον Πηνειό στην Ηλεία.»

ΚΟΣΜΑΣ ΤΟΥΛΟΥΜΗΣ, *Πριν από την Ιστορία: Μία εισαγωγή στην Προϊστορική Αρχαιολογία*, Θεσσαλονίκη, 1999, σσ. 43-47.

Η γένεση της νεολιθικής εποχής στην Ελλάδα

«Οι πρώτοι νεολιθικοί οικισμοί του Αιγαίου και της Βαλκανικής παρουσιάζουν

πρωτότυπα χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Αν και είναι εγκατεστημένοι, όπως και στην Εγγύς Ανατολή, στο σημείο επαφής διαφορετικών οικολογικών περιβαλλόντων τα οποία, με την απαρχή της οικονομικής διαφοροποίησης, εκμεταλλεύεται καλύτερα ο άνθρωπος, στο Αιγαίο, ωστόσο, καθοριστικό ρόλο παίζουν η θέση του οικισμού κοντά σε πηγές και, σε πολλή περιοχή, η επέκταση του δάσους. Οι διαστάσεις τους ποικίλλουν: σε ορισμένες περιπτώσεις κερδίζουν σε μέγεθος, σε άλλες πάλι χάνουν, πιο συχνά όμως παραμένουν σταθερές και αρκετά περιορισμένες σε όλη τη διάρκεια της Νεολιθικής περιόδου. Νέο γεγονός αποτελεί η εμφάνιση, δίπλα στις καλύβες, που ανάγονται στο παρελθόν, κανονικών κτιστών σπιτιών, κατασκευασμένων, ανάλογα με την περιοχή, από ωμή πηλίθο ή αχυρόπλαση. Από αυτή τη στιγμή, οι πληθυσμοί ασκούν τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Ενώ οι προκάτοχοί τους δεν γνώριζαν παρά τα άγρια δημητριακά και χρησιμοποιούσαν τα δρεπάνια τους και για άλλες χρήσεις, αυτοί καλλιεργούν στο εξής το σιτάρι, το κριθάρι, και ορισμένα οπωροκηπευτικά. Και ενώ οι προκάτοχοί τους αρκούνται στο κυνήγι, αυτοί ήδη βρίσκονται στο δρόμο εξημέρωσης του αιγοπροβάτου, του βοδιού και του χοίρου. Κατέχουν την τεχνική του ψημένου πηλού, αλλά παραμένει ανεξακριβωτο σε ποια συγκεκριμένη στιγμή την επεκτείνουν στην κεραμική...

Υπάρχει, κατ' αρχήν, μία κατανομή εργασίας, ανάλογα με το φύλο. Μπορεί κανείς να καταχωρήσει με βεβαιότητα στα γυναικεία καθήκοντα τη φροντίδα των παιδιών, τη συλλογή καρπών, τις ελαφρές γεωργικές εργασίες, την εκτροφή μικρών ζώων, την κατεργασία δερμάτων, το γνέσιμο, την υφαντική, την καλαθοπλεκτική και την αγγειοπλαστική. Αντίθετα ανδρικές ασχολίες πρέπει να θεωρούνται το κυνήγι και το ψάρεμα, η κατεργασία του λίθου, των οστών, του ξύλου και των μετάλλων, το κτίσιμο και ίσως η κατασκευή των κοσμημάτων.

Η κατανομή αυτή συνοδεύεται ήδη από ορισμένες κοινωνικές ανισότητες, που διαφαίνονται –ακόμη και αν δεν υπάρχει άμεση αντιστοιχία– στα ταφικά κτερίσματα. Μερικές φορές, σε ένα μεγάλο αριθμό φτωχών σε κτερίσματα τάφων, οι πλούσιοι τάφοι αποτελούν τη μειοψηφία... Φαίνεται, επιπλέον, ότι οι ανισότητες αυτές συνδέονται με το φύλο και ότι γενικά οι άνδρες εξασφαλίζουν περισσότερα υλικά αγαθά και ίσως υψηλότερη κοινωνική θέση από τις γυναίκες του ίδιου κοινωνικού χώρου.

Διατυπώνεται μερικές φορές η άποψη ότι υπάρχουν ήδη από την εποχή ειδικευμένοι τεχνίτες: αυτό ισχύει ίσως για τους αγγειοπλάστες, τους χύτες και τους χαλκουργούς, ή ακόμη και για τους κατασκευαστές ορισμένων κοσμημάτων. Μια αρκετά μεγάλη τεχνογνωσία απαιτείται μάλλον για να κατέχει κάποιος ορισμένες από τις τεχνικές αυτές, όπως απαιτούνται και σύνθετες εγκαταστάσεις, με πολύπλοκους κανόνες λειτουργίας, για να τις εξασκεί.»

RENÉ TREUIL, «Νεολιθική εποχή και πρώιμη χαλκοκρατία», μετ. Όλγα Πολυχρονοπούλου, στο συλλογικό έργο *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, Αθήνα, 1996, σσ. 130-131 και 152-153.

Ο Νείλος, βασιλική λεωφόρος

«Από το ένα κτήμα στο άλλο, από το ένα χωριό στο άλλο οι κοινωνικοί δεσμοί συγκροτούνται και διατηρούνται εξ αιτίας των δρόμων, κυρίως εξ αιτίας του ποταμού και των διωρύγων που ανοίχτηκαν από την αρχαϊκή εποχή και διέτρεχαν όλες τις

επαρχίες. Οι όνοι μεταφέρουν τα τρόφιμα για την καθημερινή διατροφή, αλλά με τα πλοία πραγματοποιούνται οι μεταφορές των πολυτίμων εμπορευμάτων και των προσώπων σε τέτοιο βαθμό ώστε «το να μην έχεις πλοίο» ισοδυναμούσε με τη μεγαλύτερη κακοτυχία. Από το μεγαλοπρεπές βασιλικό σκάφος μέχρι την ταπεινή ψαρόβαρκα, κάθε είδους πλεούμενα διασχίζουν τους υδάτινους δρόμους.

Ο δρόμος, η οδός, συμβολίζουν την καλή ατομική διαγωγή, αλλά ακόμη το μονοπάτι που χάραξε ο οδηγός της χώρας, βασιλιάς ή θεός, ανάλογα με τις εποχές «Το να είσαι στο δρόμο» ή «στο νερό» (δηλαδή στον υδάτινο δρόμο) του ενός ή του άλλου, του βασιλιά ή του θεού, σημαίνει ότι σέβεσαι το δίκαιο που καθιερώθηκε και ισχυροποιήθηκε από τον ένα ή από τον άλλο, δίκαιο βασιλικό ή εθιμικό.»

BERNADETTE MENU, *Vivre en Egypte ancienne*, Παρίσι, 1998, σσ. 19-20, μετ. Β.Σ.

Οι συντελεστές της μινωικής εξάπλωσης στο Αιγαίο

«Πολλοί είναι οι λόγοι στους οποίους έχει αποδοθεί η μινωική εξάπλωση στον αιγαίο χώρο. Η ανάγκη στρατιωτικής άμυνας, που είχε πιθανώς οδηγήσει στη δημιουργία μιας ζώνης προστασίας γύρω από την Κρήτη, η δημογραφική άνοδος, οι εμπορικές ανάγκες, οι μεταβολές των πολιτικών συνθηκών. Τελικά, όμως, όλοι αυτοί οι παράγοντες μπορεί να έπαιξαν κάποιο ρόλο, ο καθένας σε διαφορετικό βαθμό.

Η δημογραφική άνοδος και η πιθανή αναζήτηση νέων καλλιεργήσιμων εδαφών μπορεί να συνέβαλαν στον απερχόμενο «εκμινωισμό» των νησιών της Δωδεκανήσου· στην Κάρπαθο φαίνεται ότι σχηματίσθηκαν αγροτικές κοινότητες· οι αποικίες στα Τριάντα και στην Κω ενδέχεται να επέδρασαν στην αξιοποίηση των εύφορων εδαφών. Το φαινόμενο έμεινε, ωστόσο, πολύ περιορισμένο χρονικά. Το γεγονός ότι οι διάφορες αποικίες και οι σχέσεις με τις Κυκλάδες επέτρεψαν να σχηματιστεί ένα σύστημα περιφρούρησης και άμυνας των εμπορικών δρόμων δεν χωρεί αμφισβησία· ίσως όμως να μην ήταν αυτός ο πρωταρχικός στόχος της μινωικής εξάπλωσης, σε μία εποχή που η Κρήτη δεν φαίνεται να αντιμετωπίζει εξωτερικούς κινδύνους.

Η ανάπτυξη δραστηριοτήτων εμπορικού χαρακτήρα, όπως η εισαγωγή απαραίτητων πρώτων υλών στην Κρήτη και ο έλεγχος των ανταλλαγών στον αιγαίο χώρο μέχρι και την Ανατολή, θα μπορούσε να είναι ο πιθανότερος λόγος αυτής της πολυμορφης θαλασσοκρατορίας. Ο παράγοντας αυτός ερμηνεύει καλύτερα τις προνομιακές σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ Κρήτης και ορισμένων Κυκλάδων: της Κέας, που γειτονεύει με τα ορυχεία του Λαυρίου στην Αττική, της Μήλου, που προμηθεύει τον οψιανό και αποτελεί σταθμό προς την Αργολίδα, και της Θήρας, στο σταυροδρόμι των σπουδαιότερων θαλάσσιων δρόμων. Η γεωγραφική θέση των νησιών αυτών τα ανέδειξε σε θέσεις κλειδιά για τον έλεγχο του αιγαίου εμπορίου. Επιπλέον, από την αποικία των Κυθήρων εξασφαλιζόταν η πρόσβαση στη νότια Πελοπόννησο και στα ηλακωνικά ορυχεία, ενώ οι αποικίες της Δωδεκανήσου έλεγχαν το δρόμο προς τη Μ. Ασία και την Ανατολή.

Η ανάγκη εισαγωγής μετάλλου στην Κρήτη αναφέρθηκε συχνά ως αιτία της έντονης εμπορικής δραστηριότητας που αναπτύχθηκε στο Αιγαίο. Η Κρήτη θα πρέπει να προσέφερε ως αντάλλαγμα υφάσματα, γεωργικά και βιοτεχνικά προϊόντα. Δεν αποκλείεται, μάλιστα, να προσπάθησε να επωφεληθεί από το διαμετακομιστικό εμπόριο

και οι Μινωίτες να λειτούργησαν οι ίδιοι ως μεσάζοντες στην Ανατολή και την Αίγυπτο, όπως ρητά αναφέρεται στα αιγυπτιακά κείμενα σχετικά με τους Κεφτιού. Η διάδοση του μινωικού μετρικού συστήματος στις Κυκλάδες, η οποία αποδεικνύεται από το μεγάλο αριθμό σταθμών που βρέθηκαν στο Ακρωτήρι, τη Φυλακωπή και την Αγία Ειρήνη και φαίνεται να αντιστοιχούν στη μινωική μονάδα, θα μπορούσε να αποτελέσει μία επιβεβαίωση κάποιας κυριαρχίας των Μινωιτών στο αιγιακό εμπόριο. Ο προσανατολισμός αυτός της μινωικής δραστηριότητας πρέπει να επανατοποθετηθεί στο γενικότερο πλαίσιο ανάπτυξης των ανταλλαγών ανάμεσα στο μυκηναϊκό κόσμο, τις Κυκλάδες και την Ανατολή.»

JEAN CLAUDE POURSAT, «Η αρχή της Ύστερης Χαλκοκρατίας στην Κρήτη», μετ. Άννα Φίλιππα. Touchais, στο συλλογικό έργο *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, Αθήνα, 1996, σσ. 341-343.

Οι συντελεστές της μινωικής εξάπλωσης: μια άλλη άποψη

«Δεδομένου του χαρακτήρα της μινωικής «Κοινής», με την Κρήτη δεσπόζουσα (πολιτισμική και οικονομική) δύναμη και το μινωικό κόσμο στα βορεινά της (Β, ΒΑ, ΒΔ) να 'ναι ετερόφωτος δέκτης της ακτινοβολίας της, θεωρείται σκόπιμο να γίνει χρήση του ερμηνευτικού μοντέλου κέντρο-περιφέρεια (ή world systems) που σήμερα βρίσκει πολλούς οπαδούς ανάμεσα στους ιστορικούς και αρχαιολόγους. Θεωρήθηκε ακόμη απαραίτητο να χρησιμοποιηθούν τρέχουσες κοινωνικές και ανθρωπολογικές-εθνολογικές θεωρίες αναφορικά με ατομικές επιλογές και πρωτοβουλίες, τάξεις και κοινωνικές ιεραρχίες, κοινωνική ρευστότητα, καθώς και κοινωνικά φαινόμενα και διαδικασίες όπως ο συναγωνισμός, η φιλοδοξία και ο σνομπισμός, ή τέλος κοινωνικές στρατηγικές, όπως η κοινωνική μίμηση (emulation). Με την τελευταία μπορεί κανείς να σκαρφαλώσει τη σκάλα της κοινωνικής ιεραρχίας προς αγανάκτηση της υπάρχουσας τάξης που θα σπεύσει ν' αλληλάξει τα σύμβολα (υλικά ή όχι) της υπεροχής της (counter-emulation), για ν' αποκατασταθεί η τάξη.

Στο μινωικό κόσμο όμως τέτοια σύμβολα, απρόσιτα στα βαλάντια –αλλά και στις άλλες δυνατότητες (π.χ. να ταξιδεύουν)– των χαμηλών στρωμάτων, θα μπορούσαν ν' αποκτηθούν πέρα από τη θάλασσα. Υπάρχουν ενδείξεις ότι το εξωτερικό εμπόριο ελεγχόταν από τις ελίτ. Με το πέρασμα όμως του χρόνου η ανερχόμενη αστική τάξη (έντονα σημάδια αστικοποίησης εμφανίζονται από την αρχή της παλαιοανακτορικής περιόδου) ή τουλάχιστον κάποια μέλη της θα μπορούσαν αν όχι να ασκούν εξωτερικό εμπόριο, τουλάχιστον να γίνονται κάτοχοι εισαγόμενων (κύρια από την Αίγυπτο και Εγγύς Ανατολή), μέσω εμπόρων της μινωικής περιφέρειας. Έτσι την κοινωνική αναπαραγωγή μπορεί να διαδεχόταν ο κοινωνικός μετασχηματισμός και αντίστροφα...

Οι έμποροι της περιφέρειας τώρα επιστρέφοντας στα νησιά τους ή στις ακτές της Πελοποννήσου και της Μικρασίας έφεραν μαζί τους από την Κρήτη, αλλά και από αλλού, είδη πολυτελείας, αλλά και ιδέες, τέχνες και τεχνικές, που θα επιστρατεύονταν σε παρόμοιες κοινωνικές αντιπαραθέσεις στην περιφέρεια. Μόνο που εδώ κυρίαρχο ρόλο, κοντά στην εσωτερική κοινωνική μίμηση (emulation), πρέπει να έπαιζε η εξωτερική μίμηση (των ζηλευτών μινωικών προτύπων), δηλαδή η αναδρομική εφαρμογή του συνδρόμου των Βερσαλλιών (Versailles Effect).

Κάπως έτσι βλήπει η μοντέρνα κοινωνική αρχαιολογία το φαινόμενο του εκμινωι-

σμού στο Αιγαίο. Χωρίς αποικισμούς και θαλασσοκρατίες, χωρίς εισβολές και μεταναστεύσεις.»

MANOLIS MELAS, "Acculturation and social mobility in the Minoan World", *Aegeum* 7, Πρακτικά Troisième Rencontre egeenne internationale de l'Université de Liege, με θέμα "Thalassa: L' Egee prehistorique et la mer", Université de Liege 1991, σελ. 169-188.

Η πτώση του Μυκηναϊκού κόσμου

«Τίθεται το ερώτημα ποιος κατέστρεψε τα μυκηναϊκά ανάκτορα. Η απάντηση δεν είναι ενιαία, αφού οι καταστροφές δεν είναι σύγχρονες μεταξύ τους.

Το βέβαιο είναι ότι ανάμεσα 1250-1200 π.Χ. σχεδόν όλα τα μεγάλα μυκηναϊκά κέντρα της ηπείρου καταστρέφονται μερικά ή ολικά και σε γενικές γραμμές εξαιτίας πυρκαγιών. Μετά τη φάση των καταστροφών, ακολουθεί μία γενικευμένη εγκατάληψη, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τη δραματική μείωση των κατοικημένων περιοχών, ειδικότερα στη νοτιοδυτική Πελοπόννησο και στη Βοιωτία, όπου εξακολουθεί να κατοικείται μόνον το 10% των οικισμών. Στην Αργολίδα, στη Λακωνία, στη Λοκρίδα και τη Φωκίδα το ποσοστό ανέρχεται στο 30% και φθάνει το 50% στην Αττική. Παρ' όλη την ερήμωση ο χαρακτήρας της περιόδου εξακολουθεί να είναι μυκηναϊκός, αν και η οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση δεν είναι πλέον ίδια με αυτή που προκύπτει από την ερμηνεία των πινακίδων.

Οι θεωρίες οι οποίες αποπειρώνται να εξηγήσουν το τέλος της μυκηναϊκής εποχής είναι ποικίλες και μπορούν να συνοψιστούν σε τρεις μεγάλες τάσεις. Η πρώτη υποστηρίζει ότι παρενέβη ένας εξωτερικός παράγοντας και πιο συγκεκριμένα ένα μεταναστευτικό ρεύμα που επιδέχεται δύο ερμηνείες: είτε επρόκειτο για τους Δωριείς είτε για τους αποκαλούμενους «Ιλαούς της Θάλασσας». Η δεύτερη τάση δίνει το προβάδισμα στους φυσικούς παράγοντες, σε σεισμούς ή σε αλλαγές των κλιματολογικών συνθηκών. Και η τρίτη επιχείρησε να εξηγήσει το τέλος του μυκηναϊκού πολιτισμού με βάση τις αντιθέσεις της οικονομικής και κοινωνικής δομής, αποδίδοντας στις εσωτερικές συγκρούσεις τον ρόλο του διασπαστικού παράγοντα.

Η ελληνική παράδοση απέδιδε το τέλος του μυκηναϊκού πολιτισμού στους Δωριείς. Πράγματι από το συνδυασμό των ιστορικών παραδόσεων, τις οποίες καταγράφουν κυρίως ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης, και της γεωγραφίας των διαλέκτων προέκυψε ένα αρκετά πλήρες και οργανικό πλαίσιο της εξέλιξης της εισβολής των Δωριέων· εισβολής που ήταν δύσκολο να ανιχνευθούν οι αρχαιολογικές της μαρτυρίες. Και όπως αυτό το γλωσσολογικό πρότυπο ανατράπηκε από τα καινούργια στοιχεία, το νέο πρότυπο μας υποχρεώνει να εξετάσουμε την «Κάθοδο των Ηρακλειδών» από άλλο πρίσμα.

Αφού αποκλείστηκαν οι Δωριείς, επιχειρήθηκε να εδραιωθεί μία στενή σχέση μεταξύ των αναταραχών που προκαλούνται στα μυκηναϊκά βασίλεια και των καταστροφών που λαμβάνουν χώρα στην Ανατολία, στην Κύπρο και στην Ανατολική ακτή κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών του 13ου π.Χ. αιώνα. Σε αυτούς τους σκοτεινούς Ιλαούς (που η παρουσία τους στην ιστορία διασώθηκε χάρη στις διηγήσεις των εκστρατειών των Φαραώ Μενεπτά και Ραμσή του ΒΔ, οι οποίοι απέκρουσαν με επιτυχία την απόβαση τους στο Δέλτα του Νείλου), αποδόθηκε η τιμή της καταστροφής όχι

μόνον των μυκηναϊκών βασιλείων αλλά και της εύρωστης χειτιτικής αυτοκρατορίας. Η καταστροφή της συρο-ανατολικής ακτής αποδεικνύει ότι η προέλασή τους ακολούθησε την ανατολική οδό προς την Αίγυπτο και όχι τη δυτική, η οποία θα είχε σημάνει την κατάληψη της Κρήτης και ίσως την προηγούμενη καταστροφή των μυκηναϊκών οικισμών στην ήπειρο, ώστε να διασφαλιστούν τα νώτα τους.

Μεταξύ των φυσικών παραγόντων η θεωρία του R. Carpenter περί βίαιης κλιματολογικής αλλαγής –παρτεταμένης ανομβρίας– η οποία θα μπορούσε να καταστρέψει μια οικονομία βασισμένη ως επί το πλείστον στη γεωργία, σήμερα έχει ανατραπεί.

Τέλος, υπογραμμίστηκε ότι η ίδια η διακοπή της μυκηναϊκής επέκτασης, όποια και αν ήταν τα αίτιά της, προκάλεσε την κατάρρευση της πολιτικής μυκηναϊκής οργάνωσης, η οποία βασιζόταν σε κατακτητικούς πολέμους, και της οικονομικής της βάσης, του έντονου εξωτερικού εμπορίου. Από στρατιωτική άποψη, η παύση εξωτερικών πολέμων είχε ως αποτέλεσμα να απολέσει η ηγεσία το λόγο ύπαρξής της και οι κατώτεροι κάθε βαθμού να τείνουν να ανεξαρτοποιηθούν. Έτσι θα μπορούσε να εξηγηθεί μία διαδικασία πολιτικής αποσύνθεσης, η οποία θα οδηγούσε κατά τους πρώτους αιώνες της 1ης π.Χ. χιλιετίας στον πιο οξυμένο ατομικισμό. Βέβαια το μοντέλο της «εσωτερικής σύγκρουσης» αρωματίστηκε σαφέστερα με την πρόταση περί μιας «πάλης των τάξεων» μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών του πληθυσμού, οι οποίες δεν ήταν ικανοποιημένες από το δεσποτικό οικονομικό σύστημα των ανακτόρων.»

MARTIN S. RUIRÉREZ-JOSÉ L. MELEVA, *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*. Μετ. Μελίνα Παναγιωτίδου, Αθήνα, 1996. σ. 214-216.

Ο Τρωικός πόλεμος

«Τα πραγματικά αίτια του Τρωικού πολέμου, σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές, είναι ίσως μόνο οικονομικά. Οι Αχαιοί, επωφεληόμενοι από την αδυναμία του κράτους των Χετταίων, θέλησαν να εγκατασταθούν στην παραλία, στην οποία ως τώρα δεν μπορούσε να πλησιάσει κανείς, γιατί κυριαρχούσε αποκλειστικά η ομοσπονδία των πόλεων Assuwa. Ίσως η εκστρατεία αυτή να ήταν μια απεγνωσμένη προσπάθεια των Αχαιών για ένα άνοιγμα στην οικονομία τους που την είχαν κλονίσει οι επιδρομές των “Ιλών της θάλασσας”. Αυτή όμως η ερμηνεία δεν εξηγεί ικανοποιητικά τον λόγο για τον οποίο κατέστρεψαν εντελώς μια πόλη, με την οποία είχαν καλές σχέσεις, και την εγκατέλειψαν αμέσως. Αλλά είναι πιθανόν οι εσωτερικές διχόνοιες και οι ταραχές που είχαν ξεσπάσει στην Ελλάδα να μην τους επέτρεπαν να διατηρήσουν τα εδάφη που κατέκτησαν. Πιθανόν επίσης η εκστρατεία εναντίον της Τροίας να έγινε με απώτερο σκοπό μόνο τη πηληλασία και όχι την κατάκτηση, οπότε οι Αχαιοί αρκέστηκαν στα πλούσια λάφυρα που πήραν από την “πυρπολημένη” πόλη.»

ΝΤΟΡΑ ΜΑΣΤΟΡΑΚΗ, *Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός*, Αθήνα, 19, σ. 404.

Παλαιοιθιτική Εποχή: μαγεία και νατουραλισμός

Οι εικόνες ήσαν τμήμα του τεχνικού μηχανισμού της μαγείας αυτής ήσαν η «παγίδα» στην οποία έπρεπε να μπει το θήραμα, ή μάλλον ήσαν η «παγίδα» με το πιασμένο κιάλια ζωο επειδή η εικόνα ήταν συνάμα και η αναπαράσταση και τα πράγματα

που αναπαριστάνονταν, και η ευχή και η εκπλήρωση της ευχής. Ο παλαιοθητικός κυνηγός και ζωγράφος νόμιζε ότι κατείχε το ίδιο το πράγμα της εικόνας, πως είχε αποκτήσει δύναμη πάνω στο αντικείμενο με την απεικόνιση του αντικειμένου. Πίστευε ότι το πραγματικό ζώο σ' αλήθεια σκοτωνόταν όπως και το ζώο που απεικονιζόταν στη ζωγραφιά. Στο νου του η εικαστική αναπαράσταση δεν ήταν παρά η πρόβλεψη του επιθυμητού αποτελέσματος.....

Όταν ο παλαιοθητικός καλλιτέχνης ζωγράφιζε ένα ζώο πάνω στο βράχο, έφτιαχνε ένα ζώο πραγματικό. Γι' αυτόν ο κόσμος των πλάσμάτων και των εικόνων, η σφαίρα της τέχνης και η απλή μίμηση, δεν ήταν ακόμη ιδιαίτερη περιοχή δική του, διαφορετική και χωριστή από την εμπειρική πραγματικότητα...

Οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία της παλαιοθητικής τέχνης, σαν διακοσμητικής ή εκφραστικής μορφής λ.χ., είναι αστήρικτη. Μια σειρά ολόκληρη ενδείξεων μιλάει εναντίον μιας τέτοιας ερμηνείας – πάνω απ' όλα, το γεγονός ότι συχνά οι ζωγραφιές είναι τελείως κρυμμένες σε απρόσιτες, απόλυτα αφώτιστες γωνιές των σπηλαίων, όπου θα ήταν εντελώς απίθανο να μπουν σαν διακόσμηση. Η τοποθέτηση της μιας πάνω στην άλλη, όπως σε παλίμψηστο, καταστρέφοντας κάθε διακοσμητική εντύπωση ευθύς εξαρχής, επίσης συνηγορεί εναντίον τέτοιων ερμηνειών. Επί τέλους οι ζωγράφοι δεν ήταν αναγκασμένοι να ζωγραφίζουν τις εικόνες τους τη μια πάνω στην άλλη. Είχαν αρκετό χώρο...

Ο παλαιοθητικός καλλιτέχνης, που το νου του τον είχε μοναχά στη δραστηριότητα της μαγείας, θα αντλούσε όμως και κάποια αισθητική ικανοποίηση από το έργο του, ακόμη και αν θεωρούσε την αισθητική ποιότητα απλώς το μέσο για έναν πρακτικό σκοπό.

ARNOLD HAUSER, *Κοινωνική Ιστορία της Τέχνης. Προϊστορικοί Χρόνοι, Αρχαία Ανατολή, Ελλάδα, Ρώμη, Μεσαίωνας. I* (σε μετάφραση Τ. Κονδύλη. Αθήνα 1968) σελ. 20-22.

III. ΣΧΕΔΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

Η ΝΑΥΣΙΠΛΟΪΑ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Μετά την ολοκλήρωση των ενοτήτων που αφορούν στη διδασκαλία της ανθρώπινης ιστορίας μέχρι το τέλος της Εποχής του Χαλκού, όταν ο καθηγητής, με τις αλληλεπάλιπλες μικροεργασίες που έχουν ήδη πραγματοποιηθεί στην τάξη αντιληφθεί ότι οι μαθητές είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν ενεργητικά και δημιουργικά μία προσωπική προσπάθεια εργασίας, η οποία θα στηρίζεται επάνω σε δεδομένα που γνωρίζουν, θα αποφασίσει να παρουσιάσει τα θέματα ορισμένων εργασιών. Κύριο μέλημα του διδάσκοντος πρέπει να είναι να μην καταλήξει η κάθε προσπάθεια εργασίας σε αντιγραφή εγκυκλοπαιδειών, όπως συνήθως συμβαίνει.

Σκοπός:

Βασικός στόχος της μαθητικής εργασίας είναι η δημιουργική ενασχόληση με ένα αντικείμενο της ιστορίας, περιορισμένο σε χρονική έκταση και περιεχόμενο, αλλά συχνά ενδιαφέρον, συναρπαστικό θα λέγαμε, ικανό να προκαλέσει, να ερεθίσει και να αφυπνίσει τα ενδιαφέροντα και τις λανθάνουσες πνευματικές ικανότητες του μαθητή. Ο μαθητής, εργαζόμενος αβίαστα, χωρίς καταναγκασμούς, απλά με την χαλαρή καθοδήγηση του καθηγητή, θα αισθανθεί τη χαρά της δημιουργίας βλέποντας το έργο του να προχωρεί, θα μεγιστοποιήσει τις προσπάθειές του ώστε το αποτέλεσμα να είναι όσο το δυνατόν καλύτερο και τέλος, με το πέρας της εργασίας, η αυτοπεποίθησή του και η εμπιστοσύνη στις δυνάμεις του να έχουν αυξηθεί. Ίσως, από αυτή τη μικρή εργασία να έχουν τεθεί τα θεμέλια για τη δημιουργία ενός νέου ανθρώπου με έντονα επιστημονικά ενδιαφέροντα, ενός φίλου της ιστορίας.

Η διαδικασία:

Το θέμα που προτείνεται από τον διδάσκοντα πρέπει να είναι προσιτό στη γνωστική και πνευματική ικανότητα του μαθητή, να μην παρουσιάζει ιδιαίτερες τεχνικές δυσχέρειες στην εκτέλεσή του και να εξάπτει το ενδιαφέρον και τη φαντασία του. Για παράδειγμα, προτείνεται ως θέμα: «Η ναυσιπλοΐα στη Μεσόγειο κατά την Εποχή του Χαλκού». Το σχολικό εγχειρίδιο παρέχει σχεδόν όλα τα στοιχεία για τη ναυτική δραστηριότητα όλων των λαών της Εγγύς Ανατολής. Αιγύπτιοι, Κυκλαδίτες, Κρήτες, Φοίνικες, Μυκηναίοι, Χετταίοι διασχίζουν με τα πλοία τους τη Μεσόγειο, μεταφέρουν εμπορεύματα, διακινούν ιδέες και πολιτιστικά αγαθά, ανταγωνίζονται και συγκρούονται μεταξύ τους. Η θάλασσα γίνεται το πεδίο γνωριμίας λαών και πολιτισμών, τόπος συνάντησης θρησκειών και τρόπων ζωής, κέντρο της εξέλιξης της ανθρώπινης ιστορίας. Οι χάρτες που βρίσκονται άφθονοι στο σχολικό εγχειρίδιο θα βοηθήσουν τον μαθητή να προσδιορίσει με ακρίβεια τους ναυτικούς δρόμους των διαφόρων λαών, να ενώσει μητροπόλεις με αποικίες ή εμπορεία, να δικαιολογήσει τις πολιτισμικές μεταλλαγές. Ακόμη, εργαζόμενος ο μαθητής, θα αντιληφθεί την κεφαλαιώδη σημασία της αρχαιολογικής επιστήμης στην αποκάλυψη και ενδελεχή μελέτη όλης αυτής της θαλάσσιας

επικοινωνίας ανάμεσα στους λαούς της Μεσογείου. Η εύρεση, για παράδειγμα, μινωικών αγγείων στα ισπανικά παράλια αποδεικνύει περίτρανα τη δραστηριότητα των Κρητών εμπόρων μέχρι τις ακρότατες μεσογειακές ακτές.

Ο μαθητής θα καταλήξει σε μία σύνθεση, θα ζωγραφίσει έναν δικό του χάρτη στον οποίο θα σημειώσει τις πορείες των πλοίων. Ο καθηγητής θα είναι κοντά σε όλη την πορεία της εργασίας, θα υποδεικνύει ορισμένες κατευθύνσεις, θα δίνει θάρρος σε στιγμές αποθάρρυνσης, αλλά ο ρόλος του θα είναι πάντοτε διακριτικός. Η εργασία πρέπει να είναι έργο του μαθητή, και αυτό το γεγονός ο μαθητής πρέπει να το συνειδητοποιήσει απόλυτα.

Ο καθηγητής οφείλει να μελετήσει με προσοχή όλες τις εργασίες, να τις παρουσιάσει στην τάξη, να προκαλέσει συζήτηση, να επαινέσει. Τότε ο μαθητής θα συνειδητοποιήσει ότι η περιπέτεια του έργου ήταν όχι μόνο ευχάριστη αλλά και γόνιμη.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Πιστεύουμε ότι ο διδάσκων είναι ο μόνος απόλυτος ρυθμιστής του τρόπου προσφοράς του μορφωτικού αγαθού στους μαθητές. Αυτός μόνο γνωρίζει τις δυνατότητες της τάξης του και ανάλογα με τη μαθησιακή στάθμη θα καθορίσει και τον βαθμό και το επίπεδο, τη μορφή και το περιεχόμενο της διδακτικής διαδικασίας. Προσφέρεται απλώς ένα πλαίσιο, ευρύ και ευέλικτο. Ο διδάσκων θα το προσαρμόσει ανάλογα με τις υπάρχουσες συνθήκες και συγκυρίες. Εκείνο που δεν πρέπει να λησμονεί είναι ότι σε κάθε συγκεκριμένη διδακτική ενότητα υπάρχουν ορισμένα κύρια σημεία τα οποία πρέπει να κατανοήσει ο μαθητής. Όχι απομνημόνευση, αλλά κατανόηση, από τον μαθητή μιας εποχής και των ανθρώπων της. Αυτός πρέπει να είναι ο στόχος μας.

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Τονίσθηκε και στο επίμετρο ότι ο διδάσκων είναι ο απόλυτος ρυθμιστής της πορείας του μαθήματος. Στα προηγηθέντα δείγματα διδασκαλίας το μάθημα πραγματοποιείται μέσα στην τάξη, με εναλλακτική συμμετοχή διδάσκοντος και μαθητή και με εποπτικά μέσα συνήθη. Όμως, απέναντι σε αυτό τον κλασικό και γενικώς αποδεκτό τρόπο διδασκαλίας υπάρχουν και εναλλακτικές μορφές οι οποίες δύνανται να χρησιμοποιηθούν κατά περίπτωση και κατά περιοχή. Η επίσκεψη σε ένα μουσείο, αρχαιολογικό ή φυσικής ιστορίας, μετά από σχετική προετοιμασία, θα βοηθήσει τον μαθητή να κατανοήσει καλύτερα και αμεσότερα τη ζωή των πρώτων ανθρώπων. Νεολιθικοί οικισμοί υπάρχουν πολλοί γύρω μας. Τι πιο εντυπωσιακό, μετά πάντοτε από προετοιμασία, για τους μαθητές της Μαγνησίας από μία επίσκεψη στο Σέσκληο και στο Διμήνι ή για τους μαθητές της Καστοριάς στο Διοσηπλιό. Εύκολο είναι για τους μαθητές της Κρήτης να επισκεφθούν ένα ανάκτορο, να αφήσουν τον εαυτό τους ελεύθερο μέσα στα ερείπια να φαντασθεί και να αναπαραστήσει νοερά τη ζωή των ανθρώπων, την τόσο μακρινή αλλά συγχρόνως και την τόσο κοντινή με τη δική μας. Το ίδιο μπορεί να γίνει και με τους μαθητές της Αργολίδας, των Κυκλάδων και άλλων περιοχών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Από την πλουσιότατη σύγχρονη διεθνή βιβλιογραφία έχουν επιλεγεί ορισμένα βασικά έργα, προσिता στον Έλληνα εκπαιδευτικό.

BARBER R.L.N., *Οι Κυκλάδες την εποχή του χαλκού*, Αθήνα, 1994 (Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος).

Πλήρης και εμπειριστατωμένη μελέτη της ανάπτυξης του κυκλαδικού πολιτισμού κατά την εποχή του χαλκού.

ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ ΝΤΟΡΑ, *Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός*, Αθήνα 1995 (Αρχ. Εταιρεία)

Με βάση όλα τα νεότερα επιστημονικά δεδομένα, αρχαιολογικά και επιγραφικά, η συγγραφέας παρουσιάζει το μυκηναϊκό πολιτισμό σε όλες τις εκδηλώσεις του.

DICKINSON OLIVER, *Αιγαίο. Εποχή του χαλκού*, Αθήνα, 1994 (Καρδαμίτσα).

Συνολική παρουσίαση των πολιτισμών του Αιγαίου κατά την εποχή του χαλκού. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση των σχέσεων Κυκλάδων και Κρήτης.

DREWS ROBERT, *Η έλευση των Ελλήνων*, Αθήνα, 1997 (Οδυσσέας).

Το βιβλίο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι αναλύει ενδελεχώς όλες τις επιστημονικές θεωρίες τις σχετικές με την καταγωγή και την έλευση των Ελλήνων.

ΘΕΟΧΑΡΗΣ Δ.Ρ., *Νεολιθικός πολιτισμός*, Αθήνα, 1981 (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης).

Θεμελιώδες έργο για τη μελέτη του νεολιθικού πολιτισμού στον ελληνικό χώρο.

ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ ΣΠ., «Οι αιώνες της αχαϊκής κυριαρχίας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους Α'*, Αθήνα, 1970, σ. 260-293.

ΝΤΟΥΜΑΣ ΧΡ., «Πρωτοκυκλαδικός πολιτισμός», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους Α'*, Αθήνα 1970, 6. 98-107.

ΠΛΑΤΩΝ ΝΙΚ., «Η ακμή του Μινωικού πολιτισμού», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους Α'*, Αθήνα, 1970, σ. 166-211.

RUIPEREZ S. MARTIN-MELENA L. JOSÉ, *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, Αθήνα 1996 (Καρδαμίτσα).

Λαμπρή παρουσίαση και ανάλυση του μυκηναϊκού πολιτισμού με βάση τα αρχεία της γραμμικής Β γραφής.

ΤΟΥΛΟΥΜΗΣ Κ., *Πριν από την ιστορία: μία εισαγωγή στην Προϊστορία*, Θεσσαλονίκη, 1999 (Βάνιας).

Η μονογραφία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί εξετάζει το επίπεδο της μελέτης της προϊστορίας στην Ελλάδα.

TREUIL R.-DARCQUE P.-POURSAT J. CL.-TOUCHAIS G., *Οι προϊστορικοί πολιτισμοί του Αιγαίου*, Αθήνα 1996 (Καρδαμίτσα).

Το συλλογικό αυτό έργο προσφέρει μια εναργή ανάλυση του συνόλου των προϊστορικών πολιτισμών του Αιγαίου.

II. ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΚΕΦΑΛΑΙΑ Γ'-Δ'

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1100 ΕΩΣ ΤΟ 479 π.Χ.

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να συληλάβουν τη σπουδαιότητα της δημιουργίας του ελληνικού αλφαβήτου.
- Να εκτιμήσουν τα αίτια και τα αποτελέσματα του αποικισμού.
- Να γνωρίσουν τους θεσμούς που συνέβαλαν στην αυτοσυνειδησία των Ελλήνων.
- Να εκτιμήσουν τη σημασία του νέου θεσμού της πόλης-κράτους.
- Να αξιολογήσουν τις προτεραιότητες της σπαρτιατικής πολιτείας.
- Να γνωρίσουν και να ερμηνεύσουν την πολιτειακή εξέλιξη της Αθήνας.
- Να εκτιμήσουν τους λόγους και τα αποτελέσματα της επιτυχούς αντιμετώπισης του περσικού επεκτατισμού.
- Να αξιολογήσουν τον ρόλο του ηγέτη στην παραγωγή γεγονότων.
- Να διαπιστώσουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της ελληνικής τέχνης σε συνδυασμό με τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της περιόδου.

ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

Σύγχρονοι χάρτες θα καταδείξουν πληθώρα τοπωνυμίων που επιβιώνουν μέχρι σήμερα και θα συμβάλουν στην κατανόηση των λόγων επιλογής των χώρων για συγκρότηση αποικίας.

Έρευνα στον χώρο του αποικισμού (βάσει βιβλίων, χαρτών, τουριστικών οδηγών, εκθεμάτων μουσείων, προσώπων σχετιζόμενων με τον χώρο) για επιβιώσεις γλωσσικών στοιχείων ή ύπαρξη μνημείων και ποικίλων αρχαιολογικών ευρημάτων που πιστοποιούν την εκεί ελληνική παρουσία.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Μελέτη του χώρου και δικαιολόγηση της επιλογής του.

Τρόποι μετακίνησης και δυσκολίες.

Σύγκριση σπαρτιατικής και αθηναϊκής πολιτείας. Εξήγηση της πολιτικο-κοινωνικής κατάστασης.

Η αξιοποίηση της ιδιομορφίας του χώρου από τους Έλληνες αρχηγούς για την απόκρουση της περσικής εισβολής.

Η τεχνολογία στην υπηρεσία της πολεμικής τέχνης.

Οι γεωλογικές μεταβολές που αλλοίωσαν το τοπίο των Θερμοπυλών και δυσκολεύουν σήμερα την ερμηνευτική προσέγγιση της μάχης.

Οι γεωλογικές μεταβολές και ο μακρότατος χρόνος (η περίπτωση της Μιλήτου, βάσει του παραθέματος).

Η τεχνολογία και η επιστήμη στον σύγχρονο αθλητισμό.

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1100 ΕΩΣ ΤΟ 800 π.Χ.

1. ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ (1100-800 π.Χ.)

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου.
- Να μάθουν για τις νέες συνθήκες που αναπτύσσονται στην Ελλάδα μετά τη μόνιμη εγκατάσταση των ελληνικών φύλων.
- Να κατανοήσουν τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στον κόσμο των ομηρικών επών και τον κόσμο της ιστορικής πραγματικότητας.
- Να μάθουν όλα τα σχετικά με τον πρώτο ελληνικό αποικισμό.

Προετοιμασία:

Η πτώση του μυκηναϊκού συστήματος έχει ως άμεσο επακόλουθο τις αναστατώσεις στον ελλαδικό χώρο.

Προσπέλαση:

Τα δύο παραθέματα από τον Θουκυδίδη χρησιμεύουν ως αφετηρία για ανασκόπηση της κατάστασης στον ελλαδικό χώρο. Κύρια σημεία για ιδιαίτερη επισήμανση: η εξασθένηση της κεντρικής εξουσίας, μόνιμη εγκατάσταση ελληνικών φύλων. Οι νέες κοινότητες είναι φυλετικές.

Τα ομηρικά έπη μάς παρουσιάζουν ανάγλυφα αυτό τον κόσμο που βρίσκεται σε διαρκή κίνηση και αναζήτηση. Το παράθεμα «Τα πρόσωπα του Ομήρου» μας παρουσιάζει με σαφήνεια τον άνθρωπο-ηγέτη αυτής της εποχής.

Ο χάρτης θα καθοδηγήσει τους μαθητές να συλλάβουν τη διάσταση, την έκταση και τους στόχους του πρώτου ελληνικού αποικισμού.

Εμπέδωση:

Μεταβατική, ταραχώδης αλλιά και άκρως γόνιμη αυτή η περίοδος θέτει τα θεμέλια της ιδιοπροσωπίας του ελληνικού πολιτισμού.

Να συνθέσουν σε σχήμα οι μαθητές την αντιστοιχία της εγκατάστασης των τριών κύριων ελληνικών φύλων (Αιοθίων, Ιώνων, Δωριέων) στην Ελλάδα, στα νησιά του Αιγαίου και στα παράλια της Μικράς Ασίας.

2. ΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Εισαγωγική παρατήρηση:

Αυτή η διδακτική ενότητα είναι δυνατόν να χωριστεί από τον διδάσκοντα σε δύο διακρινόμενες φάσεις. Η πρώτη θα αναφέρεται στο ελληνικό αλφάβητο και η δεύτερη στην ανάπτυξη της τέχνης κατά την περίοδο αυτή.

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να συλλάβουν την κεφαλαιώδη σημασία για την ανάπτυξη του πολιτισμού της εφεύρεσης του ελληνικού αλφαβήτου.
- Να μάθουν ότι το ελληνικό αλφάβητο δεν είναι μίμηση του φοινικικού αλφάβητου.
- Να νιώσουν την ιδιότυπη ομορφιά της γεωμετρικής τέχνης.

Προετοιμασία:

Επαναφέρουμε στη μνήμη των μαθητών τις μορφές γραφής που έχουν ήδη γνωρίσει (σφηνοειδής, ιερογλυφική, Γραμμική Α, Γραμμική Β, φοινικική). Επίσης τους καλούμε να δώσουν ορισμένα βασικά στοιχεία της μινωικής και μυκηναϊκής καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Προσέλαση:

Με βάση το διάγραμμα «Από το φοινικικό στο λατινικό αλφάβητο με γέφυρα το ελληνικό» καλούμε τους μαθητές να διακρίνουν τη συγγένεια, αλλήλα και τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσά τους. Αναλύουμε ιδιαίτερα το θέμα της προσθήκης των φωνέντων. Το παράθεμα του Ηροδότου θα βοηθήσει τους μαθητές να κατανοήσουν ότι ήδη οι Έλληνες του 5ου αιώνα π.Χ. είχαν πλήρη συνείδηση της ύπαρξης μιας συγγένειας ανάμεσα στα δύο αλφάβητα.

Προσέλαση στη γεωμετρική τέχνη:

Για τον τρόπο διδασκαλίας ισχύουν όσα αναπτύχθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια για τη διδασκαλία της τέχνης των διαφόρων περιόδων (Περιγραφή εικόνων εγχειριδίου με γεωμετρικά έργα - φωτοτυπιών ανάλογων εικόνων - προβολή διαφανειών ή CD-Rom με εικόνες των έργων - επίσκεψη στο τοπικό αρχαιολογικό μουσείο).

Ιδιαίτερα θα πρέπει να τονιστεί ότι ο αφαιρετικός - γεωμετρικός χαρακτήρας της τέχνης αυτής δεν οφείλεται σε αδυναμία των δημιουργών να φιλοτεχνήσουν φυσιοκρατικές (νατουραλιστικές) εικόνες αλλήλα σε επιλογή τους. Το γεγονός ότι ήταν σε θέση να κατασκευάζουν π.χ. χάλκινους θώρακες και άλλα τμήματα πανοπλίας σε φυσικό μέγεθος, που αποδίδουν τελείως φυσιοκρατικά το ανθρώπινο σώμα, με πλαστική απόδοση των μυών και άλλων ανατομικών λεπτομερειών, δείχνει ότι θα μπορούσαν ασφαλώς να πλάσουν αντίστοιχα το ίδιο πιστά σε σχέση με τις φυσικές μορφές ειδώλια ανδρών, γυναικών και ζώων ή παραστάσεις στα αγγεία. Είναι όμως προφανές ότι ο γεωμετρικός καλλιτέχνης ενδιαφέρεται να απεικονίσει τις μορφές στην ουσία τους, με τα βασικά συστατικά στοιχεία τους, και για το λόγο αυτό σχηματοποιεί στο έπακρο κοσμήματα και ανθρώπινες καθώς και ζωικές μορφές. Αργότερα, όταν θα έχει επιτύχει τη μέγιστη αφαίρεση, αρχίζει να αναζητεί φυσιοκρατικότερους τρόπους έκφρασης και να προσθέτει όλο και περισσότερες λεπτομέρειες, ώσπου τον 7ο και ιδιαίτερα τον 6ο αι. θα προσεγγίσει εξαιρετικά τις φυσικές μορφές, που και τότε όμως παραμένουν αυστηρά τυποποιημένες και σχηματοποιημένες.

Εμπέδωση:

Η δημιουργία ενός εύχρηστου αλφαβήτου από τους Έλληνες συντελεί στην επιτάχυνση της ιστορικής πορείας προς τα εμπρός.

Να εκφράσουν οι μαθητές γραπτώς τις απόψεις τους για τη σημασία της δημιουργίας του ελληνικού αλφαβήτου.

ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΜΑΘΗΤΗ

Κεφάλαιο Γ': Ο ελληνικός κόσμος από το 1100 έως το 800 π.Χ.

I. Στοιχεία μαθητή

Επώνυμο

Όνομα

Τάξη

Τμήμα

Μάθημα

Ημερομηνία

II. Ερωτήσεις

ΟΜΑΔΑ Α

(Από τις πέντε ερωτήσεις επιλέγετε τρεις. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Πώς κινούνται τα φύλλα των Δωριέων και των Θεσσαλών;
2. Πού εγκαθίστανται οι Ίωνες;
3. Ποιος είναι ο στόχος των ομηρικών επών;
4. Ποια είναι η μορφή της κοινωνίας στα ομηρικά έπη;
5. Ποια η διαφορά ανάμεσα στο φοινικικό και στο ελληνικό αλφάβητο;

ΟΜΑΔΑ Β

(Από τις τέσσερις ερωτήσεις επιλέγετε τις δύο. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Μελετήστε τον γεωμετρικό αμφορέα στην εικόνα του βιβλίου σας. Οι αρχαιολόγοι υποστηρίζουν ότι τη γεωμετρική αγγειογραφία τη χαρακτηρίζει ένας «φόβος του κενού». Έχουν δίκιο; Δικαιολογήστε την άποψή σας.
2. Σχολιάστε τη φράση του ιστορικού Mathieu de Durant «Ο ελληνικός πολιτισμός, μέσα από τα ομηρικά έπη, καθίσταται ένας πολιτισμός αγώνα».
3. Μελετήστε την εικόνα του βιβλίου σας με τίτλο «Ελληνικό πλοίο προσεγγίζει σε άγνωστο, ίσως εχθρικό, τόπο». Με ποιο ιστορικό γεγονός της ίδιας εποχής (8ος π.Χ. αι.) μπορούμε να συνδέσουμε την εικονογράφηση του αγγείου;
4. Σχολιάστε τη φράση του Θουκυδίδη «και μετά τα Τρωικά εξακολούθησαν στην Ελλάδα οι μεταναστεύσεις και οι εισβολές και η έλλειψη σιouxίας την εμπόδισε να αναπτυχθεί».

ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ (800-479 π.Χ.)

1. ΑΠΟΙΚΙΑΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να εκτιμήσουν τα αίτια που οδήγησαν τους Έλληνες στη δημιουργία αποικιών και να προβληματιστούν πάνω στην έλλειψη πρώτων υλών.
- Να γνωρίσουν τις προϋποθέσεις που έπρεπε να πληροί ένας τόπος για την ίδρυση αποικίας.
- Να αξιολογήσουν τις σχέσεις μητρόπολης-αποικίας.
- Να γνωρίσουν τις συνέπειες που είχε η δημιουργία αποικιών στη ζωή των ανθρώπων.

Προετοιμασία:

Η διδασκαλία μπορεί να αφορμηθεί από τα γενικότερα αίτια των μεταναστεύσεων, αίτια δηλαδή που διαχρονικά ωθούν τους ανθρώπους σε αναζήτηση νέας πατρίδας. Πιο συγκεκριμένα, οι άνθρωποι σήμερα επιζητούν: εργασία, παιδεία. Στους παραπάνω λόγους αν προστεθούν και λόγοι πολιτικοί, κοινωνικοί θα έχουμε πληρέστερη εικόνα των αιτιών. Ακολούθως, καλό είναι να γίνει διάκριση των εννοιών: αστυφιλία-μεταναστευση.

Προσπέλαση:

Ο δεύτερος αποικισμός είναι πιο οργανωμένος από τον πρώτο. Οι Αρχές της μητρόπολης συμμετέχουν ενεργά στον σχεδιασμό: Επιλέγεται ο τόπος και ορίζεται ο οικιστής, πρόσωπο από αριστοκρατική γενιά με αυξημένα προσόντα. Έχουν μελετηθεί προσεκτικά η ποιότητα του εδάφους, η ύπαρξη νερού και οι δυσκολίες εγκατάστασης, που σχετίζονταν με τις αντιδράσεις των γηγενών. Η μεταναστευτική αυτή προσπάθεια έπρεπε να έχει την έγκριση του μαντείου των Δελφών.

Η παρατήρηση του χάρτη θα βοηθήσει να γίνει πιο συγκεκριμένη η έκταση του αποικισμού και να κατανοηθούν τα προβλήματα του εγχειρήματος. Η εικόνα με το ιστιοφόρο θα προσδώσει βιωματικότητα στο μάθημα. Μόνο τολμηροί άνθρωποι μπορούσαν να αφηγήσουν τους κινδύνους της θάλασσας. Ακόμη και σήμερα τα θαλασσινά ταξίδια εμπεριέχουν κινδύνους. Οι Έλληνες, συνήθως επέλεγαν χώρο που παρουσίαζε συνθήκες όμοιες μ' αυτές που επικρατούσαν στην πατρίδα τους. Χαρακτηριστική είναι η φράση του Πλάτωνα: οι Έλληνες «ως βάτραχοι γύρω από το τέλημα», υπονοώντας τα παράλια της Μεσογείου.

Η σχέση μητρόπολης και αποικίας απηχούσε –και πρέπει να τονιστεί αυτό– ένα σύστημα αξιών, το οποίο θεμελιωνόταν στους κοινούς δεσμούς.

Η οικονομική ανάπτυξη που ακολούθησε όλη αυτή την αποικιστική κίνηση υποβοηθήθηκε από το εμπόριο μετέλλων και τη γενίκευση της χρήσης του νομίσματος,

που απλοποίησε τις συναλλαγές. Σ' αυτό το σημείο ενδείκνυται να αναγνωστούν τα παραθέματα «Σιωπηλό εμπόριο» και «Το νόμισμα και η σημασία του». Η παράσταση με το ζύγισμα, εξάλλου, φέρει τους μαθητές πιο κοντά στην ιστορική πραγματικότητα, την οποία εξέφραζε το ανταλλακτικό εμπόριο, μια πρακτική που αναβίωσε στα χρόνια της Γερμανικής κατοχής (1941 – 1944). Η ενιαιοποίηση του ευρωπαϊκού νομίσματος και ο ρόλος του αμερικάνικου δολαρίου μπορούν να ενταχθούν στη λογική διευκόλυνσης του εμπορίου, το οποίο αποτελεί κινητήρια δύναμη της οικονομικής ανάπτυξης. Σχετικά ο Αριστοτέλης (Ηθ. Νικ. Ε V 113α κ.εξ.) είχε παρατηρήσει: «Τα πράγματα που ανταλλάσσονται πρέπει να μπορούν και να συγκρίνονται μεταξύ τους. Η ανάγκη αυτή γέννησε το νόμισμα, που αποτελεί το μέσο. Το νόμισμα μετρά τα πάντα και τη διαφορά και την έλλειψη».

Η συζήτηση πάνω στα αποτελέσματα του αποικισμού μπορεί να διευρυνθεί. Έτσι θα καταστεί σαφέστερη η σημασία της πρωτοφανούς εξόδου του ελληνισμού.

Εμπέδωση:

Ζητείται από τους μαθητές να καταγράψουν τις δυσκολίες του αποικιακού εγχειρήματος, με βάση πάντοτε τα δεδομένα της εποχής. Η εξέταση μπορεί να γίνει με ένα είδος προβολής στο χρόνο, που θα βασίζεται σε ανάλογα γεγονότα της σύγχρονης εποχής.

2. Η ΠΟΛΗ-ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν τις συνέπειες που οδήγησαν στη δημιουργία της πόλης-κράτους.
- Να κατανοήσουν τις μεταβολές που επέφερε η οπλιτική φάλαγγα στις κοινωνικές σχέσεις.
- Να αξιολογήσουν τις διεργασίες, μέσω των οποίων δρομολογήθηκε η πολιτειακή μεταβολή, από την αριστοκρατία στην ολιγαρχία.
- Να προβληματιστούν πάνω στις συνθήκες που οδήγησαν στην τυραννίδα.

Προετοιμασία:

Η εξέταση των αποτελεσμάτων του αποικισμού, που είχε δοθεί ως άσκηση των μαθητών, θα διευκολύνει τον συσχετισμό του αποικισμού με την πόλη-κράτος. Ο νέος αυτός θεσμός επέφερε σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική και πολιτειακή οργάνωση. Η παρατήρηση του χάρτη θα διευκολύνει τους μαθητές να κατανοήσουν τη νέα πραγματικότητα στον ελληνικό χώρο.

Προσπέλαση:

Ως εισαγωγή στο νέο μάθημα μπορεί να χρησιμεύσουν τα γνωρίσματα του φυλετικού κράτους, όπως κοινός πρόγονος, κοινές θρησκευτικές τελετές, αλληλεγγύη, συλλογική εργασία, κοινός τόπος ταφής κ.ά. Η ένωση των συνοικισμών και η συγκρότηση της πόλης επέφεραν πλήθος μεταβολών. Το άτομο συνειδητοποιεί την ιδιότητά του ως πολίτη, αποκτά προσωπικότητα. Εντάσσει τον εαυτό του σε κοινωνικά σύνολα, εκφράζεται διαφορετικά, συμφωνεί ή διαφωνεί. Τα μεγαλόπρεπα ιδρύματα,

ιδίως οι δωρικοί ή ιωνικοί ναοί αποτυπώνουν το μεγαλείο της πόλης, ενώ οι κούροι και οι κόρες απεικονίζουν την αξία του ανθρώπου.

Ειδικός λόγος πρέπει να γίνει για την οπλητική φάλαγγα και την ανάπτυξη συντροφικού πνεύματος ανάμεσα στους πολεμιστές. Οι φιλικόι δεσμοί που αναπτύχθηκαν μεταξύ τους έσπασαν τις διαχωριστικές γραμμές των κοινωνικών διαφορών. Έπαυσε η κατοχή αλόγων να αποτελεί προνόμιο των ευγενών. «Τα νέα όπλα και η στρατιωτική άσκηση ήταν στοιχεία προσιτά και σε άλλες κοινωνικές ομάδες. Η νέα τακτική συμβάλλει στη διαμόρφωση πολιτικής συνείδησης και στην προβολή αξιώσεων για συμμετοχή στη διοίκηση των κοινών, που μέχρι τότε αποτελούσε προνόμιο των ευγενών» (Α. Ραμού-Χαψιάδη, Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική, Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1982, σελ. 105-106).

Με την ανάγνωση του παραθέματος «Αριστίνδην και πλουτίνδην» θα διασαφηνθούν οι έννοιες της αριστοκρατίας και της πλουτοκρατίας, όπου το κριτήριο της καταγωγής υποχωρεί μπροστά σ' αυτό του πλούτου. Η μετάβαση στην ολιγαρχία θα εξηγηθεί ως αναγκαιότητα των νέων συνθηκών που δημιουργήσαν ο αποικισμός και η οικονομική ανάπτυξη. Ο χαρακτήρας, πάντως, του πολιτεύματος, από την άποψη του αριθμού των συμμετεχόντων στην εξουσία, ήταν και είναι ολιγαρχικός.

Η λαϊκή δυσαρέσκεια που εκφράστηκε μέσω δυναμικών διεκδικήσεων έδωσε την ευκαιρία στα μεμονωμένα άτομα να επιβάλουν τυραννία. Αφού αναγνωστούν τα παράθεμα «Ο Πεισίστρατος και ο αγρότης» και «Έκοβε τα στάχυα που εξείχαν», καλό είναι να διευκρινιστεί η έννοια της τυραννίδας. Ο δίοικος και το Ευπαλίνειο υδραγωγείο (βλ. εικόνες), σημαντικά ως προς τη σύλληψη και την εκτέλεση έργα, δίνουν το μέτρο των δυνατοτήτων της εποχής. Ο συσχετισμός με αντίστοιχα σύγχρονα θα καταδείξει την πρόοδο που έχει συντελεστεί.

Εμπέδωση:

Ως άσκηση μπορεί να δοθεί η διαφορά ανάμεσα στην αριστοκρατία και την ολιγαρχία και ανάμεσα στην ολιγαρχία και την τυραννίδα.

3. Η ΣΠΑΡΤΗ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν τις συνθήκες που οδήγησαν τη σπαρτιατική κοινωνία στην πολιτική της απομόνωσης.
- Να γνωρίσουν και να εξηγήσουν την κοινωνική διαστρωμάτωση του κράτους.
- Να αξιολογήσουν τον παραδοσιακό χαρακτήρα του σπαρτιατικού πολιτεύματος μέσω των πολιτειακών θεσμών.
- Να συσχετίσουν το εκπαιδευτικό σύστημα με τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες.

Προετοιμασία:

Η απάντηση στην άσκηση εμπέδωσης, σχετικά με την αριστοκρατία, την ολιγαρχία

και την τυραννία ουσιαστικά προοικονομεί την παρουσίαση του νέου μαθήματος.

Προσπέλαση:

Ο χάρτης θα αισθητοποιήσει το χώρο του κράτους της Σπάρτης. Ο μεγάλος αριθμός των ειλώτων υπήρξε ο εν δυνάμει εκθρόνος των Σπαρτιατών. Ο φόβος μιας επανάστασης, πάντοτε υπαρκτός, αποτελεί καίρια επισήμανση, η οποία μπορεί, ως ένα σημείο, να εξηγήσει τον τρόπο ζωής και το πολίτευμα των Σπαρτιατών. Οι Σπαρτιάτες, αναγκασμένοι να κρατούν υπόδουλους τους ειλώτες, ουσιαστικά υποτάχθηκαν και οι ίδιοι σε αυτή την ανάγκη.

Οι Σπαρτιάτες μπορούσαν να ζουν χωρίς να εργάζονται, διότι τα απαραίτητα για την επιβίωση τους τα παρείχαν οι ειλώτες. Η οικονομική αυτή ανεξαρτησία τους εξασφάλιζε την ιδιότητα του Σπαρτιάτη και τους έδινε τη δυνατότητα να ασχολούνται με την πολιτική και τις πολεμικές τέχνες. Όσοι από τους Δωριείς δεν κατοικούσαν στη Σπάρτη, αλλιά έμεναν σε μικρές αγροτικές πόλεις, ονομάστηκαν περίοικοι. Δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα και ήταν συνήθως μικρογαιοκτήμονες.

Ο θεσμός της βασιλείας παρέμεινε σταθερός στη Σπάρτη. Το παλιό συμβούλιο των γερόντων διατηρήθηκε ως γερουσία. Τα μέλη της ήταν συνήθως αρχηγοί των μεγάλων οικογενειών της πόλης. Η Απέλιλα ήταν λαϊκή συνέλευση, στην οποία οι αποφάσεις λαμβάνονταν διά βοής. Η Σπάρτη δεν έδινε την εντύπωση πόλης, λόγω του γεγονότος ότι ήταν ατείχιστη.

Η παρατήρηση της προτομής του πολεμιστή μπορεί να αποτελέσει αφετηρία συζήτησης για τα ιδανικά της πόλης. Ο προβληματισμός θα συμβάλει στην κατανόηση πολλών στοιχείων της σπαρτιατικής ιδιομορφίας.

Η αγωγή των κοριτσιών, ανάλογη με αυτή των αγοριών, κατανοείται καλύτερα με τη γνωστή φράση: «ἢ τὰν ἤ ἐπὶ τᾶς». Ενισχυτικά της άποψης αποτελούν η εικόνα της νεαρής Σπαρτιάτισσας και το κείμενο για τη Γοργώ.

Εμπέδωση:

Ο διδάσκων ως άσκηση για το σπίτι μπορεί να δώσει το εμβατήριο του Τυρταίου, αφού προηγουμένως παράσχει στοιχεία στα παιδιά για να το μετατρέψουν στην αττική διάλεκτο. Το ενδιαφέρον να επικεντρωθεί στο περιεχόμενο. Ύστερα να κληθούν τα παιδιά να απαντήσουν στο ερώτημα αν ο Σπαρτιάτης και ο Αθηναίος είχαν γλωσσικές δυσκολίες σε μια συζήτηση μεταξύ τους.

4. ΑΘΗΝΑ: ΑΠΟ ΤΗ ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΑ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκονται:

- Να προβληματιστούν, με βάση την κατανομή του πληθυσμού στην Αττική, πάνω στη σχέση του γεωγραφικού και του ανθρώπινου παράγοντα.
- Να κατανοήσουν τη μετάβαση από τη βασιλεία στην αριστοκρατία.
- Να αξιολογήσουν τη λειτουργικότητα των θεσμών.
- Να κατανοήσουν τη δυναμική των λαϊκών διεκδικήσεων και να προβληματι-

στούν πάνω στον κίνδυνο παροχέτευσής τους, προκειμένου να υπηρετηθούν ιδιοτελείς σκοποί.

Προετοιμασία:

Η Αθήνα υπήρξε για τη Σπάρτη το «αντίπαλον δέος». Διαφορές πολιτικές, κοινωνικές και πολιτειακές χώριζαν τις δύο αυτές αρχαιοελληνικές πόλεις. Δυο κόσμοι εκ διαμέτρου αντίθετοι.

Προσπέλαση:

Η παρουσίαση της ενότητας μπορεί να αρχίσει με μελέτη του χάρτη. Μ' αυτόν τον τρόπο οι μαθητές θα γνωρίσουν τον χώρο και θα κατανοήσουν τους λόγους του «συνοικισμού», τον οποίο επέβαλε, χωρίς αυτό να είναι βέβαιο, ο Θησεάς (βλ. σχετικό παράθεμα). Η σημασία του γεγονότος αυτού καταδεικνύεται από τη λαμπρότητα της γιορτής των «Παναθηναίων», η οποία συμβόλιζε την ενότητα των Αθηναίων και συνδεόταν με το «συνοικισμό» και την αρχική γιορτή των Συνοικίων.

Η ιστορική αφήγηση προσφέρεται καταρχάς για συζήτηση σχετική με τις παραγωγικές δυνατότητες του χώρου και τις ασχολίες των κατοίκων. Η πραγματικότητα αυτή βρίσκεται σε στενή διαλεκτική σχέση με την ανάπτυξη και τη γενικότερη πρόοδο των κατοίκων.

Η Αθήνα είχε το προνόμιο να συνδυάσει την τύχη της με όλες τις πολιτειακές μεταβολές. Ποικίλες πολιτικές ζυμώσεις και έντονοι κοινωνικοί αγώνες προώθησαν τις εξελίξεις με κατάληξη την εδραίωση της δημοκρατίας, του πολιτεύματος που καταξιώνει τον άνθρωπο.

Η παράδοση για τη θυσία του Κόδρου κατά τη δωρική εισβολή μαρτυρεί ότι η κληρονομική βασιλεία δεν είχε μέχρι τότε καταργηθεί. Μετά απ' αυτό το γεγονός η εξουσία περιέρχεται «ἀριστίδων» στους αριστοκράτες. Από τους θεσμούς κρίνεται σκόπιμο να τονιστούν ιδιαίτερα ο επώνυμος άρχοντας σε σχέση με τη χρονολόγηση των γεγονότων, αναγκαιότητα κοινωνική και ιστορική, ο Άρειος Πάγος σε συνδυασμό με τη σύγχρονη πραγματικότητα (Τοπική διοίκηση που εξέληξε η συνέλευση των Σαλώνων τον Νοέμβριο του 1821 και το ομώνυμο ανώτατο δικαστήριο της χώρας, βλ. δραστηριότητα 3) και η Εκκλησία του Δήμου, για τη σημασία που θα αποκτήσει ο θεσμός στα μεταγενέστερα χρόνια.

Το αποτυχημένο κίνημα του Κύλωνα παρέχει την ευκαιρία για σχολιασμό του τρόπου ανόδου στην εξουσία φιλόδοξων και επικίνδυνων προσώπων. Η ανάγκη ανάθεσης στον Δράκοντα της ευθύνης για καταγραφή των νόμων μπορεί να αξιολογηθεί ως αποτέλεσμα πίεσης και λαϊκής διεκδίκησης. Γενικά, πάντως, οι αυστηρές νομοθεσίες έχουν συνδυαστεί ιστορικά με περιόδους κατά τις οποίες επικρατούσε αναρχία και ανασφάλεια (βλ. άσκηση 2).

Εμπέδωση:

Οι μαθητές καλούνται να καταγράψουν και να σχολιάσουν τα κοινωνικά προβλήματα που προκαλούσαν κοινωνική ένταση.

5. ΑΘΗΝΑ: ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να εκτιμήσουν τη συμβολή του Σόλωνα στην αντιμετώπιση του κοινωνικού και πολιτικού προβλήματος της Αθήνας.
- Να προβληματιστούν πάνω στους κινδύνους πολιτικής εκτροπής.
- Να αξιολογήσουν τις συνθήκες, μέσω των οποίων δρομολογήθηκε η πορεία προς τη δημοκρατία.
- Να διακρίνουν διαφορές ανάμεσα στην κοινωνική και πολιτική δομή Αθήνας και Σπάρτης.

Προετοιμασία:

Τα κοινωνικά προβλήματα συνήθως αντιμετωπίζονται, αλλά δύσκολα λύνονται, αφού οι ανάγκες της ζωής προκαλούν άλλα. Η εξουσία καλείται κάθε φορά να τα αντιμετωπίσει και να δημιουργήσει συνθήκες, όπου οι ισχυροί θα είναι δίκαιοι και οι ασθενέστεροι ασφαλείς. Τούτο αποτελεί βασική επιδίωξη ενός ευνομούμενου κράτους.

Προσπέλαση:

Το πάγιο αίτημα των Αθηναίων για καταγραφή των νόμων, που μερικώς ικανοποιήθηκε, δε βελτίωσε τις συνθήκες ζωής των πολλών. Η αύξηση του αριθμού των οφειλετών και η έκδοση άδικων αποφάσεων επέτειναν την κοινωνική αναταραχή. Οι ευγενείς ανέθεσαν στον Σόλωνα, πρόσωπο κοινής αποδοχής, να λάβει μέτρα. Ο κίνδυνος κοινωνικής ανατροπής ήταν ήδη εμφανής.

Ο Σόλωνας είχε κερδίσει την αγάπη του λαού με τις συνεχείς παροτρύνσεις του για ανακατάληψη της Σαλαμίνας («περί νήσου ίμερτῆς, χαλιπὸν τ' αἴσχος ἀπωσάμενοι»). Η εντολή προς αυτόν ήταν σαφής: «καταπαῦσαι τὰς διαφορὰς». Έχοντας έτσι στα χέρια του έκτακτες εξουσίες, μπόρεσε να πάρει ριζοσπαστικά μέτρα. Ένα τέτοιο ήταν «η σεισάχεια», όπως από τους μεταγενεστέρους ονομάστηκε η σπουδαιότερη καινοτομία του Σόλωνα. Η ετυμολογική ανάλυση της λέξης θα καταδείξει την αξία του μέτρου. Με την απαγόρευση του «επί σώμασι δανείζειν» καταργήθηκε η δουλεία λόγω χρεών.

Η διαίρεση των πολιτών σε τάξεις με βάση το εισόδημα (πεντακοσιομεδίμνους, τριακοσιομεδίμνους διακοσιομεδίμνους) επέφερε μερική κοινωνική εξίσωση, αφού απέκτησαν περισσότεροι πολίτες πολιτικά δικαιώματα. Η ευαισθησία του Σόλωνα σε μέτρα κοινωνικής πολιτικής καταφαίνεται από την απόφαση για κατάργηση της προίκας (βλ. παράθεμα), στοιχείο το οποίο πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο ιδιαίτερου σχολιασμού. Το παράθεμα «Ο Σόλωνας και οι νόμοι» μπορεί να συσχετιστεί με την αναχώρηση του Λυκούργου από τη Σπάρτη.

Η άνοδος του Πεισίστρατου στην εξουσία εξηγείται ως εκμετάλλευση από τον ίδιο δυσμενών για την πόλη της Αθήνας συνθηκών. Το παράθεμα «Ο Πεισίστρατος και ο αγρότης» αξιολογείται ως μεμονωμένο μέτρο που δεν έχει αντίκτυπο στο κοινωνικό σύνολο. Η συγκριτική μελέτη των δύο προσωπικοτήτων, Σόλωνα και Πεισίστρατου, θα φωτίσει πλευρές της προσφοράς τους. Τα μέτρα του Σόλωνα είχαν ευρύτερο κοινωνικό αντίκτυπο.

Ξεχωριστός λόγος πρέπει να γίνει για τον Κλεισθένη και την προσπάθειά του για

θμελίωση της δημοκρατίας. Το βάρος θα πέσει στη διεύρυνση της λαϊκής κυριαρχίας με ενίσχυση του ρόλου της Εκκλησίας του Δήμου. Τα παραθέματα «Γιατί ψηφίστηκε ο οστρακισμός» και «Μη φιλοκρινεῖν» θα δώσουν ευκαιρία περαιτέρω εμπάθυνας στο θέμα της δημοκρατίας. Ιδιαίτερα ο οστρακισμός πρέπει να αξιολογηθεί ως προληπτικό μέτρο που στόχευε στην προστασία του πολιτεύματος. Η απάντηση στη δραστηριότητα 2 θα καταδείξει τη συμβολή του Κλεισθένη στην εμπέδωση των δημοκρατικών θεσμών. Ο καθηγητής καλὰ είναι να αξιοποιήσει διδακτικά και τον όρκο των Αθηναίων εφήβων που αποδεικνύει το υψηλό πνεύμα αλληλεγγύης των πολεμιστών κατά την ώρα της μάχης:

Οὐκ αἰσχυνῶ τὰ ἱερά ὄπλα οὐδέ λείψω τὸν παραστάτην ὅπου ἂν στοιχήσω· ἄμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὑπὲρ ὀσίων καὶ οὐκ ἐλάττω παραδώσω τὴν πατρίδα, πλείω δὲ καὶ ἀρείω κατὰ τε ἑμαυτὸν καὶ ἀπάντων, καὶ εὐνηκόσω τῶν ἀεὶ κραινόντων ἐμφρόνως καὶ τῶν θεσμῶν τῶν ἰδρυμένων καὶ οὓς ἂν τὸ λοιπὸν ἰδρῦσονται ἐμφρόνως· ἐάν δε τις ἀναιρεῖ, οὐκ ἐπιτρέψω κατὰ τε ἑμαυτὸν καὶ μετὰ πάντων καὶ τιμήσω ἱερά τὰ πάτρια.

Εμπέδωση:

Ζητεῖται ἀπὸ τους μαθητές να αξιολογήσουν τον οστρακισμό ως μέτρο ενισχυτικό της δημοκρατίας, που στην εφαρμογή του ὁμως εμπεριείχε κινδύνους.

6. ΟΙ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΙ ΔΕΣΜΟΙ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν τα στοιχεία που ἔνωσαν τους Ἕλληνας και τους λόγους που ὀδήγησαν τους ἴδιους να παίρνουν μέρος σε εκδηλώσεις πανελληνίου χαρακτήρα.
- Να γνωρίσουν τον θεσμό των Ολυμπιακῶν αγῶνων και να διαπιστώσουν διαφορές ἀπὸ τον αντίστοιχο σύγχρονο θεσμό.
- Να προβληματιστούν πάνω στην ανθρώπινη επιθυμία για παρέμβαση στο μέλλον.
- Να εκτιμήσουν τους λόγους που ὠθούν τους ανθρώπους στη σύνδεσή τους με ιερούς τόπους.

Προετοιμασία:

Η διδασκαλία της ενότητας θα διευκολυνθεί με την ανάγνωση του παραθέματος «Οι κοινὸι δεσμοὶ των Ἑλλήνων», το οποίο τονίζει τα στοιχεία που συνιστοῦν τις πολιτισμικές καταβολές της ἔννοιας του ἔθνους. Ἀπὸ τη συζήτηση που θα ακολουθήσει θα καταστεί σαφὴς ἡ διαφορά ἀνάμεσα στις ἔννοιες κράτος και ἔθνος.

Προσπέλαση:

Ο αγῶνας για την επιβίωση και ἡ θεραπεία της πολεμικής τέχνης απαιτοῦσαν δυνατό σώμα. Ἡ ἀνάγκη αὐτή δημιούργησε το ἀνδρικό ιδεώδες, που αποδόθηκε ως τάση ἀπόκτησης δυνατό σώματος. Ἡ επιθυμία διάκρισης, ὅπως αὐτή εκφράστηκε μέσω των αγῶνων, αποτελεί ἐπιπόνημα καθαρὰ ἑλληνικό. Ἐνα στοιχεῖο που ξένιζε τους ἄλλους ἡσαῦς ἦταν το γεγονός ὅτι οἱ ἀθλητές αγωνίζονταν γυμνοί. Ο Ἡρόδοτος ἀναφέρει (1.10) ὅτι σ' ὄλους τους βαρβάρους θεωροῦνταν μεγάλη ντροπή το να εμφανιστεῖ κάποιος γυμνός. Οἱ λόγοι του Ἡροδότου μπορούν να συνδυαστοῦν με αὐτοῦ του Αἰσχίνου (βλ. σχετικό παράθεμα). Ἰδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για το 776 π.Χ., το οποίο αποτέλεσε

αφειρητικό σημείο χρονολόγησης (βλ. σχετικό παράθεμα). Η συζήτηση καλό είναι να περιλάβει τους σύγχρονους Ολυμπιακούς αγώνες σε μια προσπάθεια να καταδειχθούν οι διαφορές.

Η προσέγγιση του θέματος του μαντείου των Δελφών πρέπει να συνδεθεί με την κοινή αντίληψη ότι οι θεοί είχαν δώσει την ικανότητα στους μάνεις να προβλέπουν το μέλλον. Αφού αναφερθούν τρόποι λαϊκής μαντείας (οιωνοσκοπία, σπληνοσκοπία κ.ά.), να σχολιαστεί η φράση του Έκτορα (Ιλ. 12. 243): «εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης». Εάν υπάρχει χρόνος, μπορεί να γίνει λόγος και για την ιστορική πρόγνωση, τάση της σύγχρονης ιστορίας. Η συζήτηση μπορεί να επεκταθεί και στην παραψυχολογία, αστρολογία, μέντιουμ της εποχής μας (άσκηση 3) και να κλείσει με την ανάγνωση του παραθέματος «Οι χρησμοί του μαντείου».

Η εξέταση των αμφικτιονίων τίθεται στη βάση της σύγχρονης συλλογιστικής που θέλει τον Ο.Η.Ε. (παλιότερα Κ.τ.Ε.) ὄργανο επίλυσης των διαφορών που αναφέρονται ανάμεσα στα κράτη.

Εμπέδωση:

Οι μαθητές καλούνται να ερευνήσουν λεπτομερέστερα τη λειτουργία της Αμφικτιονίας των Δελφών και να εξηγήσουν τον πανελλήνιο χαρακτήρα της.

7. ΠΕΡΣΕΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΕΣ: ΔΥΟ ΚΟΣΜΟΙ ΣΥΓΚΡΟΥΟΝΤΑΙ

Ειδικό διδακτικό στόχο:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να αποκτήσουν κάποιες γνώσεις για το περσικό κράτος.
- Να αντιληφθούν τους λόγους που ωθούν τους Πέρσες στην επεκτατική τους πολιτική.
- Να συνειδητοποιήσουν τα αίτια της Ιωνικής επανάστασης.
- Να εκτιμήσουν τη δυναμική της περσικής επιβουλής.
- Να αξιολογήσουν την εισφορά των Αθηναίων στην απόκρουση της περσικής εισβολής.

Προετοιμασία:

Ο αποικισμός των παραλίων της Μικράς Ασίας μπορεί να αποτελέσει αφειρητή συζήτησης για τον πολιτισμό των Ελλήνων και τον αγώνα τους να διαφυλάξουν την ακεραιότητά τους από τη μόνιμη απειλή που εκπορευόταν από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Το γεγονός καλό είναι να συσχετιστεί με τον Μικρασιατικό πόλεμο (1919-1923). Ο χάρτης με την περσική αυτοκρατορία θα καταδείξει την έκταση του κινδύνου για τον ελληνισμό.

Προσπέλαση:

Η επιθυμία των Περσών να διευρύνουν την εξουσία τους προς Δυσμάς και να εξασφαλίσουν πρόσθετα στρατηγικά ερείσματα προκάλεσε ένταση στα μικρασιατικά παράλια. Η Περσία ήταν ένα τεράστιο πολυεθνικό κράτος με υψηλό πολιτισμό. Στη γνώση μας για τον πολιτισμό αυτό συνέβαλε θετικά ο Ηρόδοτος. Το παράθεμα «Οι Ίωνες και οι Αιοηείς προς τον Κύρο» αποδίδει την αγωνία των Μικρασιατών Ελλήνων. Η Ιωνική επανάσταση, παρά την αρχική της επιτυχία με την κατάληψη των Σάρδεων

(499 π.Χ.), καταπνίγηκε εύκολα (βλ. παράθεμα «Η Μίλητος») και λειτούργησε ως αφορμή εκδήλωσης του περσικού επεκτατισμού.

Η πρώτη περσική εκστρατεία (492 π.Χ.) πέτυχε να επαναφέρει στους περσικούς κόλπους τη Θράκη, η οποία είχε διαφοροποιηθεί λόγω της Ιωνικής επανάστασης.

Νέα εκδήλωση επιθετικότητας αποτέλεσε η εκστρατεία του Δάτη και του Αρταφέρνη (490 π.Χ.). Η καταστροφή της Ερέτριας δείχνει την τύχη που θα είχε η Αθήνα. Η απόφαση για απόκρουση των Περσών στον χώρο της απόβασης αποτελούσε στρατηγική επιλογή των Αθηναίων για κέρδος χρόνου και ευχέρεια κινήσεων. Το στρατηγικό σχέδιο του Μιθτιάδη πέτυχε δύο μέγιστους στρατηγικούς στόχους: α) οι Αθηναίοι εκμεταλλεύθηκαν το επικλινές έδαφος και όρμησαν προς τους Πέρσες, χωρίς να καταπονηθούν (έτρεξαν σε κατάφορο), απέφυγαν τα πυκνά βέλη και ήλθαν γρήγορα σε σύγκρουση με τους Πέρσες, οι οποίοι γενικά ήταν απροετοίμαστοι για μάχη σώμα με σώμα και β) τα ενισχυμένα άκρα της αθηναϊκής παράταξης κύκλωσαν εύκολα τον εχθρό, ο οποίος πανικοβλήθηκε και τράπηκε σε φυγή. Στη μάχη καταδείχθηκε η υπεροχή της αθηναϊκής φάλαγγας. Οι οπλίτες κρατώντας τις ασπίδες ενωμένες αλληλοπροστατεύονταν και με συντονισμένες ενέργειες πέτυχαν να διασπάσουν την εχθρική παράταξη (βλ. εικόνες: Αθηναίος οπλίτης, Πέρσης τοξότης).

Κατά τη συζήτηση να εξαρθεί η προσωπικότητα του Μιθτιάδη και να τονιστεί η σημασία της νίκης. Οι Αθηναίοι έδωσαν μάχη εξ ονόματος όλων των Ελλήνων (πρόμαχοι των Ελλήνων). Ο κοινός κίνδυνος κατέστησε τους εθνικούς δεσμούς πιο στενούς. Ο καθηγητής μπορεί να διαβάσει στους μαθητές την παράδοση για τη μάχη του Μαραθώνα από τη συλλογή του Ν. Πολίτη. Το γεγονός επιβιώνει στη μνήμη και την ψυχή των ανθρώπων, γιατί εμπεριέχει δυναμική. Η παράδοση έχει περιληφθεί στο βιβλίο του Η. Σ. Σπυρόπουλου, Ηροδότου Ιστορίες, Β' Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, σσ. 79-80.

Εμπέδωση:

Οι μαθητές στο σπίτι θα κάνουν μια μικρή έρευνα για το ιστορικό του αγωνίσματος του μαραθωνίου δρόμου.

8. Η ΑΠΟΚΡΟΥΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΣΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΣΗΣ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να συνειδητοποιήσουν τη δυναμική του περσικού κινδύνου.
- Να αξιολογήσουν τη θυσία των υπερασπιστών του στενού των Θερμοπυλών.
- Να εκτιμήσουν τη σημασία του γεωγραφικού παράγοντα στην εξέλιξη των συγκρούσεων στις Θερμοπύλες και τη Σαλαμίνα.
- Να εκτιμήσουν τις ψυχικές δυνάμεις που επιστρατεύουν οι άνθρωποι σε περιπτώσεις έσχατου κινδύνου.
- Να εκτιμήσουν τις συνέπειες της μεγάλης σύγκρουσης.

Προετοιμασία:

Η παρουσίαση της έρευνας των μαθητών στον μαραθώνιο δρόμο θα τους βοηθήσει να συνειδητοποιήσουν την απήχηση του κατορθώματος των Αθηναίων.

Προσπέλαση:

Ο αντίκτυπος της ήττας υπήρξε μεγάλος. Έτσι εξηγείται η αυτοπρόσωπη ανάληψη της αρχηγίας από τον ίδιο τον βασιλιά Ξέρξη μιας νέας εκστρατείας. Η περσική δύναμη ήταν η μεγαλύτερη που είχε μέχρι τότε συγκεντρωθεί. Στην Ελλάδα υπήρξε σκέψη να προβληθεί αντίσταση στα Τέμπη, αλλά γρήγορα εγκαταλείφθηκε, παρά την υπόσχεση των Θεσσαλών για γενική συστράτευση. Ως δεύτερη γραμμή άμυνας προκρίθηκαν τα στενά των Θερμοπυλών λόγω της φυσικής οχύρωσης του χώρου. Ας σημειωθεί ότι εκεί οι Φωκείς και οι Αιτωλοί νίκησαν τους Γαλιάτες το 279 π.Χ.. Ακόμη το 1941 το σημείο αξιοποιήθηκε, προφανώς αλληλοιωμένο από τις προσχώσεις του Σπερχειού, ως έσχατη αμυντική προσπάθεια απέναντι στους Γερμανούς.

Αρχηγός των Ελλήνων ήταν ο Λεωνίδας. Σύμφωνα με την απόφαση του συνεδρίου του Ισθμού (481 π.Χ.) η ηγεσία στη θάλασσα και τη στεριά είχε ανατεθεί στους Σπαρτιάτες.

Ο στρατός των Περσών ξεπερνούσε ίσως τις 100.000 μάχιμους στρατιώτες. Ο στόλος τους, κατά τον Αισχύλο, ήταν 1.000 πλοία. Η ελληνική δύναμη αριθμούσε 7.000 πολεμιστές. Ο Λεωνίδας επικρίθηκε διότι αδιαφόρησε για την τύχη των στρατιωτών του. «Υπάρχουν όμως» γράφει ο ιστορικός U. Wilken (Αρχαία ελληνική ιστορία, σ. 189) «και ηθικές νίκες, όπως αυτό το παράδειγμα της σε ύψιστο βαθμό εκπλήρωσης του καθήκοντος και αυτές ακριβώς οι ηθικές νίκες λήμπουν πάντοτε στο πέρασμα των αιώνων. Ο Λεωνίδας και οι πιστοί οπλίτες ας μείνουν για πάντα πρότυπο και αντικείμενο θαυμασμού για τη νεολαία μας». Το επίγραμμα που παρατίθεται αποδίδει πλήρως το νόημα της θυσίας.

Ο Ξέρξης έφθασε στην Αθήνα και κατέστρεψε την Ακρόπολη εκδικούμενος την πυρπόληση των Σάρδεων από τους Ίωνες. Η νίκη στη Σαλαμίνα (480 π.Χ.) έκρινε τον αγώνα στη θάλασσα. Εδώ πρέπει να εξαρθεί η προσωπικότητα του Θεμιστοκλή (βλ. σχετικό παράθεμα). Ο ίδιος με την προβλητικότητα του έστρεψε το ενδιαφέρον των Αθηναίων στη θάλασσα. Για τη ναυπήγηση του ισχυρότατου στόλου αξιοποιήθηκαν τα μεταλλεία του Λαυρίου. Με δική του επιμονή προτιμήθηκε το στενό της Σαλαμίνας ως χώρος για την κρίσιμη αναμέτρηση. Ο διδάσκων μπορεί να αξιοποιήσει το σχετικό απόσπασμα από τους Πέρσες του Αισχύλου (βλ. παράθεμα), που αποπνέει και το πνεύμα του αγώνα.

Τέλος στις επεκτατικές βλέψεις των Περσών έδωσαν οι δύο νίκες του επόμενου έτους στις Πλαταιές και τη Μυκάλη.

Ιδιαίτερος λόγος πρέπει να γίνει για τα αίτια και τα αποτελέσματα (βλ. και εικόνες: παράσταση πάνω στον ναό της Αθηνάς Νίκης και νόμισμα της Αθηνάς), για να κατανοηθεί η μεγάλη σημασία της απόκρουσης των Περσών. Η ιστορία, ως γνωστόν, ασχολείται με γεγονότα. Το «εάν» δεν την αφορά. Εντούτοις μια συζήτηση σχετικά με το «εάν είχαν ηττηθεί οι Έλληνες τότε», μπορεί να εξάψει τη φαντασία των μαθητών.

Εμπέδωση:

Οι μαθητές αναζητούν την απάντηση που έδωσε ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος στον Μωάμεθ Β' τον Πορθητή (1453) και τη συσχετίζουν με την αντίστοιχη του Λεωνίδα προς τους Πέρσες (480 π.Χ.).

9. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να διακρίνουν τη διαφορά επικής και διδακτικής ποίησης.
- Να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν τον χαρακτήρα της λυρικής ποίησης, σε συνδυασμό με τις κρατούσες οικονομικο-κοινωνικές συνθήκες.
- Να προβληματιστούν πάνω στη μετάβαση από τον μύθο στο λόγο.

Προσπέλαση:

Στη διδακτική ενότητα για τα Γράμματα στους αρχαίους χρόνους συνιστάται η ανάγνωση των αποσπασμάτων και ποιημάτων έργων του Ησίοδου και άλλων λυρικών ποιητών που παρατίθενται στο εγχειρίδιο και που ενδεχομένως υπάρχουν στις σχολικές / δημοτικές βιβλιοθήκες. Αφού γίνει διάκριση μεταξύ επικής και διδακτικής ποίησης, η συζήτηση για τη σημασία της ποίησης, της φιλοσοφίας και των επιστημών για τη ζωή των ανθρώπων μπορεί να αποτελέσει ευρύ πεδίο προβληματισμού των μαθητών σε σχέση και με τη σύγχρονη ζωή και τη ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας.

10. Η ΤΕΧΝΗ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίζουν τον δωρικό και τον ιωνικό ρυθμό και να επισημάνουν τις βασικές διαφορές τους.
- Να κατανοήσουν α) τη σημασία της απεικόνισης των ανθρώπινων μορφών σε τύπους β) τους νόμους που διέπουν τις αρχαϊκές δημιουργίες: τυποποίηση, μετωπικότητα, σχηματοποίηση, διακοσμητικότητα γ) την ερμηνεία των τύπων της αρχαϊκής πηλαστικής.
- Να συσχετίσουν την καλλιτεχνική ανάπτυξη με τις συντελούμενες οικονομικο-κοινωνικές μεταβολές.

Προσπέλαση:

Για τον τρόπο διδασκαλίας των ενοτήτων σχετικά με την αρχαϊκή τέχνη ισχύουν όσα αναπτύχθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια για τη διδασκαλία της τέχνης των διαφόρων περιόδων (περιγραφή εικόνων εγχειριδίου με αρχαϊκά έργα - φωτοτυπιών ανάλογων εικόνων - προβολή διαφανειών ή CD-Rom με εικόνες των έργων - επίσκεψη στο τοπικό αρχαιολογικό μουσείο).

Στο κεφάλαιο για την αρχαϊκή γλυπτική ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί στην διερεύνηση του τι ακριβώς παριστάνουν οι διάφοροι τύποι της ανθρώπινης αναπαράστασης: ο κούρος είναι ο ιδανικός καλογυμνασμένος νέος που με την ανδρεία του υπερασπίζεται την πατρίδα. Η προβολή του αθλητικού σώματος ως υπέρτατης αρετής είναι πολύ πιθανόν ο λόγος της γυμνότητας των κούρων. Η κόρη, όπως εμφανίζεται σε επίσημες δημόσιες κοινωνικές εκδηλώσεις, ντυμένη με «τα καλά της» και στολισμένη με τα καλύτερα κοσμήματά της, είναι το πρότυπο της γυναικείας ομορφιάς,

κομψότητας και χάρως. Αν και εκπροσωπεί, όπως και ο τύπος του κούρου και οι περισσότεροι τύποι της αρχαϊκής πηλαστικής, την αριστοκρατική τάξη, υιοθετείται από όλες τις κοινωνικές τάξεις, των οποίων αποτελεί το πρότυπο. Ο ιππείας εκπροσωπεί επίσης την αριστοκρατική τάξη, αφού μόνο πλούσιοι πολίτες είχαν τη δυνατότητα να διαθέτουν ίππους. Ο ξαπλωμένος σε ανάκλιτρο συμποσιαστής απεικονίζει επίσης μια αριστοκρατική συνθήεια, όπως άηλωσε και όλοι οι άλλοι τύποι λιγότερο ή περισσότερο. Αντίθετα, θέματα από την καθημερινή ζωή των απλών ανθρώπων, τεχνιτών, αγροτών κλπ. δεν απεικονίζονται παρά μόνο σπανιότατα στα φθηνά πήλινα ειδώλια.

Στην αγγειογραφία θα πρέπει να τονιστεί η συμβολή των εικονιστικών παραστάσεων ως ιστορικής πηγής για τον δημόσιο και ιδιωτικό βίο των αρχαίων. Χάρη σε αυτές η κοινωνική και ιστορική πραγματικότητα αποκτά σάρκα και οστά, γίνεται ορατή και σχεδόν απτή. Και στην αρχαϊκή αγγειογραφία πάντως σπανίζουν τα θέματα από την καθημερινή ζωή. Αντίθετα κυριαρχούν εικόνες από το δωδεκάθεο, τον μύθο και το ηρωικό παρελθόν.

Η μνημειακή αρχιτεκτονική εξάηλου εκτός του ότι αποτελεί μεγάλο τεχνικό και καλλιτεχνικό επίτευγμα, μαρτυρεί οικονομική άνθηση και ευημερία, όπως άηλωσε τα αγάλματα φυσικού και υπερφυσικού ή κοηοσσιαίου μεγέθους. Ταυτόχρονα όια αυτά τα μνημεία αποτελούν μέσα προβολής της ισχύος των παραγγελιοδοτών τους, πόηων και μεμονωμένων ιδιωτών. Ο θρησκευτικός χαρακτήρας της γεωμετρικής και αρχαϊκής τέχνης σε αντιδιαστολή με τον χαρακτήρα της σύγχρονης τέχνης μπορεί να αποτελέσει γόνιμη αφετηρία προβληματισμού και σύνδεσης του ιστορικού παρελθόντος με το παρόν.

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Η διδασκαλία μπορεί να ξεκινήσει από το παρόν με την επισήμανση σε σύγχρονο χάρτη των αποικιών που επιβιώνουν σήμερα ως πόλεις υπό το ίδιο ή διαφορετικό όνομα. Στη συνέχεια μπορεί να αναφερθούν οι λόγοι προτίμησης των περιοχών αυτών, σε συνδυασμό με τα γενικότερα και ειδικότερα αίτια των αποικισμών.
2. Στην αρχή διασαφνίζεται η έννοια πόλη-κράτος με την προσκόμιση παραδειγμάτων από την ιστορία: Ρώμη, Βενετία κ.ά. Ακολούθως καλούνται οι μαθητές να σχολιάσουν το πολίτευμα της βασιλείας, τους γέροντες συμβούλους και την αγορά.
Η οικονομική ανάπτυξη δημιουργεί ένα είδος αστικής τάξης η οποία με τη δυναμική της αφαιρεί την εξουσία από τους ευγενείς. Ως παράδειγμα από τη νεότερη ιστορία μπορεί να αναφερθεί η αστική επανάσταση στη Γαλλία (1789). Η δυναμική των λαϊκών διεκδικήσεων οδηγεί σε πολιτειακές εξελίξεις με όλους τους κινδύνους ανατροπής των θεσμών με την άνοδο των τυράνων. Ήδη όμως στην Αθήνα δρομολογείται η εξέλιξη προς τη δημοκρατία ως αποτέλεσμα πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών θεσμών.
3. Το είδος του καθεστώτος που επιβλήθηκε και συνεχίστηκε αδιατάρακτο επί μακρό χρονικό διάστημα μπορεί να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα ανάγκης. Ο κίν-

δυνος μιας εσωτερικής επανάστασης υποδούλωσε τους Σπαρτιάτες σε μια άτεγκτη αναγκαιότητα. Η επισήμανση αυτή διευκολύνει την κατανόηση πολλών πλευρών της πολιτειακής και κοινωνικής ζωής της Σπάρτης.

Άλλος τρόπος προσέγγισης της ενότητας μπορεί να γίνει μέσω των παραθεμάτων. Το εμβυτήριο του Τυρταίου αποπνέει το ηρωικό ιδεώδες, ο “λακωνισμός” τις αρετές της πόλης και η απάντηση της Γοργώς την πίστη των πολιτών στον ρόλο του κράτους της Σπάρτης.

4. Η διδασκαλία της ενότητας μπορεί να βασιστεί σε δύο παραμέτρους: την ισχυροποίηση της τάξης των ευγενών με την κατάλυση του πολιτεύματος της βασιλείας και την προσπάθεια του Κύλωνα να εκμεταλλευθεί το κλίμα της λαϊκής δυσaréσκειας και να επιβάλει τυραννικό πολίτευμα.
5. Η εξέλιξη που σημειώνεται στην Αθήνα με τον Σόλωνα αποτελεί προσπάθεια των ευγενών να χειραγωγήσουν την κατάσταση, ενόψει διαφαινομένου κινδύνου ανατροπής τους. Πιο τυχερός από τον Κύλωνα ο Πεισίστρατος καταφέρνει να επιβάλει τυραννία. Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη μπορούν να ερμηνευθούν ως αποτέλεσμα των λαϊκών διεκδικήσεων, της ισχυροποίησης των θεσμών και της ορμής που γεννήθηκε μετά την ανατροπή της τυραννίας.
6. Αφού αναλυθούν δι’ ολίγων οι θεσμοί, να τονιστεί ο πανελλήνιος χαρακτήρας τους σε συνδυασμό με το ομηρικό Πανελλήνιο και την επικράτηση του ονόματος Έλληνες την περίοδο αυτή.
- 7 και 8.** Η ενότητα των Περσικών πολέμων προσφέρεται για εξέταση πολλών πλευρών της ιστορικής δράσης: χρόνος, τόπος, ηγέτης, αίτια, αφορμή, αποτέλεσμα. Ιδιαίτερα πρέπει να τονιστεί η συμβολή του τόπου και του ηγέτη στην παραγωγή των γεγονότων.
- 9 και 10.** Εναλλακτικός τρόπος διδακτικής προσέγγισης όλων των διδακτικών ενοτήτων που αναφέρονται στην τέχνη μπορεί να είναι ο ακόλουθος επαγωγικός: ανατίθεται δηλαδή στους μαθητές να προετοιμάσουν κατ’ οίκον και να παρουσιάσουν στην αίθουσα διδασκαλίας αναλυτικά (λεπτομερώς), χαρακτηριστικά μνημεία –ειδώλια, αγγεία, κοσμήματα, όπλα κ.ά.– της εκάστοτε διδασκόμενης ενότητας, πριν ο διδάσκων προχωρήσει στην ανάπτυξη του θέματος. Οι μαθητές μπορούν να εργαστούν με βάση τη βιβλιογραφία που παρατίθεται για τις αντίστοιχες διδακτικές ενότητες, αλλά και με επιπλέον βιβλιογραφία που μπορούν να αναζητήσουν οι ίδιοι με άλλους τρόπους. Σημειώνεται ότι σε όλες τις μελέτες που παρατίθενται στη βιβλιογραφία υπάρχει πλουσιότατη γενικού και εξειδικευμένου χαρακτήρα περαιτέρω βιβλιογραφία. Η αναζήτηση βιβλιογραφίας και στη συνέχεια στοιχείων και δεδομένων για τα μνημεία από τους ίδιους τους μαθητές θα κεντρίσει το προσωπικό τους ενδιαφέρον, θα αναπτύξει την ερευνητική πρωτοβουλία τους και θα οδηγήσει σε πιο ενεργό συμμετοχή τους στη μαθησιακή διαδικασία.

Στη συζήτηση που θα ακολουθήσει την παρουσίαση των μνημείων, ο διδάσκων θα καθοδηγήσει τους μαθητές στην αποκρυστάλλωση των χαρακτηριστικών δημιουργιών και των γνωρισμάτων των έργων τέχνης κάθε περιόδου, καθώς και στην ερμηνεία τους (χρήση-χαρακτήρας, κοινωνικές-οικονομικές παράμετροι έργων τέχνης κ.ά.). Πρόκειται συνεπώς για επαγωγικό τρόπο διδασκαλίας που υποβοηθά την ανάπτυξη πρωτοβουλίας εκ μέρους των μαθητών.

Η προετοιμασία αυτή είναι δυνατόν να πραγματοποιείται στο Γυμνάσιο κατά τις ώρες της σχολικής βοήθειας με τη συνεργασία του διδάσκοντος που θα καθοδηγήσει τους μαθητές στην αναζήτηση βιβλιογραφίας και στοιχείων και στον τρόπο σύνθεσης των πληροφοριών. Η προσφυγή σε ειδικές αρχαιολογικές ιστοσελίδες του διαδικτύου μπορεί επίσης να συμβάλει αποφασιστικά σε εναλλακτικές μορφές προσέγγισης.

II. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η εξέλιξη που συντελείται στον ελληνικό κόσμο από τον 8ο και 6ο αιώνα π.Χ. προσεγγίζεται ερμηνευτικά ως ανάγκη βελτίωσης των συνθηκών της ζωής, ως αντίδραση σε πολιτικές πιέσεις και ως πνευματική ανησυχία.

Οι λαϊκές διεκδικήσεις αποτελούν κινητήριες δυνάμεις που επιφέρουν πολιτειακές μεταβολές. Στην Αθήνα συγκεκριμένα «ή γῆ ὀλίγων ἦν». Η πραγματικότητα αυτή εξέθρεψε τα λαϊκά αιτήματα: «γῆς αναδασμός» και κατάργηση «τοῦ ἐπὶ σώμασι δανείζειν» και κινητοποίησε λαϊκές μάζες. Στη Σπάρτη η ανάγκη πειθαναγκασμού των ειλώτων θα οδηγήσει στη δημιουργία στρατοκρατικού πολιτεύματος.

Ο λόγος του Ηροδότου (8.144) «τὸ Ἑλληνικόν, ἐόν ὄμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον, καὶ θεῶν ἰδρύματά τε κοινά καὶ θυσίαι ἤθεδ τε ὁμότροπα» εξηγεί σε ένα βαθμό το χαρακτήρα του συνεκτικού δεσμού των Ελλήνων, όπως αυτός είχε διαμορφωθεί τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Η αντιμετώπιση του περσικού κινδύνου έφερε στο προσκήνιο ισχυρές προσωπικότητες, όπως ήταν ο Μιθτιάδης, ο Λεωνίδας, ο Θεμιστοκλής, ο Πausανίας. Οι ηγέτες αυτοί συνδύαζαν στρατηγική ικανότητα και διορατικότητα και εξέφρασαν αποτελεσματικά τα οράματα και τη δυναμική του πλήθους που τους ακολούθησε.

Πολιτική εξέλιξη

Κατά τον Αριστοτέλη (Πολιτ. 1279a 28 – 1279 b 10) το πολίτευμα είναι η κυρίαρχος των πόλεων εξουσία η οποία εκπροσωπείται ή από ένα άτομο ή από λίγους ή από πολλούς. Όταν δε η αρχή του ενός ή των λίγων ή των πολλών αποβλήπει στο κοινό συμφέρον το πολίτευμα είναι ορθόν, εάν όμως η αρχή ασκείται προς το συμφέρον, του ενός ή των λίγων ή των πολλών το πολίτευμα είναι παρέκβαση από το ορθό. Ως ορθά πολιτεύματα θεωρεί την βασιλεία, την αριστοκρατία και την πολιτεία. Σε αυτό το πολίτευμα η εξουσία ασκείται από πολλούς, οι οποίοι και αποβλήπουν στο κοινό συμφέρον. Αλλά η έννοια των πολλών περιορίζεται σε αυτούς που είναι ικανοί να προμηθεύονται τον οπλισμό τους με δικά τους έξοδα, τους οπλίτες, διότι η πολεμική αρετή προσιδιάζει στο πλήθος. Παρεκβάσεις αυτών των πολιτευμάτων είναι: η τυραννίς, η ολιγαρχία και η δημοκρατία.

Στα αριστοκρατικά καθεστώτα άρχοντες αναδεικνύονται όσοι κατάγονται από επιφανείς οίκους, οι οποίοι υπερτερούν από τις άλλες κοινωνικές ομάδες ως προς την αρετή. Η αντίληψη της αρετής βασίζεται σε παράδοση και καταγωγή με κυρίαρχα χαρακτηριστικά τη φυσική επάρκεια και τη στρατιωτική εκγύμναση, και αποτελεί την ηθική της τάξης των ευγενών. Στα καθεστώτα αυτού του είδους όσοι εργάζονται προς βιοπορισμό αποκλείονται από το πολιτικό σώμα, διότι η επίδοση σε ασχολίες δεν τους παρέχει τη δυνατότητα να γυμνάσουν το σώμα και το πνεύμα προς ανάπτυξη των φυσικών και ψυχικών ικανοτήτων, ώστε να γίνουν «καλοὶ κάγαθοί» (Αριστ. Πολιτ. 1278a 20 – 21, πρβλ. 1323a 27 – 39). Αριστοκρατικό χαρακτηρίζεται από τον Αριστοτέλη (Πολιτ. 1293 b 11 – 13) το πολίτευμα και όταν οι αρχές εκλέγονται όχι μόνο «ἀριστίνδον» αλλά και «πλουτίνδον». Όταν όμως μόνο ο πλούτος αποτελεί το κριτήριο ανάδειξης στα αξιώματα της πολιτείας, το πολίτευμα χαρακτηρίζεται ως ολιγαρχικό, δεδομένου ότι οι πλούσιοι είναι λίγοι. Άλλα και οι άριστοι είναι λίγοι και ως εκ

τούτου και το αριστοκρατικό καθεστώς είναι από αυτή την άποψη ολιγαρχικό (Αριστ. Πολιτ. 1306 b 22 -26). Στις ολιγαρχικές όμως πολιτείες οι βιοτέχνες ή οι πλούσιοι γεωργοί ενδέχεται να αποκτήσουν πολιτικά δικαιώματα ή και να αναδειχθούν στα ανώτερα αξιώματα της πολιτείας εφόσον τα προνόμια δεν πηγάζουν από την ευγένεια αλλή από το τίμημα (Αριστ. Πολιτ. 1278a 23 - 26).

Αλλά τα καθεστώτα, πού διαδέχθηκαν τη βασιλεία στη διάρκεια του 8ου αι., όταν ακόμη δεν είχαν δημιουργηθεί οι προϋποθέσεις για συγκέντρωση πλούτου και από μη ευγενείς ήταν αριστοκρατικά. Στο αριστοκρατικό καθεστώς το δικαίωμα του πολίτη έχουν όλοι οι ευγενείς, όμως η σύνθεση της άρχουσας τάξης διαφέρει από πόλη σε πόλη. Σε ορισμένες περιπτώσεις δικαίωμα ανάδειξης στα ανώτερα αξιώματα της πολιτείας έχουν μόνο οι πλουσιότεροι, σε άλλες η αρχή ασκείται από μία ή δύο οικογένειες και είναι κληρονομική. Αυτή η μορφή αριστοκρατικού καθεστώτος ονομάζεται «δυναστεία» (Θουκ. ΙΙΙ. 62.4, Αριστ. Πολιτ. 1292 b 10), και εκτός από τη Θεσσαλία, όπου αλλήλου επικράτησε καταλύθηκε.»

Άννας Ραμού-Χασιάδη, *Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1982, σελ. 107-108.

Η σημασία της ελληνικής νίκης

«Η παγκόσμια σημασία της ελληνικής κατά των Περσών νίκης είναι ολοφάνερη. Αποκρούοντας οι Έλληνες την θύελλα που ήλθε από την Ανατολή έδωσαν στην πολιτική και πολιτιστική ζωή της Δύσεως σκοπό και κατεύθυνση για ένα ολόκληρο αιώνα. Με τον νικηφόρο αγώνα τους για την Ελευθερία γεννιέται η Ευρώπη σαν ιδέα και σαν πραγματικότητα. Τα αγαθά, για τα οποία έδωσε τότε την ζωή του ο Ελληνισμός, είναι ακόμη και σήμερα οι υπέρτατες αξίες για την κοινωνία της ευρωπαϊκής ανθρωπότητας. Το γεγονός ότι ο ελληνικός πολιτισμός κατώρθωσε να βρη, με πλήρη εσωτερική και εξωτερική ελευθερία, τον δρόμο του προς τα ύψιστα εκείνα επιτεύγματα, τα οποία η Ευρώπη παρέλαβε και θαυμάζει σαν ανυπέρβλητα, σαν κλασσικά πρότυπα στην εικαστική τέχνη, στην δραματουργία, στην φιλοσοφία και στην ιστοριογραφία, οφείλεται στους προμάχους της Σαλαμίνας και των Πληταιών, στον Θεμιστοκλή και όχι λιγότερο στον Πausανία. Οι Έλληνες δεν υπερασπίστηκαν μόνο την πολιτική ελευθερία, αλλά και την πνευματική αυτονομία του ανθρώπου, και αν εμείς σήμερα μπορούμε να ηλεγόμαστε άνθρωποι ελεύθεροι, άνθρωποι που έχουμε το δικαίωμα να σκεφτόμαστε, το χρωστάμε σ' εκείνους, που δημιούργησαν τις προϋποθέσεις γι' αυτό.

Συγκρινόμενη η Ελλάς με το απέραντο μέγεθος της περσικής κοσμοκρατορίας εμφανίζεται σαν μια χώρα δεύτερης ή τρίτης τάξεως, η οποία, καθώς ήταν κατακομματισμένη σε αναρίθμητα κρατίδια, κάθε άλλο παρά προωρισμένη φαινόταν για έναν πραγματικά κοσμοϊστορικό ρόλο. Το παράδειγμα του αγώνος για την ελευθερία λοιπόν αποδεικνύει ότι η ιστορία του ανθρωπίνου πνεύματος δεν εξαρτάται από γεωγραφικούς και πολιτικούς παράγοντες, γιατί στηρίζεται κυρίως στην δυναμικότητα της δημιουργικής προσωπικότητας, όχι στον συλλογικό παράγοντα του πλήθους, το οποίο είναι απαραίτητο στον πολιτικό για την πραγματοποίηση των σχεδίων του. Είναι άραγε σύμπτωση το ότι το περσικό κράτος, αν εξαιρέσει κανείς τους ηγεμόνες του, που απαθανάτιζαν τις πράξεις τους όπως οι Ασσύριοι βασιλείς πάνω σε μνημειώδεις

επιγραφές, δεν έχει να μας επιδείξει ούτε ένα ξεχωριστό άτομο, του οποίου η δράση να έχει αφήσει την σφραγίδα της σε οποιονδήποτε τομέα του ανθρωπίνου πνεύματος; Παρά τις αναμφισβήτητες ικανότητές τους οι Πέρσες κατεπνίγησαν γρήγορα από το αγκάλλισμα της Ανατολής, το τέλος του πολιτισμού τους ήρθε με την ισοπέδωση της προσωπικότητας, όχι με την έξαρση της ατομικότητας όπως στην Ελλάδα. Αντίθετα τούτη εξακολούθησε να δίνει στην Περσία επί αιώνες καινούργιες δυνάμεις και νέα ζωή με τους καλλιτέχνες, τους γιατρούς και τους σοφούς που της έστειλε_ σαν αντίδωρο δεν πήρε σχεδόν τίποτε ή ίσως ελάχιστα πράγματα, κυρίως δε ορισμένα υλικά στοιχεία. Ενώ το ελληνικό πνεύμα έγινε αληθινά το προζύμι ενός ολόκληρου κόσμου, της Δύσης και της Ανατολής.»

Χ. Μπένγκτσον, *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος*, μετ. Α. Γαβρίλη, Εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 19912, σ. 168.

Η οργάνωση της περσικής αυτοκρατορίας

«Στο κέντρο της αυτοκρατορίας βρισκόταν ο βασιλεύς των βασιλέων. Γύρω του ζούσε μια Αυλή που την αποτελούσαν ισχυροί κληρονομικοί γαιοκτήμονες, οι ανώτεροι αξιωματικοί του στρατού, οι γυναίκες των ανακτόρων (χαρέμι), οι θρησκευτικοί αξιωματούχοι και οι γραφειοκράτες που διηύθυναν τα πάντα. Η Αυλή αυτή κατοικούσε κυρίως στα Σούσα, αλλιά κατά τους ζεστούς καλοκαιρινούς μήνες μεταφερόταν στα Εκβάτανα και την άνοιξη ίσως στην Περσέπολη και μερικές φορές στην Βαβυλώνα. Επίσης, συνόδευε τον βασιλιά, όταν αυτός ταξίδευε στις επαρχίες.

Την διοίκηση των επαρχιών (σατραπειών) ασκούσαν οι σατράπες, οι οποίοι διορίζονταν μεν τυπικά από την κεντρική εξουσία, αλλιά συχνά μεταβάλλονταν σε κληρονομικούς ηγεμόνες, προπάντων κατά τα ύστερα χρόνια της αυτοκρατορίας. Στην εκτέλεση των καθηκόντων τους τους βοηθούσε η Αυλή που τους περιέβαλλε κατά το πρότυπο της κεντρικής κυβέρνησης και ήταν πολύ ισχυροί άρχοντες. Παρά ταύτα, ο μέγας βασιλεύς είχε θεωρητικά την δυνατότητα να ασκεί σημαντικό έλεγχο σε όλες τις τοπικές υποθέσεις. Ο βασιλιάς, πιο συγκεκριμένα, παρακολουθούσε την διοίκηση των επαρχιών μέσω των λεγόμενων «οφθαλμών του βασιλέως» ή πιο σωστά των «βασιλικών αφτιών», ειδικών δηλαδή αξιωματούχων της κεντρικής διοίκησης που περιόδευαν την αυτοκρατορία και ανέφεραν απευθείας στον μονάρχη όσα μάθαιναν. Ο αριθμός των σατραπειών και τα σύνορά τους διέφεραν από εποχή σε εποχή. Κατά την αρχή της βασιλείας του Δαρείου υπήρχαν 20 σατραπείες. Γενικά, ο αριθμός τους με την πάροδο του χρόνου μεγάλωνε, πρώτον επειδή έπρεπε να αποκατασταθεί αποτελεσματικός έλεγχος πάνω στους σατράπες με την μείωση της δύναμής τους, δεύτερον επειδή η φεουδαρχική δομή που αποτελούσε την βάση της περσικής κοινωνίας απαιτούσε να ανταμείβονται όλοι και περισσότερο άνθρωποι με κάποια σημαντική θέση στην διοίκηση, τέλος, επειδή οι αρχικές 20 σατραπείες ήταν αναμφίβολα πολύ μεγάλες και δεν μπορούσαν να διοικηθούν αποτελεσματικά.

Ο στρατός συνιστούσε ένα ιδιαίτερο σημαντικό στοιχείο στον μηχανισμό της αυτοκρατορίας. Και αυτός αναπτύχθηκε και άλλαξε με τον καιρό. Μετά τον Κύρο, η περσική κατά φυλές στρατολογία, που βασιζόταν στην αρχή ότι όλοι οι άρρενες Πέρσες ήταν υποχρεωμένοι να πολεμούν για τον βασιλιά τους, αντικαταστάθηκε από έναν επαγγελματικό στρατό που συμπληρωνόταν από σώματα που έστειναν οι υποτελείς

λαοί σε καιρούς έκτακτης πολεμικής δραστηριότητας. Επίλεκτη μονάδα του μόνιμου στρατού ήταν οι δέκα χιλιάδες «αθάνατοι» που την αποτελούσαν μόνο Πέρσες και Μήδοι, χίλιοι από τους οποίους συνέθεταν την προσωπική φρουρά του μονάρχη. Το πρόσωπο που διοικούσε την μονάδα αυτή των «αθανάτων» συνήθως ήλεγχε όλο τον στρατό. Τα στρατεύματα των υποτελών, που πολεμούσαν μαζί με τον τακτικό στρατό, συντάσσονταν κατά εθνικές ομάδες, ήταν οπλισμένα κατά τις τοπικές τους συνήθειες, είχαν όμως συνήθως επικεφαλής Πέρσες αξιωματικούς.»

Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα (Το Βήμα) τ. 49, σ. 73.

Η αρχαϊκή γλυπτική

«[Η αρχαϊκή γλυπτική διέπεται] από ορισμένους τεχνοτροπικούς κανόνες ή νόμους που χαρακτηρίζουν όλα τα γλυπτά της εποχής ανεξάρτητα από τύπους, τοπικά εργαστήρια και συγκεκριμένους γλύπτες. Αυτοί είναι:

α) Ο νόμος της μετωπικότητας, που χαρακτηρίζει και την αιγυπτιακή γλυπτική. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, εάν φέρουμε κατακόρυφα ένα επίπεδο στο κέντρο ακριβώς των μορφών, αυτές θα διαιρεθούν σε δύο ίσα ακριβώς μέρη, στα οποία οι επί μέρους μορφές – ανατομικές λεπτομέρειες – αντιστοιχούν απόλυτα η μία στην άλλη. Στη μετωπικότητα εξάλλου οφείλεται το ότι οι ανάγλυφες αρχαϊκές μορφές δείχνουν πιασμένες, όπως ένα άνθος στα φύλλα ενός βιβλίου, χωρίς σωματικό όγκο και τρίτη διάσταση. Αλλά και γενικότερα στην αρχαϊκή π्लाστική εκείνο που έχει σημασία είναι η κύρια όψη που βρίσκεται απέναντι ακριβώς από το θεατή με όλα τα μέρη του σώματος σε ένα επίπεδο, χωρίς προοπτική.

β) Η τυποποίηση. Τα θέματα, οι μορφές που παριστάνει η αρχαϊκή π्लाστική είναι τυποποιημένες, δηλ. όλες π.χ. οι γυναικείες ορθές μορφές έχουν την ίδια στάση, φορούν το ίδιο ένδυμα, έχουν την ίδια κόμμωση, κρατούν τα ίδια σχεδόν αντικείμενα. Αυτό είναι περισσότερο φανερό στον τύπο του κούρου, που, όπως είπαμε, είναι από την αρχή αυστηρά διαμορφωμένος, ενώ στον τύπο της κόρης στάση και ενδυμασία θα αλλιάζουν όσο προχωρεί η αρχαϊκή εποχή. Ωστόσο και στον τύπο της κόρης απεικονίζεται πάντοτε μία όρθια, νεαρή, καλοντυμένη και με πλούσια κοσμήματα στολισμένη νεαρή κοπέλα, πιθανόν το κοινωνικό πρότυπο και ιδεώδες της εποχής.

Κατά πάσα πιθανότητα αποτελούσε και ο κούρος επίσης την πρότυπη, ιδεώδη ανδρική μορφή της εποχής του. Η πρότυπη αυτή μορφή πρέπει να ανάγεται στους ρωμαλέους πολεμιστές, γόνους αριστοκρατικών οικογενειών των αρχαϊκών πόλεων. Το αριστοκρατικό αυτό ιδεώδες θα ήταν συγχρόνως ιδεώδες και των κατώτερων κοινωνικά τάξεων και γι' αυτό «χειροτέχνες», όπως ο γλύπτης Ευθυκαρτίδης από τη Νάξο ή ο γιατρός Σομβρωτίδης από τις Συρακούσες αναθέτουν αγάλματα κούρων στα ιερά. Οι παλαιότερες απόψεις, ότι δηλαδή όλα τα αγάλματα κούρων παριστάνουν το θεό Απόλλωνα, επειδή αυτός ο θεός περιγράφεται στον ομηρικό ύμνο στον Απόλλωνα ως νέος, γυμνός και αγένειος θεός, καθώς και η άποψη ότι τα αγάλματα των κούρων παριστάνουν αθλητές, αναιρούνται από το γεγονός ότι έτσι δεν μπορούν να ερμηνευθούν ικανοποιητικά οι επιτύμβιοι κούροι ή οι κούροι που επιγραφές ή σύμβολα τους ταυτίζουν πράγματι με τον Απόλλωνα και επομένως δεν μπορεί να παριστάνουν κάποιον αθλητή. Οποσδήποτε όμως ο τύπος του κούρου, και αν δεχτούμε ότι παριστά-

νει την πρότυπη ανδρική μορφή της εποχής του, με την προσθήκη συμβόλων του Απόλλωνα θα παρίστανε το θεό. Επίσης είναι γνωστό από περιγραφή του Πausανία ότι το άγαλμα που αφιέρωσε στην Ολυμπία ένας αθηναίος της αρχαϊκής εποχής ήταν στον τύπο του κούρου. Εν τέλει πάντως όλοι οι τύποι της αρχαϊκής πηλαστικής, ανεξάρτητα από την κοινωνική ερμηνεία που αναμφισβήτητα επιδέχονται, είναι «αγάλματα», δηλαδή αντικείμενα με τα οποία αγάλλεται ο θεός στον οποίο αφιερώνονται, όπως άλλωστε και τα αγάλματα ζώων, τα περιρραντήρια κλπ...

γ) Η σχηματοποίηση. Οι επί μέρους μορφές των αρχαϊκών γλυπτών αποδίδονται σχηματικά, όχι όπως τις συναντάμε στη φύση, π.χ. οφθαλμοί με ευθύγραμμο το κάτω και καμπύλο το επάνω βλέφαρο, ελικόσχημα αυτιά, οξυκόρυφο θωρακικό διάφραγμα που μαζί με τις ευθύγραμμες βουβωνικές αύλακες αποτελούν ένα ρόμβο, ο οποίος περιγράφει την περιοχή του στομάχου και της κοιλιάς, κλπ.

δ) Η διακοσμητικότητα. Από την σχηματοποίηση πολύ εύκολα φθάνουν οι αρχαϊκοί γλύπτες στη διακοσμητικότητα. Έτσι οι βόστρυχοι του μετώπου μπορεί να αποδίδονται σαν ρόδακες, οι θηλές του στήθους σαν αστερίσκοι, τα οστά των κλειδών σαν δύο τόξα. Όσο πιο διακοσμητικές ήταν οι μορφές και οι ανατομικές λεπτομέρειες ενός έργου τόσο μεγαλύτερη και η αξία του, υποστηρίζει η V. Zinserling, που πρότεινε και την ερμηνεία του κούρου ως την πρότυπη ανδρική μορφή της αρχαϊκής εποχής.»

Γ. Κοκκορού-Αλευρά, *Η Τέχνη της Αρχαίας Ελλάδας. Σύνοψη Ιστορία (1050-50 π.Χ.)* (Αθήνα 1995) σελ. 82-83.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

BOARDMAN J., *Ελληνική Πηλαστική. Η Αρχαϊκή Περίοδος*. Μετάφραση Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά (Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1982).

Πλούσια εικονογραφημένο, ευσύνοπτο εγχειρίδιο για την γλυπτική των αρχαϊκών χρόνων.

CARTLEDGE P., *Οι Σπαρτιάτες*, μετ. Α. Φιλιππάτου, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2004.

Ο συγγραφέας εντοπίζει το ενδιαφέρον του στη δράση των Σπαρτιατών από το 480 ως το 360 π.Χ. Η αφήγηση διανθίζεται με κείμενα που επιβεβαιώνουν και συμπληρώνουν τη γνώση.

COLDSTREAM J. N., *Γεωμετρική Ελλάδα* (Εκδ. Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1997).

Βασικό, σύγχρονο εγχειρίδιο για την αρχαιολογία των γεωμετρικών χρόνων.

ΠΑΛΟΥΡΗΣ Ν., *Ελληνική Τέχνη. Αρχαία Γλυπτά* (Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994).

Συνοπτική παρουσίαση σε μορφή καταλόγου με νεότερη βιβλιογραφία και καλούς ως επί το πλείστον πίνακες των σημαντικότερων έργων της αρχαίας γλυπτικής. Χρήσιμο βοήθημα για τον διδάσκοντα.

GRUBEN G., *Ιερά και Ναοί της Αρχαίας Ελλάδας* (Εκδ. Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2000) 33-41.

Ένα από τα πιο έγκυρα σύγχρονα εγχειρίδια αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής με εκτενέστατη παρουσίαση οικοδομημάτων και αρχιτεκτονικών συνόλων. Και σχέδια, αναπαραστάσεις και φωτογραφίες των μνημείων.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Β' (Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1971) 182- 195 (Μ. Ανδρόνικος).

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Β' (Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1971) 366- 411 (Μ. Ανδρόνικος), 412- 538 (Κ. Τρυπάνης, Ι. Θεοδωρακόπουλος)

ΚΑΛΤΣΑΣ Ν., *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα Γλυπτά* (Εκδ. Καπόν, Αθήνα 2001).

Συνοπτική παρουσίαση σε μορφή καταλόγου με νεότερη βιβλιογραφία και καλούς πίνακες των γλυπτών του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου στην Αθήνα. Πολύ χρήσιμο βοήθημα για τη διδασκαλία των κεφαλαίων τέχνης.

ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ Γ., *Η Τέχνη της Αρχαίας Ελλάδας. Σύνοψη Ιστορία (1050-50 π. Χ.)* (Εκδ. Καρδαμίτσα,

Αθήνα 1995³) σελ. 29-168.

Πανεπιστημιακό εγχειρίδιο για την ελληνική τέχνη, με συνοπτική παρουσίαση των βασικών γνωρισμάτων της τέχνης όλων των περιόδων και με απεικόνιση χαρακτηριστικών έργων. Χρήσιμο βοήθημα για τον διδάσκοντα.

ΜΑΣΤΡΑΠΑΣ Α., *Ελληνική Αρχιτεκτονική* (Εκδ. Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994) 43-94.

Ευσύνοπτο εγχειρίδιο για την ελληνική αρχιτεκτονική με πολλά σχέδια, αναπαραστάσεις και φωτογραφίες οικοδομημάτων. Χρήσιμο βοήθημα για τον διδάσκοντα.

MOSSE CL., *Επίτομη ιστορία της αρχαίας Ελλάδας (200-31 π.Χ.)*, μετ. Λύντιας Στεφάνου, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2002, σσ. 136-245.

Αρχικά σχολιάζονται οι πηγές της αρχαίας ιστορίας και ακολούθως εκτίθενται τα γεγονότα από τις αρχές του μυκηναϊκού πολιτισμού ως το τέλος του ελληνιστικού κόσμου.

MOSSE CL., *Η αρχαϊκή Ελλάδα*, Μ.Ι.Ε.Τ., μετ. Στρ. Πασάλη, Αθήνα 2001³.

Πολιτειακή, οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική ιστορία των αρχαϊκών χρόνων.

ΜΠΟΥΡΝΙΑ-ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ Ε., *Αρχαιολογία των Πρώιμων Ελληνικών Χρόνων*, (Εκδ. Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1997) 25-137.

Πανεπιστημιακό εγχειρίδιο με πολλές εικόνες. Αναλυτική παρουσίαση της αρχαιολογίας των πρώιμων χρόνων (έως και τον 7ο αι. π.Χ.)

ΡΑΜΟΥ-ΧΑΨΙΑΔΗ Άννα, *Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1982.

Στο βιβλίο εξετάζονται οι πολιτειακές εξελίξεις που σημειώνονται στο ελληνικό χώρο από τους ηγεμένους προϊστορικούς χρόνους ως τη θεμελίωση της δημοκρατίας στην Αθήνα, χωρίς να αγνοούνται παράλληλες εξελίξεις στην οικονομία, την κοινωνία, τους θεσμούς.

RICHTER G., *Αρχαία Ελληνική Τέχνη* (Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1974) 55-97.

Παιαίο εγχειρίδιο για την αρχαία ελληνική τέχνη με πολλές εικόνες.

TΙΒΕΡΙΟΣ Μ., *Ελληνική Τέχνη. Αρχαία Αγγεία* (Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1996).

Εμπεριστατωμένη παρουσίαση σε μορφή καταλόγου με νεότερη βιβλιογραφία και πολύ καλούς πίνακες των σημαντικότερων αγγείων της αρχαίας ελληνικής τέχνης. Χρήσιμο βοήθημα για τον διδάσκοντα.

WILCKEN U., *Αρχαία ελληνική ιστορία*, μετ. Ιω. Τουλουμάκου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976, σσ. 100-194.

Στο βιβλίο παρουσιάζεται η πολιτική ιστορία του ελληνικού λαού ως το 30 π.Χ. με έμφαση στην πρωτότυπη πολιτιστική δημιουργία του.

ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΜΑΘΗΤΗ

Κεφάλαιο Δ': Αρχαϊκή εποχή

I. Στοιχεία μαθητή

Επώνυμο

Όνομα

Τάξη

Τμήμα

Μάθημα

Ημερομηνία

II. Ερωτήσεις

ΟΜΑΔΑ Α

(Από τις πέντε ερωτήσεις επιλέγετε τρεις. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Εξηγήστε πώς η συμμετοχή στην οπλιτική φάλαγγα οδήγησε σε μια μορφή κοινωνικής εξίσωσης.
2. Ποιες ήταν οι κοινωνικές τάξεις στη Σπάρτη και ποιος ο ρόλος τους;
3. Ποιο ήταν το πρώτο πολίτευμα της Αθήνας και ποιοι θεσμοί το συγκροτούσαν;
4. Τι ήταν οι αμφικτιονίες και ποιο ήταν το έργο τους;
5. Ποια διαφορά παρουσιάζει η μελανόμορφη από την ερυθρόμορφη τεχνική της αγγειογραφίας;

ΟΜΑΔΑ Β

(Από τις τέσσερις ερωτήσεις επιλέγετε τις δύο. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Μελετήστε προσεκτικά το παράθεμα από του «Πέρσες» του Αισχύλου: «Ένας Πέρσης αγγελιαφόρος αφηγείται στην περσική αυλή τη ναυμαχία της Σαλαμίνας». Σε ποια σημεία μπορείτε να βασιστείτε για να χαρακτηρίσετε τη θέση του αγγελιαφόρου ως φιλελληνική;
2. «Αυτή ήταν η διαγωγή όλων των Λακεδαιμονίων και των Θεσπιέων, ανδρειότατος όμως αποδείχτηκε, όπως ήνε, ο Σπαρτιάτης Δινέκνης, ο οποίος πριν από τη μάχη των Θερμοπυλών αντέδρασε γενναία. Όταν άκουσε από έναν Τραχίνιο ότι ρίχνοντας οι βάρβαροι τα βέλη τους θα σκεπάσουν τον ήλιο λόγω του πλήθους αυτών, εκείνος δεν τρόμαξε. Αδιαφορώντας για τον μεγάλο αριθμό των Μήδων είπε: "Ο ξένος από την Τραχίνια έφερε πολύ καλές ειδήσεις. Αφού οι Πέρσες θα κρύψουν τον ήλιο, η μάχη με αυτούς θα γίνει υπό σκιάν".» (Ηρόδοτος, Ζ', 226)
Δώστε τη δική σας εξήγηση για τους λόγους που οδήγησαν τον ιστορικό Ηρόδοτο να περιλάβει το παραπάνω περιστατικό στο έργο του.
3. Μελετήστε το ποίημα του Αλκαίου «Τα δεινά του πολέμου». Σύμφωνα με τον ποιητή ποια είναι η αιτία του πολέμου και ποιες οι συνέπειες;
4. Συγκρίνετε τους κίονες του ναού της Αρτέμιδος-Γοργούς στην Κέρκυρα και του Απόλλωνα στα Δίδυμα της Μιλήτου.

Η ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ (479-431 π.Χ.)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να διαπιστώσουν τις συνέπειες της ίδρυσης της Δηλιακής Συμμαχίας στη δημιουργία της αθηναϊκής ισχύος.
- Να κατανοήσουν τη σταδιακή μετάβαση της Αθήνας από την ηγεμονία στην αρχή (αυτοκρατορία και ιμπεριαλισμός).
- Να συλλάβουν την επί το δημοκρατικότερον μεταβολή του πολιτεύματος από τον Κλεισθένη στον Περικλή. (Να συγκεκριμενοποιήσουν τα στοιχεία της εξέλιξης.)
- Να συνειδητοποιήσουν ότι η «δημοκρατία» είναι ένα διαχρονικό δώρο της Αθήνας προς τον κόσμο, που και σήμερα είναι ζητούμενο από πολλούς λαούς.
- Να διαπιστώσουν το πόσο η δημοκρατία επηρεάζει καθοριστικά και όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής.

ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

Όλη η οργάνωση του κεφαλαίου, οι χάρτες, τα βοηθητικά παραθέματα, οι εικόνες, με την κατάλληλη χρησιμοποίηση από τον διδάσκοντα ή τη διδάσκουσα, θα οδηγήσει τον μαθητή στην επίτευξη του στόχου, στην κατανόηση και, μέσω αυτής, στη μάθηση. Η προσωπική εργασία θα είναι η συνισταμένη αυτής της προσπάθειας.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η διαθεματική προσέγγιση της ενότητας γίνεται κυρίως μέσω των ποικίλων δραστηριοτήτων, τις οποίες πρέπει ο καθηγητής να αξιοποιεί και να διευρύνει με αφορμές που δίνει η διδακτική πρακτική. Ιδιαίτεροι συσχετισμοί με τη σύγχρονη πραγματικότητα ενδείκνυται να γίνονται στα θέματα που έχουν ως αντικείμενο τις συμμαχίες, το πολίτευμα, τις γιορτές, τους θεσμούς γενικότερα.

1. Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ - Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκε η Συμμαχία της Δήλου.
- Να κατανοήσουν την οργάνωσή της.
- Να συλλάβουν την πορεία της Συμμαχίας, η οποία από συνασπισμό ελευθέρων πόλεων μεταβλήθηκε σε όργανο επιβολής του αθηναϊκού επεκτατισμού.

- Να κατανοήσουν τη συμβολή της προσωπικότητας στη διαμόρφωση και εξέλιξη της Συμμαχίας.

Προετοιμασία:

Οι μαθητές καλούνται να επαναφέρουν στη μνήμη τους την τελευταία φάση του αμυντικού πολέμου των Ελλήνων εναντίον των Περσών υπό την ηγεσία του Πausανία και τις περιπέτειες του τελευταίου. Στον χάρτη δείχνουν οι μαθητές τις κινήσεις των στρατευμάτων μετά τη μάχη των Πλαταιών.

Προσπέλαση:

Το μικρό κείμενο εντός πλαισίου στην αρχή κάθε κεφαλαίου ουσιαστικά συνοψίζει το μορφωτικό αγαθό του κεφαλαίου και βοηθά συγχρόνως, ως πυξίδα, και τον διδάσκοντα και τον μαθητή. Με τη «Σύνοψη» ενοποιείται η ύλη του κεφαλαίου και επιτυγχάνεται η σφαιρική παρουσίαση. Ως προεξαγγελτική παράθεση, θα αναφέρουμε στον μαθητή το θέμα το οποίο θα μας απασχολήσει, συνολικά, στα προσεχή μας μαθήματα και στη συνέχεια θα προχωρήσουμε στην εξέταση των δύο συγκεκριμένων παραγράφων που αφορούν τη Συμμαχία της Δήλου, την ίδρυση και την εξέλιξη της.

Ήδη γνωρίζουν οι μαθητές μας τι είναι το παράθεμα, ανεξάρτητα αν πρόκειται για ιστορική πηγή ή σκέψη ενός σύγχρονου ιστορικού. Σε κάθε ευκαιρία πρέπει να επαναλαμβάνουμε στον μαθητή, όσο το δυνατό σαφέστερα, ότι η ιστορική διήγηση δεν είναι ένα αυθύπαρκτο παραμύθι αλλά μία αφήγηση που συγκροτείται από ό,τι άφησε ο άνθρωπος μιας ορισμένης χρονικής περιόδου, γραπτά μνημεία ή υλικά δημιουργήματα. Γι' αυτό η επιτυχία ενός μαθήματος ιστορίας συνίσταται στο να εξοικειώσουμε τον μαθητή να κατανοεί το περιεχόμενο μιας γραπτής ιστορικής πηγής, να εξάγει τα συμπεράσματά του και συγχρόνως να μάθει να μελετά μια εικόνα, άμεση ιστορική πηγή, κατά τον F. Braudel.

Το παράθεμα του Θουκυδίδη, απλό στη δομή του, δύναται να μας χρησιμεύσει σαν εφαλτήριο για την προσπέλαση του νέου. Βασικά στοιχεία της συγκρότησης του μαθήματος περιέχονται σ' αυτό: η θέληση των συμμάχων να συνάψουν τη Συμμαχία, το μίσος κατά των Περσών, η προσφορά σε χρήμα ή σε άνδρες, ο θεσμός των ελληνοταμιών, η είσπραξη του φόρου. Ο διδάσκων δεν έχει παρά να ακολουθήσει, με τη βοήθεια των μαθητών, το απόσπασμα του Θουκυδίδη, για να διαρθρώσει ολόκληρο το μάθημα. Οι βασικές έννοιες που πρέπει να συγκρατηθούν από τον μαθητή εμπεριέχονται σ' αυτό. Πρέπει ιδιαίτερα να τονιστεί ότι η αυτονομία των πόλεων ήταν εγγυημένη.

Ο χάρτης θα μας βοηθήσει να μεταπηδήσουμε στη β' παράγραφο, στη μεταμόρφωση της **ηγεμονίας** σε **αρχή**. Να τονιστεί ιδιαίτερα η επίδραση της προσωπικότητας στη διαμόρφωση του ιστορικού γεγονότος και η ταυτόσημη αντίληψη της ιμπεριαλιστικής πολιτικής από δύο, κατά τα άλλα αντίπαλες, πολιτικές προσωπικότητες, τον Κίμωνα και τον Περικλή. Το απόσπασμα του Πλούταρχου είναι χαρακτηριστικό. Τα παιδιά, με τη μελέτη του, θα κατανοήσουν ότι οι Αθηναίοι δεν έχουν πλέον καμία ανάγκη να τηρούν τα προσχήματα.

Εμπέδωση:

Οι μαθητές θα κληθούν, ως εργασία στο σπίτι, να επεξεργαστούν το απόσπασμα από την Αθηναίων Πολιτεία του Αριστοτέλη, με βασικό ερώτημα το πώς σκιαγραφείται ο χαρακτήρας του Κίμωνα.

2. ΤΟ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΕΙΤΑΙ - Ο ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίζουν την πορεία της εξέλιξης του αθηναϊκού πολιτεύματος από τη λήξη των Περσικών πολέμων μέχρι την εποχή του Περικλή.
- Να συλλάβουν τη σημασία της προσωπικότητας στη διαμόρφωση αυτού του πολιτεύματος.
- Να κατανοήσουν πλήρως την έννοια της Δημοκρατίας.
- Να κατανοήσουν τα κύρια χαρακτηριστικά της πολιτικής του Περικλή.

Προετοιμασία:

Ορισμένοι από τους μαθητές θα παρουσιάσουν την επεξεργασία της παραγράφου του Αριστοτέλη για τον Κίμωννα και γενικώς η τάξη θα κινηθεί στο θέμα: γιατί η μεταφορά του ταμείου της Δήλου στην Αθήνα και η σύναψη της Ειρήνης του Καλλία αποτελούν καίριας σημασίας καμπές για την εξέλιξη της Συμμαχίας.

Προσπέλαση:

Το απόσπασμα του Θουκυδίδη από τον «Επιτάφιο λόγος» του Περικλή που αναφέρεται στον ορισμό της «**δημοκρατίας**» θα χρησιμεύσει ως προανάκρουσμα του καινούριου. Θα τονιστεί ότι για πρώτη φορά στην ανθρώπινη πορεία μέσα στην ιστορία δίδεται ορισμός της βαθύτερης ουσίας του πολιτεύματος, το οποίο, στην εποχή μας, μετά από πολυαίμακτους αγώνες, θεωρείται ως η ύψιστη κατάκτηση του ανθρώπου. Θα τονιστεί ιδιαίτερα ότι αυτές οι φράσεις των Περικλή-Θουκυδίδη δρασκέλισαν διαχρονικά τους αιώνες και τέθηκαν ως πρότυπο στο σχέδιο του ευρωπαϊκού συντάγματος. Αλλά και η λέξη που εκφράζει αυτό το πολίτευμα ξεπέρασε τα όρια της ελληνικής γλώσσας και έγινε διεθνής.

Τα δύο παραθέματα, το πρώτο του Αριστοτέλη, που αναφέρεται στον Άρειο Πάγο, και το δεύτερο του Θουκυδίδη, στο οποίο σκιαγραφείται η προσωπικότητα του Περικλή, θα αποτελέσουν τα κύρια στηρίγματα του μαθήματος. Είναι κατανοητή η ιδιαίτερη σημασία του εγχειρήματος του Εφιάλτη για την επί το δημοκρατικότερον εξέλιξη του αθηναϊκού πολιτεύματος. Ένας σταθμός. Στο απόσπασμα φαίνεται καθαρά από τη φράση «ήταν ο φρουρός του πολιτεύματος» ότι ο Αριστοτέλης αμφισβητεί την ορθότητα της ενέργειας του Εφιάλτη. Άλλωστε το ίδιο συμβαίνει και με τον Αισχύλο, ο οποίος στις Ευμενίδες υμνεί τον Άρειο Πάγο.

«Κερδῶν ἄθικτον τοῦτο βουλευτήριον

αἰδοῖον, ὀξύθυμον, εὐδόντων? ὑπὲρ

ἐγρηγορᾶς φρούρημα γῆς καθίσταται.» (στ. 703-706)

(Αδιάφθορο, σεβαστό, ακλόνητο, τέτοιο είναι το συμβούλιο που εγκαθιστώ εδώ, για να αγρυπνεί πάντοτε όταν η πόλη κοιμάται.)

Ο Περικλής είναι αυτός που πλάτυνε τους ορίζοντες της αθηναϊκής δημοκρατίας. Αυτό πρέπει να γίνει σαφές στα παιδιά. Το απόσπασμα του Θουκυδίδη είναι κλασικό. Ο Περικλής εφαρμόζει φιλολαϊκή πολιτική, αλλά συγχρόνως, σαν πατέρας, συγκρατούσε το λαό. Ιδιαίτερα πρέπει να αναλυθεί η τελευταία φράση της παραγράφου. Ένα είδος πεφωτισμένης δεσποτείας ήταν η διακυβέρνηση του Περικλή; Ο Θουκυδίδης

ρίχνει ένα βέλος στη γνησιότητα της αθηναϊκής δημοκρατίας; Αφορμές για μία συζήτηση με απλά λόγια, ώστε να κατανοήσουν οι μαθητές ότι κάθε ιστορικό φαινόμενο είναι σύνθετο και όχι απλό.

Να αναλυθεί στους μαθητές η σημασία των θεσμών της μισθοφορίας και των «θεωρικών χρημάτων».

Εμπέδωση:

- α) Η προτομή του Περικλή, ρωμαϊκό αντίγραφο πρωτότυπου που αποδίδεται στον γλύπτη Κρεσίλα, εκπέμπει κάτι από το ψυχικό μεγαλείο του Περικλή; Τα παιδιά να εκφράσουν στο σπίτι τις απόψεις τους.
- β) Εάν τα «θεωρικά χρήματα», ως θεσμός, λειτουργούσαν σήμερα, θα βοηθούσαν στην πνευματική καλλιέργεια του λαού; Τα παιδιά να εκφράσουν, στο σπίτι, γραπτά τις απόψεις τους.

3. Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ - ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν τη λειτουργία του αθηναϊκού πολιτεύματος.
- Να κατανοήσουν τον δεσπόζοντα ρόλο της Εκκλησίας του Δήμου.
- Να κατανοήσουν τους θεσμούς των 10 στρατηγών και της Ηλιαίας.
- Να γνωρίσουν το μηχανισμό των λειτουργιών.

Προετοιμασία:

Αφού οι μαθητές παρουσιάσουν τις εργασίες τους, θα κληθούν να φέρουν στη μνήμη τους τη διάρθρωση του αθηναϊκού πολιτεύματος όπως το οργάνωσε ο Κλεισθένης.

Προσπέλαση:

Το σχεδιάγραμμα του βιβλίου θα χρησιμεύσει σαν πυξίδα στους μαθητές, για να κατανοήσουν τη δομή του πολιτεύματος όπως έχει διαμορφωθεί αυτό την εποχή του Περικλή. Η επέμβαση του διδάσκοντος πρέπει να περιορίζεται στις αναγκαίες διασαφήσεις και ιδίως στα σημεία εκείνα όπου οι διαφορές από το κλεισθένειο πολίτευμα είναι ουσιαστικές. Θα τονιστούν ιδιαίτερα τα εξής σημεία: η διεύρυνση των αρμοδιοτήτων της **Βουλής των Πεντακοσίων** (να κατανοήσουν οι μαθητές τη σπουδαιότητα του **προβουλεύματος**, το οποίο ουσιαστικά καθόριζε και την πορεία των συζητήσεων στην **Εκκλησία του Δήμου**), η αναβάθμιση του ρόλου των Δέκα στρατηγών και, κυρίως, η θέσπιση του δικαστηρίου της **Ηλιαίας** (να διευκρινιστεί με σαφήνεια στους μαθητές η έννοια του λαϊκού δικαστηρίου).

Τα φιλολαϊκά μέτρα έχουν ανάγκη από γεμάτα κρατικά ταμεία. Το ίδιο και η συντήρηση του στόλου, η οργάνωση εορτών, θεατρικών παραστάσεων. Οι λειτουργίες απαλλοττούσαν την πολιτεία από όλα αυτά τα βάρη, τα οποία έπεφταν στους ώμους των πλουσίων. Η λειτουργία ήταν εξοντωτική γι' αυτόν που την αναλάμβανε. Το απόσπασμα του Λυσία είναι χαρακτηριστικό, και θα επιμείνουμε στην πλήρη κατανόησή

του από τους μαθητές. Τονίζουμε εδώ ότι το ημερομίσθιο ενός εργάτη, σύμφωνα με επιγραφικές μαρτυρίες, ήταν μία δραχμή. Εύκολο να υπολογιστεί το μέγεθος της δαπάνης της λειτουργίας, σύμφωνα με την απολογία του πλούσιου Αθηναίου. Οι μαθητές, μόνοι τους, να κάνουν την αναγωγή. Πρέπει να τονισθεί εδώ ότι, όταν οριζόταν ένας πολίτης εκτελεστής λειτουργίας, είχε τη δυνατότητα να αντιδράσει με την πρόταση της **αντίδοσης**. Προσερχόταν ο πολίτης στο αρμόδιο τμήμα της Ηλιαίας και έλεγε «ότι αδικούμαι διότι ο πολίτης Χ, που είναι πλουσιότερος από εμένα, δε μετέχει σε λειτουργία. Για να αποδείξω την ακρίβεια όσων λέγω, προτείνω στον Χ να ανταλλάξουμε τις περιουσίες μας (αντίδοσιν ποιούμαι)». Εάν η πρόταση δε γινόταν αποδεκτή από τον Χ, τότε αποδεικνυόταν ότι πράγματι ήταν πλουσιότερος και αναλάμβανε αυτός τη λειτουργία.

Εμπέδωση:

Πώς κρίνετε τον θεσμό των λειτουργιών; Ποια λειτουργία θα θέλατε να αναλάβετε εάν ζούσατε στην Αθήνα του Περικλή; Γιατί;

Παράθεμα: Ο σεβασμός των Αθηναίων στο δημοκρατικό πολίτευμα είναι εμφανής στον όρκο που έδιναν οι Αθηναίοι έφηβοι όταν ενηλικιώνονταν (βλέπε Λυκούργου «Κατα Λεωκράτους» 77).

4. Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ - Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να μάθουν τη συγκρότηση της αθηναϊκής κοινωνίας.
- Να συνειδητοποιήσουν τη θέση των Αθηναίων πολιτών, των μετοίκων και των δούλων στη δομή της αθηναϊκής κοινωνίας.
- Να κατανοήσουν τη θέση της γυναίκας μέσα στο πλαίσιο της αθηναϊκής κοινωνίας.
- Να κατανοήσουν τον τρόπο ανατροφής των παιδιών.

Προετοιμασία:

Μετά την παρουσίαση της εργασίας που οι μαθητές είχαν ετοιμάσει στο σπίτι, οι μαθητές να οδηγηθούν σε μία συζήτηση για το πώς φαντάζονται την οργάνωση της κοινωνίας στην Αθήνα την εποχή του Περικλή. Θα είχε, άραγε, καμία σχέση με τη δική μας;

Προσπέλαση:

Η ανάγνωση του παραθέματος από τα Πολιτικά του Αριστοτέλη θα δημιουργήσει προβλήματα στο μαθητή, και εδώ ακριβώς χρειάζεται η βοήθεια του διδάσκοντος. Η κατανόηση του προβλήματος των δούλων από το μαθητή είναι απαραίτητη. Ο Αριστοτέλης θεωρεί τους δούλους έμψυχο εργαλείο, αναγκαίο βοήθημα στον κύκλο της οικογενειακής ζωής. Είναι μία άποψη της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου και δύσκολο να γίνει αποδεκτή από τον σημερινό μαθητή. Πρέπει να βοηθήσει ο διδάσκων τον μαθητή να συλλάβει, έστω και αδρομερώς, ότι οι νοοτροπίες των ανθρώπων σε κάθε ιστορική εποχή διαφέρουν και ότι δεν πρέπει να κρίνουμε την κάθε εποχή με τα

δικά μας, σημερινά, κριτήρια. Σ' αυτό το μείζον σφάλμα δεν πέφτουν μόνο απλοί μελετητές της ιστορίας, αλλά και διάσημοι ειδικοί επιστήμονες.

Το παράθεμα του Ξενοφώντα που αναφέρεται στους μετοίκους είναι σαφές. Προσκόμιζαν πλούτο στην αρχαία Αθήνα. Ιδιαίτερα πρέπει να τονιστεί η απόλυτη ελευθερία που έχαιραν οι ξένοι στην αρχαία Αθήνα. Μία σύγκριση με το σήμερα με αναφορά στη συμπεριφορά μας απέναντι στους ξένους κρίνεται απαραίτητη.

Η καθημερινή ζωή θέτει αμέσως το πρόβλημα της θέσης της γυναίκας στην αθηναϊκή κοινωνία. Και εδώ ισχύουν όσα είπαμε προηγουμένως για τους δούλους. Και σήμερα το ίδιο πρόβλημα, και σε οξύτερο βαθμό, αντιμετωπίζουν οι μουσουλμανικές κοινωνίες. Το παράθεμα το Ξενοφώντα από τον Οικονομικό καθώς και η παράσταση της ερυθρόμορφης πυξίδας του Μουσείου του Λούβρου θα βοηθήσουν το μαθητή να συλλάβει και να αναπαραστήσει νοερά τη ζωή της γυναίκας στην κλασική Αθήνα. Αντίθετα, η παράσταση με σκηνή από συμπόσιο του αγγείου του Βατικανού Μουσείου καθιστά σαφέστερη τη διαφορά ανάμεσα στην καθημερινή ζωή του άνδρα και της γυναίκας.

Εμπέδωση:

Προς στιγμή φαντάζεστε ότι η ζωή κυλά στην αρχαία Αθήνα και έχετε δούλους. Ποια θα ήταν η συμπεριφορά σας απέναντί τους; Γιατί;

- Οι γυναίκες της αρχαίας Αθήνας και οι γυναίκες σήμερα. Υπάρχουν, κατά τη γνώμη σας, κοινά σημεία;

5. Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΟΡΦΩΣΗΣ - Ο ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΚΑΙ Η ΕΡΓΑΣΙΑ - Η ΑΘΗΝΑ ΓΙΟΡΤΑΖΕΙ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να μάθουν το σύστημα παιδείας που επικρατούσε στην αθηναϊκή κοινωνία.
- Να κατανοήσουν τον ρόλο του πνευματικού κλίματος στην ολοκλήρωση του παιδευτικού έργου στην αρχαία Αθήνα.
- Να κατανοήσουν τον ρόλο του εμπορίου στην οικονομική ανάπτυξη της Αθήνας.
- Να μάθουν για τις σπουδαιότερες αθηναϊκές γιορτές.

Προσπέλαση:

Η ανάγνωση του αποσπάσματος από τον Επιτάφιο του Περικλή θα χρησιμεύσει ως αφορμή για εισαγωγή στη σημασία της παιδείας για την αρχαία Αθήνα. Ο διδάσκων θα πρέπει να βοηθήσει το μαθητή να κατανοήσει, όσο το δυνατόν πληρέστερα, τη φράση «Ελλιάδος παιδευσις». Συγχρόνως, η προσεκτική παρατήρηση του ερυθρόμορφου αγγείου του Μουσείου του Βερολίνου, όπου εικονίζεται μια σκηνή από ένα αθηναϊκό σχολείο, θα οδηγήσει τον μαθητή στη δημιουργία μιας καθαρής εικόνας για την οργάνωση και λειτουργία ενός αθηναϊκού σχολείου.

Καλούμε το μαθητή να προσέξει τις παραστάσεις των αγγείων που εικονίζουν σκηνές από διάφορα αθηναϊκά εργαστήρια. Το μελανόμορφο αγγείο του Μουσείου Καλών Τεχνών της Βοστώνης, εικονίζει σκηνές από ένα υποδηματοποιείο. Βλέπουμε

ότι ο τεχνίτης και ο βοηθός του ποτέ δεν εικονίζονται μόνοι τους. Φίλοι, γείτονες, περαστικοί τούς συντροφεύουν. Το εργαστήριο είναι τόπος σύναξης. Το απόσπασμα από τον Υπέρ αδυνάτου λόγος του Λυσία μάς περιγράφει ζωντανά τη συνθήκη αυτή των Αθηναίων. Ο ερυθρόμορφος κρατήρας του Ασμολειανού Μουσείου της Οξφόρδης εικονίζει το εργαστήριο ενός αγγειοπλάστη. Ο αγγειοπλάστης, καθισμένος, δίνει τις τελευταίες πινελιές σε ένα αγγείο, ενώ ένας πελάτης, αφού αγόρασε έναν πίθο, φεύγει. Η ιστορία ζωντανεύει. Η ζωή αναπαρίσταται στον νου του μαθητή.

Το απόσπασμα από τον Επιτάφιο του Περικλή που αναφέρεται στις εορτές θα αποτελέσει την εισαγωγή προς την τελευταία παράγραφο. Το κύρος της πόλης αυξάνει με τη λαμπρότητα των εορτών, αλλά και ο ίδιος ο πολίτης ξεκουράζεται, είναι υπερήφανος για την πόλη του και ατενίζει με αισιοδοξία τη ζωή. Οι εικόνες από τη ζωφόρο του Παρθενώνα θα δώσουν στο μαθητή μία, έστω και αμυδρή, ιδέα του θάμβους των Παναθηναίων.

Εμπέδωση:

Πώς φαντάζεσαι την ημέρα ενός Αθηναίου μαθητή; Από τι φαίνεται ότι οι Αθηναίοι περνούσαν το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας τους έξω από το σπίτι;

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Η πορεία που προτείνεται είναι όληως ενδεικτική. Υπάρχουν τόσοι τρόποι προσέγγισης και μετάδοσης του μορφωτικού αγαθού όσοι και διδάσκοντες. Απλώς, ως επίμετρο, θέλουμε να τονίσουμε ότι σκοπός του μαθήματος της ιστορίας δεν είναι η απομνημόνευση από τον μαθητή γεγονότων, ονομάτων και χρονολογιών, αλλά η στοιχειώδης κατανόηση μιας συγκεκριμένης εποχής και το ζωντάνεμα, κατά το δυνατόν, των ανθρώπων της. Γι' αυτό η κύρια προσπάθεια τείνει στην εξοικείωση του μαθητή με το παράθεμα και την εικόνα. Αυτά είναι η ιστορία. Αυτά ανοίγουν τον δρόμο. Και οι εργασίες των μαθητών αυτά πρέπει να έχουν ως κέντρο. Ο μαθητής δε χρειάζεται να απομνημονεύσει τίποτα. Αρκεί να κατανοεί μια εικόνα και να αντιλαμβάνεται μία γραπτή μαρτυρία. Τότε να είστε βέβαιοι ότι θα οδηγηθεί αβίαστα στη μάθηση της ιστορίας.

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Τονίστηκε στο «Επίμετρο» ότι ουσιαστικά υπάρχουν τόσοι τρόποι προσέγγισης και μετάδοσης του μορφωτικού αγαθού όσοι και διδάσκοντες. Ο συνειδητός, εμπνευσμένος και, κυρίως, καταρτισμένος καθηγητής βρίσκει πάντοτε το δρόμο της κοινωνίας με τους μαθητές του. Το κάθε μάθημα πρέπει πάντοτε να έχει δύο κέντρα, τον καθηγητή και τον μαθητή. Ο λόγος του καθηγητή, η αφήγηση, στο μάθημα της ιστορίας, είναι αναγκαίος ο μαθητής τον ζητά. Αρκεί να μη μεταβάλλεται σε μονόλογο και εξουσιαστικό κήρυγμα. Ο μαθητής πρέπει κυρίως να εξοικειωθεί με τη στοιχειώδη αποκρυπτογράφηση των ιχνών του παρελθόντος. Ένα μάθημα ιστορίας *in situ*, στον τόπο όπου διαδραματίστηκε το γεγονός ή εκεί όπου ζούσε και δρούσε ο άνθρωπος μιας ιστορικής περιόδου, αφήνει ανεξίτηλη ίχνη στον μαθητή. Για παράδειγμα, στη συγκεκριμένη περίπτωση της διδασκαλίας της καθημερινής ζωής της Αθήνας, μία επίσκεψη

στο Μουσείο της Αγοράς και στον αρχαιολογικό της χώρο θα οδηγούσε άμεσα το μαθητή στη νοητική αναπαράσταση αυτής της καθημερινότητας, στη γνωριμία του με τον τότε άνθρωπο, ύψιστο στόχο της «Νέας Ιστορίας». Η ζωντανή, οπτική επαφή με το χορηγικό μνημείο του Λυσικράτους θα τον οδηγήσει χωρίς κόπο στο ευφυές σύστημα των λειτουργιών και μία παρουσίαση, από ένα βιβλίο τέχνης ή με διαφάνειες, της ζωφόρου του Παρθενώνα θα δώσει στον μαθητή μια ιδέα για τη λαμπρότητα και τη μοναδικότητα της εορτής των Παναθηναίων.

Για τη λειτουργία κάθε διδακτικού τρόπου απαιτείται κυρίως γνώση από τον διδάσκοντα του αντικειμένου που θα προσφέρει στους μαθητές του. Ακολουθούν η γόνιμη φαντασία και η παιδαγωγική ευαισθησία. Το μάθημα τότε θα πετύχει αν έχει προετοιμαστεί με γνώση, φαντασία και αγάπη προς τον μαθητή.

II. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η Συμμαχία της Δήλου

[Η ιστορική προσέγγιση που ακολουθεί στηρίζεται στα κορυφαία ιστορικά έργα των P. Leveque, *L'aventure grecque*, Παρίσι, 1964 και Ed. Will, *Le monde grec et l'Orient, le V siècle*, Παρίσι, 1972.]

α. Βασικά σημεία επισήμανσης

- 1) Στο σύστημα της αέναν σχέσης αιτίας και αποτελέσματος στην πορεία του ιστορικού γίνεσθαι, η Συμμαχία της Δήλου, ως γεγονός που διαμορφώθηκε και εξελίχθηκε εν τόπω και χρόνω και κάτω από σαφώς καθορισμένες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, έχει τις γενεσιουργές αιτίες της στον Θεμιστοκλή και στη ναυμαχία της Σαλαμίνας. Η Αθήνα είναι πόλη ευνοημένη γεωγραφικά. Ουσιαστικά παραθαλάσσια, με ανοιχτούς ορίζοντες προς όλες τις κατευθύνσεις, ήταν υποχρεωμένη να οικοδομήσει το μέλλον της σε στενή σχέση με τη θάλασσα. Μέχρι το 490 π.Χ. η Αθήνα δεν είχε προσέξει ιδιαίτερα τον καίριο αυτό γεωγραφικό παράγοντα και τις συνακόλουθες δυνατότητές της. Οι Αθηναίοι «προμάχησαν των Ελλήνων» στη Σαλαμίνα και αυτό το κατανόησαν πλήρως όλες οι νησιωτικές και παραθαλάσσιες πόλεις του Αιγαίου, οι οποίες ζούσαν υπό τη συνεχή απειλή μιας νέας περσικής εισβολής. Η Αθήνα, με τη Συμμαχία της Δήλου, δρέπει τους καρπούς της Σαλαμίνας, που και αυτή οφείλεται στη θεμιστοκλήεια ώθηση.
- 2) Το δεύτερο σημείο αναφοράς είναι η στάση της Σπάρτης. Ηγέτιδα δύναμη στον ελληνικό χώρο, με σχεδόν απόλυτη κυριαρχία στην ξηρά, η μεγάλη δωρική πόλη έβλεπε με έκδηλη δυσπιστία τις υπερπόντιες εκστρατείες, τις μακροχρόνιες απουσίες από την πατρίδα, τη γνωριμία διαφορετικών τρόπων ζωής. Ένας διάχυτος φόβος κατείχε τους Εφόρους μήπως η επαφή με το διαφορετικό επιφέρει ανατροπές στο κλειστό, άκρως συντηρητικό καθεστώς της Σπάρτης. Η περιπέτεια με τον Παισαρνία αύξησε τους φόβους και συντέλεσε τα μέγιστα ώστε να απορρίψουν την πρόταση για ανάληψη της ηγεμονίας μιας υπό διαμόρφωση ελληνικής αντιπερσικής συμμαχίας. Άλλωστε η Σπάρτη δε διέθετε ικανό στόλο και οι ανάγκες για προστασία των νησιωτικών πόλεων απαιτούσαν πλοία ετοιμοπόλεμα και επανδρωμένα με έμπειρο πλήρωμα. Επομένως η Αθήνα ήταν έτοιμη να δεχθεί την πρόταση, και τη δέχθηκε.

β. Ηγεμονία και αρχή: ιμπεριαλισμός και αυτοκρατορία

Οι πηγές δε μας επιτρέπουν να γνωρίζουμε με ακρίβεια τις συνθήκες κάτω από τις οποίες συνήφθη η Συμμαχία της Δήλου. Το γεγονός είναι ότι οι νησιωτικές πόλεις πρόσφεραν στους Αθηναίους την «ηγεμονία». Η λέξη εξέφραζε, την εποχή εκείνη, μία ελληνική πραγματικότητα, την κατάσταση και θέση ενός προσώπου ή μιας κρατικής οντότητας η οποία, χάρη σε μία θεσμική διάταξη, σε μία συνθήκη ή, απλώς, σε μία παράδοση, έχει το προνόμιο της καθοδήγησης και της διεύθυνσης σε μία σειρά υποθέσεων. Στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, μία ηγεμονεύουσα πόλη είναι αυτή στην οποία άλλες κοινότητες, με συνθήκη ή συνθήκες συμμαχίας που συνήφθησαν ελεύθερα και σε επίπεδο ισότητας, αναγνώρισαν αυτό το προνόμιο της καθοδήγησης στα πεδία του πολέμου και των διπλωματικών σχέσεων. Με βάση αυτή την αρχή οι Αθηναίοι είχαν δεχθεί την ηγεμονία με τη σύναψη της συμφωνίας του 478 π.Χ.

Αντίθετα οι λέξεις «**αυτοκρατορία**» και «**ιμπεριαλισμός**» εκφράζουν έννοιες που αναφέρονται σε έναν άλλο κόσμο και που θα μπορούσαμε να τις χρησιμοποιήσουμε στην περίπτωση μας με έναν τρόπο καθαρά συμβατικό. Γιατί ποτέ η κυριαρχία που άσκησαν οι Αθηναίοι στους συμμάχους τους δεν είχε τίποτε το κοινό με την κυριαρχία που άσκησε η Ρώμη στην Ιταλία και τους συμμάχους της. Επομένως στην περίπτωση μας θα χρησιμοποιούμε τη λέξη «ιμπεριαλισμός» στο μέτρο που η ηγεμονεύουσα πόλη τείνει να υπερβεί τα όρια που θέτουν οι συνθήκες στις σχέσεις ανάμεσα στον ηγεμόνα και στους συμμάχους του, υπέρβαση η οποία θα αποβλέπει περισσότερο στο όφελος της ηγεμονεύουσας πόλης παρά στο κέρδος των συμμάχων. Εάν είναι αληθές ότι η ηγεμονία πηγάζει από μια θέση ισχύος, αφού παραχωρείται στην ισχυρότερη πόλη, ο ιμπεριαλισμός δημιουργεί μια εκτροπή από τη βασική θέση των όρων της συμφωνίας και μεταβάλλει την υλική δύναμη σε ακρογωνιαίο λίθο του συστήματος, σε βάρος των προγενέστερων νομικών και παραδοσιακών όρων. Εάν αντιληφθούμε έτσι τα πράγματα, είναι αναμφισβήτητο ότι η Αθήνα μετέπεσε ταχύτατα από την ηγεμονία στον ιμπεριαλισμό. Οι Αθηναίοι άληθωσα το είχαν συνειδητοποιήσει αυτό, καθώς χαρακτήρισαν ανοιχτά την εξουσία τους ως «αρχή». Ο όρος εκφράζει συγχρόνως τον επικυριαρχικό ρόλο αυτής της εξουσίας και το γεωγραφικό χώρο εντός του οποίου αυτή η εξουσία ασκείται έτσι, με το συνδυασμό αυτών των δύο εννοιών, μπορούμε να μεταφράσουμε τη λέξη «**αρχή**» με τη λέξη «αυτοκρατορία», ή ακόμα και «τυραννία», δηλαδή καθεστώς αυταρχικό και μη ελεγχόμενο, το οποίο θεωρεί τους συμμάχους «υπηκόους», δηλαδή υποκείμενα προορισμένα να υπακούουν.

γ. Η διολίσθηση της Αθήνας από την ηγεμονία στην αρχή

Άμεσα τίθεται το πρόβλημα της γένεσης του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού. Οι σχέσεις ανάμεσα στους Αθηναίους και τους συμμάχους τους δεν έπαψαν να εξελίσσονται και αυτή η εξέλιξη δύσκολα προσδιορίζεται από πηγές όλως αποσπασματικές. Γι' αυτό ο προσδιορισμός της μεταπήδησης από την «ηγεμονία» στην «αρχή» είναι δυσχερέστατος.

Από την πλευρά των Αθηναίων, ο ιμπεριαλισμός είναι αρχικά μία ιδεοληψία, μια πνευματική προδιάθεση. Ασφαλώς, αυτή η πνευματική προδιάθεση προϋπήρχε του 478 π.Χ. Η ναυμαχία της Σαλαμίνας κατέστησε πρόδηλα τα οφέλη που θα προέκυπταν για την πόλη από μία θαλασσοκρατορία και το γεγονός αυτό οδήγησε τους Αθηναίους να δεχθούν πρόθυμα την προσφορά των νησιωτικών πόλεων. Η ίδρυση της Συμμαχίας της Δήλου μεταβάλλει την προδιάθεση σε καθαρή πολιτική θέση η οποία εκδηλώνεται μεθοδικά. Η επικράτηση του Κίμωνα σηματοδοτεί τη μεγάλη καμπή στην πορεία της Συμμαχίας. Το να πιέζεις την Κάρυστο να εισέλθει στη Συμμαχία, το να εμποδίζεις τη Θάσο και τη Νάξο να εξέλθουν είναι ήδη ιμπεριαλισμός. Ο αμυντικός πόλεμος των Ελλήνων απέναντι στην περσική απειλή μεταβάλλεται σε επιθετικό. Οι σύμμαχοι πόλεις ουσιαστικά χάνουν την αυτονομία τους.

Από την πλευρά των Αθηναίων, η «ηγεμονία» μεταβάλλεται σε «αρχή» συνειδητά. Από την πλευρά των συμμάχων όμως, η κατάσταση είναι αρκούτως σύνθετη. Η τάση πολλών πόλεων να προτιμούν τη χρηματική συνεισφορά από τη συμμετοχή τους, με άνδρες και πλοία, στις ναυτικές επιχειρήσεις συντέλεσε στην αύξηση της ισχύος της Αθήνας και επομένως εδραίωσε την πρωτοκαθεδρία της. Δεν έχουμε τη δυνατότητα να παρακολουθήσουμε με ακρίβεια το ρυθμό αυτής της εξέλιξης, αλλά είναι πιθανό ότι εκτός από τα τρία μεγάλα νησιά, τη Σάμο, τη Χίο και τη Λέσβο, τα οποία οι Αθηναίοι

θεωρούσαν ως εμπροσθοφυλακή της Συμμαχίας, και άλλες πόλεις συνέχισαν να παρέχουν πληρώματα και όπλα μέχρι, περίπου, τα μέσα του 5ου αιώνα. Αυτή η διάκριση ανάμεσα σε «ενεργούς συμμάχους» και σε «χρηματοδότες συμμάχους» συντέλεσε στο να αναπτυχθεί κάποια διαφοροποίηση στα συναισθήματα που οι μεν και οι δε έτρεφαν προς την Αθήνα. Αποπλησμένες και υποκείμενες σε μία καταβολή φόρου του οποίου το ύψος καθορίζεται από τους Αθηναίους, αυτές οι συμμαχικές πόλεις τείνουν να απολέσουν το αίσθημα ότι απλώς τελούν υπό την ηγεμονία της Αθήνας και βλέπουν στη μορφή της εξουσίας της έναν τυραννικό ιμπεριαλισμό. Αντίθετα, οι ενεργοί σύμμαχοι, ενισχυμένοι από τις ναυτικές τους δυνάμεις, που τους καθιστούσαν υπολογίσιμους, συνέχισαν να βλέπουν στο πρόσωπο των Αθηναίων τους ηγεμόνες της πρώτης περιόδου. Άλλωστε δεν πρέπει να γενικεύουμε. Από την ίδρυση της Συμμαχίας αρκετές πόλεις είχαν επιλέξει την πληρωμή του φόρου, μη θέλοντας ή, ίσως, μην έχοντας τη δυνατότητα, να ανταποκριθούν σε μία παρατεταμένη στρατιωτική προσπάθεια. Στο μέτρο που η παθητική τους συμμετοχή στη Συμμαχία τούς φαινόταν εγγύηση για την ασφάλειά τους, δε συνέτρεχε λόγος να μεταβληθούν τα συναισθήματά τους απέναντι στους Αθηναίους με την πάροδο του χρόνου. Επομένως, εάν η διολίσθηση των Αθηναίων από την ηγεμονία στον ιμπεριαλισμό είναι αναμφισβήτητη, οι συνέπειες αυτού του φαινομένου στους συμμάχους δεν υπήρξαν, ασφαλώς, ομοιόμορφες.

Αλλά η ίδια δυσχέρεια παρουσιάζεται όταν θελήσουμε να προσδιορίσουμε τις διάφορες φάσεις της παγιοποίησης της ιμπεριαλιστικής πολιτικής. Δύο γεγονότα πρέπει να επισημανθούν ιδιαίτερα: ο χρόνος της μεταφοράς του ταμείου της Δήλου και η σύναψη της Ειρήνης του Καλλία.

Στα 454 π.Χ. οι Αθηναίοι μετέφεραν το ταμείο της Δήλου στην Ακρόπολη των Αθηνών. Για πολλούς ιστορικούς, η κίνηση αυτή σημαίνει ότι οι Αθηναίοι εγκαταλείπουν τα προσχήματα, διακηρύσσουν την περιφρόνησή τους στις συμμαχικές συμφωνίες και αρχίζουν να χρησιμοποιούν για τις δικές τους ανάγκες, άσχετες με πολεμικές επιχειρήσεις κατά των Περσών, τα χρηματικά κεφάλαια της Συμμαχίας.

Η Ειρήνη του Καλλία εγκαινιάζει μία νέα φάση. Αποκλείοντας τους Πέρσες από το Αιγαίο, αχρήστευε τον κύριο σκοπό της Συμμαχίας. Εμφανίζοντας τη Συμμαχία ως περιττή, πιθανό να την οδηγούσε σε πλήρη διάλυση. Αλλά η διάλυση αυτή θα σήμαινε ισχυρότατο κλονισμό της αθηναϊκής ισχύος. Οι Αθηναίοι διαισθάνονται τον κίνδυνο και προσπαθούν με κάθε τρόπο, αλλοίως χρησιμοποιώντας την ωμή βία και αλλοίως την πειθώ, να συγκρατήσουν την ενότητα. Όμως ολόκληρο το σύστημα ήταν πλέον μετέωρο. Δεν υπάρχει κοινός εχθρός. Έστω και εάν υπάρχουν ακόμη ορισμένα κοινά συμφέροντα (όπως, για παράδειγμα, η ασφάλεια της ναυσιπλοΐας), καθίσταται πλέον πασίδηλο ότι για τους Αθηναίους αυτά τα κοινά συμφέροντα θα θεωρούνται δευτερεύοντα σε σχέση με τα αθηναϊκά συμφέροντα.

Η αθηναϊκή κοινωνία στην εποχή του Περικλή

α. Μία κοινωνία σε ισορροπία

Η αθηναϊκή κοινωνία στην εποχή του Περικλή είναι θεμελιωμένη, όπως όλες οι κοινωνίες της αρχαιότητας, στη διάκριση του ελεύθερου ανθρώπου και του δούλου. Ο δούλος, νομικά, δεν είναι παρά ένα σώμα, ένα έμψυχο εργαλείο στην Αθήνα όμως έχαιρε ανθρωπιστικής μεταχείρισης. Εκφράζεται ελεύθερα, συμμετέχει σε πολλή λατρευτικές εκδηλώσεις και, κυρίως, έχει τη δυνατότητα να μνηθεί και στα Ελευσίνια

Μυστήρια. Διαθέτει ορισμένα νομικά στηρίγματα απέναντι στην αυθαιρεσία του κυρίου του, ο οποίος, άλλωστε, δεν έχει δικαίωμα ζωής και θανάτου επάνω του. Στην ύπαιθρο η ζωή του δε διαφέρει σε τίποτα από τον βίο του μικροκαλλιεργητή που τον χρησιμοποιεί στα χωράφια του. Μόνο αυτός που εργάζεται στις υπόγειες στοές του Λαυρίου αντιμετωπίζει άθλιες συνθήκες. Η μοναδική εξέγερση δούλων είναι αυτή που εκδηλώθηκε από τους εργαζόμενους στο Λαύριο το 425 π.Χ. Είκοσι χιλιάδες δούλοι, επωφεληούμενοι από την επιδρομή των Σπαρτιατών στην Αττική, εγκαταλείπουν την εργασία τους και τα ορυχεία κλείνουν. Αλλά στην Αττική δεν υπάρχει μεγάλη ιδιοκτησία, δεν υπάρχει βιομηχανική συγκέντρωση, δεν υφίσταται καμία από αυτές τις οικονομικές συνθήκες οι οποίες θα δημιουργήσουν, στα ελληνιστικά βασίλεια και κυρίως στη Ρώμη, έναν θεμελιώδη ανταγωνισμό ανάμεσα στον ελεύθερο άνθρωπο και το δούλο, γενεσιουργό αιτία οξύτατων κοινωνικών κρίσεων.

Οι ελεύθεροι άνθρωποι είναι ή **μέτοικοι** ή **Αθηναίοι πολίτες**. Οι μέτοικοι είναι πολίτες άλλων πόλεων που έχουν εγκατασταθεί στην Αθήνα και ζουν κάτω από ειδικό νομικό καθεστώς. Χωρίς να έχουν πολιτικά δικαιώματα και στερούμενοι της δυνατότητας να αποκτήσουν ακίνητη περιουσία, πληρώνουν έναν ειδικό φόρο, το μετοίκιον, υπόκεινται στις λειτουργίες, υπηρετούν ως οπλίτες και κυρίως ως ναύτες. Απολύτως ελεύθεροι στις σχέσεις τους με τους πολίτες, έχοντας το δικαίωμα να συμμετέχουν στις θρησκευτικές και πολιτικές τελετές (όπως το μαρτυρεί η ζωφόρος του Παρθενώνα), παίζουν έναν πρωταγωνιστικό ρόλο στη ζωή της πόλης. Δυναμικοί και κατάλληλοι για κάθε επάγγελμα, αναδεικνύονται κυρίως ως μεγαλέμποροι. Οι πλουσιότεροι από αυτούς είναι εφοπλιστές, δανειστές μεγάλων χρηματικών ποσών, σχεδόν τραπεζίτες. Το μεγαλύτερο μέρος των αγαθών βρίσκεται στα χέρια τους. Η επιρροή τους δεν είναι μικρότερη στο χώρο της τέχνης, της ιατρικής και ιδίως της φιλοσοφίας. Ό,τι το αξιόλογο είχε να επιδείξει ο χώρος αυτός (Πρωταγόρας, Γοργίας, Πρόδικος, Ιππίας, Αντιφών) ανήκε στους μετοίκους. Δεκτοί με εγκαρδιότητα χωρίς προηγούμενο σε άλλη ελληνική πόλη, οι μέτοικοι της Αθήνας εργάζονταν με ζήλο για την οικονομική της πρόοδο και τη δόξα της, γενναίοι στη μάχη, συντελεστές της ευημερίας της με τη δραστηριότητά τους και το ταλέντο τους, φανατικοί οπαδοί του δημοκρατικού πολιτεύματος, που σ' αυτούς υπολόγιζε πολύ.

Οι Αθηναίοι πολίτες περιορίζονται στην ενασχόληση με την πολιτική και με την καλλιέργεια και εκμετάλλευση των αγρών. Σχηματίζουν μία κοινότητα κυρίως θεμελιωμένη στο συμφέρον. Θα μπορούσαμε να παρομοιάσουμε, με διάθεση μάλλον σκωπτική, την κλασική Αθήνα με μια μετοχική εταιρεία της οποίας μέτοχοι ήταν οι πολίτες. Οι βίαιοι ανταγωνισμοί έχουν, προ πολλού, κοπάσει και ο μόνος που επιβιώνει, αυτός των φτωχών με τους πλούσιους, έχει λάβει έναν πολύ μετριοπαθή χαρακτήρα. Άλλωστε οι πλούσιοι συχνά καθίστανται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους φτωχούς, όχι μόνο σε προσωπικό επίπεδο, από τους συκοφάντες, προς τους οποίους δεν είναι πάντοτε φρόνιμο να αντιπαρατίθενται, αλλά επίσης και σε επίπεδο θεσμών, γιατί οι λειτουργίες και η εισφορά (φόρος επί του εισοδήματος) δεν επιβαρύνουν παρά τη μειοψηφία των πλουσίων. Στη συνέχεια, ο ιδιότυπος σοσιαλισμός του Περικλή σκοπεύει να εξαφανίσει την πενία. Και στο σημείο αυτό πέτυχε απόλυτα, εάν λάβουμε υπόψη τη γενική λιτότητα των αναγκών. Τέλος, αυτοί που διαθέτουν άφθονο ρευστό χρήμα δεν είναι οι Αθηναίοι πολίτες αλλά οι μέτοικοι. Όμως ακόμα και ο πιο φτωχός από τους πολίτες έχει απέναντι στον πλουσιότερο μέτοικο ένα σύμπλεγμα ανωτερό-

τητας, που καθιστά την πενία του λιγότερο καταπιεστική.

Παράδοση κοινωνία η αθηναϊκή, όπου η δουλεία δεν εκφυλίζεται σε μία υπερβολικά επονείδιστη εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, όπου η οικονομία έχει αφευθεί στα χέρια ξένων, των οποίων η πνευματική επιρροή είναι τεράστια, όπου η κοινωνική ένταση ανάμεσα στους πολίτες εξασθενεί.

β. Η οικονομία

Καμία βαθύτερη αλλαγή δεν παρατηρείται στην οικονομία όσον αφορά τη γεωργία σε σχέση με προηγούμενες εποχές. Η γη, κατανεμημένη κυρίως σε πολλή μικρές ιδιοκτησίες, προσφέρει με φειδώ κριθάρι και σιτάρι, περισσότερο πλούσια κρασί και λάδι. Η βιοτεχνία αναπτύσσεται στην παραδοσιακή της γραμμή: στοιχειώδης από τεχνικής πλευράς, αλλά συχνά διαποτισμένη με μια βαθιά και υψηλή αισθητική. Τα σιδηρουργεία, συγκεντρωμένα κυρίως γύρω από τον Κεραμεικό, κυριαρχούν κάτω από την προστασία του Ήφαιστου και της Εργάνης Αθηνάς.

Η ιμπεριαλιστική πολιτική της Αθήνας δίνει ιδιαίτερη ώθηση στο εμπόριο. Το πρωταρχικό πρόβλημα συνίσταται στην εξασφάλιση της διατροφής ενός μεγάλου αστικού συγκροτήματος, του οποίου ο πληθυσμός έχει υπερβολικά αυξηθεί με την εγκατάσταση πολυάριθμων μετοίκων. Τα κύρια κέντρα εισαγωγής σίτου είναι η Αίγυπτος, η Σικελία και ο Πόντος. Οι εξαγωγές της επικεντρώνονται στο κρασί, το λάδι και τα βιοτεχνικά προϊόντα της. Ο Πειραιάς μεταβάλλεται σε ένα μεγάλο λιμάνι εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου. Ο αθηναϊκός στόλος εξασφαλίζει την απόλυτη ελευθερία στη ναυσιπλοία και η ύπαρξη ενός σταθερού νομίματος διευκολύνει τις εμπορικές συναλλαγές.

Επομένως όλες οι συνθήκες που ευνοούν μία έντονη ανάπτυξη υπάρχουν. Τα ελληνικά προϊόντα διαδίδονται ευρέως στην Ανατολή. Όχι βεβαίως στην Ιωνία, που παραμένει εξασθενημένη μετά την επανάστασή της, αλλά στη Συρία, στη Φοινίκη και στην Αίγυπτο, όπου η Αη Μίνα και η Ναύκρατη πλημμυρίζουν από αθηναϊκά αγγεία. Οι Αθηναίοι διαδέχονται επίσης τη Μίλητο στον Πόντο και την Εύβοια στη Χαλκιδική. Στη Δύση, τέλος, οι ανταλλαγές είναι πυκνές με τη Σικελία και την Αδριατική.

Τρεις σύγχρονοι ιστορικοί σκιαγραφούν τον Περικλή

Οι κωμωδιογράφοι δεν παύουν να τον λοιδορούν. Οι εχθροί του συνεχώς προσπαθούν να τον πλήξουν πηλαγώς, οδηγώντας με μηνύσεις στα δικαστήρια τους φίλους του, τον Αναξαγόρα, το Φειδία, την Ασπασία. Όμως αυτός, από το ύψος του αναστήματός του, κυριαρχεί ενός ολόκληρου ιστορικού αιώνα, που φέρει δίκαια το όνομά του. Ασφαλώς, οι αντιλήψεις του διαφέρουν πολύ από τις δικές μας. Τονίσαμε ήδη πόσο εγωιστική είναι αυτή η δημοκρατία, η οποία θεμελιώνει την ελευθερία και τον πλούτο της επάνω στην εκμετάλλευση των άλλων. Πρέπει επίσης να προσθέσουμε ότι το πολίτευμα του Περικλή δε διαφέρει, από πολλή απόψεις, με μία τυραννία. Στη φράση του Κρατίνου που τον ονομάζει «ο μεγαλύτερος των τυράννων» έρχεται σαν αντίπαλος το συμπέρασμα του Θουκυδίδη: «ἡλόγω μὲν δημοκρατία, ἔργω δὲ ἢ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή» (2.65).

P. Lévêque, *L'aventure grecque*, Παρίσι, 1964, σ. 265-266 (μετ. Β.Σ.)

Ο Περικλής σφυρηλατούσε μια θεωρία δημοκρατικής διακυβέρνησης, την υιοθε-

τούσε και για είκοσι πέντε και παραπάνω χρόνια προσπαθούσε να την εφαρμόζει στην πολιτική πράξη. Πολλοί το έχουν επαναλάβει μετά τον Θουκυδίδη ότι η επιρροή του Περικλή ήταν τόσο μεγάλη στην πόλη, ώστε αυτός και μόνο αυτός έπαιρνε τις πιο σοβαρές αποφάσεις, και ότι η αθηναϊκή πολιτική στα μέσα του 5ου αιώνα έχει αναμφισβήτητη τη σφραγίδα του. Η πολιτική όμως αυτή ήταν συνέπεια όχι μόνο μιας μετρημένης σκέψης αλλά και μιας συνειδητής επιλογής είχε στόχο να εξασφαλίσει στον δήμο τα μέσα να ζήσει με αξιοπρέπεια, ασκώντας ελεύθερα την εξουσία του, και να δώσει τη δυνατότητα στην Αθήνα, πρότυπο ισορροπίας και αρμονίας, να επιβάλει ακόμη και με τη βία την ισορροπία αυτή σε ολόκληρο τον κόσμο του Αιγαίου.

Claude Mossle, Αθήνα - *Ιστορία μιας δημοκρατίας*, Αθήνα, 1988, σ. 60-61 (μετ. Δημ. Αγγελίδου)

Η σύγχρονη ιστοριογραφία ενίοτε δυσκολεύεται να απαλλαγεί από έναν εξιδανικευμένο Περικλή και μία εξιδανικευμένη Αθήνα. Σε τι συνίσταντο, στα μέσα περίπου του 5ου αιώνα, οι ιδέες του Περικλή -για να μη μιλήσουμε, όπως συμβαίνει συχνά, για το «πρόγραμμά» του- οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι δεν το διακρίνουμε με σαφήνεια. Αλλά, όποιες κι αν ήταν οι ιδέες του, η πραγματοποίησή τους θα έπρεπε να είναι η κατάληξη ενός συνεχούς αγώνα ανάμεσα στον **«πρώτο άνδρα»** και το **«δήμο»**. Το ίδιο του μεγάλου πολιτικού και της σκέψης του είναι να τοποθετείται πάνω και πέρα από το παρόν. Το ίδιο του λαού είναι να πατάει γερά στο έδαφος και να κρατεί τις παραδόσεις. Για τον αθηναϊκό λαό επιπροσθέτως μετρούσε να είναι κύριος του οίκου του και να κυβερνά τις άλλες πόλεις. Ανάμεσα στον Περικλή και το «δήμο», στην Εκκλησία ή στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, ο διάλογος θα 'πρεπε, πολλές φορές, να στερείται ιδεαλισμού και να απομακρύνεται από τη σοβαρότητα. Παρά τις αριστοκρατικές μικροομάδες που προσπαθούσαν να θέσουν εμπόδια στη δράση του και ορισμένα λαϊκά στοιχεία που ανυπομονούσαν γιατί έβλεπαν σ' αυτόν ένα εμπόδιο στις δικές τους επιδιώξεις, ο Περικλής κατόρθωσε τελικά να επιβάλει το δικό του δρόμο. Η ιδέα μιας περικήλειας «μοναρχίας» εμφανίστηκε ενώ ακόμη ζούσε. Και αυτό ανταποκρίνεται σε μία πραγματικότητα. Αλλά επρόκειτο για μια «μοναρχία» που δε στηριζόταν σε καμία άλλη δύναμη παρά στην ευφρα. Και η «μοναρχία» αυτή επιβαλλόταν σ' ένα λαό που η νόμιμη εξουσία του ανήκε απόλυτα.

Ed. Will, *Le monde grec et l'Orient, Le V siecle*, Παρίσι, 1972, σ. 274-275 (μετ. Β.Σ.)

III. ΣΧΕΔΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

«Η ΑΘΗΝΑ ΠΡΟΣΦΕΡΕΙ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΟ ΔΩΡΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ»

Κατά το πρώτο τρίμηνο του διδακτικού έτους, όταν η τάξη έχει βρει τον ρυθμό εργασίας της και ο διδάσκων έχει γνωρίσει τις ικανότητες των μαθητών του και τους έχει εξοικειώσει σε μία μέθοδο σκέψης και μελέτης, είναι δυνατή η ανάθεση στην τάξη ενός ερευνητικού-δημιουργικού θέματος με βάση τα όσα διδάσκονται στο μάθημα της ιστορίας.

- **Σκοπός** αυτής της εργασίας δεν είναι να κάνει τον 12-13 ετών μαθητή γνώστη άχρηστων πληροφοριών, αντιγραφέα άρθρων από εγκυκλοπαίδειες ή συρραφέα αποσπασμάτων ποικίλων εγχειριδίων. Αυτού του τύπου οι «εργασίες» απομακρύνουν το παιδί από κάθε δημιουργική προσπάθεια, του προξενούν ανία και του γεννούν απέχθεια για το μάθημα της ιστορίας. Αντίθετα σκοπός μας πρέπει να είναι να αφήσουμε το μαθητή ελεύθερο να φαντασθεί, να δημιουργήσει και να χαρεί τη δημιουργία του, κινούμενος σ' ένα πολύ ευρύ πλαίσιο, που του έχουμε καθορίσει, και χρησιμοποιώντας βοηθήματα που του έχουμε υποδείξει. Τα βοηθήματα αυτά, ενδιαφέροντα και γλαφυρά, θα ωθήσουν τον μαθητή προς τη δημιουργική εργασία.

- **Η διαδικασία:** Προτείνει ο καθηγητής στην τάξη ένα θέμα το οποίο θα απαιτεί φαντασία, αλληλία και ορισμένες θεμελιακές γνώσεις, τις οποίες το παιδί δε θα αντιλήσει από εγκυκλοπαίδειες αλλά από το σχολικό εγχειρίδιο, από την επίσκεψη σ' ένα μουσείο ή αρχαιολογικό χώρο, από την ανάγνωση ορισμένων, με προσοχή επιλεγμένων, νεανικών λογοτεχνικών έργων, από αποκόμματα εφημερίδων και περιοδικών, από την προβολή ενός ντοκιμαντέρ σχετικού με το θέμα και με ευρεία συζήτηση στην τάξη ανάμεσα στο διδάσκοντα και τους μαθητές, που θα λύσει απορίες, θα αναλύσει καταστάσεις, θα καθοδηγήσει. Προτείνεται αρχικά το θέμα: «Η αρχαία Αθήνα προσφέρει στον άνθρωπο το δώρο της δημοκρατίας». Η συζήτηση ανοίγει με ανάγνωση της φράσης του Θουκυδίδη από τον «Επιτάφιο» του Περικλή: «Το πολίτευμα που έχουμε δε γυρεύει να πάρει τους νόμους από τους ξένους πιο πολύ είμαστε εμείς το παράδειγμα σε μερικούς παρά που ξεσηκώνουμε ό,τι κάνουν οι άλλοι. Το όνομά του, επειδή δε ζούμε στηριγμένοι πάνω στους λίγους παρά στους περισσότερους, είναι κυριαρχία του δήμου, δημοκρατία». Δημοκρατία. Οι μαθητές πρέπει να αισθανθούν ότι ακούν μία λέξη κορυφαία για την ανθρώπινη πορεία. Την πήραν οι αιώνες. Τη χρησιμοποίησαν όλες οι γλώσσες. Έγινε η υπέρτατη προσδοκία των ανθρώπων. Χύθηκαν ποταμοί αίματος για να την κατακτήσουν οι λαοί. Οι λόγοι του Θουκυδίδη επαναλαμβάνονται στο σχέδιο συντάγματος της Ενωμένης Ευρώπης. Πόσοι λαοί, και σήμερα, δε ζουν κάτω από καταπιεστικά καθεστώτα και δεν αγωνίζονται γι' αυτό το δώρο της Αθήνας στον κόσμο, για τη Δημοκρατία; Η συζήτηση θα στραφεί, ομαλά, στην ευτυχία που θα ένιωθε το παιδί της Αθήνας μεγαλώνοντας σε μια τέτοια ατμόσφαιρα και αναπνέοντας τον ελεύθερο αέρα της. Το ίδιο ευτυχισμένο πρέπει να αι-

οθάνεται και το σημερινό Ελληνόπουλο, το οποίο, ζώντας σε μια ελεύθερη και δημοκρατική χώρα, γεύεται τα αγαθά της δημοκρατίας. Όμως δεν ήταν πάντα έτσι. Η πατρίδα μας, από τότε που απελευθερώθηκε από τους Τούρκους, έζησε εποχές χωρίς δημοκρατία και τα Ελληνόπουλα μεγάλωναν σ' ένα κλίμα φόβου και πλαταρώντας την ελευθερία και τη δημοκρατία πάλευαν κι αυτά, με τον τρόπο τους, για να αποκτήσουν αυτά που τους είχαν στερήσει. Πολλά πρόσφεραν και τη ζωή τους ακόμη σ' αυτή την προσπάθεια, πολύ πρόσφατα, στα γεγονότα του Πολυτεχνείου.

Όταν τελειώσει η συζήτηση, και αφού έχουμε πειστεί ότι οι μαθητές έχουν κατανοήσει τη διαχρονικότητα και την πανανθρώπινη ελπίδα που περικλείει η λέξη «δημοκρατία», λέξη διεθνής πια, που γεννήθηκε όμως εδώ, στην Αθήνα, θα παρουσιάσουμε στους μαθητές το θέμα πάνω στο οποίο, με φαντασία, μεράκι και γνώση, αλλά και με μέθοδο, θα εργαστούν. Θα ζωντανέψουν τρία παιδιά της ηλικίας τους, έναν Αθηναίο μαθητή του 5ου αιώνα, έναν μαθητή της εποχής του Πολυτεχνείου και τον εαυτό τους, έναν μαθητή του σήμερα. Και οι τρεις έχουν ανοίξει, στην ακρογιαλιά, ατενίζοντας τη θάλασσα, που πάντα μαγνητίζει τους Έλληνες, κουβεντολόι. Ο καθένας θα πει τις εμπειρίες του. Τι τους χαρίζει η δημοκρατία, ο πρώτος και ο τρίτος τι σημαίνει να μη ζεις σε δημοκρατία, ο δεύτερος. Μέσα από τη συζήτηση να περνά όλη η ζωή να διακρίνονται οι διαφορές στο πέρασμα των αιώνων, αλλά να τονίζονται και οι ομοιότητες, μια και πάντοτε μέσα στην ιστορική πορεία πρωταγωνιστής είναι ο άνθρωπος.

Στη συνέχεια ο διδάσκων θα παρουσιάσει στους μαθητές ορισμένα βιβλία που έχει επιλέξει, όλα σχετικά με το θέμα εργασίας, και θα συστήσει στους μαθητές να διαβάσουν όποια θέλουν. Υπάρχουν μερικά θαυμάσια νεανικά βιβλία με θέμα τη ζωή ενός παιδιού-εφήβου στη δημοκρατική Αθήνα. Μέσα στις σελίδες τους εξαιρείται το δημοκρατικό πολίτευμα, παρουσιάζεται η λειτουργία του και εμφανίζεται η προσφορά του στην αρμονική ανάπτυξη του νέου και στη μεταμόρφωσή του, σταδιακά και αβίαστα, σε τέλειο πολίτη. Όπως ενδεικτικά αναφέρονται: Κατερίνα Φλωρίδη, Μελήσιππος (Καστανιώτης), Τ. Χατζηναγνώστου, !Ιτε παιδες (Εστία), Ειρήνη Νάκου, Ταξίδι στα αρχαία χρόνια, Άγγελος Βλάχος, Ο κύριός μου Αλικιβιάδης (Εστία). Υπάρχουν όμως και βιβλία που παρουσιάζουν το παιδί να ζει μέσα στη ζοφερή ατμόσφαιρα ανελεύθερων καθεστώτων που ταλάνισαν την πατρίδα μας. Το υπέροχο Καπλάνι της βιτρίνας της Άλκης Ζέη (Κέδρος) δίνει ανάγλυφη τη ζωή του παιδιού κατά την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας και Οι πελταγοί θα ξανάρθουν της Μαρούλης Κλιάφα (Κέδρος) εμφανίζει το μαρτύριο του νέου ανθρώπου μέσα στην κωμικοτραγική ατμόσφαιρα της απριλιανής χούντας. Όσο για το σήμερα, τα παιδιά δεν έχουν παρά να παρατηρήσουν με προσοχή τον εαυτό τους, να εκφράσουν τη χαρά τους που ζουν σ' ένα φιλικό και ελεύθερο περιβάλλον, τόσο στο σχολείο όσο και στο σπίτι, που μπορούν να διατυπώνουν άφοβα τις όποιες απόψεις τους, που έχουν τη δυνατότητα να ατενίζουν με αισιοδοξία το μέλλον.

Θα τονιστεί στους μαθητές ότι το βιβλίο δεν είναι παρά ένας οδηγός που θα τους βοηθήσει να συλλάβουν αβίαστα την ατμόσφαιρα μιας άλλη εποχής, να γνωρίσουν νέους με τις ίδιες ή και με διαφορετικές αντιλήψεις από τις δικές τους. Τέλος, το βιβλίο θα τους συνδράμει να ζωντανέψουν τους δικούς τους ήρωες, που ζουν σε άλλες εποχές και σε μια άλλη Αθήνα, μακρινή ή πλησιέστερη στο χρόνο, που θα πρέπει να αναπαραστήσουν.

- **Πορεία:** Τα παιδιά δεν πρέπει με κανένα τρόπο να αφεθούν μόνα τους. Ο καθηγητής οφείλει να παρακολουθεί, κατά τακτά διαστήματα, την πορεία της εργασίας, να λύνει τις απορίες των μαθητών, να τους καθοδηγεί. Ποτέ δεν πρέπει να τους αποθαρρύνει. Στις αρχές του τρίτου τριμήνου οι μαθητές πρέπει να παραδώσουν τις εργασίες τους. Ο διδάσκων, όχι με τρόπο σχολαστικό, θα κάνει τις παρατηρήσεις του. Τέλος, σε μια ατμόσφαιρα κάπως πανηγυρική, θα διαβαστούν οι καλύτερες και στη συνέχεια θα δημοσιευθούν στο σχολικό περιοδικό. Και μία ουσιαστική παρατήρηση: Με ένα μπράβο ο καθηγητής οφείλει να ανταμείψει όλα τα παιδιά που εργάστηκαν.

ΗΓΕΜΟΝΙΚΟΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΚΑΜΨΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ (431-362 π.Χ.)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

- Να διακρίνουν οι μαθητές τη διαφορά ανάμεσα στα αίτια και τις αφορμές.
- Να κατανοήσουν τα αίτια που προκαλούν διαχρονικά τις ανθρώπινες διαμάχες.
- Να προβληματιστούν πάνω στις επιπτώσεις της εμφύλιας σύρραξης.
- Να γνωρίσουν τις ποικίλες φάσεις της πολεμικής τακτικής.
- Να διακρίνουν τις βασικές διαφορές ανάμεσα στην ηγεμονία και τη συμμαχία.
- Να αξιολογήσουν τη συμβολή του χώρου και του γένη στην παραγωγή γεγονότων.
- Να κατανοήσουν τις συνθήκες, κάτω από τις οποίες συντελείται η παρέμβαση μιας ξένης χώρας στο εσωτερικό μιας άλλης.
- Να εκτιμήσουν τη σημασία «της αλαζονείας της δύναμης».
- Να συλλάβουν τη βασική έννοια της αιτιότητας (σχέση αιτίας-αποτελέσματος).

ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

Οι χάρτες, το εικονογραφικό υλικό, σε συνδυασμό με τα παραθέματα, μπορούν να συμβάλουν εποπτικά στην ευόδωση των στόχων της διδακτικής προσπάθειας.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η διαθεματικότητα στην ενότητα αυτή μπορεί να υπηρετηθεί μέσω της αφήγησης, κυρίως όμως μέσω των δραστηριοτήτων. Τα γεγονότα της περιόδου 431-362 π.Χ. προσφέρονται για αξιοποίηση των εννοιών του χώρου και του χρόνου, της αλληλεπίδρασης, της επικοινωνίας, της μεταβολής. Ιδιαίτερα οι πολεμικές συγκρούσεις δημιουργούν τις προϋποθέσεις για περαιτέρω εμβάθυνση μέσω της γεωγραφίας (χώρος), της φυσικής (πολεμική τακτική, τεχνική), των μαθηματικών (συσχετισμός δυνάμεων, παραγωγικές δυνατότητες), των θρησκευτικών (θρησκευτικό βίωμα, αντιλήψεις), της λογοτεχνίας (παραγωγή έργων πολεμικού-αντιπολεμικού χαρακτήρα), της τέχνης (καταστροφή, δημιουργία έργων) κ.ά.

1. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΦΟΡΜΕΣ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ - Ο ΑΡΧΙΔΑΜΕΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (431-421 π.Χ.)

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν τις αιτίες της μεγάλης διαμάχης ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη.
- Να προβληματιστούν πάνω στις αφορμές που κατέστησαν τη σύγκρουση αναπόφευκτη.

- Να διακρίνουν σημασιολογικά τις έννοιες αιτία – αφορμές.
- Να γνωρίσουν την πρώτη φάση του πολέμου.

Προετοιμασία:

Η διδασκαλία μπορεί να αφορμηθεί από τον χαρακτήρα των Περσικών πολέμων. Οι πόλεμοι αυτοί βοήθησαν τους Έλληνες να αποκτήσουν εναργέστερη συνείδηση των δεσμών που τους ένωναν. Ο κίνδυνος παρήλθε μετά τον επιτυχή, αμυντικό και επιθετικό, πόλεμο των Ελλήνων. Στην περίπτωση του Πελοποννησιακού πολέμου, προβλήματα που σχετίζονται με την πολιτική των ελληνικών πόλεων και τον χαρακτήρα των ανθρώπων υπέθαψαν τη διχόνοια και επέφεραν τις συγκρούσεις. Εύκολα οι μαθητές με κατάλληλες ερωτήσεις μπορούν να συνειδητοποιήσουν την έννοια του εμφυλίου πολέμου, ο οποίος εντοπίζεται ή διεξάγεται μεταξύ ομοφύλων, ομοεθνών. Κάποιοι μαθητές θα έχουν ήδη σχηματίσει κάποια άποψη για τον Εμφύλιο (1946-1949) και μπορούν να συνειδητοποιήσουν την έκταση του κακού.

Προσπέλαση:

Οι μαθητές καλούνται να παρατηρήσουν στον χάρτη τις δυνάμεις των εμπολέμων. Οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους συγκροτούν μια ισχυρή δύναμη κρούσης στην ξηρά, ενώ οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους στη θάλασσα. Αντίστοιχο φαινόμενο παρατηρήθηκε στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1914-1918) με τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες (Γερμανία-Αυστροουγγαρία) και την Αντάντ (Γαλλία-Αγγλία). Και τότε η έκβαση του πολέμου θεωρήθηκε αβέβαιη. Συνειδητοποιώντας οι μαθητές τη δυναμική των πραγμάτων όπως αυτή αποτυπώνεται στο χώρο (ξηρά-θάλασσα), μπορούν να συληλάβουν το είδος των συγκρούσεων. Οι μαθητές καλούνται να παρατηρήσουν τα Μακρά τείχη και να αναλογιστούν ότι η έλλειψη αυτών οδήγησε στην εγκατάλειψη της Αθήνας στη διάρκεια της εισβολής των Περσών. Με την ανάγνωση του παραθέματος «Ο Θουκυδίδης σκιαγραφεί τον όλεθρο του πολέμου» θα αποκτήσουν σαφέστερη ιδέα για την υφή του εμφυλίου πολέμου. Η μαρτυρία ανήκει στον Θουκυδίδη, ο οποίος έζησε από κοντά τα γεγονότα της εποχής με την ιδιότητα του στρατηγού και του αυτόπτη μάρτυρα, και θέλησε να τα ιστορήσει.

Η χρονική διάρκεια (431-404 π.Χ.) είναι στοιχείο χρήσιμο για την κατανόηση της έκτασης που πήρε ο πόλεμος και των συνεπειών που ακολούθησαν. Η εξήγηση πάνω στα αίτια θα καταδείξει τις ποικίλες διαφορές που χώριζαν τις αντιμαχόμενες πόλεις στο επίπεδο της οικονομίας, των πολιτειακών θεσμών, των νοοτροπιών. Επισημαίνεται η κυρίαρχη ιδέα: ο φόβος της Σπάρτης για τη σταδιακή αύξηση της δύναμης της Αθήνας. Μετά την εννοιολογική διάκριση αιτίας και αφορμής, ακολουθεί συζήτηση για τις αφορμές, όπως τις παραθέτει ο Θουκυδίδης. Το σχήμα αιτία και αφορμή λογικά συνάπτεται με την έναρξη του πολέμου και την πρώτη φάση (431-421 π.Χ.), που πήρε το όνομά της με κριτήριο τον ηγέτη (Αρχίδαμος) και τον χρόνο (δεκαετής). Για την ουσιαστικότερη κατανόηση του κειμένου κρίνεται σκόπιμο να στραφεί το ενδιαφέρον των παιδιών στις έννοιες των αντιποίνων και του αντιπερισπασμού, μορφών της πολεμικής τακτικής, με την προσκόμιση των απαραίτητων παραδειγμάτων. Ακόμη και η εξέταση του τυχαίου (με τη μορφή του λιοιμού) ενδείκνυται, προκειμένου να αξιολογηθεί η συμβολή του στην παραγωγή γεγονότων.

Έμφαση, καταληκτικά, μπορεί να δοθεί στη φυσική κόπωση των ανθρώπων και ειδικά στη φωνή της σύνεσης που εκπροσωπεί ο Νικίας.

Εμπέδωση:

Ζητείται από τους μαθητές να μελετήσουν τα παραθέματα «Η τελευταία ευκαιρία για την αποτροπή του πολέμου», «Οι Αθηναίοι με θλίψη εγκαταλείπουν τους αγρούς τους» και να σχολιάσουν τη φράση: «Οι άνθρωποι, αν και γνωρίζουν ότι ο λιμός, ο πλοϊμός και ο θάνατος είναι το ακριβό τίμημα του πολέμου, εντούτοις σπάνια αξιοποιούν τις ευκαιρίες για να τον αποφύγουν».

2. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗ ΣΙΚΕΛΙΑ (415-413 π.Χ.) - Ο ΔΕΚΕΛΕΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (413-404 π.Χ.)

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να προβληματιστούν πάνω στην αθαζονεία της δύναμης της Αθήνας.
- Να γνωρίσουν στοιχεία από τη δράση μιας αμφιλεγόμενης προσωπικότητας, του Αλκιβιάδη.
- Να γνωρίσουν τις συνέπειες της ατυχούς για τους Αθηναίους έκβασης της Σικελικής εκστρατείας.
- Να συνειδητοποιήσουν την αγριότητα του πολέμου και τις συνθήκες υπό τις οποίες προσέρχεται στη διαδικασία ειρήνευσης ο πττημένος.

Προετοιμασία:

Ορισμένοι μαθητές καλούνται να εκθέσουν την άποψή τους για την ευκολία με την οποία οι άνθρωποι οδηγούνται στον πόλεμο και για τη μοίρα των αμάχων. Οι άμαχοι πολίτες δεν εκπροσωπούν συμφέροντα και δεν μπορούν εύκολα να αποτρέψουν έναν πόλεμο.

Προσπέλαση:

Ο πόλεμος ξαναρχίζει. Το μεσοδιάστημα μπορεί κάλλιστα να ονομαστεί μεσοπόλεμος ή ένοπλη ειρήνη. Και οι δύο όροι συνιστούν προβολισμό (projectismus), αφού χρησιμοποιούνται κατ' αναλογία προς γεγονότα της σχετικά πρόσφατης ιστορίας (1918-1939: μεσοπόλεμος, 1871-1914: ένοπλη ειρήνη).

Η ιστορική αφήγηση για τον Αλκιβιάδη θα χορηγήσει στοιχεία ικανά για να αντιληφθούν οι μαθητές την αρνητική συμβολή της προσωπικότητας στην ιστορική εξέλιξη. Αντίθετα, ορισμένοι μελετητές της ιστορίας διατείνονται ότι οι περιστάσεις δεν ευνόησαν να διαφανεί η στρατιωτική ιδιοφυΐα του Αθηναίου αρχηγού. Ο Αλκιβιάδης κατάφερε να παρασύρει τους συμπατριώτες του σε ένα δυσεπίτευκτο και παράλογο εγχείρημα, τη Σικελική εκστρατεία (415-413 π.Χ.). Η εκστρατεία αυτή προς τη «Χρυσή Δύση» ανέτρεπε τη μέχρι τότε αθηναϊκή πολιτική, που ως κύριο άξονά της είχε το Αιγαίο και τα παράλια της Μικράς Ασίας. Οι μαθητές, πάντως, με απλή παρατήρηση του χάρτη θα συνειδητοποιήσουν τις δυσχέρειες του εγχειρήματος. Η απόσταση, η άγνοια του χώρου, η αδυναμία ανεφοδιασμού, η δυσχέρεια επικοινωνίας με την Αθήνα αποτελούσαν αξεπέραστα εμπόδια. Ενδείκνυται η ανάγνωση του παραθέματος: «Ο ενθουσιασμός των Αθηναίων για την εκστρατεία». Έτσι θα κατανοηθεί πώς οι άνθρωποι πολλές φορές πέφτουν θύματα της αυταπάτης τους. Τέτοιες σκηνές αναχώρησης για

το μέτωπο γνώρισε η Ευρώπη στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Όλοι τότε νόμιζαν ότι θα τελειώσει γρήγορα ο πόλεμος και θα επιστρέψουν νικητές στα σπίτια τους. Αλλά ο πόλεμος εξελίχθηκε με συγκρούσεις στα χαρακώματα με άπειρους νεκρούς και τεράστια ψυχικά τραύματα. Η Σικελική εκστρατεία κατέληξε σε πλήρη αποτυχία. Η φράση του Θουκυδίδη «οὐδέν ἔστι ὄ,τι οὐκ ἀπώλητο» αποδίδει επιγραμματικά την τραγικότητα της κατάστασης στην οποία περιήλθαν οι Αθηναίοι.

Η συμβουλή του Αλκιβιάδη στους Σπαρτιάτες να οχυρώσουν τη Δεκέλεια και να συνεχίσουν (χειμώνα καλοκαίρι) τον πόλεμο δείχνει το μέγεθος του ανθρώπινου αμοραλισμού. Η κατοχή της Δεκέλειας παρέλυσε τη λειτουργία των ορυχείων του Λαυρίου, αφού πολλοί δούλοι αυτομόλησαν. Η παρεμπόδιση, εξάλλου, του ανεφοδιασμού της αγοράς με τρόφιμα επιδείνωσε την κατάσταση στο εσωτερικό της Αθήνας. Το παράθεμα «Τα περσικά χρήματα» θα δώσει έναυσμα για συζητήσεις πάνω στην παρέμβαση του ξένου παράγοντα, την οποία όμως οι ίδιοι οι Έλληνες υπέθαλψαν. Η ναυπήγηση στόλου από τους Σπαρτιάτες δίνει άλλη διάσταση στη σύγκρουση, η οποία γενικεύεται στο χώρο. Το παράθεμα «Ο Λακεδαιμόνιος Καλλικρατίδης: μια φωνή διαμαρτυρίας στην περσική επέμβαση» μπορεί να χαρακτηριστεί ως φωνή της ελληνικής συνείδησης, την οποία ο θόρυβος του πολέμου εμπόδισε να ακουστεί.

Τελικά ο αγώνας έμελλε να κριθεί στη θάλασσα, και θα τερματιστεί με το τέχνασμα της ασπίδας που αξιοποίησε ο Λύσανδρος στους Αιγός Ποταμούς. Μετά την αναφορά στους όρους του συμβιβασμού, ειδικός σχολιασμός θα γίνει πάνω στα αποτελέσματα του πολέμου.

Εμπέδωση:

Τα αποτελέσματα προσφέρονται για γενικευτικού τύπου θεώρηση της ιστορικής πραγματικότητας και διευκολύνουν τους μαθητές να απομακρυνθούν από το συγκεκριμένο, το ειδικό, και να αναχθούν στο γενικό και αφηρημένο. Ως εργασία μπορεί να δοθεί: «Καταγραφή των συνεπειών του πολέμου γενικώς». Η τηλεόραση έχει προσκομίσει άπειρα παραδείγματα στους σύγχρονους ανθρώπους.

3. Η ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ: ΜΙΑ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΣΕ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να αποκτήσουν άποψη για τη νέα πραγματικότητα που διαμορφώθηκε στον ελληνικό χώρο μετά τη νίκη της Σπάρτης.
- Να γνωρίσουν την κατάσταση στην οποία βρισκόταν το περσικό κράτος, ύστερα από την εμπειρία «τῆς Κύρου Ἀναβάσεως».
- Να γνωρίσουν τους λόγους αποτυχίας της εκστρατείας του Αγησιλάου.

Προετοιμασία:

Το μάθημα μπορεί να αρχίσει από τα αίτια που προκάλεσαν την έκρηξη του Πελοποννησιακού πολέμου σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα (συγκεκριμένα και αφηρημένα), για να καταδειχτεί η αιτιότητα.

Προσπέλαση:

Οι μαθητές γνωρίζουν τους όρους με τους οποίους η Αθήνα συνήψε ειρήνη. Το καθεστώς των Τριάκοντα τυράννων γρήγορα ανατρέπεται. Η δυσανεξία προς την ολιγαρχία εκφράζεται αποτελεσματικά από τον Θρασύβουλο. Η δημοκρατική παράδοση έχει σταθερές βάσεις. Με την αποκατάσταση της δημοκρατίας δόθηκε γενική αμνηστία, από την οποία εξαιρέθηκαν όσοι είχαν συμπράξει με το τυραννικό καθεστώς. Η συζήτηση πάνω στο θέμα μπορεί να διευρυνθεί και να αξιοποιήσει τη γνώμη του Πλάτωνα ότι οι Τριάκοντα τύραννοι με τους διωγμούς τους απέδειξαν χρυσό το προηγούμενο πολίτευμα.

Στις άλλες πόλεις οι Σπαρτιάτες εγκατέστησαν φιλικές σ' αυτούς κυβερνήσεις και επέβαλαν βαριά φορολογία. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Διόδωρου (14.10.2), τα έσοδα της φορολογίας ξεπερνούσαν τα χίλια τάλαντα ετησίως. Στον απόηχο των συνεπειών του πολέμου και της γενικότερης διαφθοράς των ηθών μπορεί να αναφερθεί η δίκη και η καταδίκη του Σωκράτη.

Η συμμετοχή των Ελλήνων μαχητών στην εκστρατεία του Κύρου και η επακόλουθη «Κάθοδος των Μυρίων» θα καταδείξουν την ασθενική υπόσταση του περσικού κράτους, την οποία επιβεβαιώνει ο Ξενοφώντας (Ανάβ. 1.5.9): «Κα[ι] συνιδεῖν δ' ἦν τῷ προσέχοντι τὸν νοῦν ἡ βασιλέως ἀρχὴ πλήθει μὲν χώρας κα[ι] ἀνθρώπων ἰσχυρὰ οὔσα, τοῖς δ[ὲ] μήκεσι τῶν ὄδων κα[ι] τῷ διεσπάρθαι τ[ῶν] δυνάμεις ἀσθενῆς, εἴ τις δι[ὰ] ταχέων τ[ὸν] πόλεμον ἐποιῶτο».

Χρόνους πολλοὺς ὕστερα, η εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου θα το επιβεβαιώσει. Ο ίδιος ο Αλέξανδρος πριν από τη μάχη της Ισσοῦ (333 π.Χ.) θα αναφερθεί, με λόγια εγκωμιαστικά, στον Ξενοφόντα και τους Μυρίους (Αρρ. Ανάβ. 2.7.7-8). Η ανάγνωση του παραθέματος «Θάλαττα, θάλαττα», σε συνδυασμό με την παρατήρηση στον χάρτη της πορείας των Ελλήνων στρατιωτῶν, θα προσδώσει βιωματικότητα στη διαδικασία πρόσκτησης της γνώσης.

Η συμμετοχή των Ελλήνων σε προσπάθειες αμφισβήτησης της διαδοχῆς στην Περσία επηρέασε και τη μοίρα των ελληνικῶν πόλεων της Μ. Ασίας. Ο περσικός κίνδυνος αντιμετωπίζεται από την ηγεμονεύουσα Σπάρτη με την αποστολή στρατού υπό τον Αγησίλαο. Η ανάγνωση του παραθέματος «Αγησίλαος, ἕνας πολέμαρχος με πανελληνία αισθήματα» και της λεζάντας που συνοδεύει την εικόνα «Ο ναός της Αρτέμιδας στην Αυλίδα» διευκολύνει τα παιδιά να κατανοήσουν πῶς οι εμφύλιες διαμάχες ματαιώνουν την έκφραση μιας μακρόπνοης πολιτικῆς και υποθηκεύουν το μέλλον των ανθρώπων. Ο Αγησίλαος είχε συλλάβει την ιδέα διάλυσης του περσικού κράτους (Ξεν. Ελλ. 4.1.41) και στροφῆς του ελληνισμοῦ «προς ανατολῆς». Πάντως, ὅταν ο ίδιος ζήτησε από τους Μικρασιάτες στρατιώτες να τον ακολουθήσουν στην Ελλάδα, μερικοί αρνήθηκαν με το αιτιολογικό ὅτι δεν ἠθέλησαν «ἐφ' Ἑλληνας στρατεύεσθαι» (Ξεν. Ελλ. 4.2.5).

Η συζήτηση πάνω στο θέμα της Ανταλκίδειας ειρήνης, αφού προηγηθῆ ἀνάγνωση του παραθέματος «Η ειρήνη του βασιλέως, 386 π.Χ.», καλὸ εἶναι να περιλάβει και τις δύο εκδοχές, την ελληνική (παρέμβαση στο εσωτερικὸ των ελληνικῶν πόλεων, ἐπιβούλευση της ελευθερίας των Μικρασιατῶν Ελλήνων) ἀλλὰ και την περσική (ἐμπλοκὴ Ελλήνων στο θέμα της διαδοχῆς, αἴτηση των διαιρεμένων Ελλήνων για βοήθεια, προώθηση στρατηγικῶν συμφερόντων στη δυτικὴ πλευρὰ του κράτους).

Τέλος, η ίδρυση της Β' Αθηναϊκῆς συμμαχίας μπορεί να συνδυαστεῖ με τους λόγους ίδρυσης της Α', ἑκατὸ χρόνια πριν.

Εμπέδωση:

Δίνεται η άσκηση: «Η Κάθοδος των Μυρίων ως προπομπός της εκστρατείας του Μεγάλου Αλεξάνδρου».

4. Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΗΣ ΘΗΒΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκονται:

- Να συσχετίσουν την κυριαρχία της Θήβας με τη δράση του Πελοπίδα και του Επαμεινώνδα.
- Να γνωρίσουν τη σημασία που είχε η μάχη στα Λεύκτρα (371 π.Χ.) για τη Σπάρτη.
- Να κατανοήσουν την κατάσταση που επικράτησε στην Ελλάδα μετά τη μάχη στη Μαντίνεια (362 π.Χ.).

Προετοιμασία:

Αφού προηγηθεί συζήτηση για τις αντιστοιχίες Καθόδου Μυρίων και εκστρατείας του Μ. Αλεξάνδρου, το μάθημα μπορεί να αρχίσει με τη δημιουργία της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας και τις εμπειρωμένες απόψεις των Ελλήνων για ανάγκη αντιμετώπισης των επεμβάσεων της Σπάρτης. Όλοι οι συμμετέχοντες στη νέα συμμαχία ήταν «ελεύτεροι και αυτόνομοι». Προείχε η ασφάλεια των μελών.

Προσπέλαση:

Οι μαθητές καλούνται να αναγνώσουν το παράθεμα: «Οι δύο άνδρες που ανέδειξαν τη Θήβα». Η εφήμερη λάμψη της πόλης αυτής μπορεί να συνδυαστεί με την παρουσία των δύο χαρισματικών ηγετών.

Η ανατιολόγητη κατάληψη από τους Σπαρτιάτες της Καδμείας ακρόπολης (382 π.Χ.) ενέπληξε την κατάσταση στην κεντρική Ελλάδα. Δημοκρατικοί Θηβαίοι πολίτες κατέφυγαν στην Αθήνα, όπως στην εποχή των Τριάκοντα δημοκρατικοί Αθηναίοι είχαν καταφύγει στη Θήβα. Το 379 π.Χ. δημοκρατικοί υπό τον Πελοπίδα κατέλιψαν τη σπαρτιατική κυριαρχία.

Ειδικότερα, ο Πελοπίδας ιδρύει τον Ιερό Λόχο. Ο Πλούταρχος (Πελ. 18 και 19) γράφει: «Πρώτος, καθώς λένε, τον οργάνωσε ο Γοργίδας από τριακόσια διαλεκτά παλικάρια που η πολιτεία τα γύμναζε και τα συντηρούσε στην Καδμεία, όπου ήταν το στρατόπεδό τους γι' αυτό και ονομάζονταν "λόχος της πόλεως", γιατί τότε τις ακρόπολεις τις ονόμαζαν συνήθως πόλεις». Ο Πελοπίδας αξιοποίησε τη μικρή αυτή στρατιωτική μονάδα γιατί «νόμιζε πως οι γενναίοι άνδρες εμπνέονται ο ένας από τον άλλον για τις ωραίες πράξεις, γίνονται χραισμοτάτοι για την επιτυχία μιας κοινής αποστολής και προθυμότεροι».

Ταυτόχρονα σχεδόν εμφανίζεται στο προσκήνιο και ο Επαμεινώνδας, ο οποίος αναδεικνύεται σε Βοιωτάρχη. Η Θήβα ήταν έδρα της γενικής συνέλευσης των Βοιωτών. Κεφαλή της ομοσπονδίας ήταν οι επτά Βοιωτάρχες. Ο Επαμεινώνδας συνδέθηκε με προσωπική φιιλία με τον Πελοπίδα και αναδείχθηκε σε πολιτική και στρατιωτική φυσιογνωμία μεγάλης αξίας. Είναι ουσιαστικός εισηγητής της ροξής φάλαγγας, που αποτελεί αφητηρία νέας εποχής στην πολεμική τακτική.

Η ήττα των Σπαρτιατών στα Λεύκτρα (371 π.Χ.) συνιστά θρίαμβο της ροξής φάλαγγας και των νέων ηγετών της Θήβας. Ειδικός σχολιασμός θα γίνει για με τη ροξή φάλαγγα

σε συνδυασμό με το παράθεμα «Η νέα τακτική», καθώς η λοξή φάλαγγα ανέτρεψε την τακτική της παράλληλης παράταξης. Ο θεοφοβούμενος Ξενοφώντας αποδίδει την ήττα στη θεία τιμωρία για την κατάληψη της Καδμείας, πράξη με την οποία οι Σπαρτιάτες παρέβησαν τις ένορκες διαβεβαιώσεις για την ελευθερία των ελληνικών πόλεων: «Λακεδαιμόνιοι τε γ[ὰρ] οἱ ὁμόσαντες αὐτονόμους ἔασιν τὰς πόλεις τὴν ἐν Θήβαις ἀκρόπολιν κατασχόντες ὕπ' αὐτῶν μόνον τῶν ἀδικηθέντων ἐκολάσθησαν» (Ξεν. Ελλ. 5.4.1). Αν υπάρχει χρόνος, ο καθηγητής μπορεί να διαβάσει στην τάξη το απόσπασμα σχετικά με τον τρόπο που δέχτηκαν οι Σπαρτιάτες το άγγελμα της ήττας (Ξεν. Ελλ. 6.4.16). Η ανάγνωση θα βοηθήσει τους μαθητές να προσεγγίσουν το θέμα βιωματικά.

Ο χάρτης θα συμβάλει στο σχηματισμό άποψης για τη δύναμη της θηβαϊκής ηγεμονίας, αλλά και για την κατάσταση στην Ελλάδα έπειτα από τόσα χρόνια συνεχών πολέμων.

Ο Επαμεινώνδας θα προσπαθήσει επανειλημμένα να πλήξει τη μεγάλη δύναμη της ξηράς, τη Σπάρτη. Τα φιλόδοξα σχέδιά του θα ματαιωθούν στην πεδιάδα της Μαντινείας σε μια αμφίροπη μάχη. Εκεί, πεσμένος κατά γης, λίγο πριν αφήσει την τελευταία του πνοή, θα συμβουλεύσει τους συμπατριώτες του να σταματήσουν τον πόλεμο, «ὥς οὐκ ὄντος αὐτοῖς στρατηγοῦ» (Πλουτ. Αποφθ. Επαμ. 24).

Εδώ μπορεί ο καθηγητής να θίξει το θέμα της παρέμβασης του τυχαίου στην ιστορική εξέλιξη. Η τύχη δε θα νοηθεί ως αυθύπαρκτη δύναμη που επηρεάζει τα ανθρώπινα, αλλά ως άθροισμα συμπτώσεων που εκτρέπει τα πράγματα από τη λογική τους πορεία.

Εμπέδωση:

Ως άσκηση μπορεί να δοθεί: «Η νέα πολεμική τακτική και οι ανατροπές που προκάλεσε».

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Η ενότητα «Πελοποννησιακός πόλεμος (431-404 π.Χ.)» μπορεί διδακτικά να προσεγγιστεί με αξιοποίηση των γνωστών ερωτημάτων: τι (οι φάσεις του πολέμου), πού (προσδιορισμός του χώρου όπου έλαβαν χώρα τα γεγονότα), πότε (διάρκεια-φάσεις), γιατί (αίτια-αφορμές), ως εκ τούτου (αποτελέσματα).

Ακόμη, ο καθηγητής μπορεί να ακολουθήσει τη σειρά του κειμένου, δίνοντας έμφαση στα αίτια, τις αφορμές και τα αποτελέσματα. Σ' αυτή την περίπτωση, η διδασκαλία καλό είναι να πάρει γενικευτικό χαρακτήρα και να εξετάσει το θέμα διαχρονικά, αφαιρετικά: αίτια που χωρίζουν τους ανθρώπους, αφορμές του δίνονται, συγκρούσεις που προκαλούνται και αποτελέσματα που έπονται.

Σχετικά με τα γεγονότα από το 404-362 π.Χ. μια διδακτική άποπείρα μπορεί να αρχίσει από την τελευταία παράγραφο των Ελληνικών του Ξενοφώντα (σε φωτοτυπία), της οποίας το περιεχόμενο θίγεται στην ιστορική αφήγηση. Αφού σχολιαστεί το περιεχόμενό της και καταστεί σαφές πού οδηγεί ο παρατεταμένος εμφύλιος πόλεμος, μπορεί να ακολουθήσει η εξέταση των γεγονότων. Χρήσιμα στοιχεία για περαιτέρω εμπάθυσση υπάρχουν πιο κάτω, στην ενότητα: «Ιστορική προσέγγιση».

Μια άλλη προσέγγιση, αφού προηγηθεί γενικότερος προβληματισμός πάνω στο θέμα, είναι δυνατό να βασιστεί στο σχολιασμό των παραθεμάτων και την κατάλληλη αξιοποίηση του εικονογραφικού υλικού.

II. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

[Η παράθεση των πιο κάτω στοιχείων που συνιστούν το γεγονός και προωθούν στο μέτρο του δυνατού την ερμηνεία του ακολούθησε για καθαρά πρακτικούς σκοπούς το εκηλυκευτικό σχήμα: τι, πού, πότε, πώς, γιατί, ως εκ τούτου. Ο καθηγητής είναι ελεύθερος να εστιάζει το ενδιαφέρον του όπου κρίνει σκόπιμο, αξιοποιώντας ορισμένα από τα στοιχεία που παρατίθενται.]

α. Ο πόλεμος

Ο Γκαίτε ήέει ότι «στο γεγονός υπάρχει η θεωρία», δηλαδή κάθε γεγονός προσεγγίζεται ερμηνευτικά ανάλογα με το πνεύμα που αυτό αποπνέει. Εφόσον τα γεγονότα είναι πολεμικά, ενδείκνυται η παράθεση στοιχείων που θα φωτίσουν την ανθρώπινη δράση στον τομέα αυτό. Τόσο ο Θουκυδίδης όσο και ο Ξενοφώντας αφηγούνται στρατιωτικά γεγονότα. Όταν οι άνθρωποι συγκρούονται, οι στιγμές είναι εκθρικές προς τη λογική. «Καί κατεκαύθη πᾶσα ἡ πόλις καὶ αἱ οἰκίαι καὶ αἱ τύρσεις καὶ τὰ σταυρώματα καὶ τᾶλλα πάντα» (Ξεν. *Ανάβ.* 5.2.27).

Συνήθως επιβεβαιώνεται η πολεμική αρχή «οὐαὶ τοῖς ἠττημένοις» (*vae victis*) του Βρέννου, ὅπως στην περίπτωση της ἠττας των Αθηναίων στους Αιγός Ποταμούς (405 π.Χ.): «... καὶ ἔδοξεν ἀποκτεῖναι τῶν αἰχμαλῶτων ὅσοι ἦσαν Ἀθηναῖοι πλὴν Ἀδειμάντου» (Ξεν. *Ελλ.* 2.1.32).

Ειδικότερα ο Θουκυδίδης (3.82) παρατηρεῖ: «Τόσο σκληρὴ μορφή πήρε ο πόλεμος και φάνηκε ἀκόμη σκληρότερος, γιατί ἦταν ο πρῶτος ἐμφύλιος πόλεμος που ἔγινε ἀνάμεσα στους Ἕλληνας, καθόσον ἀργότερα ολόκληρη σχεδόν η Ελλὰδα περιήλθε σε ἐμφύλιους πολέμους ἰόγω κομματικῶν διαφορῶν». Στη συνέχεια, με τη διατύπωση συμπεράσματος γενικευτικῆς χαρακτῆρα προβαίνει και στη λεγόμενη ιστορική πρόγνωση: «Ἐξαιτίας των ἐμφυλίων πολέμων προκλήθηκαν στις πόλεις πολλὲς και μεγάλες συμφορές, πράγμα που γίνεται και θα γίνεται «ἕως ἄν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ἦ».

Στο πλαίσιο της πολεμικῆς τακτικῆς πρέπει να τονιστεῖ η προσπάθεια καταπτόσης του ἀντιπάλου και η χρήση πολεμικῶν τεχνασμάτων. Στο βιβλίο του μαθητὴ γίνεται λόγος για τέχνασμα του Λυσάνδρου στους Αιγός Ποταμούς. Πράγματι, ο Λύσανδρος παρακολουθοῦσε ἀγρυπνα τις κινήσεις του αθηναϊκοῦ στόλου ἀπὸ την ἀπέναντι πλευρὰ του Ελλησπόντου. Ἐδωσε μάλιστα ἐντολή σε ναῦτες του, μόλις ἀντιληφθοῦν τους Αθηναίους να εἶναι διασκορπισμένοι στην ξηρὰ, να υψώσουν μια ἀσπίδα ἀπὸ το μέσο της ἀπόστασης. Οι Αθηναῖοι, ἔχοντας καταφρονήσει τη δύναμη των Σπαρτιατῶν, εἶχαν κατέλθει στην ξηρὰ. Όταν πείστηκε ο Λύσανδρος για το λάθος τους, ἔπλευσε με ταχύτητα και αἰχμαλῶτισε ολόκληρο τον στόλο. Σώθηκαν μόνο επτά πλοῖα και το ἱερὸ πλοῖο, η Πάραλος, που ἐμέλησε να πλεύσει στον Πειραιά, για να ἀνακοινώσει τη συμφορά (Ξεν. *Ελλ.* 2.27-29).

Επειδὴ οι μαθητές της ηλικίας αὐτῆς ἔλκονται ἀπὸ την ἀφήγηση παράτολμων στρατηγικῶν ἐνεργειῶν, κρίνεται σκόπιμο να παρατεθεῖ το ἀκόλουθο κείμενο, σχετικό με τα συνηθισμένα στρατηγήματα του Αγησιλάου: «Ἐξαπατοῦσε τους ἐχθρούς ὅσες φορές τού δινόταν η ευκαιρία. Χρησιμοποιοῦσε την ταχύτητα, για να προλαβαίνει τους ἐλιγμούς τους. Διέφευγε ἀπὸ το πεδίο της μάχης ὅπου και ὅταν τούτο ἦταν συμφέρον. Γενικά, χρησιμοποιοῦσε κάθε μέσον που ἦταν χρήσιμο στους φίλους και ἀντίθετο στους ἐχθρούς του. Χρησιμοποιοῦσε τη νύχτα σαν μέρα και το ἀντίθετο, ἔτσι

που κανείς δεν μπορούσε να μαντέψει πού βρισκόταν, σε ποια κατεύθυνση πορευόταν ή ποιες ενέργειες θα αναλάμβανε. Τις οχυρωμένες θέσεις των εχθρών τις αχρήστευε με το να τις αποφεύγει, να τις παρακάμπτει και να τις κυριεύει κρυφά. Όταν βρισκόταν σε πορεία και γνώριζε ότι ο εχθρός μπορούσε να έχει πρωτοβουλία ενεργειών και να πολεμήσει όποτε θέλει, προχωρούσε έχοντας το στρατό του παραταγμένο με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να δώσει μάχη ανά πάσα στιγμή. Επίσης προχωρούσε με σύνεση, όπως ένα φρόνιμο κορίτσι, γιατί πίστευε ότι αυτός ήταν ο κατάλληλος τρόπος να προφυλάξει το στρατό του από τον πανικό, τη σύγχυση, τα σφάλματα και τις απρόσμενες επιθέσεις» (Ξεν. Αγισ. 6.5-7).

Τον πόλεμο, εξάλλου, σύμφωνα με τη γενικώς αποδεκτή άποψη, τον κερδίζει αυτός που κάνει τα λιγότερα λάθη.

Αντιπερισπασμός.

Στην πολεμική τακτική εντάσσεται και η προσφυγή στην ενέργεια του αντιπερισπασμού, που εκδηλώνεται σε διαφορετικό τόπο από αυτόν που αναμένει ο εχθρός, ώστε να αποσπαστεί η προσοχή του από τον πραγματικό στόχο. Η μεταφορά του πολέμου, λόγω χάρη, στην Πύλο (425 π.Χ.) και στη Μακεδονία (424 π.Χ.) ως στόχο είχε τη διοχέτευση του ενδιαφέροντος σε παραπληθυντική κυρίως κατεύθυνση. Στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο προηγήθηκε απόβαση στη Σικελία για να στραφεί το ενδιαφέρον των Γερμανών στο σημείο αυτό και να διευκολυνθεί η απόβαση των Συμμάχων στη Νορμανδία.

Αντίποινα.

Με την πολεμική αυτή ενέργεια ανταποδίδεται προηγούμενη βλάβη ή αδικία υπό μορφήν αντεκδίκησης. Με την εισβολή των Λακεδαιμονίων και των συμμάχων τους στην Αττική το πρώτο έτος του Πελοποννησιακού πολέμου, ο Περικλής εφαρμόζει την τακτική των αντιποίνων λεηλατώντας τα παράλια της Λακωνίας.

β. Το φιλειρηνικό κίνημα

Αντίθετα προς το γενικό πολεμικό κλίμα και την ένταση των συγκρούσεων αναπτύχθηκε και το φιλειρηνικό κίνημα, το οποίο αντιπροσώπευαν οι πνευματικοί άνθρωποι και ο απλός κόσμος, ο οποίος και δεχόταν πιο άμεσα τον αρνητικό αντίκτυπο των γεγονότων. Ο Αριστοφάνης αποτελεί την πιο πηγαία έκφραση του αντιπολεμικού κλίματος. Καταγγέλλοντας το δημαγωγό Κλέωνα, που θέλει ο ίδιος να ηγηθεί της εκστρατείας εναντίον των Λακεδαιμονίων στην Πύλο, γράφει:

ἤδιστον φάος "ἡμέρας
 ἔσται τοῖσι παροῦσι καὶ
 τοῖς ἀποῦσιν ἰκνουμένως
 ἦν Κλέων ἀπόληται.
 (Αριστοφ. Ιππείς 973)

Σαφή έκφραση των πνευμάτων στην Αθήνα αποτελεί ο σωζόμενος ύμνος του Ευριπίδη για την Ειρήνη:

Εἰρήνα βαθύπλουτε καὶ
καλλίστα μακάρων θεῶν
ζήλός μοι σέθεν ὡς χρονίζεις!
(ἀπόσπ. 462)

Ο θάνατος του Κλέωνα και του Βρασίδα στην Αμφίπολη (422 π.Χ.) άνοιξε το δρόμο προς την ειρήνη. Όπως φαίνεται από την Ειρήνη του Αριστοφάνη, που παίχτηκε στα Διονύσια του 421 π.Χ., στην Αθήνα επικράτησε το κόμμα των μετριοπαθών φίλων της ειρήνης με ηγέτη τον Νικία. Αλλά και στη Σπάρτη σημειώθηκε ανάλογη φιλειρηνική κίνηση υπό το βασιλιά Πλειστοάνακτα, γιο του Πausανία. Με ενέργειες του στρατηγού Νικία υπογράφηκε η ομώνυμη ειρήνη (421 π.Χ.), η οποία δε διήρκεσε πολύ.

Η οργή, εξάλλου, του Καλλικρατίδα για τις ταπεινώσεις που δέχτηκε από τον Κύρο αποτελεί έκφραση της ελληνικής συνείδησης: «Καλλικρατίδας δὲ ἀχθεσθεῖς τῇ ἀναβολῇ καὶ ταῖς ἐπὶ τὰς θύρας φοιτήσεσιν ὀργισθεῖς καὶ εἰπὼν ἀθλιωτάτους εἶναι τοὺς Ἑλληνας, ὅτι βαρβάρους κολλακεύουσιν ἔνεκα ἀργυρίου, φάσκων τε, ἂν σωθῆ ὄικαδε κατὰ γε τὸ αὐτοῦ δυνατὸν διαλλήξαι Ἄθηναίους καὶ Λακαιδεμονίους, ἀπέπλευσεν εἰς Μίλητον» (Ξεν. Ἑλλ. 1.6.7). Ο Καλλικρατίδας όμως χάθηκε στις Αργινούσες (406 π.Χ.).

γ. Η προσωπικότητα

Οι αρχαίοι Έλληνες, μοιλονότι συνδύαζαν τα ιστορικά γεγονότα με τους πρωταγωνιστές τους, εντούτοις δεν απολυτοποίησαν τον ρόλο της προσωπικότητας. Η εξουσία του Περικλή αποκλήθηκε «τοῦ ἐνὸς ἀνδρὸς ἀρχή». Ο στρατηγός όμως στην αθηναϊκή πολιτεία ήταν αιρετός, η δε θητεία του ενιαύσια. Το γεγονός αυτό και μόνο αποτελεί για το άτομο ανασταθμικό παράγοντα ανάληψης μεγάλων πρωτοβουλιών με ευρεία χρονική προοπτική. Οι χαρισματικοί ηγέτες αναδεικνύονται σ' ένα περιβάλλον το οποίο μπορεί ως ένα σημείο να περιορίσει τη δράση τους. Ο Περικλής και ο Κλέων όφειλαν να δρουν σε ορισμένα πλαίσια που δεν επέλεγαν οι ίδιοι. Πρέπει ακόμα να διακρίνουμε ότι η ίδια η ύπαρξη αυτών των πλαισίων εμπόδιζε αυτούς τους ηγέτες να πραγματοποιήσουν πολλούς από τους δικούς τους πολιτικούς στόχους (W. Walsh, *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της ιστορίας*, μετ. Φ. Κ. Βώρος, Μ.Ι.Ε.Τ. Αθήνα, 1982, σ. 316). Ο Αρχίδαμος και ο Αγησίλαος ήταν βασιλιάδες, με περιορισμένες όμως εξουσίες. Ο επικίνδυνος Αλκιβιάδης όφειλε να εκλέγεται στρατηγός. Ο ίδιος, όντας «στρατηγός αυτοκράτωρ» στη Σικελική εκστρατεία, ανακλήθηκε για να δικαστεί για ασέβεια. Για να μη συλληφθεί, προτίμησε να προδώσει την πατρίδα του, προσχωρώντας στο αντίπαλο στρατόπεδο.

Οι μαθητές προσεγγίζουν εύκολα την ιστορική εξέλιξη μέσω των δραστηριοτήτων της προσωπικότητας, του ηγέτη. Πολλές φορές βιώνουν τα γεγονότα μέσω της δράσης των μεγάλων ανδρών. Ιδιαίτερα η λάμψη της Θήβας μπορεί να προσεγγιστεί μέσω του έργου δύο προσωπικοτήτων, του Επαμεινώνδα και του Πελοπίδα. Συγκεκριμένα, ο Επαμεινώνδας έθεσε ως στόχο του να συντρίψει τη δύναμη της Αθήνας και της Σπάρτης. Θέλησε, όπως διατεινόταν, «να μεταφέρει τα Προπύλαια της Ακρόπολης στην Καδμεία» και να περιορίσει τη Σπάρτη στα φυσικά της σύνορα. Ο Πελοπίδας διέυρυνε τη θηβαϊκή ισχύ στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Ο πρόωπος θάνατός τους ματαίωσε τα φιλόδοξα σχέδιά τους. Αλλά και η δύναμη της Θήβας ήταν δυσανάλογα μικρή για

την ανάληψη πρωτοβουλιών πανελληνίας εμβέλειας.

Καλό φυσικά είναι να μην υπερτονίζεται η συμβολή της προσωπικότητας στην παραγωγή των γεγονότων, αφού είναι γενικά αποδεκτό ότι η ιστορική εξέλιξη είναι σύνθετο δημιούργημα, συνάρτηση πολλών παραγόντων.

Όποτε κρίνει απαραίτητο ο καθηγητής, μπορεί να αναθέσει εργασία ή απλώς να παραπέμψει στους *Βίους* του Πλουτάρχου («Περικλής», «Αθικιβιάδης», «Λύσανδρος», «Αγνσίλλας», «Πελοπίδας»), στον Αγνσίλλας του Ξενοφώντα κ.α.

δ. Το τυχαίο

Τα γεγονότα δε συντελούνται μόνο με τη συνειδητή ανθρώπινη δράση ή τη δύναμη της φύσης. Συχνά γίνεται λόγος για αστάθμητους παράγοντες, την παρέμβαση της τύχης. Ο Θουκυδίδης δεν απορρίπτει την τύχη. Τα απρόβλεπτα γεγονότα, όπως ο λοιμός, εντάσσονται στα συμβάντα που δεν μπορούσε να εκτιμήσει κανείς εύκολα (J. H. Finley, *Θουκυδίδης*, μετ. Τ. Κουκουλιού, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1988³, σσ. 316-317). Τον παράγοντα της τύχης επικαλείται ο Ξενοφώντας (*Ελλ.* 6.4.8), για να εξηγήσει την ήττα των Λακεδαιμονίων στα Λεύκτρα (371 π.Χ.). Η παρέμβαση του τυχαίου δυσχεραίνει την προσπάθεια του ιστορικού, αφού τον φέρνει αντιμέτωπο με εξωλογικές καταστάσεις.

ε. Ο χώρος

Το ενδιαφέρον πρέπει να στραφεί και προς την έννοια του χώρου, τον οποίο οι μαθητές μπορούν να συγκεκριμενοποιήσουν με την αξιοποίηση του χάρτη. Τα γεγονότα, ακόμη και τα πνευματικά, εξαρτώνται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό από το χώρο. Ο χώρος έχει εξίσου μεγάλη σημασία για ένα γεγονός με τον χρόνο. Η γεωγραφία δίνει απαντήσεις σε πολλά ερωτήματα, ιδιαίτερα όταν ο ιστορικός στρέφει το ενδιαφέρον του στη μακρά διάρκεια (F. Braudel, *Μεσόγειος*, μετάφραση Κηλαίρη Μισσοτάκη, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1993³, σ. 27). Είναι θεμιτό, ως εκ τούτου, να μιλάμε για γεωιστορία. Τα γεγονότα που μας απασχολούν εξελίσσονται στον ευρύτερο χώρο όπου δραστηριοποιείται ο ελληνισμός. Οι συγκρούσεις στη στεριά συναρτώνται άμεσα με την αξιοποίηση των εδαφικών πλεονεκτημάτων. Η κυριαρχία στη θάλασσα σχετίζεται με τον έλεγχο καίριων σημείων, όπως είναι ο Ελλήσποντος. Η κατοχή του θεωρούνταν γεγονός ύψιστης σημασίας. Η θέση του είναι στρατηγική και σχετιζόταν κυρίως με το εμπόριο του σταριού αλλά και της φορολόγησης των διερχόμενων πλοίων (Ξεν. *Ελλ.* 1.1.22). Η εκστρατεία στη Σικελία αφορούσε τον έλεγχο των αγορών του δυτικού ελληνικού χώρου και της Σικελίας. Οι Πέρσες αγωνίζονταν να ελέγξουν τον Ελλήσποντο και τη δυτική Μ. Ασία. Η μεσογειακή Σπάρτη και η παραλιακή Αθήνα μάχονταν για την κυριαρχία του ελληνικού χώρου (Ξεν. *Ελλ.* 5.1.1). Η Κόρινθος, όταν κινδύνευε η κυριαρχία της στο Ιόνιο, συμμάχησε με τη Σπάρτη και στράφηκε ανοιχτά εναντίον της Αθήνας.

στ. Ο χρόνος

Ο χρόνος αποτελεί στοιχείο του γεγονότος, αφού μέσω αυτού το γεγονός προσδιορίζεται και, ως ένα σημείο, ερμηνεύεται. Και τούτο είναι φυσικό, αφού ο χρόνος ορίζει και τις δυνατότητες που έχουν οι άνθρωποι τη δεδομένη χρονική στιγμή. Παρά το γεγονός ότι η αρχαία ελληνική σκέψη προσδίδει στο χρόνο έννοια κύκλου, εδώ πρέπει να βοηθεί ως ευθεία σε δεδομένα σημεία της οποίας αντιστοιχούν τα γεγονότα. Η χρονική διάρκεια από την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου (431 π.Χ.) ως

τη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.) συνιστά την έννοια μιας συγκυρίας στο εσωτερικό της οποίας συντελούνται ορισμένες μεταβολές.

Την αξία του χρόνου έχει κατανοήσει ο Θουκυδίδης, ο οποίος καταβάλλει ιδιαίτερη προσπάθεια να ορίσει την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου: «Ἀρχεται δὲ ὁ πόλεμος ἐνθὲνδε ἤδη Ἀθηναίων τε καὶ Πελοποννησίων καὶ τῶν ἐκατέροις συμμάχων... τέσσαρα καὶ δέκα μὲν ἔτη ἐνέμειναν αἱ τριακοντούτεις σπονδαὶ αἱ ἐγένοντο μετ' Εὐβοίας ἄλωσιν τῷ δὲ πέμπτῳ καὶ δεκάτῳ ἔτει, ἐπὶ Χρυσίδος ἐν Ἄργει τότε πεντήκοντα δυοῖν δέοντα ἔτη ἱερωμένους καὶ Αἰνυσίου ἐφόρου ἐν Σπάρτῃ καὶ Πυθοδώρου ἔτι τέσσαρας μῆνας ἄρχοντος Ἀθηναίοις, μετὰ τὴν ἐν Ποτειδαίᾳ μάχην μὲν ἔκτω καὶ <δεκάτῳ> ἅμα ἦρι ἀρχομένῳ Θηβαίων ἄνδρες...» (Θουκ. 2.1-2). Ο προσδιορισμός του χρόνου με τις Ολυμπιάδες για πρώτη φορά θα επιχειρηθεί από τον Τίμαιο τον Ταυρομενίτη τον 2ο αιώνα π.Χ. και θα υιοθετηθεί στη συνέχεια από τον Πολύβιο. Ο Ξενοφώντας γενικά ακολουθεί το χρονολογικό σύστημα του Θουκυδίδα.

Για λόγους μεθοδολογίας τα γεγονότα των εμφυλίων πολέμων ονοματίζονται και περιοδολογούνται (Πελοποννησιακός 431-404 π.Χ., Αρχιδάμειος 431-421 π.Χ., Σικελική εκστρατεία 415-413 π.Χ., Δεκελεικός 413-404 π.Χ., Βοιωτικός ή Κορινθιακός -θηβαϊκή ηγεμονία 395-362 π.Χ.) με βάση τα κριτήρια του χώρου και του ηγέτη.

ζ. Η αιτιότητα

Η ενότητα του Πελοποννησιακού πολέμου προσφέρεται για εξέταση της αιτιότητας στην ιστορία, της αμοιβαίας σχέσης αιτίας και αποτελέσματος. Η αναζήτηση των αιτίων είναι κοινός τόπος της ιστορικής πραγματικότητας. Είναι πάντως δύσκολο να διακριβωθούν οι λόγοι που ωθούν τους ανθρώπους στη δράση. Ακόμη πιο δύσκολο είναι να εκτιμηθεί ο βαθμός συμβολής του καθενός αιτίου στην παραγωγή κάποιου γεγονότος. Οι ίδιες αιτίες δεν αντιστοιχούν σε ίδια αποτελέσματα. Η απάντηση στο «γιατί» είναι ίσως το πιο δύσκολο σημείο της ιστορικής γραφής. Για το λόγο αυτό κάποιοι ιστορικοί συνιστούν να στρέφεται το ενδιαφέρον στο «πώς συνέβη κάτι» (E. H. Carr, *What is History*, Penguin Books, London, 1971, σ. 88). Αν αφαιρεθεί όμως το «πώς» και το «γιατί», η ιστορία θα μεταβληθεί σε απλή διήγηση.

Ο Θουκυδίδης κάνει διάκριση ανάμεσα στα αίτια και την αφορμή. Η αιτία αντιστοιχεί προς τη λατινική λέξη «causa». Αφορμή είναι λόγος, ψευδής ή αληθινός, που προβάλλεται κάθε φορά και λειτουργεί αφηγησιακά ως έναυσμα. Αποδίδεται συνήθως με τις λέξεις «πρόφαση», «πρόσχημα», «πάτημα». Η λεπτή διαφορά ανάμεσα στις λέξεις «αιτία» και «αφορμή» οδηγεί και σήμερα στη χρησιμοποίηση και των δύο αδιακρίτως.

Ο Θουκυδίδης, παρά τη λεπτολόγο διάθεσή του, δεν αντιδιαστέλλει σαφώς τις δύο έννοιες. Ως «ἀληθεστάτην πρόφασιν», ουσιαστικότερη αιτία δηλαδή, θεωρεί την αύξουσα ισχύ της Αθήνας (Θουκ. 1.23). Στη συνέχεια διευκρινίζει το θέμα σαφέστερα (1.88): «Ἐψηφίσαντο δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τὰς σπονδὰς ἡλιύσθαι καὶ πολεμντέα εἶναι, οὐ τοσοῦτον τῶν ξυμμάχων πεισθέντες τοῦς λόγοις ὅσον φοβούμενοι τοὺς Ἀθηναίους μὴ ἐπὶ μείζον δυνηθῶσιν, ὀρῶντες αὐτοῖς τὰ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ὑποχείρια ἤδη ὄντα».

Ο Ξενοφώντας διαφοροποιεί γενικά την αιτία από την πρόφαση, την οποία πολλοί φορές προτάσσει (Ξεν. *Ελλ.* 3.5.5). Ο Πολύβιος συμπληρώνει το εξηγητικό σχήμα με την προσθήκη της αρχής, της αφηγηρίας δηλαδή του γεγονότος (αιτία-αφορμή-αρχή).

η. Τα αποτελέσματα

Ειδικό ενδιαφέρον πρέπει να επιδειχθεί για τα αποτελέσματα του Πελοποννησιακού

πολέμου και των συγκρούσεων που ακολούθησαν. Τα αποτελέσματα ολοκληρώνουν το γεγονός, και η σημασία τους, καθώς διαθλάται στο χρόνο, αφορά άμεσα τους ανθρώπους. Ο σχολιασμός των αποτελεσμάτων μπορεί να επεκταθεί και σε γενικευτικού χαρακτήρα εξέταση, αφού των πολέμων τα αποτελέσματα, πέραν των ιδιαιτεροτήτων, παρουσιάζουν και κοινά γνωρίσματα, όπως ανθρώπινα θύματα, ψυχικά τραύματα, εξαχρέωση των ηθών, καταστροφή έργων πολιτισμού, οικονομική δυσπραγία, καταστροφή του περιβάλλοντος κ.ά.

Δύο αντίθετες απόψεις

Πόλεμος

Έχουμε αναγνωρίσει ότι ο πόλεμος είναι η μέχρι τούδε έσχατη μορφή ανταγωνισμού και φυσικής επιλογής στο ανθρώπινο είδος. «Πόλεμος πάντων πατήρ» έλεγε ο Ηράκλειτος· ο πόλεμος δηλαδή ή ο ανταγωνισμός είναι ο δημιουργός όλων των πραγμάτων, η κραταιά αρχή και πηγή ιδεών, εφευρέσεων, θεσμών και κρατών. Η ειρήνη είναι μια ασταθής ισορροπία, η οποία μπορεί να διατηρηθεί μόνο με την αναγνώριση μιας υπεροχής ή με μια εξίσωση δυνάμεων.

Ειρήνη

Για όσους από μας μελετάμε την ιστορία όχι απλώς ως μια προειδοποιητική υπόμνηση των ανοησιών και των εγκλημάτων του ανθρώπου, αλλά και ως ενθαρρυντική ανάμνηση δημιουργικών πνευμάτων, το παρελθόν παύει να είναι μια καταθλιπτική αίθουσα του τρόμου και της φρίκης γίνεται μια ουράνια πόλη, μια απέραντη χώρα του πνεύματος, όπου χιλιάδες αγίων, πολιτικών, εφευρετών επιστημόνων, ποιητών, καλλιτεχνών, μουσικών, εραστών και φιλοσόφων ζουν ακόμα και ομιλούν, διδάσκουν και σμιλεύουν και τραγουδούν.

Will-Ariel Durant, *Τα συμπεράσματα της ιστορίας*, μετ. Μ. Κορνήλιου, εκδ. Αδελφοί Συρόπουλοι, Αθήνα, x.x., σ. 101 και 130.

III. ΣΧΕΔΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

«Ο ΠΟΛΕΜΟΣ»

Χρόνος: Ανάλογα με το διατιθέμενο χρόνο.

Υπάρχει ευχέρεια για ατομική ή ομαδική εργασία.

Στόχοι	Δραστηριότητες	Διακλαδικές προσεγγίσεις
<p>Οι μαθητές:</p> <ul style="list-style-type: none"> • να γνωρίσουν τους λόγους που ωθούν τους ανθρώπους στη σύγκρουση. • να συνειδητοποιήσουν την ανάγκη για προστασία της ειρήνης. • να βιώσουν το φαινόμενο μέσω της τέχνης. 	<p>Συγκεντρώνουν στοιχεία για τα είδη και την εξέλιξη των όπλων στη βάση της συλλογιστικής: μέτρο-αντίμετρο.</p> <p>Καταγράφουν περιπτώσεις από το δράμα των αμάχων, αναζητούν φωτογραφικό υλικό.</p> <p>Μαγνητοφωνούν πολεμικές διηγήσεις από πρόσωπα με ανάλογες εμπειρίες, μελετούν βιβλία, αντλούν στοιχεία από το έργο πολεμικών ανταποκριτών.</p>	<p>Κέρδη. Οικονομία, πολεμικές βιομηχανίες. Πειραματισμός, πρόδος επιστήμης, κίνδυνος μόλυνσης, ολικής καταστροφής. (φυσική, χημεία, μαθηματικά, γεωγραφία)</p> <p>Φιλερηνικές οργανώσεις, Ο.Η.Ε., Δικαστήριο της Χάγης (ιστορία)</p> <p>Ο πόλεμος μέσω της γλυπτικής, της ζωγραφικής, της λογοτεχνίας, της φωτογραφίας, του κινηματογράφου (τέχνη, λογοτεχνία)</p>

Ανάλυση των επιμέρους στοιχείων

Τα στοιχεία που ακολουθούν προσφέρονται για προβληματισμό και έρευνα. Με βάση αυτά, ο καθηγητής μπορεί να αναθέσει επιμέρους εργασίες στους μαθητές (ατομικά ή ομαδικά) και όλες μαζί οι εργασίες αυτές να απαρτίσουν το σώμα μιας συλλογικής έρευνας. Εξειδικεύοντας, καλό είναι να ζητήσει στατιστικά στοιχεία για τις πολεμικές δαπάνες και την αντίστοιχη μετατροπή σε έργα ειρήνης, σύνταξη κειμένων ποικίλου περιεχομένου, εντοπισμό των επιπτώσεων του πολέμου στην πανίδα, τη χλωρίδα, στα έργα πολιτισμού κ.α.

- **Ιστορία.** Είναι γνωστό ότι ένα μέρος της ιστορικής συγγραφής έχει καλυφθεί από την αφήγηση πολεμικών γεγονότων.

- **Ορισμός, γνώρισμα.** Πόλεμος είναι η ένοπλη σύγκρουση ανάμεσα σε κράτη ή ομάδες του ίδιου κράτους. Ο πόλεμος αποτελεί γνώρισμα της ανθρώπινης ζωής, αφού τα περισσότερα χρόνια της ιστορικής διαδρομής του ανθρώπου στιγματίζονται από αιματηρές συγκρούσεις. Η επιβολή της ειρήνης για πολλά χρόνια στη ρωμαϊκή εποχή έμεινε γνωστή ως *pax romana*.

- **Αίτια.** Τα αίτια του πολέμου είναι τα ίδια που φέρνουν τους ανθρώπους αντιμέτωπους σε καθημερινή βάση: τάση απόκτησης αγαθών, επιθυμία διάκρισης, διάθεση επιβολής. Σήμερα τα κράτη οδηγούνται στον πόλεμο προκειμένου να ελέγξουν στρατηγικούς χώρους, να αποκτήσουν πρώτες ύλες, να διασφαλίσουν τις αγορές, να εκτονώσουν εσωτερικές κρίσεις. Γνωστή διεθνώς είναι η φράση: «*casus belli*» (αίτια πολέμου), την οποία επισείουν διάφορες χώρες, προκειμένου να ασκήσουν πίεση σε ασθενέστερες και να επιτύχουν διάφορα οφέλη.

- **Είδη πολέμου.** Οι πόλεμοι ονοματίζονται με βάση ορισμένα κριτήρια, όπως είναι: η θρησκεία (θρησκευτικός), ο χώρος (κατά ξηρά-θάλασσα), ο αριθμός των συμμετεχόντων σ' αυτούς (παγκόσμιος), η περιοχή (Πελοποννησιακός, Αλβανικός), ο χαρακτήρας (ιερός, απελευθερωτικός), τα όπλα (ατομικός, βιολογικός, πυρηνικός), ο χρόνος (αστραπιαίος), η συμμετοχή (εμφύλιος) κ.ά. Εξειδικεύοντας, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι πόλεμοι που έχουν ως κίνητρο τη θρησκεία είναι αρκετά γνωστοί στην ιστορία. Αναφέρονται οι Ιεροί πόλεμοι, που σχετίζονται με το μαντείο των Δελφών, ο πόλεμος του αυτοκράτορα Ηρακλείου για ανάκτηση του Τίμιου Σταυρού, ο ιερός πόλεμος των Αράβων (Τζιχάντ), οι Σταυροφορίες, οι θρησκευτικοί πόλεμοι στην Ευρώπη (16ος αιώνας), η σύγκρουση Σέρβων και Βοσνίων κ.ά.

- **Όπλα.** Τα όπλα γενικά χαρακτηρίζονται ως: αμυντικά, επιθετικά, αγχέμαχα, τηλεμάχα, φορητά, μεταφερόμενα, πυροβόλα, όπλα ευθυτενούς τροχιάς / καμπύλης τροχιάς. Η σημασία της πυρίτιδας.

- **Αντίπαλο δέος.** Σε κάθε όπλο υπάρχει και το αντι-όπλο, σε κάθε μέτρο αντιστοιχεί ένα αντίμετρο. Γενικά την ειρήνη σώζει η ηλεγόμενη ισορροπία των δυνάμεων, η οποία συχνά καταλήγει να είναι μια ισορροπία τρόμου. Είναι χαρακτηριστική η φράση: «*si vis pacem, para bellum*» (αν θέλεις ειρήνη, ετοίμαζε πόλεμο).

- **Συμμαχίες.** Οι χώρες οδηγούνται στη συνεργασία και τη δημιουργία συμμαχιών. Πολλές χώρες, κυρίως οι ασθενέστερες, στο πλαίσιο της συμμαχίας χάνουν την αυτοτέλειά τους.

- **Επιπτώσεις.** Νεκροί, τραυματίες, απροστάτευτα άτομα, καταστροφές έργων πολιτισμού, μόλυνση, ανατροπή του οικολογικού συστήματος, κίνδυνος ολικής καταστροφής.

- **Ειρήνη.** Ειρήνη, όνομα αγίων της ορθόδοξης εκκλησίας. Θρησκευτική άποψη: καλλιέργεια πνεύματος ειρήνης («*εἰρήνη ὑμῖν*»). «Ειρηνικά» λέγονται τα αιτήματα που

εκφωνούνται κατά τη θεία λειτουργία και αρχίζουν με τη φράση: «ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν». Ευχή: «εἰρηνικά τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν».

- **Κινήματα ειρήνης.** Κινήματα ειρήνης ονομάζονται πολλές οργανώσεις που αγωγίζονται, με ειρηνικές εκδηλώσεις, να αποτρέψουν ἢ να σταματήσουν τους πολέμους.

- **Επίλυση διαφορών.** Για την επίλυση των διαφορών σε διεθνές επίπεδο υπάρχει σήμερα το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης και ο Ο.Η.Ε., όπως πριν από τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο η Κοινωνία των Εθνών (Κ.Τ.Ε.). Προς την κατεύθυνση αυτή στρεφόταν και η Δελφική Αμφικτιονία.

- **Τέχνη.** Η ιδέα του πολέμου επηρέασε βαθύτατα τον τομέα της τέχνης. Από τα αρχαία χρόνια η γλυπτική και η ζωγραφική παρήγαγαν άπειρες σκηνές πολεμικού χαρακτήρα. Σήμερα ο κινηματογράφος, με τις δυνατότητες που έχει, προσφέρει πολλά στην αναπαράσταση πολεμικών γεγονότων.

- **Γλωσσική προσέγγιση.** Πολέμαρχος, πολεμικός, πολεμικές τέχνες, πολεμική, πολέμιος, πολεμοπαθής, πολεμοφόδια, πολεμοχαρής κ.ά. Γλωσσικές ασκήσεις, σύνταξη κειμένων.

- **Κοινωνική πολιτική.** Το κράτος λαμβάνει μέτρα για: θύματα πολέμου, ανάπηρους πολέμου, ορφανά-χήρες, χορηγεί βοηθήματα, περιθάλλει τραυματίες κ.ά.

- **Οικονομία.** Πλήθος βιομηχανιών παράγει σήμερα όπλα και πολεμικό υλικό. Διακεκριμένοι επιστήμονες προσφέρουν τις γνώσεις τους για τελειοποίηση των καταστρεπτικών όπλων. Μεγάλο μέρος, εξάλλου, του ανθρώπινου δυναμικού βρίσκει εκεί απασχόληση.

- **Επιστήμη.** Ο πόλεμος δίνει ώθηση στην ανάπτυξη των επιστημών (φυσικής, χημείας, βιολογίας) και της τεχνικής. Τα αποτελέσματα αυτής της παραγωγής αξιοποιούνται και για ειρηνικούς σκοπούς. Μεγάλα ποσά σήμερα επενδύονται στα λεγόμενα διαπληντικά ταξίδια.

- **Λογοτεχνία.** Άπειρα είναι τα προϊόντα της λογοτεχνίας που έχουν ως αντικείμενο τον πόλεμο. Η *Ιλιάδα* του Ομήρου είναι ένα πολεμικό ποίημα, όπως και τα λεγόμενα εθνικά έπη των λαών. Ενδεικτικά αναφέρονται: *Πόλεμος και Ειρήνη* του Τολστόι, *Η ζωή εν τάφω* του Μυριβήλη, *Ουδέν νεότερο από το δυτικό μέτωπο* του Έριχ Μαρία Ρεμάρκ κ.ά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Από την πλουσιότατη σύγχρονη διεθνή βιβλιογραφία έχουν επιλεγεί ορισμένα βασικά έργα, προσιτά στον Έλληνα εκπαιδευτικό. Τρία μόνο αμετάφραστα επιστημονικά πονήματα, ένα από κάθε μία διαδεδομένη στη χώρα μας ευρωπαϊκή γλώσσα, ενδεικτικά για την πρωτοτυπία τους και την υψηλή επιστημονική τους αξία, αναφέρεται εδώ.

ANDERSON, J. K., *Ξενοφών*, μετ. Π. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ, εκδ. Γ. Δαρδανού, Αθήνα 2000.

Ο συγγραφέας εξετάζει το βίο του Ξενοφώντα, δίνοντας έμφαση στα ιστορικά του έργα, τα οποία αποτελούν σημαντική ιστορική πηγή μιας πεντηκονταετίας (411-362 π.Χ.).

BELOCH, J., *Die attische Politik seit Perikles*, Leipzig 1884. Επανεκδοση Darmstadt 1967.

BUCKLEY, T., *Aspects of Greek History, 750-323*, London 1996, σ. 189-223.

ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΛΕΞ. & ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΘ., «Η Πεντηκονταετία». *Στην Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Γ1, σ. 8-177, Αθήνα.

FINLEY, J. H., *Θουκυδίδης*, μετ. Τ. ΚΟΥΚΟΥΛΙΟΥ, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1988³.

Ο συγγραφέας παρέχει στοιχεία για το βίο, το πνευματικό υπόβαθρο, το ύφος και τη σκέψη του μεγάλου ιστορικού.

- ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, ΒΑΣ. & ΜΑΡΚΙΑΝΟΣ, ΣΟΦ., *Ο αρχαίος κόσμος - Ανατολικοί λαοί και Ελλάδα ως το 323 π.Χ.*, Αθήνα 1982, σ. 222-251, 252-268, 299-322.
- MOSS;E, CL., Αθήνα, *Ιστορία μιας Δημοκρατίας*, μετ. Δ. ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, Αθήνα 1988, σ. 50-73.
- ΜΠΕΝΓΚΤΣΟΝ, ΕΡ., *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας (από τις αρχές μέχρι τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία)*, Μετ. Α. ΓΑΒΡΙΛΗ, Αθήνα 1979, σ. 187-201.
- SCHULLER, W., *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας*, μετ. Α. ΚΑΜΑΡΑ, Αθήνα 1999, σ. 60-70, 352-376, 390-402.
- SINCLAIR, R. K., *Δημοκρατία και συμμετοχή στην αρχαία Αθήνα*, μετ. Ε. ΤΑΜΒΑΚΗ, Αθήνα 1997, σ. 89-130.
- WILCKEN, UL., *Αρχαία ελληνική ιστορία*, μετ. Α. ΤΟΥΛΟΥΜΑΚΟΥ, Αθήνα 1976, σ. 195-211, 212-242, 264-278.
- WILL, EDOUARD, *Le monde grec et l'Orient, Le V siècle 510-403*, Paris 1972, σ. 171-218.

ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΜΑΘΗΤΗ

Κεφάλαιο ΣΤ': Ο Πελοποννησιακός πόλεμος (431-404 π.Χ.)

I. Στοιχεία μαθητή

Επώνυμο

Όνομα

Τάξη

Τμήμα

Μάθημα

Ημερομηνία

II. Ερωτήσεις

ΟΜΑΔΑ Α

(Από τις πέντε ερωτήσεις επιλέγετε τρεις. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Ποιες ήταν οι φάσεις του Πελοποννησιακού πολέμου;
2. Εξηγήστε με στοιχεία τη φράση του Θουκυδίδη που υπάρχει στο βιβλίο σας: «Οὐδέν ἔστιν ὃ,τι οὐκ ἀπώλητο» («Όλα χάθηκαν»).
3. Ποια ήταν τα αποτελέσματα του Πελοποννησιακού πολέμου;
4. Ποιοι ήταν οι όροι της Ανταρκίδειας ειρήνης;
5. Τι ήταν η λοξή φάλαγγα;

ΟΜΑΔΑ Β

(Από τις τέσσερις ερωτήσεις επιλέγετε τις δύο. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Αφού μελετήσετε το παράθεμα «Ο ενθουσιασμός των Αθηναίων για την εκστρατεία», να καταγράψετε τους λόγους που οδήγησαν τους Αθηναίους στη μεγάλη αυτή εκστρατεία.
2. «Οι εμφύλιες συγκρούσεις έφεραν στις πόλεις αμέτρητες συμφορές, πράγμα που γίνεται και θα γίνεται συνέχεια όσο δεν αηλλάζει ο χαρακτήρας των ανθρώπων» (Θουκυδίδης Γ, 82). Με βάση τις γνώσεις σας και την καθημερινή σας εμπειρία, μπορείτε να αποδείξετε ότι ο ιστορικός Θουκυδίδης είχε δίκιο; Μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;
3. Μελετήστε το παράθεμα «Η τελευταία ευκαιρία για την αποφυγή του πολέμου». Με βάση τις γνώσεις σας δικαιολογήστε τα προφητικά λόγια του Μελησίππου.
4. Αφού μελετήσετε το παράθεμα «Οι δύο άνδρες που ανέδειξαν τη Θήβα», να εξηγήσετε, με βάση όσα ξέρετε, τη συμβολή των δύο αυτών ανδρών στο μεγαλείο της Θήβας.

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να κατανοήσουν τις συνθήκες που ευνόησαν την ανάμειξη της Μακεδονίας στα πολιτικά πράγματα των πόλεων-κρατών, την εκμετάλλευση των «κομματικών» συγκρούσεων και την τελική επικράτησή της.
- Να εκτιμήσουν το πολιτικό και στρατιωτικό έργο του Μ. Αλέξανδρου και τη σημασία των κατακτήσεών του για την εξέλιξη του πολιτισμού.
- Να εκτιμήσουν τον πολύπλευρο ρόλο ηγετικών προσωπικοτήτων στις ιστορικές εξελίξεις.
- Να εκτιμήσουν τις αξίες που ανέδειξε ο κλασικός πολιτισμός και την παγκόσμια και διαχρονική εμβέλειά του.
- Να κατανοούν και να αναγνωρίζουν τα βασικά χαρακτηριστικά της κλασικής τέχνης.
- Να εντοπίζουν στοιχεία των σύγχρονων επιστημονικών και τεχνολογικών επιτευγμάτων, τα οποία έχουν τις ρίζες τους στην πνευματική δημιουργία των κλασικών χρόνων.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Οι μαθητές μπορούν να προσεγγίσουν διαθεματικά το βασίλειο της Μακεδονίας από άποψη γεωγραφική, οικονομική, κοινωνική. Σχετικά εξετάζεται η θέση του κράτους, η γειτονία με βόρειους λαούς, οι οικονομικές δυνατότητες (γεωργία, κτηνοτροφία, εμπόριο, χρυσωρυχεία Παγγαίου), η πολιτισμική επίδραση των νότιων Ελλήνων μέσω κυρίως των αποικιών επί του μακεδονικού χώρου και των επισκέψεων πνευματικών ανθρώπων στην αυλή των βασιλέων.

Ιδιαίτερα η πορεία προς Ανατολές του Αλέξανδρου θα συσχετιστεί με την ιστορία (βιογραφία ενός μεγάλου ηγέτη, οργάνωση-εκτέλεση της εκστρατείας, επικές συγκρούσεις, δημιουργία ενός τεράστιου κράτους), τον πολιτισμό (διάδοση της ελληνικής γλώσσας, αθηνηκεντρική ανάμεσα στον ελληνικό και διαφορετικό τρόπο ζωής των γηγενών πληθυσμών, προοικονομία μέσω της κοινής γλώσσας για την ανάπτυξη του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού), την τέχνη (αρχιτεκτονική, πλαστική, ζωγραφική, ψηφιδογραφία), τη λογογραφία (μύθοι, θρύλοι, θέατρο σκιών), τις επιστήμες (γεωγραφίας, αστρονομίας, μαθηματικών), την οικιστική (ίδρυση πόλεων, «Αλεξάνδρειών», πολεοδομία), τη θρησκεία (διάδοση του ολυμπιακού δωδεκάθεου, συγκρητισμός). Σήμερα τα ποικίλα ευρήματα, ιδιαίτερα τα ελληνικά νομίσματα, βοηθούν στην ιχνηλάτηση της επικής πορείας του Μακεδόνα στρατηλάτη.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- Σχεδιασμός χάρτη με την αρχή του μακεδονικού βασιλείου την εποχή του Φιλίππου και την εξάπλωσή του μετά το τέλος της εκστρατείας.
- Γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας του Μ. Αλέξανδρου.
- Μελέτη αρχαίων κειμένων και κειμένων στην ελληνιστική για να διαφανεί η διαφορά και απλούστευση της ελληνικής γλώσσας.
- Ανάλυση των λόγων γρήγορης εξάπλωσης του χριστιανισμού στις περιοχές που μέσω της εκστρατείας είχαν εξελληνιστεί.
- Παρουσίαση των σημαντικότερων ελληνικών πόλεων που ίδρυσε ο Μ. Αλέξανδρος με παράλληλη τοποθέτησή τους σε χάρτη.
- Συλλογή και παρουσίαση υλικού με αναφορά στη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας.
- Συλλογή και παρουσίαση υλικού με αναφορά στο Μουσείο της Αλεξάνδρειας.
- Επίδραση της προσωπικότητας του Μ. Αλέξανδρου στις σύγχρονες μορφές τέχνης (ζωγραφική, γλυπτική κλπ.) και στη λογογραφία. Συγκέντρωση και παρουσίαση ανάλογου υλικού.
- Επιχειρηματολογία και σύνταξη άρθρου-δοκίμιου για τον χαρακτηρισμό του Αλέξανδρου ως Μέγα.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΑ ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ime.gr>

Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://egnatia.ee.auth.gr>

Μέγας Αλέξανδρος: Η εποποιία του Ελληνισμού, παραγωγή MLS, εκπαιδευτικό λογισμικό.

Μέγας Αλέξανδρος: Το όραμα του παγκόσμιου πολιτισμού, περιοδικό Rom 12 (1999).

Το περιεχόμενο της παραπάνω ενότητας παραπέμπει στις θεμελιώδεις έννοιες «εξέλιξη-μεταβολή», «αλληλεπίδραση», «πολιτισμός».

Οι έννοιες αυτές μπορούν να προσεγγιστούν ολιστικά με αναφορές:

- Σε ζητήματα μεταβολών που δημιουργούνται από την παρακμή κάποιων κρατών και τη δημιουργία-ανάπτυξη κάποιων καινούργιων δυνάμεων.
- Σε ζητήματα συσχετισμών που δημιουργούνται από την αλληλεπίδραση υποκείμενων που μέσω μιας εκστρατευτικής διαδικασίας έρχονται σε επαφή και στην περαιτέρω εξέλιξη μέσω αυτής της αλληλεπίδρασης του πολιτισμού της ανθρωπότητας.
- Σε ζητήματα που αφορούν στον ρόλο των ηγετικών μορφών στη διαμόρφωση της Ιστορίας.

Σε ζητήματα που αποδεικνύουν το μέγεθος αυτών των μορφών με τη διαχρονική επίδραση και «αποτύπωσή» τους σε όλες τις μορφές της τέχνης.

1. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν στοιχεία από τη δράση των Μακεδόνων.

- Να εκτιμήσουν τη σημασία της απόκρουσης των ποικίλων επιδρομών.
- Να αξιολογήσουν τη συμβολή του Αλέξανδρου Α' και του Αρχέλαου στην ανάπτυξη της Μακεδονίας και την παράλληλη προσπάθειά τους για αναβάθμιση των σχέσεων με τους νότιους Έλληνες.

Προετοιμασία:

Η διδασκαλία της ενότητας ενδείκνυται να αρχίσει με τη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.). Η αναφορά στο περιεχόμενο της ακροτελεύτιας παραγράφου των «Ελληνικών» του Ξενοφώντα θα βοηθήσει τα παιδιά να συνειδητοποιήσουν το τέλος μιας ιστορικής περιόδου. Καμία πόλη του ελληνικού νότου δεν είναι σε θέση να έχει την πρωτοπορία.

Προσπέλαση:

Με την υπογράμμιση του περιεχομένου της παροιμιώδους φράσης ότι «κάθε τέλος σηματοδοτεί και μίαν αρχή», καλούνται οι μαθητές να παρατηρήσουν τον χάρτη μιας νέας δύναμης στον βορρά, που συνιστά το ίδιο το κράτος της Μακεδονίας. Η ανάγνωση της μαρτυρίας του Θουκυδίδη «Η δράση του Αρχέλαου» θα χρησιμεύσει ως βάση, πάνω στην οποία θα οικοδομηθεί η προσφορά του νέου αγαθού. Το κράτος της Μακεδονίας, αναγκασμένο να μάχεται κατά ισχυρών γειτόνων και στερημένο εξόδου προς τη θάλασσα, λόγω των αποικιών των νότιων Ελλήνων, έζησε επί μακρόν σε εμπόλεμη κατάσταση και σχετική απομόνωση. Ακολούθησε τον παραδοσιακό τρόπο ζωής και διατήρησε τον θεσμό της βασιλείας. Κάτω από αυτές τις συνθήκες ο στρατός απέκτησε ιδιαίτερη ισχύ και το δικαίωμα να επικυρώνει την ανάρρηση στον θρόνο του βασιλιά. Παράλληλα, πρέπει να υπογραμμιστεί η σημασία για τους νότιους Έλληνες της απόκρουσης των επιδρομών που σημειώθηκαν στον βορρά.

Ο Αλέξανδρος Α' θα συσφίξει τους δεσμούς του με τους νότιους Έλληνες. Ιδιαίτερα ο Αρχέλαος με την πρόσκληση επιφανών πνευματικών ανθρώπων θέλησε να προσδώσει στην πρωτεύουσά του τον χαρακτήρα του πνευματικού κέντρου, όπως φαίνεται και από τα δύο παραθέματα.

Η τάση αυτή για επαφή με τον νότο αποτυπώνεται στα αντιπροσωπευτικά δείγματα της καλλιτεχνικής δημιουργίας (βλ. εικονογραφικό υλικό), στα οποία είναι εμφανής η επίδραση των ελληνικών εργαστηρίων. Το νόμισμα με τον Δία πρέπει να συσχετιστεί με το Δίο, το μεγάλο θρησκευτικό κέντρο των Μακεδόνων, το οποίο οι μαθητές μπορούν να μελετήσουν κάνοντας μια μικρή έρευνα πάνω στα ευρήματα που έφερε στο φως η ανασκαφική έρευνα από τον καθηγητή Δ. Παντερμαλή. Με τον ίδιο τρόπο μπορούν οι μαθητές να προσεγγίσουν τα ευρήματα της Βεργίνας και να αξιολογήσουν την προσφορά του Μ. Ανδρόνικου (δραστηριότητα 2).

Εμπέδωση:

Η ανωτέρω έρευνα αρκεί για να αποκτήσουν τα παιδιά ουσιαστική άποψη για τον πολιτισμό και τον γενικότερο ρόλο της Μακεδονίας ως προμαχώνα του Ελληνισμού.

2. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΕΠΕΚΤΕΙΝΕΤΑΙ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν τα μεγαλεπήβολα σχέδια του Φιλίππου καθώς και τον τρόπο με τον οποίο επιδόθηκε ο ίδιος στην υλοποίησή τους.
- Να σχηματίσουν άποψη για την προσωπικότητα του Φιλίππου.
- Να εκτιμήσουν την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στη νότια Ελλάδα με τη δυναμική εμφάνιση στο προσκήνιο του Φιλίππου.
- Να προβληματιστούν πάνω στο τέλος της ελληνικής πόλης, το οποίο ουσιαστικά σηματοδότησε η μάχη στη Χαιρώνεια.

Προετοιμασία:

Η σχετική με τη Βεργίνα έρευνα των μαθητών θα βοηθήσει τη διδασκαλία να προχωρήσει στο επόμενο θέμα, το σχετικό με τη δράση του Φιλίππου Β'. Το κράνος, οι επίχρυσες περικνημίδες και ο θώρακας (απόκεινται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βεργίνας) που πιστεύεται ότι ανήκουν στον Φίλιππο, θα κινήσουν το ενδιαφέρον των μαθητών, οι οποίοι εύκολα θα συνδυάσουν τον Μακεδόνα βασιλιά με το κατακτητικό του έργο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το κράνος, το οποίο είναι παρόμοιο με το σκούφο της παραδοσιακής φορεσιάς των γυναικών της περιοχής, δείγμα της ιστορικής συνέχειας.

Προσπέλαση:

Ο ανορθόδοξος τρόπος ανόδου του Φιλίππου στην εξουσία αποτελούσε πρακτική που, με βάση τα δεδομένα της εποχής, οικονομούσε την άνοδο στον θρόνο των ισχυρών ανδρών. Ο Φίλιππος, για να υλοποιήσει του οραματισμούς του για κυριαρχία του στον ευρύτερο χώρο, προέβη σε στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις. Η μακεδονική φάλαγγα αποτελεί ένα δείγμα των αλλαγών που ο ίδιος επέφερε. Η αντιμετώπιση των εχθρικών επιδρομών, η δημιουργία καλών σχέσεων με τη Θράκη και την Ήπειρο (γάμος με Ολυμπιάδα), υπήρξαν ενέργειες με μεγάλο αντίκτυπο. Ιδιαίτερα η κατοχή των μεταλλείων του Παγγαίου του επέτρεψε να κόψει νομίσματα και να χρηματοδοτήσει τις στρατιωτικές του επιχειρήσεις.

Η ισχυρή του προσωπικότητα και η συμπεριφορά του προς τους Έλληνες του νότου, άλλοτε ήπια, άλλοτε αυστηρή, δημιούργησαν συμπάθειες και αντιπάθειες. Στην Αθήνα φίλος του ήταν ο Αισχίνης και οξύ αντίπαλός του ο Δημοσθένης. Ο συνετός στρατηγός Φωκίων ήταν εκφραστής μιας πιο ρεαλιστικής πολιτικής, ενώ ο Ισοκράτης προέκρινε τον Φίλιππο ως αρχηγό των Ελλήνων για μια εκστρατεία εναντίον των Περσών. Τα κείμενα του Δημοσθένη και του Ισοκράτη θα συμβάλουν στην ισχυροποίηση της παραπάνω άποψης. Ο χάρτης που περιέχεται στην ενότητα θα καταδείξει την επιτυχία της επεκτατικής πολιτικής του Φιλίππου.

Εμπέδωση:

Το συνέδριο στην Κόρινθο και οι στόχοι του δίδονται προς μελέτη και αξιολόγηση, γεγονός που θα προοικονομήσει τη συνέχεια της ιστορικής εξέλιξης.

3. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ. Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να κατανοήσουν τη σημασία που έπαιξε η ελληνική παιδεία στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του Αλέξανδρου.
- Να μάθουν τα σπουδαιότερα πολεμικά γεγονότα που σφράγισαν την εκστρατεία του Μακεδόνα ηγεμόνα.
- Να συλλήβουν τη σημασία της ίδρυσης της Αλεξάνδρειας στην Αίγυπτο.
- Να κατανοήσουν τι ακριβώς σημαίνει η μυθοποίηση ενός ανθρώπου και γιατί ο Αλέξανδρος μυθοποιείται.

Προετοιμασία:

Καλούνται οι μαθητές να φέρουν στη μνήμη τους τις τελευταίες ενέργειες του Φιλίππου για την προετοιμασία της εκστρατείας εναντίον των Περσών και επιμένουμε στις αποφάσεις του συνεδρίου της Κορίνθου.

Προσπέλαση:

Με βάση το παράθεμα του Πλουτάρχου για την ελληνική παιδεία του Αλέξανδρου καλούμε τους μαθητές να συλλήβουν τον ρόλο που έπαιξε το πνευματικό αυτό ταμείο στην όλη εξέλιξη των ιστορικών πραγμάτων.

Με κέντρο τον χάρτη της εκστρατείας του Αλέξανδρου διαγράφουμε μαζί με τους μαθητές την πορεία του Μακεδόνα ηγεμόνα και σημειώνουμε τους μεγάλους σταθμούς: Γρανικός, Ισσός, Γαυγάμηλα, Υδάσπης.

Επιμένουμε ιδιαίτερα στη σπουδαιότητα της κατάκτησης της Αιγύπτου και της ίδρυσης της Αλεξάνδρειας.

Η πορεία προς τον Ινδό δείχνει ότι ο Αλέξανδρος, περισσότερο από την υλοποίηση μιας συγκεκριμένης πολιτικής, επιθυμούσε να πραγματοποιήσει ένα όραμα, που θα τον οδηγούσε από τον κόσμο της ιστορίας στον κόσμο του μύθου.

Εμπέδωση:

Η εποποιία του Αλέξανδρου αρχίζει το 334 και τελειώνει το 323 π.Χ. Αφού πέρασε στην Ασία, κατακτά ολόκληρο το περσικό κράτος και φθάνει μέχρι τον Ινδό. Η κούρση των στρατευμάτων του τον αναγκάζει να μην προχωρήσει.

Προτείνουμε στους μαθητές μας να μελετήσουν το παρακάτω απόσπασμα του Αρριανού και να δείξουν τη διαφορά ανάμεσα στο όραμα και την πραγματικότητα.

«Στην Ινδία, ο Αλέξανδρος απευθύνεται στους στρατιώτες του. Τα όρια της κατάκτησής μας θα είναι αυτά που οι θεοί όρισαν σαν το τέλος της γης. Οι Μακεδόνες στρατιώτες απαντούν: «Πρέπει να επιστρέψουμε στην Ελλάδα· θα μπορούσε στη συνέχεια, εάν το θέλεις, να οργανώσεις μian άλληνη εκστρατεία εναντίον αυτών των λαών της Ινδίας που κατοικούν ανατολικά. Επίσης μπορείς να εκστρατεύσεις και εναντίον της Καρχηδόνας. Αλλά θα είναι άλλοι Μακεδόνες και άλλοι Έλληνες αυτοί που θα σε ακολουθήσουν». (Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 5, 26, 2 – 27, 7-8, μετ. Β.Σ.)

4. ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Ειδικό διδακτικό στόχο:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να κατανοήσουν στο σύνολό του το πολιτισμικό έργο του Αλέξανδρου.
- Να συλλάβουν τη σημασία της ίδρυσης των νέων πόλεων και τη διάδοση, διαμέσου αυτών, του ελληνικού τρόπου ζωής.
- Να κατανοήσουν την αντιρατσιστική πολιτική του Αλέξανδρου και να μάθουν τα κύρια σημεία εφαρμογής της πολιτικής αυτής.
- Να κατανοήσουν τη σημασία της ελεύθερης διακίνησης ανθρώπων και αγαθών για τη σταθεροποίηση και ανάπτυξη του νέου κράτους.
- Να αξιολογήσουν τη σημασία της ανεξιθρησκίας.

Προετοιμασία:

Οι μαθητές καλούνται να φέρουν στη μνήμη τους την εκστρατεία του Αλέξανδρου, την κατάλυση της περσικής αυτοκρατορίας και τη δημιουργία, στα εδάφη του παλαιού κράτους, ενός νέου. Με την ερώτηση πώς τίθενται τα θεμέλια ενός νέου κράτους, εισερχόμαστε αβίαστα στην προσφορά του νέου.

Προσέλαση:

Στηριζόμενοι στο παράθεμα του Πλούταρχου επιμένουμε ιδιαίτερα στην προσπάθεια του Αλέξανδρου για ομαλή και αβίαστη συγχώνευση των δύο στοιχείων. Εγχείρημα δύσκολο. Θεμέλια: οι μεικτοί γάμοι, η ενσωμάτωση στον μακεδονικό στρατό πολλών Περσών, η ανεξιθρησκία. Σ' αυτό το τελευταίο στοιχείο ο διδάσκων πρέπει να επιμείνει ιδιαίτερα.

Προχωρούμε στο δεύτερο ουσιαστικό τμήμα της μετάπλησης του παλαιού στο νέο: ίδρυση πόλεων, οι οποίες μεταβάλλονται σε κέντρα ανάπτυξης και διάδοσης του ελληνικού τρόπου ζωής· ελεύθερη διακίνηση ανθρώπων, ιδεών και προϊόντων_ το κοινό νόμισμα.

Η ελληνική παιδεία μέγας βοηθός στο έργο του Αλέξανδρου.

Εμπέδωση:

Το έργο του Αλέξανδρου, δημιούργημα ενός νέου ανθρώπου που συντελέστηκε μέσα σε 11 χρόνια, εντυπωσιάζει τους ανθρώπους της αρχαιότητας και οδηγεί τον Αλέξανδρο στον κόσμο του θρύλου.

Δίνουμε στους μαθητές το παρακάτω απόσπασμα του Αρριανού και τους καλούμε, αφού το μελετήσουν στο σπίτι, να αναφέρουν το πώς η παιδεία του Αλέξανδρου τον βοηθά στο έργο του και τον εμπνέει.

«Ο Αλέξανδρος, όταν έφθασε στην Τροία, θυσίασε προς τιμήν της Αθηνάς, της προστάτισσας της πόλης και αφιέρωσε την πανοπλία του στο ναό. Επήρε δε από εκεί μερικά από τα ιερά όπλα που σώζονταν από την εποχή του Τρωικού πολέμου. Και λήγουν ότι οι υπασπιστές του κρατούσαν αυτά τα όπλα μπροστά του σ' όλες τις μάχες... Και ο ίδιος ο Αλέξανδρος στεφάνωσε τον τάφο του Αχιλλέα... και όπως λέγεται εμακάρισε τον ήρωα, επειδή του έτυχε η ευτυχία να έχει τον Όμηρο ως υμνητή του και να διατηρηθεί η μνήμη του στους αιώνες». (Αρριανός, *Αλέξανδρου Ανάβασις*, 1, 11, 7 – 12.1, μετ. Β.Σ.)

5. ΟΙ ΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να μάθουν ότι η Κύπρος, παρά την απομάκρυνσή της από τον ελληνικό κορμό, διατήρησε ακμαία την ελληνικότητά της.
- Να κατανοήσουν την ευελιξία της κυπριακής πολιτικής για να διατηρήσει, ουσιαστικά, την αυτονομία της.
- Να συνδέσουν προσωπικότητες ιστορικού κύρους του ελληνικού χώρου με τις τύχες της Κύπρου (Κίμων, Κόνων).
- Να συλλάβουν τη μεγάλη συμβολή του Ευαγόρα στη διατήρηση του ελληνικού τρόπου ζωής στην Κύπρο.

Προετοιμασία:

Καλούμε τους μαθητές να επιστρέψουν στον χάρτη του βιβλίου τους που περιγράφει τη μυκηναϊκή εξάπλωση και τους υποδεικνύουμε να προσέξουν ότι και η Κύπρος περιλαμβάνεται σε αυτή. Έτσι οδηγούμαστε αβίαστα στην εδραίωση των πρώτων Μυκηναίων Ελλήνων στην Κύπρο.

Προσπέλαση:

Η πρώτη περίοδος. Επιμένουμε στην υπογράμμιση ότι η Κύπρος αν και χωρισμένη σε εννέα βασιλεια είχε συνείδηση της ενότητάς της και με διπλωματική ευλυγισία κατόρθωνε, ουσιαστικά, να διατηρεί την αυτονομία της. Αναφέρουμε τους κύριους εξωτερικούς εχθρούς: Ασσύριοι, Αιγύπτιοι, Πέρσες.

Επιμένουμε ιδιαίτερα στη σχέση της Κύπρου με την κυρίως Ελλάδα κατά τους κλασικούς χρόνους, επαναφέροντας στη μνήμη των μαθητών τη δράση του Κίμωνα και τη ναυμαχία της Κνίδου.

Στηριζόμενοι στο παράθεμα του Ισοκράτη υπογραμμίζουμε τη συμβολή του Ευαγόρα και του γιου του Νεοκλή στην παγίωση της ελληνικότητας της Κύπρου. Η καλλιτεχνική δημιουργία, όπως φαίνεται από την εικόνα του βιβλίου, το αποδεικνύει.

Εμπέδωση:

Ο Αλέξανδρος, όταν το 332 π.Χ. καταλαμβάνει την Κύπρο, βρίσκει ένα νησί ελληνικό, όπου ανθούσε ο ελληνικός πολιτισμός.

Να δοθεί στους μαθητές το παρακάτω απόσπασμα του Ισοκράτη, να το μελετήσουν στο σπίτι και να εκφράσουν γραπτά τις εντυπώσεις τους.

«Αναφέρω τη μεγαλύτερη απόδειξη και της ικανότητας του Ευαγόρα να κυβερνά και του αγαθού χαρακτήρα του. Πολλοί από τους κατοίκους των ελληνικών πόλεων, εγκαταλείποντας τον τόπο τους, ήλθαν να κατοικήσουν στην Κύπρο, επειδή θεωρούσαν ότι η διακυβέρνηση του Ευαγόρα ήταν δικαιότερη και ανετότερη από αυτή των δικών τους πόλεων». (Ισοκράτης, *Ευαγόρας*, 51, μετ. Β.Σ.).

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ

1. Το μάθημα εναλλακτικά μπορεί να προσεγγιστεί με συζήτηση πάνω στη θέση του κράτους της Μακεδονίας. Ο χάρτης θα βοηθήσει να εκτιμηθεί ο ρόλος του κρά-

τους αυτού στην απόκρουση των από βορρά επιδρομών. Η επισήμανση του χώρου που κατείχαν οι αποικίες των νότιων Ελλήνων θα συμβάλει στην κατανόηση της απομόνωσης της Μακεδονίας. Οι Περσικοί πόλεμοι, ως γνωστόν, συνέβαλαν ώστε οι Έλληνες να αποκτήσουν ουσιαστικότερη συνείδηση της ενότητάς τους. Με βάση την άποψη αυτή εύκολα ερμηνεύεται η δράση του Αλέξανδρου Α΄ και του Αρχέλαου, όπως σχετικά διαλαμβάνουν και τα παραθέματα «Πνευματικός βίος» και «Η δράση του Αρχέλαου». Προς αυτή την κατεύθυνση πρέπει να κινηθεί και η αξιολόγηση του εικονιστικού υλικού.

2. Η προσφορά του μορφωτικού αγαθού της ενότητας μπορεί να γίνει παραγωγικά. Τα παιδιά καλούνται να παρατηρήσουν τις εικόνες με τον Φίλιππο και την Ολυμπιάδα. Βλέπουν ακόμη και το σύμβολο της μακεδονικής δυναστείας στη λάρνακα από τη Βεργίνα· στη συνέχεια μελετούν τα παραθέματα, τα οποία συμβάλλουν στο να σχηματίσουν οι μαθητές άποψη για τη δυναμική προσωπικότητα του Φιλίππου. Η παρατήρηση τέλους του χάρτη θα δώσει τη διάσταση της κατακτητικής του πολιτικής.

3. Έχει τονιστεί ότι ο τρόπος προσέγγισης του μορφωτικού αγαθού δεν είναι μονοδιάστατος, αλλά ποικίλλει ανάλογα με τις διαθέσεις, τη νοοτροπία και την ευρηματική ικανότητα του διδάσκοντος και το αντιληπτικό επίπεδο του διδασκόμενου. Συγκεκριμένα η προσπέλαση της διδακτικής ενότητας «Αλέξανδρος, η κατάκτηση της Ανατολής», μπορεί να στηριχθεί απόλυτα στον χάρτη. Οι μαθητές, με τη βοήθεια του καθηγητή παρακολουθούν στον χάρτη την πορεία του Αλέξανδρου, υπογραμμίζουν τους μεγάλους σταθμούς και τέλος, πάντα με τον χάρτη, συλλαμβάνουν τη φανταστική έκταση του κατορθώματος. Το παράθεμα του Αρριανού για την κτίση της Αλεξάνδρειας δύναται να χρησιμεύσει ως πόλος, για να τονιστεί η σημασία των πόλεων που έχτιζε ο Μακεδόνας βασιλιάς.

4. Η διδακτική ενότητα «Το πολιτιστικό έργο του Αλεξάνδρου» μπορεί θαυμάσια να στηριχθεί στο παράθεμα του Πλούταρχου, στο οποίο περιγράφεται η τελετή των μεικτών γάμων και από εκεί να οδηγηθεί η τάξη στην κατανόηση του μεγαλοφυούς σχεδίου του Αλέξανδρου να ενώσει, πολιτιστικά, την Ευρώπη με την Ασία.

5. Ο χάρτης της Κύπρου μπορεί να χρησιμεύσει ως αφετηρία για να τονιστεί η θέση της, ο περιβάλλων γεωγραφικός χώρος και οι λαοί που επηρέασαν την ιστορική της πορεία μέχρι τη μαζική εγκατάσταση σ' αυτή των Μικηναίων. Οι εικόνες και τα παραθέματα του Ισοκράτη και του Β. Καραγιώργη θα χρησιμεύσουν ως αφετηρία για να τονίσουμε την ελληνικότητα του νησιού από τον 12ο αιώνα π.Χ. μέχρι την εποχή του Αλέξανδρου. Οι ιστορικές περιπέτειες της Κύπρου μπορούν να εξεταστούν με βάση τον χώρο και τη συμβολή του στην παραγωγή γεγονότων.

II. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.), απαρχή μιας νέας εποχής

«Όταν έφθασε η είδηση στην Αθήνα, η πρώτη αντίδραση ήταν ο πανικός. Σκέφτηκαν διάφορα έκτακτα μέτρα. Ειδικότερα, ο Υπερείδης πρότεινε να ελευθερώσουν όλους τους δούλους και να τους οπλίσουν για να εξασφαλίσουν την άμυνα της πόλης. Η πρόταση αντικρούστηκε ως παράνομη και τελικά ο Άρειος Πάγος, που περιβλήθηκε με έκτακτες εξουσίες, εμπιστεύθηκε την άμυνα της πόλης στον Φωκίωνα, που πολλές φορές στο παρελθόν είχε εκλεγεί στρατηγός. Ο Φωκίων ανήκε στον κύκλο του Ευβούλου και υποστήριζε την όσο το δυνατόν ταχύτερη σύναψη ειρήνης. Άρχισαν λοιπόν διαπραγματεύσεις, με τη μεσολήβηση του Δημάδη, που ήταν ένας δημοφιλής ρήτορας, αιχμάλωτος τότε του Φιλίππου. Οι διαπραγματεύσεις δεν άργησαν να καταλήξουν σε συμφωνία, ήπια για την Αθήνα, εφόσον ο Φίλιππος παραιτήθηκε από την ιδέα της εισβολής στην Αττική, επέστρεψε τους στρατιώτες που είχε αιχμαλωτίσει στη Χαιρώνεια, και παραχώρησε στους Αθηναίους τον Ωρωπό και τα βοιωτικά σύνορα. Η Αθήνα υποχρεωνόταν να διαλύσει τη συνομοσπονδία που είχε ιδρύσει το 378, αλλιώς διατηρούσε τα νησιά, όπου είχε κληρουχίες, τη Λήμνο, την Ίμβρο και τη Σκύρο, καθώς και τη Δήλο και τη Σάμο. Τέλος γινόταν υποχρεωτικά σύμμαχος του Φιλίππου...

Μήπως αυτό σημαίνει ότι η Χαιρώνεια θα πρέπει να χαρακτηριστεί σαν ένα απλό επεισόδιο της διαδρομής; Ξαν μια από τις ήττες που είχε γνωρίσει η Αθήνα στη διάρκεια της ιστορίας της, χωρίς επαύριο και γρήγορα ξεπερασμένες; Πρόκειται για μια άποψη που υποστηρίζεται σήμερα από ορισμένους σύγχρονους μελετητές που αρνούνται να δουν την καταστροφή του 338 ως σύμβολο του τέλους της κλασικής Ελλάδας. Όμως, δεν είναι δυνατόν να μην αναγνωρίσουμε ότι, αν και η δημοκρατία επιβιώνει στην Αθήνα, αν και η πόλη διατηρεί τις σπουδαιότερες κτήσεις της στο Αιγαίο, δηλαδή τα νησιά με τις κληρουχίες, ωστόσο δεν παίζει πια κανέναν ενεργό ρόλο στις ελληνικές υποθέσεις_ η ηγεμονία της έχει για καλά τελειώσει, και, μαζί με την ηγεμονία αυτή, έχει τελειώσει και ένα κεφάλαιο της ιστορίας του ελληνικού κόσμου. Εξάλλου, αν οι προβλήψεις του Δημοσθένη είχαν διαψευστεί στο άμεσο παρόν, θα αλήθευαν σ' ένα όχι απόμακρο μέλλον. Αυτό πάλη δεν σημαίνει ότι ο Δημοσθένης ήταν ο διορατικός πατριώτης που ήθελαν να βλέπουν σ' αυτόν οι θαυμαστές του: πολλές από τις πράξεις του υπαγορεύονταν ασφαλώς από τη φιλοδοξία ή από τις αντιζηλιές που κατασπάραζαν τον αθηναϊκό πολιτικό κόσμο. Η αλήθεια είναι ότι, όσο και αν η φαινομενική πραότητα του Φιλίππου δικαίωνε τους εχθρούς του ρήτορα, ούτε αυτός, ούτε εκείνοι μπορούσαν να προβλέψουν την αναστάτωση που επρόκειτο να προκύψει από την περιπέτεια του Αλεξάνδρου.»

C. Mossé, *Επίτομη ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, μετ. Λύντιας Στεφάνου, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2002, σσ. 353, 355-356.

Τα πιστεύω του Αλεξάνδρου και η προσωπική του ποιότητα

«Ο Αλέξανδρος μεγάλωσε σε ένα βασίλειο που βρισκόταν συνεχώς σε πόλεμο. Είδε ως καθήκον του να είναι επικεφαλής των Μακεδόνων στον πόλεμο όχι από

μακριά αήλιά στην πρώτη γραμμή της μάχης. Είδε τη μοίρα της Μακεδονίας ως νίκη στον πόλεμο, και οι άνδρες του έκαναν τη στρατιωτική δόξα μέρος των φιλοδοξιών τους. Έτσι, μιλούσε για τη νικηφόρα σταδιοδρομία του Φιλίππου ως ένδοξη τόσο γι' αυτόν όσο και για την κοινότητα των Μακεδόνων. Η δική του δίψα για δόξα δεν γνώριζε όρια. Όπως διακήρυξε στους διοικητές του στον Ύψραση, «δεν πιστεύω ότι υπάρχει όριο σε έναν άνδρα με διάθεση για άθλους». Ήθελε το ίδιο πράγμα και από τους διοικητές και από τους άνδρες του. Αν ένας άνδρας σκοτωνόταν στην υπηρεσία του, ο Αλέξανδρος διαβεβαίωνε τους υπολοίπους ότι ο θάνατός του του έφερνε δόξα για πάντα και το μέρος της ταφής του θα ήταν φημισμένο.

Ο Αλέξανδρος ήταν ανταγωνιστικός, σε όλη του τη ζωή. Ήταν ο πρώτος που ημέρωσε τον Βουκεφάλη, που επετέθη στον Ιερό λόχο, που ανέβηκε σε μια ακρόπολη ή σκαρφάηωσε σ' έναν γκρεμό. Ο Αλέξανδρος ο ίδιος πίστευε ότι έπρεπε να συγκριθεί με τον Φίλιππο, τον Κύρο, τον Ηρακλή και τον Διόνυσο και να τους ξεπεράσει όλους. Ο Αρριανός παρατηρεί. «Αν είχε προσθέσει την Ευρώπη στην Ασία, θα συναγωνιζόταν τον εαυτό του, μια και δεν θα υπήρχε αντίπαλος».

Είχε απόλυτη πίστη στην υπεροχή του ελληνικού πολιτισμού. Ο πιο πολύτιμος θησαυρός του ήταν η Ιλιάδα του Ομήρου και είχε τα έργα των τριών μεγάλων τραγικών στην Ασία, μαζί με διθυραμβικούς ποιητές και την ιστορία του Φιλίστου. Ήταν τα αγαπημένα του αναγνώσματα. Θαύμαζε τον Αριστοτέλη ως τον εξέχοντα εκπρόσωπο του πνεύματος και είχε πόθο να συνομιλεί για φιλοσοφικά θέματα. Το μυαλό του ήταν από μια πλευρά σφυρηλατημένο με τον τρόπο του Αριστοτέλη. Η πίστη του για τις ελληνικές αξίες του καιρού δεν επηρέαζε το σεβασμό του για τις αιγυπτιακές, βαβυλωνιακές και ινδικές ιδέες. Ένα σημάδι του ελληνικού πολιτισμού ήταν η ζωντανία μιας πόλης στην Ευρώπη και στην Ασία. Ο Αλέξανδρος πίστευε ότι το καλύτερο μέσον για την διασπορά του ελληνικού πολιτισμού ήταν η ίδρυση πόλεων παντού στην Ασία. Στην αρχή, ηγέτες αυτών των πόλεων ήταν Έλληνες που ήξεραν τις δημοκρατικές διαδικασίες διακυβέρνησης. Την ίδια στιγμή οι νέες γενιές εκπαιδεύονταν στα ελληνικά γράμματα και στη μακεδονική στρατιωτική μηχανή. Κι αυτά, σε σχολεία που ίδρυσε ο Αλέξανδρος. Η διαδικασία αυτή ήταν σε καλό δρόμο, όταν πέθανε ο Αλέξανδρος, όπως λέει ο Πλούταρχος στα «Ηθικά» του. Όταν ο Αλέξανδρος εκπολιτίιζε την Ασία, το αναγνωστικό ήταν ο Όμηρος και τα παιδιά των Περσών, Σουσίων, και Γεδρωσίων συνήθιζαν να τραγουδούν χορικά του Ευριπίδη και του Σοφοκλή. Χάρη σ' αυτόν η Βακτρία και ο Καύκασος στράφηκαν στους Έλληνες θεούς. Στην Αίγυπτο υπήρχε εγχειρίδιο, τέλος του τρίτου αιώνα, που ήταν σχεδιασμένο να διδάσκει την ελληνική ως ξένη γλώσσα. Περιείχε αποσπάσματα από τον Όμηρο και τους τραγωδούς. Οι ανασκαφές στο Αφγανιστάν φανερώνουν ελληνικούς ναούς, θέατρο και ωδείο. Ο Αλέξανδρος ήταν φορέας του ελληνικού πολιτισμού.

Ο Αλέξανδρος συνδύασε την πρακτικότητά του με μία οραματική πνευματική διάσταση που πήγαζε από τα θρησκευτικά του πιστεύω. Η πνευματική διάσταση της προσωπικότητάς του του δημιούργησε την υπέρτατη δύναμη της θέλησης, ότι θα ξεπερνούσε την αντίσταση των Μακεδόνων, ενώ γινόταν βασιλιάς της Ασίας, και ότι θα έπειθε τους Ασιάτες με την ειλικρίνεια των προθέσεών του να τους φερθεί ως ίσους και συνεταίρους στην εγκαθίδρυση ειρήνης και ευμάρειας. Οι λαοί της Ασίας δέχτηκαν τον Αλέξανδρο ως δικό τους βασιλιά και ενσωμάτωσαν τους άθλους του μέσα στη δική τους λαϊκή παράδοση. Χρωστάμε στον Πλούταρχο, που αντλεί από τον Αριστό-

βουλο, τη ματιά στην πνευματικότητα του Αλεξάνδρου: “Πιστεύοντας ότι είχε έλθει από τους θεούς να γίνει κυβερνήτης και ενωτής της ανθρωπότητας, χρησιμοποιώντας τη δύναμη των όπλων εκεί που δεν δέχονταν την πειθώ του, ένωσε όλες του τις δυνάμεις σε έναν και μόνο σκοπό: να ενώσει σε ευτυχή μίξη τις ζωές, τους τρόπους, τους γάμους και τα ήθη των ανθρώπων. Είπε σε όλους να θεωρούν την οικουμένη ως πατρίδα και το στρατό του ως δική τους ασφάλεια”.

N.G.L. Hammond, *Μέγας Αλέξανδρος ένας ιδιοφυής* (μετ. Πάνος Θεοδωρίδης), σ. 238-242 (ΜΑΛΛΙΑΡΗΣ Παιδεία).

Ο Αλέξανδρος και το μέλλον της Αλεξάνδρειας

«Ο Αλέξανδρος είχε προβλέψει το λαμπρό μέλλον της Αλεξάνδρειας; Είναι αδύνατον να το βεβαιώσουμε. Μπορούμε καλύτερα, κατά τη γνώμη μας, να δώσουμε μια ερμηνεία άκρως ικανοποιητική για την πρωτοβουλία του. Ένας ιστορικός υποθέτει ότι έβλεπε αποκλειστικά τη νέα πόλη ως ένα λιμάνι, απ’ όπου θα του ήταν εύκολο να κυβερνά την Αίγυπτο, την οποία θεωρούσε ως ένα τμήμα της αυτοκρατορίας του. Πράγματι εάν η Αίγυπτος δεν είχε μεταβληθεί, μετά το θάνατο του Αλέξανδρου, σε ανεξάρτητο κράτος, η Αλεξάνδρεια θα είχε εξελιχθεί, πιθανώς, σε μια ασήμαντη πόλη. Άλλοι όμως υποστηρίζουν ότι ο γιος του Φιλίππου θεωρούσε την Αίγυπτο ως τον ακρογωνιαίο λίθο της «πρώτης αυτοκρατορίας του», την περιοχή της οποίας οι πλουσιότατοι φυσικοί πόροι θα εξασφάλιζαν, αντί της Τύρου που είχε υποταγεί και παρακμάσει, την ακμή του εμπορίου στην Ανατολική Μεσόγειο. Σ’ αυτή την περιοχή, η πόλη με το διπλό εμπορικό λιμάνι θα αποτελούσε το μεγάλο ελληναιοαιγυπτιακό εμπορικό κέντρο, προορισμένο να χρησιμεύσει ως γέφυρα ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή. Σύμφωνα μ’ έναν άλληλο ιστορικό, ο κατακτητής της Αιγύπτου δεν επιθυμούσε να καταστήσει την Αλεξάνδρεια ούτε ένα φρούριο ούτε ένα διοικητικό κέντρο, αλλά μια ανοιχτή αγορά, που θα αποτελούσε την κληρονόμο της Τύρου και θα εξελισσόταν σε δυνατό ανταγωνιστή των τριών μεγάλων ελληνικών λιμανιών, του Πειραιά, της Ρόδου και των Συρακουσών. Η αλήθεια είναι ότι η σιγή των πηγών μας απαγορεύει να θεωρήσουμε ως ακριβή την μία ή την άλλη ερμηνεία, που διαφέρουν άλληλωστε μεταξύ τους, για την ίδρυση της Αλεξάνδρειας. Δεν αποδεικνύεται με κανένα τρόπο ότι ο Αλέξανδρος επιθυμούσε να ιδρύσει ένα απλό διοικητικό κέντρο ή μια στρατιωτική βάση. Αλλά το ίδιο δεν αποδεικνύεται ότι ήθελε να συγκροτήσει έναν ισχυρό ανταγωνιστή για τον Πειραιά, τις Συρακούσες και τη Ρόδο. Εάν έπρεπε να δεχθούμε αυτή την τελευταία υπόθεση, θα καταλήγαμε στο συμπέρασμα ότι ο νικητής της Ισσού δεν έτρεφε και τόσο έντονα φιλελληνικά αισθήματα. Το γεγονός είναι ότι η ίδρυση του λιμανιού της Αλεξάνδρειας θα είχε σοβαρότατες συνέπειες για το λιμάνι του Πειραιά, ένα από τα ζωτικά στοιχεία της οικονομικής ανάπτυξης της Αθήνας. Η όλη και εντονότερη δραστηριότητα του μεγάλου αιγυπτιακού λιμανιού θα είναι μία από τις κύριες αιτίες της οικονομικής παρακμής της Αθήνας κατά τον 3ο π.Χ. αιώνα.

Καταστρεπτική για τα συμφέροντα της Αθήνας η ίδρυση της Αλεξάνδρειας επέφερε βαρύτατο πλήγμα και σε άλλες ελληνικές πόλεις, των οποίων τα λιμάνια και οι στόλοι έπαιζαν πρωτεύοντα ρόλο στη διακίνηση που είχαν. Αντίθετα η χώρα του Νείλου γνώριζε μια πρωτόγνωρη οικονομική ανάπτυξη. Χάρη στις διευκολύνσεις που προσέφερε

στην εξαγωγή των αιγυπτιακών προϊόντων προς τις περιοχές της Μεσογείου και ιδιαίτερα προς την Ελλάδα, η ίδρυση του λιμανιού της Αλεξάνδρειας ενδυνάμωνε τις δυνατότητες επικοινωνίας, ακόμη και ανάμειξης ανάμεσα στους Έλληνες και τους άλλους λαούς. Η νέα πόλη θα γινόταν, όπως προηγουμένως το τονίσαμε, η «γέφυρα» ή μία από τις γέφυρες που ένωναν τη Δύση με την Ανατολή. Ήδη, στο εσωτερικό της πόλης, της οποίας ο Αλέξανδρος χάραξε το σχέδιο, η Αιγυπτία θεά Ίσις δεν ήταν η μόνη που διέθετε ένα ιερό. Δίπλα του υψώθηκαν ναοί για τους Έλληνες θεούς. Και σ' αυτή την πόλη ο Αλέξανδρος ενθρόνιζε τον ελληνικό τρόπο ζωής.»

Paul Cloché, *Alexandre le Grand et les essais de fusion entre l' Occident gréco-macédonien et l' Orient*, NEUCHATEL, 1953, σ. 66-68 (Μετ. Β.Σ.).

Ο θεμελιωτής της νεοελληνικής ιστοριογραφίας για τον Αλέξανδρο

«Αι αλεπάλληλοι εν τούτοις αύται στάσεις, συνωμοσίαι, σφαγαί δεν ίσχυσαν να αποτρέψωσι τον Αλέξανδρον ούτε από του μεγάλου έργου της αναμορφώσεως της Ασίας ούτε από αδιαλείπτων προς τα ενδότερα της Ανατολής κατακτήσεων. Το έτι παραδοξότερον είναι ότι, μηδέποτε παύσας του να τέρπεται δια της αναγνώσεως της Ιλιάδος ήν είχε πάντοτε παρ' εαυτώ, έγγραφε τότε εις τον Άρπαλον να τω στείλῃ προσέτι και τας βίβλους του Φιλίστου, και τας τραγωδίας του Ευριπίδου, του Σοφοκλήους, του Αισχύλου, και τους Τελέστου και Φιλόξενου διθυράμβους. Άνθρωπος τη αληθεία υπεράνθρωπος, όστις εν μέσω τηλικούτων φοβερών περισπασμών ψθάνετο πάντοτε την ανάγκην να δροσίζῃ εαυτόν δια των νημάτων της ελληνικής ποιήσεως και ιστορίας.»

Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τ. Β. (Έκδοσις Εκατονταετηρίδας, Αθήνα, 1932) σ.109.

Και ένας μεγάλος σύγχρονος ιστορικός

«Δωδεκάμισι χρόνια βασιλείας. Είναι εύκολο να συνθέσει κάποιος ένα αρνητικό διάγραμμα. Άχρηστες βιαιότητες, υπερβολές ενός βασιλιά που τον είχε καταλάβει η ύβρις, ακατανόητες από τους Έλληνες που ανησυχούσαν με την καθιέρωση της προσκύνησης και πολύ περισσότερο με την ανάμειξη των φυλών, εξωφρενική επέκταση μιας αυτοκρατορίας η οποία δεν θα επιζήσει μετά το θάνατο του ιδρυτή της. Αλλά τι είναι αυτά τα μειονεκτήματα μπροστά σ' όλους τους νεωτερισμούς που επέφερε; Σύλληψη της ιδέας μιας απόλυτης μοναρχίας, ελληνική κατάκτηση της Αιγύπτου και της Ασίας, ίδρυση πόλεων και στις πιο απομακρυσμένες σατραπείες, αλληλεπίδραση ελληνικού και ανατολικού πολιτισμού. Ο Αλέξανδρος κατακτά τον κόσμο φέρνοντας μαζί του μία Ιλιάδα υπομνηματισμένη από το δάσκαλό του Αριστοτέλη. Αλλά' αυτός ο επικός ήρωας είναι συγχρόνως ένας μεγαλοφυής μεταρρυθμιστής, αρνούμενος τη διάκριση ανάμεσα σε Έλληνα και Βάρβαρο, βασικό στοιχείο του κλασικού ελληνικού πνεύματος, και αποδεχόμενος το υψηλό ιδανικό της ανθρωπίνης ισότητας.»

Pierre Lèvéque, *L' aventure grecque*, Παρίσι 1964, σ. 346-347 (Μετ. Β.Σ.).

Οι Μυκνναίοι-Αχαιοί στην Κύπρο

«Η δεύτερη φάση της Ύστερης Χαλκοκρατίας αρχίζει γύρω στα 1400 π.Χ. και συμπίπτει με την «πτώση» της Κνωσού στην Κρήτη και την επικράτηση των Μυκνναίων στο Αιγαίο. Ο χαλκός της Κύπρου, και γενικά ο πλούτος της Ανατολής, από πολύ νωρίς τράβηξαν τους Μυκνναίους εμπόρους, που εγκαταστάθηκαν στα μεγάλα εμπορικά κέντρα κατά μήκος της νότιας και της ανατολικής ακτής. Οι Μυκνναίοι δεν καταγίνονταν μονάχα με το εμπόριο του χαλκού αλλά, με ασφαλές ορμητήριο την Κύπρο, εμπορεύονταν και με τις άλλες χώρες της Εγγύς Ανατολής. Μαζί με τους εμπόρους θα εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο και τεχνίτες, γιατί βλέπουμε από το 1400 και ύστερα στην Κύπρο καλλιτεχνική παραγωγή με ανάμεικτα κυπριακά και αιγαιακά στοιχεία. Ο αριθμός των μυκνναϊκών αγγείων που βρίσκουμε στους τάφους των κυπριακών νεκροπόλεων από το 1400 ως το τέλος του 13ου αιώνα είναι τόσο μεγάλος, ώστε υπάρχει η πιθανότητα πως πολλή από τα αγγεία αυτά θα κατασκευάστηκαν στην Κύπρο από Μυκνναίους τεχνίτες. Η άποψη όμως αυτή δεν είναι δεκτή από όλους τους μελετητές. Υπάρχει και η θεωρία πως τα αγγεία κατασκευάζονταν στην Πελοπόννησο, με σκοπό να εξαχθούν στην Κύπρο και γενικά στην Ανατολή. Προσφιλέστατος ρυθμός αυτής της κεραμικής είναι ο ζωγραφικός με παραστάσεις, κυρίως επάνω σε αμφορείς και σε κρατήρες, αρμάτων, βοδιών, πουλιών κ.α.

Όμως γύρω στα 1400 οι πολιτικές εξελίξεις στο χώρο του Αιγαίου επηρέασαν άμεσα την Κύπρο, το ίδιο την επηρέασαν και κατά τα τέλη του 13ου αιώνα. Τα μεγάλα αστικά κέντρα της Πελοποννήσου, όπως οι Μυκίνες και η Πύλος πέφτουν σε παρακμή, πιθανώς εξαιτίας κάποιας φυσικής συμφοράς, και οι κάτοικοί τους φεύγουν προς την Ανατολή αναζητώντας νέες πατρίδες. Πολλοί απ' αυτούς εγκαταστάθηκαν στις πόλεις της Κύπρου που τους ήταν γνωστές από τους προηγούμενους εμπόρους και τεχνίτες Μυκνναίους. Μαζί τους φέρνουν τους κεραμικούς ρυθμούς που επικρατούσαν στην Πελοπόννησο, και ασφαλώς στοιχεία της δικής τους θρησκείας. Η διείσδυση αυτή των Μυκνναίων (που συνήθως τους αποκαλούμε Αχαιοί, όπως τους αποκαλεί και ο Όμηρος) θα ήταν βέβαια βαθμιαία και θα κράτησε ένα περίπου αιώνα. Οι Μυκνναίοι εγκαθίστανται στην Έγκωμη, στο Κίτιο, στην Παλαιάπαφο, στο Παλαιόκαστρο, ακόμη και στην περιοχή της Λευκωσίας. Στους περισσότερους από τους χώρους αυτούς έχτισαν οχυρά, «κυκλώπεια τείχη» πάχους 2,50 περίπου μέτρων.

Η εγκατάσταση των Αχαιών στην Κύπρο επηρέασε ολόκληρο το νησί. Εγκαταστάθηκαν κυρίως στις μεγάλες πόλεις και σιγά σιγά πήραν την πολιτική εξουσία στα χέρια τους. Εμφύσησαν ζωτικότητα στην πολιτική και πολιτιστική ζωή του τόπου. Η πολιτική και πολιτιστική οντότητα των Κυπρίων άλλαξε τελείως προσανατολισμό, κι ενώ προηγουμένως αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα της Ανατολής, κάτω από τη διαρκή επίδραση των γειτονικών της λαών, τώρα στρέφεται απότομα προς το Αιγαίο. Η ανάμνηση των γεγονότων που έφεραν την αλλαγή αυτή, που τόσο εύγλωττα την αποδεικνύει και η αρχαιολογική σκαπάνη, διασώθηκε στους ελληνικούς μύθους για την ίδρυση των διαφόρων πόλεων της Κύπρου από Αχαιοίς αποίκους μετά τον Τρωικό πόλεμο. Γνωστότερος από τους ήρωες αυτούς είναι ο Τεύκρος, γιος του Τηλαμώνα, του βασιλιά της Σαλαμίνας, που έχτισε την πόλη Σαλαμίνα, κοντά στην Έγκωμη. Έτσι, μέσα στα ιστορικά πλαίσια του τέλους της Ύστερης Χαλκοκρατίας, μπορούμε να ερμηνεύσουμε το φαινόμενο, που διαφορετικά θα φαινόταν παράδοξο, ενός τόπου με ελληνικό πολιτισμό στο βάθος της Ανατολικής Μεσογείου.»

Βάσος Καραγιώργης, *Αρχαία Κύπρος, από τη Νεολιθική εποχή ως το τέλος της Ρωμαϊκής*, σ. 53-54, 58-59, 17, 71 (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν. Δ. Δημοσθένους: *Οι τρεις Ολυμπιακοί λόγοι*, Αθήνα, 1959.
Στην εισαγωγή εκτενέστατη αναφορά στις σχέσεις Αθήνας και Φιλίππου.
- ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν. Δ. Δημοσθένους: *Ο Α΄ κατά Φιλίππου λόγος*. Αθήνα, 1969.
Στην εισαγωγή αξιόλογη ανάλυση της πολιτικής γραμμής του Δημοσθένη.
- ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ Α. Β. *Ο Μέγας Αλέξανδρος και ο Ελληνισμός* (Ο.Ε.Δ.Β.), Αθήνα 1979.
Ευθύγραμμη ανάλυση της συμβολής του Αλεξάνδρου στη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και παιδείας.
- ELLIS J. R.-WALBANK F. W., «Ακμή και τέλος του Μακεδονικού Βασιλείου», Συλλογικό έργο *Μακεδονία, 4000 χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδ. Αθηνών, Αθήνα 1982, σ. 110-159.
Ανεξάρτητα από την αδρομερή η έκθεση των γεγονότων είναι πλήρης, αντικειμενική και επιστημονικώς άρτια.
- HAMMOND N.G.L. *Φίλιππος ο Μακεδών*: Μετ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ (Μαθητάρης-Παιδεία) Αθήνα, 1993.
Αριότατη μονογραφία με παρουσίαση και επιστημονική ανάλυση και των πλέον σύγχρονων ιστορικών δεδομένων.
- HAMMOND N.G.L. *Αλέξανδρος, ένας ιδιοφυής*. Μετ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ (Μαθητάρης-Παιδεία), Αθήνα, 1997.
Με μοναδική επιστημονική οξύνοια ο Hammond μας παρουσιάζει τον πραγματικό Αλέξανδρο, το στρατιωτικό ηγέτη, τον πολιτικό αναμορφωτή, τον οραματιστή.
- ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΘ.-ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ ΑΛΕΞ. «Αλέξανδρος», *Ιστορία Ελλ. Έθνους*, Δ΄, σελ. 25-213.
- ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ Β. *Η αρχαία Κύπρος. Από τη Νεολιθική εποχή ως το τέλος της Ρωμαϊκής* (Μορφ. Ίδρυμα Εθν. Τραπ.) Αθήνα, 1978.
Ευσύνοπτη αλλά επιστημονικώς άρτια παρουσίαση των ιστορικών τυχών της Κύπρου από τη νεολιθική εποχή μέχρι το τέλος των ρωμαϊκών χρόνων.
- ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ Β. *Ο πολιτισμός της προϊστορικής Κύπρου* (Εκδοτική Αθηνών), Αθήνα, 1976.
Μοναδικό πανόραμα της προϊστορικής Κύπρου.
- ΚΑΡΓΑΚΟΣ ΣΑΡ. *Φίλιππος και Αλέξανδρος, ως στρατιωτικοί και πολιτικοί ηγέτες* (Gutenberg), Αθήνα 1993.
Επιχειρείται σύγκριση μεταξύ των δύο Μακεδόνων ηγετών.
- ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΥ Λ., «*Η κατάκτηση των ανατολικών σατραπειών από τον Αλέξανδρο*», *Ιστορία Ελλ. Έθνους*, Δ΄, σ. 138-160.
- ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ Κ., «*Προς την Πανελλήνια Ενότητα*», *Ιστορία Ελλ. Έθνους*, Γ2, σ. 156-159.
- ΤΣΑΤΣΟΣ Κ., *Δημοσθένης*, Αθήνα, 1971 (Εστία).
Κλασική μονογραφία. Ο σύγχρονος Έλληνας διανοητής και πολιτικός επιχειρεί μία πρωτοποριακή ανάλυση και ερμηνεία του φαινομένου Δημοσθένη.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΙΣ Γ., *Περί του Ελληνισμού των αρχαίων Μακεδόνων* (Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών), Αθήνα, 1896: Ανατύπωση, Αθήνα 1992.
Παλιό αλλά θεμελιώδες επιστημονικό έργο. Πρωτοποριακό για την εποχή του.

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

1. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να εξοικειωθούν με τα φιλοσοφικά ρεύματα και τη βασική διδασκαλία του καθενός από αυτά.
- Να συλλάβουν τη σημασία των επιστημονικών επιτευγμάτων της κλασικής περιόδου: ιστορίας, ρητορικής, ιατρικής, αστρονομίας, γεωγραφίας κλπ.
- Να κατανοήσουν τη δημιουργία του θεατρικού λόγου και την κεφαλαιώδη σημασία του για την παιδεία των πολιτών.
- Να εκτιμήσουν τον ρόλο της ιστορίας στη διαμόρφωση ιστορικής, εθνικής και πανανθρώπινης συνείδησης.

Προσπέλαση:

Η ανάγνωση αποσπασμάτων από την τραγική ποίηση και από τους αρχαίους ιστορικούς μπορούν να αποτελέσουν την αφετηρία για τη διδασκαλία της ενότητας για τα γράμματα. Επίσης αποσπάσματα του φιλοσοφικού και επιστημονικού λόγου του Πλάτωνα, Αριστοτέλη και άλλων μεγάλων διανοητών, καθώς και τα υπάρχοντα παραθέματα μπορούν να αποτελέσουν την εισαγωγή στη διδασκαλία του κεφαλαίου. Με τις προβλεπόμενες σχετικές δραστηριότητες θα υποβοηθηθεί η παραπέρα ανάπτυξη της συμβολής των κορυφαίων διανοητών της κλασικής εποχής και της θεματολογίας που τους απασχόλησε. Η αντιπαραβολή με αντίστοιχες σύγχρονες πνευματικές δημιουργίες –θέατρο, φιλοσοφία, πολιτικό λόγο–, μπορούν να βοηθήσουν στην απόκτηση ενδιαφέροντος για τα θέματα αυτά και στην ανάπτυξη προσωπικών απόψεων από τους μαθητές.

Διαθεματικότητα:

Στόχο αυτής της διδακτικής ενότητας αποτελεί η εξοικείωση με τα πνευματικά επιτεύγματα της κλασικής εποχής. Αν και είναι πολύ δύσκολο να εξηγηθεί σε μαθητές αυτής της ηλικίας η θεωρητική συμβολή της σοφιστικής, της πλατωνικής και αριστοτελικής φιλοσοφίας, η εμπέδωση από τους μαθητές ότι πρόκειται για θεμελιωτές της φιλοσοφικής και επιστημονικής σκέψης του δυτικού πολιτισμού και δια μέσου αυτού του πανανθρώπινου, αποτελεί εφικτό στόχο. Πιο εύκολη είναι η κατάδειξη της συμβολής στην καθιέρωση του θεατρικού λόγου από τους κορυφαίους τραγικούς, αφού τα έργα τους εξακολουθούν να παίζονται και να είναι πολύ δημοφιλή στην εποχή μας. Ο ρόλος της ιστορικής επιστήμης τέλος στη διαμόρφωση ιστορικής συνείδησης, εθνικής και πανανθρώπινης, συνιστά έναν ακόμη βασικό στόχο αυτής της διδακτικής ενότητας. Το εισαγωγικό κεφάλαιο στο διδακτικό εγχειρίδιο θα βοηθήσει τον διδάσκοντα στην ανάπτυξη αυτού του στόχου.

2. ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ – 3. Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να κατανοήσουν τη σημασία του όρου «Κλασικός».
- Να εντοπίσουν τα γνωρίσματα της κλασικής αρχιτεκτονικής.
- Να εξοικειωθούν με τα σημαντικότερα κλασικά οικοδομήματα, τη χρήση τους και τους ρυθμούς τους.

Προσέλαση-Εποπτικά Μέσα:

Η διδασκαλία μπορεί να ξεκινήσει από την περιγραφή και ανάλυση των εικόνων που παρατίθενται στο βιβλίο του μαθητή ή σε άλλα βιβλία της σχολικής βιβλιοθήκης, καθώς και με τη βοήθεια φωτεινών διαφανειών και CD που ενδεχομένως υπάρχουν διαθέσιμα. Η σύγκριση των κτιρίων διαφόρων ρυθμών και σχεδίων μεταξύ τους και σε συσχετισμό με τη χρήση τους θα συμβάλουν στην κατανόηση σε βάθος της αρχαίας αρχιτεκτονικής και της σχέσης μορφής-λειτουργίας των κτιρίων. Επισκέψεις σε γειτονικούς αρχαιολογικούς χώρους με αρχιτεκτονικά λείψανα αντίστοιχων οικοδομημάτων και εποχών θα προωθήσουν την εμπέδωση του διδακτικού υλικού.

Διαθεματικότητα:

Κατ' αρχήν είναι σκόπιμο να διευκρινιστεί ο όρος «κλασικός» στην τέχνη αλλά και σε όλες τις άλλες εκφάνσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ως συνέπεια αυτής της προσέγγισης θα καταδειχθεί η θέση και ο ρόλος της κλασικής τέχνης διαχρονικά που αποτέλεσε την αφετηρία και τη βάση για την τέχνη της Αναγέννησης και για τον Κλασικισμό. Προσοχή πρέπει να δοθεί στην αποφυγή της απαξίωσης της τέχνης άλλων περιόδων ως υποδεέστερης, αφού η τέχνη κάθε ιστορικής περιόδου αντικατοπτρίζει τις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες δημιουργίας της και έχει αξία καθεαυτή.

Επίσης θα πρέπει να τεθούν σε συζήτηση η ύπαρξη ευημερίας και πλούτου ως προϋποθέσεων, όρων, για την ανάπτυξη της καλλιτεχνικής δημιουργίας και κυρίως ως παράγοντα υλοποίησης των καλλιτεχνικών οραμάτων. Η επαρκής χρηματοδότηση των έργων πολιτισμού αλλά και η ελευθερία ως όρος ύπαρξης της καλλιτεχνικής και πνευματικής δημιουργίας θα πρέπει επίσης να αναδειχθεί.

Στο σημείο αυτό η αναφορά των σύγχρονων χορηγιών από μεγάλες εταιρείες, τράπεζες και άλλα ιδρύματα για την ενίσχυση και προώθηση της τέχνης, καθώς και του ρόλου του σύγχρονου κράτους στον τομέα της πνευματικής και καλλιτεχνικής δημιουργίας μπορούν να προκαλέσουν γόνιμη συζήτηση και προβληματισμό.

Με την ευκαιρία της παρουσίασης του Παρθενώνα μπορεί να αναπτυχθεί συζήτηση σε βάθος για την τύχη των αρχαίων μνημείων από τον μεσαίωνα και εξής και για το ρόλο που καλείται να παίξει η αρχαία κλασική τέχνη κατά τις διάφορες ιστορικές περιόδους (σύνδεση με επίσημη εξουσία, ηγεμόνες Αναγέννησης και μετέπειτα, προβλητή αιώνων αξιών κ.ά.).

Η σύγκριση με αρχιτεκτονικές κατασκευές αντίστοιχης χρήσης, όπως π.χ. με σύγχρονους χώρους άθλησης, θέατρα, ναούς κλπ. θα προσδώσει ασφαλώς μεγαλύτερο ενδιαφέρον στη διδασκαλία αυτής της διδακτικής ενότητας.

4. Η ΓΛΥΠΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της γλυπτικής των κλασικών χρόνων, το θεματολόγιο, τους μεγάλους δημιουργούς, τα επιτεύγματα και τα σημαντικότερα έργα τους.
- Να γνωρίσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της μεγάλης ζωγραφικής και αγγειογραφίας των κλασικών χρόνων, το θεματολόγιο, τους μεγάλους δημιουργούς, τα επιτεύγματα και τα σημαντικότερα έργα τους.

Προσέλαση-Εποπτικά Μέσα:

Η διδασκαλία μπορεί να ξεκινήσει από περιγραφή και ανάλυση των εικόνων που παρατίθενται στο βιβλίο του μαθητή ή σε άλλα βιβλία της σχολικής βιβλιοθήκης, καθώς και με τη βοήθεια φωτεινών διαφανειών και CD που ενδεχομένως υπάρχουν διαθέσιμα. Η σύγκριση των έργων των μεγάλων δημιουργών μεταξύ τους για τον εντοπισμό των ομοιοτήτων και διαφορών τους τόσο ως προς τα θέματα όσο και ως προς τον τρόπο απόδοσης των έργων βοηθά την ανάπτυξη της παρατηρητικότητας αληθιά και της ανάπτυξης καλλιτεχνικού (αισθητικού) κριτηρίου εκ μέρους των μαθητών. Ταυτόχρονα συμβάλλει αποφασιστικά στην εμπέδωση της διδασκόμενης ύλης. Οι επισκέψεις στους αρχαιολογικούς χώρους και στα μουσεία που βρίσκονται στο άμεσο (γειτονικό) περιβάλλον των μαθητών αποτελούν εκ των ων ουκ άνευ προϋποθέσεις για την κατανόηση των έργων τέχνης.

Εμπέδωση:

Ιδιαίτερα σημαντική για την εμπέδωση από τους μαθητές είναι η εκ νέου διευκρίνιση του όρου «κλασικός» με έμφαση αυτή τη φορά στη γλυπτική και στη ζωγραφική-αγγειογραφία.

Σημαντικό είναι επίσης να επιχειρηθεί η διάκριση του προσωπικού καλλιτεχνικού ύφους του καθενός από τους μεγάλους δημιουργούς της κλασικής εποχής και των μηνυμάτων που εκπέμπουν τα έργα τους σε αντιπαράθεση με έργα σύγχρονων δημιουργών –γλυπτών, ζωγράφων κλπ.–, ώστε να εμπεδωθεί η έννοια του προσωπικού καλλιτεχνικού ύφους καθώς και του ύφους –στυλ– μιας μεγάλης χρονικής περιόδου-εποχής.

II. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Κείμενα για τα γράμματα της κλασικής περιόδου

«Ο Σωκράτης, γεννημένος Αθηναίος, λογιζόταν σαν ένας απ' αυτούς τους σοφιστές. Ωστόσο, αν τουλάχιστον πιστέψουμε τον Πλάτωνα –γιατί ο Σωκράτης δεν έγραψε τίποτα και τον γνωρίζουμε μόνο μέσα από τα γραπτά των μαθητών του–, ό ίδιος επέμενε να διαχωρίζει τη θέση του απ' αυτούς, όπως επέμενε να μη συγχέεται και με τον Αναξαγόρα. Πράγματι, αυτό που τον ενδιέφερε δεν ήταν η φύσις, αλλά ο άνθρωπος. Απορρίπτοντας τις θεωρίες για την αρχή της φύσις του σύμπαντος, επιζητούσε μόνο να προσδιορίσει πως έπρεπε να λειτουργεί η δικαιοσύνη μέσα στον άνθρωπο και στην κοινωνία και για το σκοπό αυτό τριγύριζε στους δρόμους της Αθήνας και έθετε ερωτήσεις σε όσους συναντούσε. Γνωρίζουμε τι του συνέβη. Κατηγορήθηκε ότι διέφθειρε τους νέους και ότι δε σεβόταν τους θεούς της πόλης.....

Ενδεχομένως, ο στόχος της κατηγορίας ήταν κάθε μορφή φιλοσοφικής σκέψης που διατεινόταν ότι θα εξηγούσε τον κόσμο χωρίς την επέμβαση των θεών και ο Σωκράτης υπήρξε μάλλον θύμα του συσχετισμού που έκανε η κοινή γνώμη με τον Αναξαγόρα, για τον οποίο είχε άλληλωςε διατυπωθεί μια ανάλογη κατηγορία.....

...Όμως ο θάνατος του Σωκράτη σηματοδοτεί οπωσδήποτε μια καμπή στην εξέλιξη της ελληνικής σκέψης. Η φιλοσοφία στο εξής ασχολείται περισσότερο με τον άνθρωπο, και μάλιστα με τον άνθρωπο ως ον που ζει μέσα σε μια κοινωνία, πολιτικόν ζώνον θα πει ο Αριστοτέλης, παρά με τον άνθρωπο ως άτομο, ως πρόσωπο. Όσο για την επιστήμη, αυτή με τον Αριστοτέλη γίνεται ουσιαστικά ταξινομική και θεμελιώνεται στην παρατήρηση και την εμπειρία, είτε πρόκειται για τη βιολογία, είτε για την ηθική και πολιτική.»

C. Mossé – A. Schnapp-Gourbeillon, *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (1000-31 π. Χ.)*, μετ. Λ. Στεφάνου (Αθήνα 2000) σελ. 392-393

«Τον 5ο αιώνα, και μέσα από την τρέχουσα πραγματικότητα, γεννήθηκαν επίσης και τα πρώτα μεγάλα έργα της πεζογραφίας που μας σώζονται ολόκληρα. Και τα δύο είναι ιστορικά έργα και ασχολούνται συγκεκριμένα με τη σύγχρονή τους ιστορία: άλληλωςε η αρχαία ιστοριογραφία παρέμεινε ως επί το πλείστον σύγχρονη ιστορία. Το πρώτο είναι η γλαφυρή παρουσίαση των Περσικών Πολέμων από τον Ηρόδοτο, ο οποίος καταγόταν από την Αλικαρνασσό της Μικράς Ασίας αλλά έζησε μεγάλο διάστημα στην Αθήνα. Ακολουθώντας το παράδειγμα των γεωγράφων και εθνογράφων της αρχαϊκής εποχής, ανατρέχει ευρέως στην ιστορία και στη ληογραφία, και με αυτόν τον τρόπο, μέσα από αμέτρητες παρεκβάσεις, μας παραδίδει πλουσιότατο υλικό, μας εμφανίζει όμως και μία εμπειριστατωμένη μορφή ιστοριογραφίας, η οποία παρέχει απολογισμό για τις πηγές της. Η διήγηση των Περσικών Πολέμων αποτελεί τον άξονα γύρω στον οποίο δομείται με συνέπεια το ιστοριογραφικό έργο, όσο και εάν μία πρώτη, επιπόλαιη εντύπωση θα ήταν διαφορετική. Είναι χαρακτηριστικό ότι και πάλι ένας πόλεμος, ο Πελοποννησιακός, γέννησε το δεύτερο μεγάλο ιστορικό έργο, του Αθηναίου Θουκυδίδη. Ως διοικητής του αθηναϊκού στόλου είχε συμμετάσχει και ο ίδιος στον πόλεμο και είχε εξοριστεί κατά τη διάρκειά του. Στο βιβλίο του συνδυάζει

αυστηρή ουδετερότητα στην αποτύπωση των γεγονότων με ηθικές κρίσεις. Η αντίληψή του για την ιστορία, πεσιμιστική και προσηλωμένη αποκλειστικά στα πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα, μπορεί να χαρακτηριστεί απαλλοτριωμένη από ψευδαισθήσεις μόνον αν ο αναγνώστης βλέπει τον κόσμο υπό το ίδιο πρίσμα. Έχει αφήσει τη σφραγίδα της σε όλη τη μεταγενέστερη, ακόμη και τη νεότερη ιστοριογραφία, σε βαθμό που δεν θα μπορούσε να υπερτιμηθεί. Η αναλυτική διάκριση ανάμεσα στις αφορμές και στις πραγματικές αιτίες των ιστορικών γεγονότων και διαδικασιών παραμένει επίσης μία από τις βασικές κατηγορίες της ιστορικής επιστήμης.»

W. Schuller, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας. Από την Κρητομυκηναϊκή Εποχή ως το τέλος των Κλασικών Χρόνων*, μετ. Α. Καμάρα – Χ. Κοκκινιά (Αθήνα 1999) σελ. 76

Κείμενα για τις τέχνες των κλασικών χρόνων

«Ο όρος “κλασικός” προέρχεται από τη λατινική λέξη “classicus” που σήμαινε πολίτης υψηλής κοινωνικής τάξεως. Η χρήση της, με τη σημερινή σημασία για τις εικαστικές τέχνες άρχισε μόλις το 17ο αι. μ.Χ. , μολονότι η έννοια του “κλασικού, του έργου δηλαδή που φθάνει την άκρα τελειότητα, είχε αρχίσει να διαμορφώνεται ήδη από τον 4ο αι. π.Χ. και να μεταβάλλεται περιεχόμενο μέσα στους αιώνες που ακολούθησαν τον αρχαίο κόσμο.....

...Γιατί η παλαιά έκφραση “χρυσούς αιών του Περικλέους”, αν περιορισθή στην ακριβέστερη διατύπωση “γενεά του Περικλέους”, παύει να αποτελή ρητορική ωραιολογία και μεταβάλλεται σε μια ορθή και βαρυσήμαντη ιστορική διαπίστωση. Γιατί η κλασική τέχνη, περισσότερο από κάθε άλλη, απλώνεται σε όλη την έκταση της ζωής και αγκαλιάζει όλες τις εκδηλώσεις της, με άλλα λόγια για να πραγματωθή απαιτεί συμμετοχή όλων των δυνάμεων του λαού στο σύνολό του. Η ισορρόπηση των αντίμαχων μορφικών στοιχείων που παρατηρούμε στα έργα της “κλασικής γενεάς”, αποτελεί μία μερική εκδήλωση της γενικής ισορροπίας που έχει επιτευχθή στη σύγκρουση των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων που συγκροτούν την πολιτεία. Το αρμονικό συνταίριασμα και η εύρυθμη σύζευξη των πνευματικών και καλλιτεχνικών στοιχείων σε μορφές που αποπνέουν ομορφιά και μέγεθος συνάμα προϋποθέτουν ψυχική και πνευματική ευφορία, που γεννιέται μέσα σε κοινωνίες και πολιτείες με δημοκρατικούς θεσμούς και συνείδηση της μοναδικής αξίας της ανθρώπινης προσωπικότητας, με άρρηκτη συνοχή των μελών τους, με φρόνημα ελεύθερο και πειθαρχημένο, με πίστη στις δυνάμεις τους και με καθολική και πρόθυμη συμμετοχή στα κοινά. Τέτοια ήταν η κοινωνία και η πολιτεία της αθηναϊκής δημοκρατίας στα χρόνια του Περικλέους, όπως τον γνωρίζουμε από τον περίφημο “Επιτάφιο” του Θουκυδίδου”.

Μ. Ανδρόνικος στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Κλασικός Ελληνισμός», τόμ. Γ2 (Αθήνα 1972) σελ. 271-272.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BOARDMAN J., *Ελληνική Πλαστική. Κλασική Περίοδος*. Μετάφραση Δ. Τσουκλίδου (Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1989).
Πλούσια εικονογραφημένο, ευσύνοπτο εγχειρίδιο για τη Γλυπτική των κλασικών χρόνων.
- BOARDMAN J., *Ελληνική Πλαστική. Ύστερη Κλασική Περίοδος και γλυπτική στις υπερπόντιες αποικίες*. Μετάφραση Α. Καλλήγια-Γαδ, επιμ. Θ. Ξένος (Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1989).
Πλούσια εικονογραφημένο, ευσύνοπτο εγχειρίδιο για τη γλυπτική του 4ου αι. π.Χ. και του ελληνικού κόσμου των αποικιών.
- CARTLEDGE P., *Οι Σπαρτιάτες*, μετ. Α. Φιλιππάτου, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2004.
- ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ Ν., *Ελληνική Τέχνη. Αρχαία Γλυπτά* (Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994).
- GRUBEN G., *Ιερά και Ναοί της Αρχαίας Ελλάδας*. Μετάφραση Δ. Ακτσελή (Εκδ. Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2000) 67-118, 129-260, 396-401, 407-427.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Γ 2 (Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1972) σσ. 270-327 (Μ. Ανδρόνικος), 352-425 (Ν. Χουρμουζιάδης) 430-440 (Ι. Ατσαβός), 440-447 (Ι. Κακριδής), 452-511 (Ι. Θεοδωρακόπουλος), 512-535 (Δ. Λυπουρήης), 548-565 (Κ. Τσάτσος)
- ΚΑΛΤΣΑΣ Ν., *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα Γλυπτά* (Εκδ. Καπόν, Αθήνα 2001).
- ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ Γ., *Η Τέχνη της Αρχαίας Ελλάδας. Σύνοψη Ιστορία (1050-50 π. Χ.)* (Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1995³) 169-265.
- ΜΑΣΤΡΑΠΑΣ Α., *Ελληνική Αρχιτεκτονική* (Εκδ. Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994) 92-148.
- MOSSE CL., *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (200-31 π.Χ.)*, μετ. Λύντιας Στεφάνου, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2002, σσ. 136-245.
- ΡΑΜΟΥ-ΧΑΨΙΑΔΗ Α., *Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1982.
- RICHTER G., *Αρχαία Ελληνική Τέχνη* (Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1974) σσ. 55-97.
- SCHULLER W., *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας. Από την Κρητομυκηναϊκή Εποχή ως το τέλος των Κλασικών Χρόνων*. Μετάφραση Α. Καμάρα – Χ. Κοκκινιά, επιμ. Κ. Μπουραζέλης, Αθήνα 1999, σσ.170-202.
- ΤΙΒΕΡΙΟΣ Μ., *Ελληνική Τέχνη. Αρχαία Αγγεία*. (Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1996).
- WILCKEN V., *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, μετ. Ιω. Τουλουμάκου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976, σσ. 100-194.

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

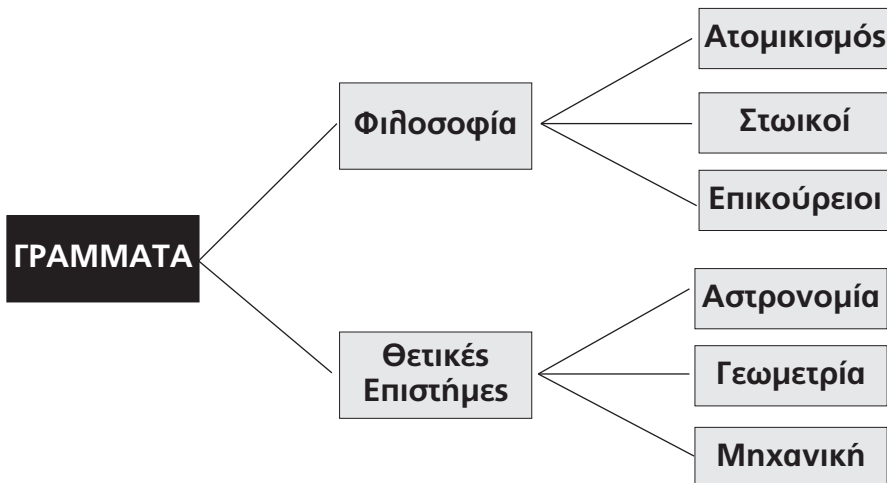
Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν βασικά στοιχεία για τα σημαντικότερα βασίλεια της ελληνοιστικής περιόδου και να επισημάνουν ομοιότητες και διαφορές μεταξύ τους.
- Να γνωρίσουν τις βασικές πτυχές του ελληνοιστικού πολιτισμού.
- Να εκτιμήσουν τη σχέση του με τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις της εποχής.
- Να διακρίνουν τα βασικά χαρακτηριστικά της ελληνοιστικής τέχνης.
- Να αποτυπώσουν τους βασικούς σταθμούς της ιστορίας του ρωμαϊκού κράτους, καθώς και τη γεωγραφική επέκτασή του μέχρι την κατάκτηση όλου του ελληνοιστικού κόσμου.
- Να διακρίνουν και να εκτιμήσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ρωμαϊκού πολιτισμού και την προσφορά του στον παγκόσμιο πολιτισμό.
- Να κατανοήσουν τη σύζευξη του ελληνικού και του ρωμαϊκού πολιτισμού.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Προτεινόμενες δραστηριότητες:

- Σχεδιασμός χάρτη με τα σπουδαιότερα βασίλεια της ελληνοιστικής περιόδου.
- Δημιουργία πίνακα με αναφορές στα κυριότερα χαρακτηριστικά του κάθε βασιλείου. Καταγραφή ομοιοτήτων και διαφορών.
- Δημιουργία εννοιολογικού χάρτη με την ανάπτυξη των γραμμάτων και των επιστημών:

Μπορεί να γίνει και συνθετική εργασία σε ομάδες με την παρουσίαση ενός βασικού εκπροσώπου της κάθε κατηγορίας.

- Συνθετική εργασία με θέμα το Μουσείο της Αλεξάνδρειας, τον ρόλο που έπαιξε στην ανάπτυξη των επιστημών. Διαφοροποίησή του από τη σημερινή έννοια «μουσείο».
- Δημιουργία χάρτη με την αρχή και τη σταδιακή εξέλιξη του ρωμαϊκού κράτους.
- Παρουσίαση-συλλογή στοιχείων (φωτογραφικό υλικό, ιστορικά κείμενα της εποχής κλπ.), σχετικών με τη δημιουργική σύζευξη του ελληνικού και του ρωμαϊκού πολιτισμού.
- Σύνταξη άρθρου από ομάδα συντακτών-μαθητών, προκειμένου να δημοσιευθεί σε εφημερίδα ή περιοδικό με τίτλο: «Η προσφορά του ρωμαϊκού πολιτισμού στην εξέλιξη του πολιτισμού της ανθρωπότητας».
- Συνθετική εργασία με τη μορφή τηλεοπτικής εκπομπής (μπορεί να γίνει και βιντεοσκόπηση), όπου θα παρουσιαστεί με τρόπο ευρηματικό και πρωτότυπο η προσωπικότητα ενός σημαντικού Ρωμαίου πολιτικού ή στρατιωτικού.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΑ ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

1. <http://www.eled.auth.gr/historia/>: Δικτυακός τόπος όπου υπάρχει πληθώρα ηλεκτρονικών διευθύνσεων με θέματα που αφορούν στην ελληνιστική περίοδο και την αρχαία Ρώμη.

2. <http://www.ime.gr/>: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού.

Το περιεχόμενο της παραπάνω ενότητας παραπέμπει στις θεμελιώδεις έννοιες «εξέλιξη-μεταβολή», «αλληλεπίδραση», «πολιτισμός».

Οι έννοιες αυτές μπορούν να προσεγγιστούν ολιστικά με αναφορές:

- Σε ζητήματα μεταβολών που δημιουργούνται από την παρακμή κάποιων κρατών και τη δημιουργία-ανάπτυξη κάποιων καινούργιων.
- Σε ζητήματα συσχετισμών που δημιουργούνται από την αλληλεπίδραση υποκειμένων που μέσω μιας επεκτατικής πολιτικής ενός κράτους έρχονται σε επαφή και την περαιτέρω εξέλιξη, μέσω αυτής της αλληλεπίδρασης, του πολιτισμού.
- Σε ζητήματα που αφορούν στις ανατροπές που δημιουργούνται στα πολιτεύματα με την παρουσία και τον δυναμισμό ηγετικών μορφών στον στρατιωτικό και τον πολιτικό χώρο ενός κράτους.
- Σε ζητήματα εξέλιξης της οργάνωσης της κοινωνίας και των επιτευγμάτων της επιστήμης και της τεχνολογίας γενικότερα.

1. ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν το πρόβλημα της διαδοχής και να εκτιμήσουν τους λόγους που οδήγησαν τους διαδόχους στη σύγκρουση.
- Να προβληματιστούν πάνω στο γεγονός της δημιουργίας των ελληνιστικών βασιλείων.
- Να αξιολογήσουν τη σημασία της διάδοσης του ελληνικού πολιτισμού.

Προετοιμασία:

Οι μαθητές καλούνται να παρατηρήσουν τον χάρτη του οικείου μαθήματος που εικονίζει την αυτοκρατορία του Αλέξανδρου. Η μεγάλη έκταση και το πλήθος των λαών θα καταδείξουν τις δυσκολίες διακυβέρνησης. Ο θάνατος του ιδρυτή και η απουσία ικανού διαδόχου είναι φυσικό να προκαλέσουν μελαγχολικές σκέψεις για την τύχη αυτού του απέραντου κράτους.

Προσέλαση:

Ο Αλέξανδρος ανήκει στη χορεία των μεγάλων στρατηγών (όπως ο Αννίβας, ο Σκιπίωνας Αφρικανός, ο Πομπήιος, ο Καίσαρας, ο Κωνσταντίνος, ο Ναπολέων κ.ά.), οι οποίοι με τη δράση τους επηρέασαν σημαντικά την ιστορική εξέλιξη. Ο θάνατός του δημιούργησε δυσαναπλήρωτο κενό. Διάδοχος δεν είχε οριστεί ήταν άλληλως τόσο νέος ο Αλέξανδρος, η δε Ρωξάνη, μία από τις συζύγους του, ήταν επίτοκος. Οι στρατηγοί του, που είχαν διαπρέψει στα πεδία των μαχών, δε σεβάστηκαν τον Αλέξανδρο Γ' που στο μεταξύ είχε γεννηθεί (Αύγουστος 323 π.Χ.). Στην Ελλάδα εκδηλώθηκε τάση απαλλαγής από τη μακεδονική κυριαρχία, η οποία κατεστάλη βιαίως (Λαμιακός πόλεμος, 323-322 π.Χ.). Η διάσπαση είναι αναπόφευκτη (301 π.Χ.). Τα κράτη που προέκυψαν διακρίνονται σε ελληνικά (Μακεδονία), ελληνιστικά (Αιγύπτου, Συρίας και αργότερα της Περγάμου) και εθνικά (Παρθίας, Βακτριανής, Αρμενίας κ.ά.). Ο χάρτης του μαθήματος συμβάλλει θετικά στην κατανόηση της νέας πραγματικότητας. Μια άλλη εποχή αρχίζει. Στην κοινωνία και στην οικονομία των νέων κρατικών οργανισμών σημειώνονται ανακατατάξεις. Ιδέα για τη δομή των κοινωνιών και την οικονομική ανάπτυξη παρέχουν τα παραθέματα «Ελληνες και αυτόχθονες» και «Βιοτεχνικά προϊόντα». Ο πλούτος της Ανατολής γίνεται προσιτός σε πλήθος ανθρώπων. Τη διαχρονική αίγλη των αγαθών αυτών ζωντανεύει παραστατικά ο Κ. Καβάφης στο ποίημά του «Ιθάκη».

Το ενδιαφέρον των μαθητών μπορεί να εστιαστεί στην πνευματική πρόοδο που συντελείται και ακολουθείται από την ανάγκη για γραφική ύλη (βλ. ασκήση 1) σε σχέση με τις βιβλιοθήκες της Αλεξάνδρειας και της Περγάμου.

Η Ανατολή, ισχυρή και πολυάνθρωπη, προβάλλει μέσω του Φάρου και της Αντιόχειας (βλ. σχετικές εικόνες).

Εμπέδωση:

Στους μαθητές ανατίθεται για το σπίτι η έρευνα σχετικά με τη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, αρχαία και σύγχρονη. Έμφαση δίδεται στη σχέση του γεγονότος με το πολιτισμικό επίπεδο των ανθρώπων.

2. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να διακρίνουν τις διαφορές ανάμεσα στο βασίλειο της Μακεδονίας και τα αντίστοιχα ελληνιστικά.
- Να γνωρίσουν την κατάσταση που επικρατούσε στον ελληνικό χώρο αυτή την εποχή.

- Να εκτιμήσουν τη σημασία της συγκρότησης των συμπολιτειών.
- Να γνωρίσουν την ανεπιτυχή προσπάθεια του Πύρρου να επέμβει στα θέματα της Ιταλίας.

Προετοιμασία:

Η αναζήτηση διαφορών ανάμεσα στα κράτη της Ανατολής και το αντίστοιχο της Μακεδονίας θα βοηθήσει τους μαθητές να συνειδητοποιήσουν την ουσιώδη διαφορά ανάμεσα στη βασιλεία και τη μοναρχία. Η Μακεδονία ειδικότερα διατήρησε τον θεσμό της βασιλείας μέχρι την υποταγή της στη Ρώμη.

Προσπέλαση:

Η Μακεδονία δέχθηκε το 280 π.Χ. εισβολή Γαλιτών. Είναι η πρώτη φορά από την εποχή του Ξέρξη που η περιοχή γνωρίζει τις συνέπειες μιας τέτοιας καταστροφικής ενέργειας. Οι Γαλιάτες ή Κέλτες ακολουθούνταν και από τις οικογένειές τους και αναζητούσαν τόπο εγκατάστασης_ ήταν ξανθοί, μεγαλόσωμοι και πολύ ορμητικοί στη μάχη. Η ανάγνωση του παραθέματος «Επιδρομή των Γαλιτών στην Ελλάδα» θα προσθέσει νέα στοιχεία και θα καταδείξει την προσφορά των Αιτωλών, οι οποίοι, προκινδυνεύοντας, συνέβαλαν στην απόκρουση επικίνδυνου για την Ελλάδα εχθρού. Οι Γαλιάτες, έπειτα από πολλή περιπέτεια, θα εγκατασταθούν στη Μικρά Ασία (βλ. άσκηση 2). Η αναζήτηση περισσότερων στοιχείων για την προς Γαλιάτας επιστολή του Απόστολου Παύλου θα προωθήσει τη διαθεματική προσέγγιση.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση των Συμπολιτειών, τη σημασία των οποίων θα τονίσει η ανάγνωση του παραθέματος «Αχαϊκή συμπολιτεία» με αξιοποίηση και του νομίσματος του κοινού των Αιτωλών (βλ. σχετική εικόνα). Ήταν μια αξιόλογη προσπάθεια των Ελλήνων για συνεννόηση σε μια κρίσιμη περίοδο που όμως δεν τελεσφόρησε. Δίκαια υποστηρίχθηκε ότι οι Έλληνες, όταν μπορούσαν, δεν ήθελαν και, όταν ήθελαν, δεν μπορούσαν. Γενικά, κρίνεται σκόπιμο στο σημείο αυτό να τονιστεί ο ρόλος του ατόμου στην κοινή προκοπή στο πλαίσιο της νέας πολιτικής συγκρότησης.

Η εξέταση της παραγράφου σχετικά με τον Πύρρο καλό είναι να περιλάβει και πρόσθετα διαχρονικά στοιχεία για την Ήπειρο. Το ίδιο βέβαια ισχύει για όλα τα κεφάλαια του βιβλίου που αφορούν ξεχωριστά κάποιες περιοχές, στη βάση της ανάγκης για εμπάθυνση στην τοπική ιστορία. Παράλληλα, η δράση του Πύρρου προσφέρεται για εξέταση της συμβολής της προσωπικότητας και του χώρου στην προώθηση της ιστορικής εξέλιξης. Ο Πύρρος συλλαμβάνει την ιδέα ίδρυσης ενός μεγάλου βασιλείου στη Δύση. Ο χώρος με τις ιδιομορφίες του και η παρεμβολή του θαλάσσιου κωλύματος επηρεάζουν αρνητικά την πορεία του εγχειρήματος. Ο χάρτης βοηθά τα παιδιά να αποκτήσουν πλήρη γνώση της πορείας του Πύρρου. Ο σχολιασμός της φράσης «Πύρρεια νίκη», παράλληλα με την αδυναμία αναπλήρωσης των απωλειών, θα καταδείξει το βασικό στοιχείο αποτυχίας του βασιλείου της Ηπείρου.

Εμπέδωση:

Ζητείται από τους μαθητές να καταγράψουν τους λόγους που οδηγούν στη συγκρότηση της Ενωμένης Ευρώπης και να τους παραλληλίσουν με τους αντίστοιχους της δημιουργίας των Συμπολιτειών.

3. ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΠΟΚΤΑ ΜΕΓΑΛΗ ΔΥΝΑΜΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να κατανοήσουν τη σημασία της ενοποίησης των κατοίκων της Ιταλίας.
- Να γνωρίσουν τους λόγους ταχείας ανάπτυξης της Ρώμης.
- Να συνδυάσουν την κοινωνική δομή του ρωμαϊκού κράτους με την αντίστοιχη των ελληνικών πόλεων-κρατών.
- Να εξηγήσουν τους λόγους που έφεραν τη Ρώμη και την Καρχηδόνα σε σύγκρουση.
- Να προβληματιστούν πάνω στον κίνδυνο για τον ελληνισμό που αντιπροσώπευε η ισχυροποίηση της Ρώμης.

Προετοιμασία:

Η αναφορά στην ελληνική πόλη-κράτος και τη σχετική πολιτειακή εξέλιξη θα διευκολύνει την πρόσβαση στο νέο αντικείμενο που είναι η πόλη-κράτος της Ρώμης.

Προσπέλαση:

Οι εύφορες πεδιάδες γύρω, το σχετικό υψόμετρο, η μικρή απόσταση από τη θάλασσα και ο πλωτός ποταμός Τίβερης συνέβαλαν καθοριστικά στην ανάπτυξη της Ρώμης. Η θηλάζουσα λυκαίνα (βλ. εικόνα) βοηθάει να γίνει αναγωγή στο μυθικό παρελθόν της πόλης (Πλουτάρχου Ρωμύλος 2,3,6,8,9). Η πολιτειακή εξέλιξη ακολούθησε εν μέρει την αντίστοιχη ελληνική με την ανατροπή της βασιλείας από τους πατρικούς και την ανάληψη από αυτούς της διακυβέρνησης της πόλης. Η κοινωνική επίσης διαστρωμάτωση: πατρικοί, πελάτες, πληβείοι (βλ. και άσκηση 1) ακολούθησε, με κάποιες φυσικά διαφορές, την αντίστοιχη της Αθήνας (Αθηναίοι, μέτοικοι, δούλοι) και της Σπάρτης (Σπαρτιάτες, περίοικοι, είλωτες). Η Σύγκλητος (senatus) φέρει πιο κοντά προς τη Γερουσία της Σπάρτης.

Οι Ρωμαίοι διεξήγαγαν πολλούς πολέμους εναντίον των γειτόνων τους. Μετά τους νικηφόρους αυτούς πολέμους στράφηκαν προς τον νότο, όπου υπέταξαν τις ανθούσες ελληνικές αποικίες. Τελευταία υποτάχθηκε η πόλη των Συρακουσών, της οποίας την άμυνα διηύθυνε με μεγάλη επιτυχία ο Αρχιμήδης, ο οποίος με πρωτότυπες βλητικές μηχανές, αρπάγες και καυστικά κάτοπτρα (συγκέντρωση των ηλιακών ακτίνων και πρόκληση πυρκαγιάς στα πλοία του εχθρού) κατάφερε να παρατείνει τον ελεύθερο βίο της πόλης. Το παράθεμα «οὐ λογισάμενοι τὴν Ἀρχιμήδους δύναμιν» πρέπει να συνεξεταστεί με την άσκηση 2, που βασίζεται στη φράση του Ευριπίδη (Αντιόπη, απόσπ. 220 Nauck): «ἔν σοφὸν βούλευμα τὰς πολλὰς χέρας νικᾷ». Χαρισματικές προσωπικότητες δεν είναι μόνο οι πολιτικοί και στρατιωτικοί αρχηγοί, αλλά και οι άνθρωποι του πνεύματος.

Ο ανταγωνισμός Ρώμης και Καρχηδόνας αισθητοποιείται ("Hannibal ante portas", άσκηση 3). με τη μελέτη του σχετικού χάρτη και προσωποποιείται με τη δράση του Αννίβα και του Σκιπίωνα του Αφρικανού. Η ενότητα προσφέρεται για αποσαφήνιση της έννοιας του αντιπερισπασμού, φάση της πολεμικής τακτικής, που αξιοποιήθηκε αριστοτεχνικά τόσο από τον Αννίβα όσο και από τον Σκιπίωνα τον Αφρικανό. Τελικά η Καρχηδόνα θα έχει τύχη παρόμοια με αυτή της Κορίνθου (146 π.Χ.). Το παράθεμα «Οι Ρωμαίοι και τα δημόσια έργα» συνιστά απόκλιση από την στρατιωτική, πολιτική και διπλωματική ιστορία προς την οικονομικο-κοινωνική ιστορία. Προτείνεται η δημιουργική αξιοποίησή του.

Εμπέδωση:

Οι μαθητές καλούνται να καταγράψουν αναλογίες ανάμεσα στη ζωή και τη δράση του Αλέξανδρου και του Αννίβα, δύο συναρπαστικών προσωπικοτήτων της ιστορίας.

4. Η ΥΠΟΤΑΓΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να αντιληφθούν τους λόγους που είχαν οδηγήσει σε αποδυνάμωση τον ελληνισμό.
- Να συνειδητοποιήσουν τους κινδύνους που διατρέχουν τα κράτη, όταν οι κυβερνήσεις τους δε συλλημβάνουν τα μηνύματα των καιρών.
- Να κατανοήσουν τη δυναμική της πολιτικής «διαίρει και βασίλευε» και τη διαχρονική της ισχύ.
- Να προβληματιστούν πάνω στα λόγια των εκάστοτε ισχυρών περί ελευθερίας.
- Να ερμηνεύσουν τους λόγους που οδήγησαν τον ελληνισμό σε υποταγή.

Προετοιμασία:

Η σύγκρουση της Ρώμης με την Καρχηδόνα πρέπει να προσεγγιστεί ως προάγγελος της σύγκρουσης με την Ελλάδα.

Προσπέλαση:

Ο Πολύβιος, εκθέτοντας τον προβληματισμό του πάνω στο θέμα της κυριαρχίας, αναφέρει ότι οι Πέρσες ισχυροποιήθηκαν και απλώθηκαν για ορισμένο χρονικό διάστημα. Όσες φορές όμως τόλημσαν να ξεπεράσουν τα σύνορα της Ασίας, κινδύνευσε όχι μόνο η κυριαρχία τους αλλά και η υπόστασή τους. Οι Λακεδαιμόνιοι, αφού πάλεψαν επί πολύ για την ηγεμονία της Ελλάδας και το πέτυχαν, μόλις δώδεκα χρόνια την άσκησαν αδιαφιλονίκητα. Οι Μακεδόνες εξουσίασαν ένα τμήμα της Ευρώπης. Ύστερα εξουσίασαν και την Ασία, καταλύοντας την περσική κυριαρχία. Το μεγαλύτερο πάντως μέρος της οικουμένης βρέθηκε έξω από την κυριαρχία τους. Οι Ρωμαίοι όμως δεν υποτάξανε μόνο κάποια μέρη, αλλά ολόκληρη την οικουμένη και κατέδειξαν την ανωτερότητα της δύναμής τους, ακαταγώνιστης για όλους και αξεπέραστης για τις επόμενες γενεές (Πολύβ. 1.2. 2-6). Ο Πολύβιος έγραφε για σύγχρονά του γεγονότα. Του έλειπε, ως εκ τούτου, η αναγκαία προοπτική. Εμπεδωμένη, εξάλλου, αντίληψη είναι ότι κανείς δεν μπορεί να εξουσιάζει τους πάντες και για πάντα.

Ο ελληνικός κόσμος, βυθισμένος σε μια διαρκή κρίση, αδυνατούσε να συνειδητοποιήσει τον εκ Δυσμών κίνδυνο. Μετά την ήττα των Ρωμαίων στην Τρανσιμένη (217 π.Χ.), ο Αγέλαος, ένας Έλληνας πολιτικός (παράθεμα: «Από της εσπέρας νέφη» και άσκηση 2), προσπάθησε να επιστήσει την προσοχή των Ελλήνων στα τεκταινόμενα στην Ιταλία και να συστήσει στον Φίλιππο Ε΄ να συνάψει ειρήνη, προκειμένου να σταματήσει ο πόλεμος Μακεδόνων και Αιτωλών (Συμμαχικός πόλεμος, 220-217 π.Χ.). Η ειρήνη της Ναυπάκτου (217 π.Χ.) είναι «η τελευταία με συμβαλλόμενα μέρη μόνο τους Έλληνες», όπως παρατηρεί ο Χ. Μπένγκτσον.

Από την άλλη πλευρά οι Ρωμαίοι εφαρμόζοντας το δόγμα “divide et impera” (δι-

αίρει και βασίλευε), υποθάληπον τις διαμάχες και απομονώνουν τον αντίπαλο (άσκηση 1). Το κείμενο «Οι Ρωμαίοι “ελευθερωτές” των Ελλήνων» και το νόμισμα του Φλαμίνου με τη σχετική λεζάντα αποδίδουν την ατμόσφαιρα μιας πικρής για τους Έλληνες πραγματικότητας. Ο χάρτης θα συγκεκριμενοποιήσει τη γνώση και θα καταδείξει την κίνηση των Ρωμαίων για ολοκλήρωση της υποταγής της μητροπολιτικής Ελλάδας. Η αποφασιστικότητα της ρωμαϊκής πολιτικής για επέκταση καταδεικνύεται από το πάθος για την καταστροφή της Κορίνθου και της Καρχηδόνας (146 π.Χ.). Το ποίημα του Κ. Καβάφη «Υπέρ της Αχαϊκής συμπολιτείας πολέμησαντες» επέχει θέση επιγράμματος.

Εμπέδωση:

Στους μαθητές δίδεται η φράση του Hegel: «Η ιστορία διδάσκει ότι οι άνθρωποι δεν διδάσκονται από την ιστορία» και ζητείται να συζητηθεί το περιεχόμενο με βάση κάποια ιστορικά παραδείγματα. Η συζήτηση δεν πρέπει να οδηγηθεί στη διατύπωση άποψης με ισχύ νόμου.

5. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να συνειδητοποιήσουν και να ερμηνεύσουν το φαινόμενο της μεγάλης ανάπτυξης και του διαφορετικού από την κλασική περίοδο χαρακτήρα των γραμμάτων και των επιστημών κατά την περίοδο αυτή.
- Να εξετάσουν τους λόγους που συνετέλεσαν στην παραπάνω εξέλιξη.
- Να δώσουν έμφαση στις τεχνολογικές και θεματολογικές αλλαγές και γενικότερα στον χαρακτήρα της ελληνιστικής αρχιτεκτονικής και των εικαστικών τεχνών.
- Να αναζητήσουν τους λόγους που οδήγησαν στις παραπάνω μεταβολές και εξελίξεις.

Προσπέλαση-Εποπτικά Μέσα:

Με τη βοήθεια των παραθεμάτων από φιλοσοφικά, λογοτεχνικά και ιστορικά κείμενα είναι δυνατή η διαπίστωση της αλλαγής στους φιλοσοφικούς, φιλολογικούς και επιστημονικούς προσανατολισμούς των ελληνιστικών χρόνων. Ο διδάσκων θα βοηθηθεί στα θέματα αυτά και από τα αποσπάσματα νεότερων ιστορικών που παρατίθενται στην ιστορική προσέγγιση.

Ως προς την αρχιτεκτονική και γενικότερα τις τέχνες, αφετηρία θα πρέπει να είναι τα απεικονιζόμενα στο βιβλίο του μαθητή μνημεία και άλλα εποπτικά μέσα που μπορεί να χρησιμοποιήσει ο διδάσκων. Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί στη σύγκριση έργων προγενέστερων περιόδων αρχαϊκής και κλασικής εποχής με έργα της ελληνιστικής εποχής, ώστε να διαφανούν τα νέα στοιχεία της περιόδου (βλ. παράδειγμα σύγκρισης ζωφόρου Παρθενώνα με ζωφόρο Βωμού Περγάμου). Επίσης η συσχέτιση λογοτεχνικών κειμένων και φιλοσοφικών ρευμάτων με έργα τέχνης, όπως π.χ. των ειδυλλίων του Θεοκρίτου με έργα του κοινωνικού ρεαλισμού και του ροκοκό (ανάγνωση παραθέματος από ειδύλλιο του Θεοκρίτου και παρατήρηση των εικόνων έργων γλυπτικής στο βιβλίο

του μαθητή) θα καταδείξουν την παράλληλη εξέλιξη γραμμάτων και τεχνών.

Διαθεματικότητα:

Ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση της μεγάλης ανάπτυξης των γραμμάτων και των επιστημών κατά την ελληνιστική περίοδο είναι η κατανόηση από τους μαθητές των λόγων που συνετέλεσαν στο γεγονός αυτό:

- α) Οι επαφές των Ελλήνων με πανάρχαιους και πολύ σημαντικούς πολιτισμούς της Ανατολής και της Αιγύπτου δια μέσου των εκστρατειών του Μ. Αλεξάνδρου.
- β) Η ίδρυση των βασιλείων των διαδόχων στα εδάφη όπου ήκμασαν αυτοί οι πολιτισμοί.
- γ) Το γεγονός ότι ο ίδιος ο Μ. Αλέξανδρος συνοδευόταν στην εκστρατεία του από ειδικούς των διαφόρων επιστημών, γεγονός που πρέπει να οφείλεται στην επιρροή που είχε ασκήσει στο νεαρό βασιλιά η μαθητεία του στον μεγάλο φιλόσοφο και θεμελιωτή πολλών επιστημών, στον Αριστοτέλη.

Επίσης θα πρέπει να αναδειχθούν οι παράγοντες που οδήγησαν σε σημαντικές αλλαγές του χαρακτήρα και των τεχνών:

- α) οι ηγεμόνες αναδεικνύονται σε προστάτες των γραμμάτων και των τεχνών με συνέπεια η τέχνη να αποκτά προγραμματικό, συχνά καθαρά πολιτικό και προπαγανδιστικό χαρακτήρα.
- β) οι πολίτες και οι δημιουργοί από ελεύθερα και ενεργά μέλη της πόλης-κράτους με συλλογική συνείδηση μετατρέπονται σε παθητικούς υπηκόους μοναρχικών καθεστώτων με επακόλουθο τη στροφή του ενδιαφέροντός τους σε θέματα ατομικού-ιδιωτικού ενδιαφέροντος.
- γ) επικράτηση πολλών καλλιτεχνικών ρευμάτων-τεχνοτροπιών ανάλογα με τους στόχους που εξυπηρετούσε το έργο τέχνης κάθε φορά.
- δ) εξασθένιση του θρησκευτικού χαρακτήρα της τέχνης και αντί αυτού ενίσχυση του κοσμικού στοιχείου, ενώ παράλληλα οι μονάρχες λατρεύονται και ως θεοί.
- ε) εμφάνιση του κοινωνικού ρεαλισμού, ανάπτυξη του πορτρέτου και συνύπαρξη με τον κλασικισμό.

Εξάλλου, η συσχέτιση των έργων τέχνης με τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και τα φιλοσοφικά και λογοτεχνικά ρεύματα της εποχής θα καταδείξουν τη βαθύτερη σχέση-αλληλεξάρτηση όλων αυτών των πολιτιστικών εκφάνσεων.

6. ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να αντιληφθούν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και τον χαρακτήρα του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού καθώς και τις παραμέτρους της δημιουργίας του.
- Να διακρίνουν τα στοιχεία που θεωρούνται ρωμαϊκά
- Να κατανοήσουν τους λόγους που διαμόρφωσαν τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό.
- Να δώσουν έμφαση στη συμβολή του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού στη διαμόρφωση του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού.

Εποπτικά Μέσα-Προσπέλαση:

Οι εικόνες μνημείων της ρωμαϊκής περιόδου σε σύγκριση με εικόνες έργων της ελληνιστικής εποχής θα βοηθήσουν στη διάκριση των ιδιαίτερων γνωρισμάτων κάθε εποχής και στην εξάρτηση του ρωμαϊκού πολιτισμού από τον ελληνικό. Άλλα εποπτικά μέσα (φωτεινές διαφάνειες, DVD, CD-Rom κλπ.) που πιθανόν να έχει στη διάθεσή του ο διδάσκων, καθώς και επισκέψεις μνημείων της εποχής της ρωμαιοκρατίας στην ιδιαίτερη πατρίδα των διδασκομένων θα συμβάλουν στην εξοικείωση των μαθητών με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της περιόδου. Εικόνες νεότερων ευρωπαϊκών μνημείων θα καταδείξουν την επίδραση του ελληνικού πολιτισμού δια μέσου του ρωμαϊκού μέχρι τη σύγχρονη εποχή.

Διαθεματικότητα:

Η ρωμαϊκή τέχνη γεννήθηκε κάτω από ισχυρή επίδραση της ελληνικής τέχνης που οι κατακτητές Ρωμαίοι υιοθέτησαν για την προβολή των αυτοκρατόρων και των αξιών, της ιδεολογίας, της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η παρόμοια τάση που είχε αρχίσει να κυριαρχεί στα ελληνιστικά βασίλεια με τη θεοποίηση των ηγεμόνων αποκτά επίσημο και πάγιο χαρακτήρα. Οι νέες ανάγκες της τεράστιας αυτοκρατορίας που έπρεπε να είναι σε θέση να επιβάλλει ταχύτητα τον νόμο και την τάξη και στις πλέον απόμακρες επαρχίες της οδήγησαν στην ανάπτυξη ενός εκτεταμένου και καλά οργανωμένου οδικού δικτύου, σε εντυπωσιακά τεχνικά έργα –κοιλοσσιαίες γέφυρες, υδραγωγεία, λουτρά (θήρμες), βεσπασσιανές*–, σε πομπώδη αρχιτεκτονική για τη λατρεία των αυτοκρατόρων και τη διαμονή τους, σε θέατρα και αμφιθέατρα προσαρμοσμένα στα θεάματα νέου τύπου, σε πολυτελείς επαύλεις για τους αξιωματούχους, σε θριαμβικά τόξα και κοιλοσσιαίους ανάγλυφους κίονες για τη διαιώνιση των επιτευγμάτων των αυτοκρατόρων. Το αυτοκρατορικό αυτό πνεύμα θα συνεχιστεί από τη βυζαντινή αυτοκρατορία και από τους μεγάλους αυτοκρατορικούς και βασιλικούς οίκους της Ευρώπης κατά τους μεσαιωνικούς και νεότερους χρόνους.

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ

1. Η ενότητα μπορεί να προσεγγιστεί εναλλακτικά με αξιοποίηση του χάρτη, του εικονογραφικού υλικού και των συνοδευτικών κειμένων. Μέσω αυτών τα παιδιά μπορούν να δώσουν απαντήσεις που αφορούν τις δυσχέρειες διακυβέρνησης ενός εκτεταμένου κράτους, την έκταση των δημιουργηθέντων κρατών, την πληθυσμιακή σύνθεση, την κοινωνική διαστρωμάτωση, την οικονομική κατάσταση και την πνευματική ανάπτυξη. Ιδιαίτερη αναφορά μπορεί να γίνει στην επικράτηση της ελληνικής ως παγκόσμιας γλώσσας των εμπορικών συναλλαγών και του πολιτισμού.
2. Το μάθημα προσφέρεται για εξέταση των διαφορών ανάμεσα στην απόλυτη μοναρχία των κρατών της Συρίας και της Αιγύπτου (εδαφική ευρύτητα, πληθυσμιακή ανομοιότητα, περιφερειακή διοίκηση, απεριόριστη εξουσία, ιεροποίηση του άρχοντα, μέτρηση του χρόνου με βάση τα έτη βασιλείας του ηγεμόνα, συνύπαρξη αντί συγχώνευση των υπηκόων, λατρεία του ηγεμόνα κ.ά.) και τη βασιλεία της Μακεδονίας και της Ηπείρου (πληθυσμιακή ενότητα, περιορισμός της

εξουσίας, στοιχεία εκδημοκρατισμού της πολιτικής ζωής κ.ά.). Το ενδιαφέρον πρέπει να εστιαστεί στη δημιουργία των «κοινών», τη νέα πολιτική έκφραση που αποτελεί σημαντική πρόοδο στον τρόπο διακυβέρνησης. Οι πόλεις δημιούργησαν δίκαιο που ίσχυε ομοιόμορφα στις πόλεις-μέλη. Δυστυχώς ήταν αργά για τους Έλληνες.

3. Η προσέγγιση της ενότητας μπορεί να αρχίσει με την παράθεση στοιχείων σχετικών με την ελληνική πόλη-κράτος (δημιουργία, πολιτειακή εξέλιξη, κοινωνική συγκρότηση). Στη Ρώμη κυβερνά ο βασιλιάς (rex), ο οποίος ανατρέπεται και δημιουργείται η *res publica romana*. Την εκτελεστική εξουσία έχουν γενικά οι ύπατοι (consules) και τη νομοθετική η Σύγκλητος (senatus). Η Ρώμη, μετά την επικράτησή της στον ιταλικό χώρο, εστιάζει το κύριο ενδιαφέρον της στην υποταγή της Καρχηδόνας. Διεξάγονται ανάμεσα τους τρεις φονικοί πόλεμοι (264-241, 218-202 και 151-146 π.Χ.) με κορυφαίο γεγονός την ολοσχερή καταστροφή της Καρχηδόνας. Ο Πολύβιος που ήταν παρών σημειώνει (28. 22. 1-2): «Ο Σκιπίωνας, βλέποντας την πόλη... να χάνεται τότε ριζικά και να πέφτει στον έσχατο όλεθρο, λέγεται ότι δάκρυσε και έδειξε ότι κλαίει για την τύχη των εχθρών_ για πολλή ώρα έμεινε κλεισμένος στον εαυτό του και συνειδητοποίησε ότι και πόλεις και έθνη και άρχοντες, όλα, πρέπει κάποτε, όπως ο άνθρωπος, να αλλιάζουν τύχη_ αυτό συνέβη με το Ίλιον, την ευτυχισμένη κάποτε πόλη, συνέβη και με την επικράτεια των Ασσυρίων, των Μήδων και των Περσών, που στον καιρό τους ήταν οι μεγαλύτερες, και με τη δυναστεία των Μακεδόνων, που πρόσφατα κυρίως έλαμψε· τότε συνειδητά, είτε επειδή του ξέφυγε, είπε αυτούς τους στίχους: «Ξσεται ήμαρ όταν ποτ' όλωλη Ίλιος ίρη καὶ Πρίαμος καὶ λαός εὐμμελίω Πριάμοιο» («Θα έρθει μέρα να χαθεί η ιερή η Τροία, ο Πρίαμος και ο λαός του δυνατού Πριάμου», Ομ. Ζ, 448-449).

Το κείμενο προσφέρεται για προβληματισμό πάνω στη μοίρα των ανθρώπων.

4. Τα συνοδευτικά κείμενα με τη σειρά που παρατίθενται, το εικονογραφικό υλικό και οι ασκήσεις μπορούν να αξιοποιηθούν με τέτοιο τρόπο από τον διδάσκοντα, ώστε να μην παραστεί ανάγκη προσφυγής στην ιστορική αφήγηση. Είναι μια ευκαιρία να εμπλακούν τα παιδιά στη διαδικασία της ιστορικής συγγραφής με βάση τις πηγές, άμεσες και έμμεσες.

II. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Στα 200 π.Χ.

...

Κι απ' την θαυμάσια πανελληνίαν εκστρατεία,
την νικηφόρα, την περίλαμπρη,
την περιλάλητη, την δοξασμένη
ως άλλη δεν δοξάστηκε καμιά,
την απaráμιλλη: βγήκαμ' εμείς·
ελληνικός καινούργιος κόσμος, μέγας.

Εμείς· οι Αλεξανδρείς, οι Αντιοχείς,
οι Σελευκείς, κι οι πολυάριθμοι
επίλοιποι Έλληνες Αιγύπτου και Συρίας,
κι οι εν Μηδία, κι οι εν Περσίδι, κι όσοι άλλοι·
Με τες εκτεταμένες επικράτειες,
με την ποικίλη δράση των στοχαστικών προσαρμογών.
Και την Κοινήν Ελληνική Λαλιά
ως μέσα στην Βακτριανή την πήγαμεν, ως τους Ινδούς.

...

Κ. Καβάφης

Σκεπτικισμός και θρησκευτικός ζήλος

«Η θρησκεία ως πολιτικός θεσμός ήδη ψυχορραγεί λόγω της εσωτερικής φθοράς των πόλεων, και καταρρέει και η ίδια με την πολιτική τους κατάπτωση. Ο άνθρωπος δεν μπορεί πια μέσα στο πλαίσιο των πόλεων να ικανοποιήσει τον πόθο του για το επέκεινα. Δεν μπορεί πια να δείχνει την αφοσίωσή του εκπληρώνοντας με τον καλύτερο τρόπο τα καθήκοντά του ως πολίτη. Η θρησκεία από συλλογική γίνεται ατομική, όπως είναι φυσικό για μια εποχή στην οποία παντού θριαμβεύει ο ατομικισμός.

Η βαθιά αυτή κρίση δημιουργεί δύο αντίθετες συμπεριφορές. Πολλοί στρέφονται στο σκεπτικισμό, που αναπτύσσεται όχι μόνο σε κάποιες φιλοσοφικές σχολές αλλά, όπως φαίνεται, και μεταξύ των λαϊκών στρωμάτων. Πώς να μην αμφιβάλλει ο Αθηναίος για την Αθηνά, αφού είδε τον Πολιιορκητή να αυτοανακηρύσσεται αδελφός της θεάς και να εγκαθιστά το χαρέμι του μέσα στον Παρθενώνα; Ο Ευήμερος (τέλη 4ου π.Χ. αιώνα) διδάσκει ότι οι θεοί είναι σπουδαίοι άντρες παιδαιότερων εποχών, οι οποίοι θεοποιήθηκαν για τις υπηρεσίες που προσέφεραν στην ανθρωπότητα. Η θεωρία αυτή θα αντιμετωπιστεί ευνοϊκά ακόμα και στην Ελλάδα, αλλά ιδίως στη δημοκρατική Ρώμη.

Η νέα λατρεία της Τύχης είναι μια συγκαλυμμένη μορφή σκεπτικισμού. Πρόκειται για μια θεά η οποία γενικά δηλώνει την άρνηση της θείας πρόνοιας και την προσωποποίηση της αταξίας και του τυχαίου, που στο εξής φαίνονται να είναι τα μόνα που κυβερνούν τις υποθέσεις των ανθρώπων, μέσα στην αβεβαιότητα χαοτικών γεγονό-

των. Ένας ήρωας κωμωδίας του Μένανδρου ψέγει το συνομιλητή του για την ευπιστία του: «Νομίζεις ότι οι θεοί ασχολούνται με το να τιμωρούν ή να σώζουν τόσα εκατομμύρια ανθρώπους έναν έναν; Τι ασχολία κι αυτή!» Έχει ήδη σημειωθεί η σημασία της έννοιας της Τύχης στην ιστορία του Πολύβιου, ο οποίος τη συνδυάζει, κακώς βέβαια, με την πρόθεσή του για ορθολογιστική εξήγηση των γεγονότων. Πιο παράξενο είναι το ότι διαπιστώνουμε την εμφάνιση μιας γνήσιας θεότητας που λατρεύεται ως θεά Τύχη και που η λατρεία της γνωρίζει μεγάλη διάδοση (η *Fortuna Primigenia* του ιταλικού ναού της Πραϊνέστου έχει δεχθεί ισχυρές ελληνιστικές επιρροές). Ακόμα και οι μητροπόλεις έχουν την Τύχη τους, και έχει σωθεί η αναπαράσταση της *Τύχης της Αντιόχειας*, όπως δημιουργήθηκε από τη σμίλη του Ευτυχίδη, μαθητή του Λύσιππου: σώμα μεγαλοπρεπές και ευλύγιστο, το πόδι ακουμπά στον τιθασευμένο Ορόντη, το κεφάλι φέρει ως στέμμα τα τείχη της πόλης· η έκφραση του προσώπου δείχνει μια θεά γαλήνια, σοβαρή και καλόβουλη, όμως απρόσιτη.

Ο θρησκευτικός ζήλος όμως είναι συνοχικά πολύ ισχυρότερος από το σκεπτικισμό. Είναι πολύ έντονος σε ορισμένες φιλοσοφίες, όπως ο Στωικισμός, απόδειξη ο θαυμάσιος *Ύμνος στον Δία* του Κλεάνθη από την Άσσο, που θα ήταν καλό να μπορούσε να παρατεθεί ολόκληρος. Η τελευταία επίκληση έχει ως εξής: «Δία, που παρέχεις όλα τα αγαθά, θεέ των σκοτεινών νεφελών, του βροντερού κεραυνού, σώσε τους ανθρώπους από την ολέθρια άγνοιά τους, απόδιωξέ την, ω πατέρα, από τις ψυχές τους, βοήθησέ τους να βρουν τη σοφία στην οποία εσύ υπακούς και που σε κάνει να κυβερνάς τα πάντα με δικαιοσύνη».

Ο θρησκευτικός ζήλος είναι ακόμα πιο ισχυρός στη μάζα του λαού, που συνθλίβεται από την κοινωνική κρίση, θίγεται από την αβεβαιότητα της ασταθούς ιστορίας, αποκόπτεται από την πίστη των προγόνων του και δεν μπορεί να βρει τη λύτρωση ακόμα και αν φτάσει στην κορυφή της σοφίας. Η δίψα για σωτηρία γίνεται μαρτύριο, που μπορεί να απαλυνθεί μόνο με τις συγκινησιακές, δηλαδή εκστατικές λατρείες, που προσφέρουν στον πιστό άμεση και προσωπική επαφή με το θεό που έχει επιλέξει.»

P. Lévêque, *Ο ελληνιστικός κόσμος*, μετ. Μαρίας Παπαδάκη, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003, σσ. 174-175

Οι κοντινότεροι θεοί: οι βασιλείς

«Εκ πρώτης όψεως, η λατρεία των μοναρχών που κληροδότησε ο Αλέξανδρος δεν ανταποκρίνεται επαρκώς στις νέες προσδοκίες, και μπορεί να θεωρηθεί ως ένας επιδέξιος μηχανισμός των βασιλείων, που έχουν προφανές συμφέρον να αυτοανακηρυχθούν θεοί. Ωστόσο, μπροστά στη χρεοκοπία της πόλης, οι ελπίδες των ανθρώπων στρέφονται προς τους παντοδύναμους αυτούς αρχηγούς, των οποίων η εύνοια είναι απείρως πολύτιμη. Ο ύμνος που ψάλλουν οι Αθηναίοι, με προτροπή του Στρατοκλή, προς τιμήν του Δημήτριου του Πολιορκητή (290 π.Χ.), εκφράζει με ακρίβεια τα συναισθήματα που πρέπει να χαρακτήριζαν πολλούς: «Οι άλλιοι θεοί βρίσκονται μακριά ή δεν έχουν διόλου αυτιά, ή δεν υπάρχουν, ή δεν δίνουν καμία προσοχή στις ανάγκες μας_ εσένα, Δημήτριε, σε αντικρίζουμε εδώ, μπροστά μας, όχι ξύλινο ή πέτρινο, αλλά πραγματικά παρόντα». Τη διάθεση αυτή εκμεταλλεύονται στη συνέχεια οι μονάρχες, ιδιαίτερα ευτυχείς που βρίσκουν στη λατρεία του βασιλιά μια εγγύηση ισχύος και σταθερότητας, συχνά και ένα μέσο επιβολής κάποιας θρησκευτικής ομοιογένειας στο μω-

σαϊκό των πληθυσμών που αποτελούν το βασίλειό τους.

Έχουμε ήδη επιμείνει στη σύνθετη προέλευση της λατρείας αυτής, όπου ελληνικά και ανατολίτικα στοιχεία έχουν το δικό τους μερίδιο. Οι ελληνικές πόλεις είναι εξίσου πρόθυμες να δεχθούν τη βασιλική λατρεία: από το 305 π.Χ. ο Πτολεμαίος Α΄ τιμάται στη Ρόδο ως θεός. Όμως οι θεοκρατικές παραδόσεις της Ανατολής επιταχύνουν την εξέλιξη και επιτρέπουν σε λατρείες, που πρώτα ήταν απομονωμένες και χωρίς οργάνωση, να νομιμοποιηθούν και να διαδοθούν παγκοσμίως. Για να γνωρίσουμε τις λεπτομέρειές τους θα έπρεπε να μελετήσουμε πολλές λεπτές παραλλαγές, καθώς η λατρεία σε επίπεδο επικράτειας διαφοροποιείται από τη λατρεία στα όρια των δήμων.

Η Αίγυπτος προσφέρει ένα καλό παράδειγμα της καθιέρωσης της βασιλικής λατρείας. Οποσδήποτε, στην Αίγυπτο υπήρχε παράδοση χιλιετιών που ανήγε το φαραώ σε θεό, όμως τώρα έχουμε να κάνουμε με την επιβολή της πίστης αυτής στους Έλληνες, που αποτελούν το δυναμικότερο στοιχείο του βασιλείου. Ο Πτολεμαίος Β΄ κερδίζει το στοίχημα, ενώ στην Αλεξάνδρεια ο Αλέξανδρος τιμάται συγχρόνως ως θεός και ως ήρωας-ιδρυτής της πόλης. Ο Φιλιάδελφος συνδέει με τη λατρεία αυτήν τη λατρεία του πατέρα του, Σωτήρα, ακόμα και των προγόνων του, υπό το όνομα των Σωτήρων. Ένα μεγαλύτερο βήμα συντελείται με την αποθέωση της Αρσινόης Β΄, αδελφής και συζύγου του Πτολεμαίου Β΄. Όταν η Αρσινόη ζούσε, προέβαλλε τον εαυτό της ως Αφροδίτη και υποτίθεται ότι είχε δεχθεί τον Άδωνη στο παλάτι της και στην κλίνη της. Ο Καλλικράτης την τιμά με ένα ναό κοντά στην Αλεξάνδρεια, αφιερωμένο στην Αφροδίτη Ζεφυρίτιδα. Μετά το θάνατό της, ο σύζυγός της τη θεοποιεί υπό το όνομα της Φιλιάδελφου. Η λατρεία της Αρσινόης εξαπλώνεται γρήγορα στις μικρές πόλεις της πεδιάδας του Νείλου, ιδιαίτερα στον Αρσινοΐτη νομό (Φαγιούμ), που φέρει το όνομά της. Η κύρια έδρα της λατρείας είναι η Κροκοδειλόπολις, όπου λατρεύεται μαζί και ο Άδωνις, ο νεαρός θεός της βλάστησης, για τον οποίο καλλιεργούνται σε έναν παραδεισένιο κήπο τα αγαπημένα του λουλούδια. Συγχρόνως ο Πτολεμαίος συνδέεται στενά με τη νεκρή βασίλισσα και δημιουργεί τη λατρεία των Αδελφών θεών. Ο πανούργος μονάρχης ξεπερνά έτσι με επιτυχία όλες τις δυσκολίες και κερδίζει τιμές θεού για όλη τη ζωή του. Το παράδειγμά του θα ακοιλουθήσουν και όλοι οι διάδοχοί του.

Τα παρωνύμια των μοναρχών είναι χαρακτηριστικά της νέας πνευματικής κατάστασης: Σωτήρ, Ευεργέτης, Επιφανής, Θεός. Οι άνθρωποι συνθηθίζουν τόσο πολύ στις παράξενες συγχωνεύσεις θεού και βασιλιά, ώστε στο τέλος της ελληνιστικής περιόδου έχουμε με τον Αντώνιο και την Κλεοπάτρα, την εντυπωσιακή απόπειρα σύστασης μιας τεράστιας θεοκρατικής αυτοκρατορίας. Εάν η Κλεοπάτρα ξαναβρίσκει τον Αντώνιο στην Ταρσό, τότε είναι η Αφροδίτη που θα πάει να γληντήσει με τον Διόνυσο_ ο Αντώνιος παίρνει και επίσημα την επονομασία του Νέου Διόνυσου και εισέρχεται στην Αλεξάνδρεια στεφανωμένος με κισσό, κρατώντας θύρσο και φορώντας κοθόρνους, όπως ο ίδιος ο Βάκχος. Την προηγούμενη μέρα της ήττας, οι άνθρωποι πίστεψαν ότι άκουσαν με τα ίδια τους τα αυτιά τον θεϊκό θίασο που εγκατέλειπε το στρατηγό, σαν για να τον αφήσει πάλι στα ανθρώπινα μόνο μέτρα του, εκείνον που για χρόνια είχε μέσα του το θεό.»

Η Ρώμη υποτάσσει την Ελλάδα

«Το ίδιο καλοκαίρι, αμέσως μετά την νίκη της Πύδνας, η Σύγκλητος επέφερε διπλωματικό πλήγμα κατά του Αντίοχου Δ΄ της Συρίας που είχε εισβάλει στην Αίγυπτο. Μάλιστα, μόλις είχε διαβεί ένα παρακλάδι του Νείλου στο Πηλούσιο, τέσσερα μίλια περίπου από την Αλεξάνδρεια, όταν συνάντησε τον Ρωμαίο απεσταλμένο Κ. Ποπίλιο Λαίνα.

Όταν ο Αντίοχος τον χαιρέτησε από μακριά και του έτεινε το δεξί χέρι, ο Ποπίλιος, ο στρατηγός των Ρωμαίων, έδωσε στον Αντίοχο το αντίγραφο που είχε πρόχειρο με την απόφαση της Συγκλήτου και του είπε πρώτα να το διαβάσει. Κατά την προσωπική μου άποψη, δεν θεώρησε σκόπιμο να προβεί εκ των προτέρων σε φιλική χειρονομία, πριν διαγνώσει τις προθέσεις του ατόμου που του έτεινε την δεξιά, αν δηλ. ήταν φιλικές ή εχθρικές. Αλλά, όταν ο βασιλιάς, αφού το διάβασε, είπε ότι ήθελε να συζητήσει με τους φίλους του τις προτάσεις που περιλάμβανε, ο Ποπίλιος ακούγοντας την απάντηση ενήργησε με τρόπο που θεωρήθηκε προσβλητικός και υπερβολικά υπεροπτικός. Έτυχε δηλ. να κρατάει ένα ραβδί από κληματαριά και μ΄ αυτό έκανε ένα κύκλο γύρω από τον Αντίοχο, ενώ συνάμα του είπε ότι θα έπρεπε να παραμείνει μέσα στον κύκλο, έως ότου του δώσει την απάντησή του σχετικά με το περιεχόμενο της επιστολής. Ο βασιλιάς παραξενεύτηκε από την χειρονομία και την βαρύτητα της, αλλά μετά από λίγα λεπτά δισταγμού, απάντησε ότι θα έπραττε σύμφωνα με όλες τις υποδείξεις των Ρωμαίων. Τότε ο Ποπίλιος και ο ακόλουθός του έσφιξαν την δεξιά του Αντίοχου και όλοι τον ασπάστηκαν εγκάρδια. Η επιστολή τον διέτασσε να θέσει τέλος αμέσως στον πόλεμο εναντίον του Πτολεμαίου.

Πολύβιος 29.27.1-8

Η απότομη και προσβλητική χειρονομία του Ρωμαίου ευγενούς προς τον βασιλιά της Συρίας ήταν σκόπιμη και ήθελε να δείξει με τίνος το μέρος βρισκόταν τώρα η δύναμη. Όπως μας δίνει να καταλάβουμε και ο Πολύβιος, η χροιά της Πύδνας έφερε το τέλος της πραγματικής ανεξαρτησίας σε ολόκληρη την ελληνική Ανατολή, ιδίως όμως στην κυρίως Ελλάδα όπου η Αχαϊκή Συμπολιτεία υπέστη αυστηρές κυρώσεις αμέσως μετά την λήξη του πολέμου, επειδή δήθεν αμφισβητούσαν η νομιμοφροσύνη της. Χίλιοι εξέχοντες πολιτικοί άνδρες μόνο από την Αχαΐα –ο Πολύβιος ήταν ένας από αυτούς– στάληκαν στην Ρώμη για να ανακριθούν και κρατήθηκαν στην Ιταλία δεκαέξι ολόκληρα χρόνια_ οι αριθμοί των ανθρώπων που εκτοπίστηκαν για παρόμοιους λόγους από άλλα μέρη δεν μας είναι γνωστοί. Η ίδια η Μακεδονία χωρίστηκε σε τέσσερις ανεξάρτητες δημοκρατίες ενώ αργότερα, μετά την εξέγερση κάποιου επίδοξου ηγεμόνα το 149, υποβιβάστηκε σε ρωμαϊκή επαρχία. Το 146 οι Αχαιοί έλαβαν ένα τηλεσίγραφο, η αποδοχή του οποίου θα σήμαινε τον κατακερματισμό της Συμπολιτείας. Αναγκάστηκαν να καταφύγουν σε μία μάταιη εξέγερση που γρήγορα κατεστάλη. Η Κόρινθος προσέβαλε τους απεσταλμένους της Ρώμης και με διαταγή της Συγκλήτου καταστράφηκε από τα θεμέλια.»

F. W. Walbank, *Ο ελληνικός κόσμος*, μετ. Τ. Δαρβέρη, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 336-339

Απολείπειν ο θεός Αντώνιον

Σαν έξαφνα, ώρα μεσάνυχτ' ακουσθεί
αόρατος θιάσος να περνά
με μουσικές εξαίσιες, με φωνές-
την τύχη σου που ενδίδει πια, τα έργα σου
που απέτυχαν, τα σχέδια της ζωής σου
που βγήκαν όλα πλάνες, μη ανωφέλευτα θρηνήσεις.
Σαν έτοιμος από καιρό, σα θαρραλέος,
αποχαιρέτα την, την Αλεξάνδρεια που φεύγει.
Προ πάντων να μη γελασθείς, μην πης πως ήταν
ένα όνειρο, πως απατήθηκεν η ακοή σου-
μάταιες ελπίδες τέτοιες μην καταδεχθείς.
Σαν έτοιμος από καιρό, σα θαρραλέος
σαν που ταιριάζει σε που αξιώθηκες μια τέτοια πόλη,
πλησίασε σταθερά προς το παράθυρο,
κι άκουσε με συγκίνησιν, αλλή' όχι
με των δειλίων τα παρακάλια και παράπονα,
ως τελευταία απόλαυση τους ήχους,
τα εξαίσια όργανα του μυστικού θιάσου,
κι αποχαιρέτα την, την Αλεξάνδρεια που χάνεις.

Κ. Καβάφης

Πολιτική και πολιτισμική ενότητα του Ελληνισμού

«Η κατάκτηση ολόκληρου του ελληνιστικού κόσμου από τους Ρωμαίους και η ένταξή του στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία επιταχύνει την πορεία προς την ενότητα, που γίνεται στην περίοδο αυτή ακόμα πιο βαθιά. Οι ελληνικοί και εξελληνισμένοι πληθυσμοί που κατακερματίζονται κατά την ελληνιστική περίοδο στα διάφορα κράτη των διαδόχων και στις ανεξάρτητες ή ημιανεξάρτητες πόλεις βρίσκουν μέσα στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία την πολιτική τους ενότητα. Με τη γνωστή εξέλιξη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας προς μίαν όλο και περισσότερο συγκεντρωτική μοναρχία, η έστω και θεωρητική ανεξαρτησία των διαφόρων ελληνιστικών κρατών εξαφανίζεται, η αυτονομία των πόλεων εξασθενεί, για να πάρει τελικά τη μορφή μιας απλής κοινοτικής αυτοδιοίκησης. Οι οικονομικοί φραγμοί ανάμεσα στους διάφορους αυτόνομους πολιτικούς οργανισμούς παύουν να υφίστανται, ο Ελληνισμός βρίσκει την οικονομική του ενότητα μέσα στην απέραντη ρωμαϊκή αγορά, που είχε κέντρο τη Μεσόγειο. Αποτέλεσμα της νέας αυτής κατάστασης ήταν η γενική επιβολή της ελληνικής κοινής στην Ανατολή και στη Νότια Βαλκανική. Ο εξελληνισμός επεκτείνεται και βαθαίνει, ιδιαίτερα στις ανατολικότερες επαρχίες της Μικράς Ασίας. Ιδιαίτερο ρόλο έπαιξε εδώ η διάδοση του Χριστιανισμού, ο οποίος χρησιμοποίησε ως επίσημο όργανο την ελληνική κοινή και, ύστερα από την κατάπαυση των διωγμών, γίνεται γρήγορα η επικρατέστερη θρησκεία στο μεγαλύτερο τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Έτσι ήδη από τον 4ο αιώνα, όπου με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης μεταφέρεται και τυπικά το κέντρο βάρους

της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στην Ανατολή και όπου τοποθετείται συμβατικά η εμφάνιση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, το ελληνικό στοιχείο, σε αντίθεση με τα διάφορα βάρβαρα ή ημιβάρβαρα φύλα που περιλαμβάνει η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, έχει απορροφήσει σε τέτοιο βαθμό τα διάφορα ιθαγενή στοιχεία και παρουσιάζει τέτοια συνοχή, ώστε ν' αποτελέσει ευθύς εξ αρχής το κύριο στοιχείο, πάνω στο οποίο θα στηριχθεί ο νέος στην ουσία του κρατικός σχηματισμός και το οποίο θα του δώσει τη σφραγίδα του.»

N. Γ. Σβορώνος, *Το ελληνικό έθνος*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2004⁵, σσ. 31-33.

Επίκουρος

«...Ως συνέπεια αυτών των αρχών, για τον Επίκουρο και τους Επικουρείους ζώη σύμφωνα με τη φύση σημαίνει προσανατολισμός προς στοιχειώδεις φυσικούς κανόνες. Αυτοί μας διδάσκουν ότι οι ζώντες οργανισμοί από την ίδια τους τη φύση εκτιμούν πάνω από οτιδήποτε άλλο και επιζητούν την ηδονή, κι' αντίθετα προσπαθούν με κάθε μέσο να αποφύγουν τον πόνο. Μεγαλύτερος στόχος είναι επομένως η ύψιστη ηδονή. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια την ακραία "ηδονιστική" προσήλωση σε κάθε είδους απολαύσεις, γιατί κι αυτές ενδέχεται με τη σειρά τους να προκαλέσουν κορεσμό. Ανώτατη ηδονή είναι η ελευθερία από τον σωματικό και ψυχικό πόνο, η γνήσια ηρεμία, η αταραξία, η ισόθεη ευτυχία. Συνεπώς, αυτά που επιδιώκει όλος ο κόσμος, ο πλούτος και η δύναμη δεν έχουν καμιά αξία

Η γαλήνη της ψυχής απειλείται από τις πολλές δραστηριότητες, κυρίως τις πολιτικές. Η πολιτική εμπειρέχει πολλή αβεβαιότητα, και αυτές ακριβώς πρέπει να αποφεύγουμε. Έτσι και εδώ ο σοφός είναι καταρχήν απολιτικός. Σπάνια μάλιστα στην ιστορία του πνεύματος εκφράστηκε με τόσο διαύγεια ο προσανατολισμός προς την καθαρά ατομική ευτυχία, και σίγουρα δεν είναι σύμπτωση που αυτό έγινε σε μια εποχή της ελληνικής ιστορίας με τεράστιες αλλαγές, τις οποίες ο Επίκουρος έζησε συνειδητά, εν μέρει μάλιστα ως άμεσο θύμα τους. Ακόμα κι αν όλος ο κόσμος ερχόταν ανάποδα, καταφύγιό του παρέμενε η μοναξιά του κήπου. Ο Επικούρειος δεν ξεπερνά τις απρόσμενες μεταβολές της Τύχης, απλώς προσπαθεί να τις αγνοήσει, όχι λιγότερο ελεύθερος και ανεξάρτητος στον εσωτερικό του κόσμο απ' ότι ο Στωικός ...»

H.-J. Gehrke, *Ιστορία του Ελληνιστικού Κόσμου*, Μετάφραση/ Βιβλιογραφική Ενημέρωση Α. Χανιώτης, Επιμ. Κ. Μπουραζέλης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Αθήνα 2000) σελ. 130-131.

Ελληνορωμαϊκός πολιτισμός

«... Δεν πρόφθασαν να ολοκληρώσουν την κατάκτηση των ελληνικών χωρών και οι γόνοι της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας άρχισαν να παίρνουν το δρόμο για την ελληνική ανατολή: να φοιτήσουν στις ελληνικές σχολές, να αποκτήσουν τα πιστοποιητικά της ανώτερης ελληνικής παιδείας. Το ιδανικό της ελληνικής παιδείας τους γοήτευσε: δεν είχαν άλληωστε να αντιτάξουν ανάλογη παράδοση μπροστά στην πληρότητα των παι-

δευτικών θεσμών της Ελλάδος, διάσημοι Ρωμαίοι, και αυτοκράτορες ακόμη, μαθή-
τευσαν στους Έλληνες ηττημένους, κάθισαν στα θρανία των ελληνικών σχολών και
κολακεύθηκαν με τη συντροφιά των Ελλήνων φιλοσόφων (Αντώνιος, Τραϊανός,
Αδριανός κτλ.). Αντί να επιβάλουν τη γλώσσα τους έμαθαν οι ίδιοι τη γλώσσα των
Ελλήνων. Ακόμη και στον 2ο αιώνα μ.Χ., όταν η λατινική γλώσσα έχει ήδη αποκτήσει
πνευματική αυτοδυναμία, πολλοί Ρωμαίοι γράφουν στα ελληνικά (Κλαύδιος Αιλια-
νός, Μάρκος Αυρήλιος κ.ά.), υιοθετούν τις λογοτεχνικές μορφές, τον φιλοσοφικό στο-
χασμό, τα αρχιτεκτονικά πρότυπα, τις αθλητικές εκδηλώσεις και στο τέλος σε μεγάλο
βαθμό και τον τρόπο ζωής των Ελλήνων. Μοιλονότι δεν μπορούμε να αρνηθούμε την
πρωτοτυπία στην πνευματική παραγωγή των Ρωμαίων, με κανένα τρόπο ωστόσο δεν
είναι δυνατό να παραβλέψουμε την επίδραση του ελληνικού πνεύματος σε όλα τα
έργα των Ρωμαίων, ακόμη και στο μεγαλύτερο επίτευγμά τους, στο δίκαιο...»

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΣΤ' Αθήνα 1976) σελ. 392-393 (Β. Κύρκος)

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ ΔΥΟ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΔΩΝ

Σύγκριση ζωφόρου Παρθενώνα με ζωφόρο Βωμού Περγάμου.

[Για τη σύγκριση απαιτείται η παράλληλη προβολή διαφανειών ή σύγκριση εικό-
νων σε φωτοτυπίες πλάκων των δύο ζωφόρων. Οι διδάσκοντες μπορούν να βρουν
πολλές τέτοιες εικόνες στην βιβλιογραφία που παρατίθεται στο τέλος κάθε μίας από
τις σχετικές ενότητες (ιδιαίτερα: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Ε' ([Εκδοτική Αθηνών,
Αθήνα 1974) 305-477, Ν. Γιαλιούρης, *Ελληνική Τέχνη. Αρχαία Γλυπτά* (Εκδοτική
Αθηνών, Αθήνα 1994), J. Pollitt, *Η Τέχνη στην Ελληνιστική Εποχή* (εκδ. Παπαδήμα,
Αθήνα 1994), Γ. Κοκκορού-Αλευρά, *Η Τέχνη της Αρχαίας Ελλάδας. Σύντομη Ιστορία*
(1050-50 π.Χ.) (Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1995 3) 266-281.]

Η ζωφόρος του Παρθενώνα, κορυφαία δημιουργία της γλυπτικής τέχνης της κλα-
σικής περιόδου (γ' τέταρτο 5ου αιώνα π.Χ.), απεικονίζει, ως γνωστόν, την πομπή των
Παναθηναίων, της μεγαλύτερης αθηναϊκής θρησκευτικής γιορτής. Στην ανατολική
πλευρά, την πλευρά της εισόδου του ναού, παριστάνονται οι Ολύμπιοι θεοί χωρισμέ-
νοι σε δύο ομάδες με στραμμένα τα νώτα η μία στην άλλη, να παρακολουθούν καθι-
στοί την άφιξη της πομπής στον Παρθενώνα. Ανάμεσά τους απεικονίζεται η παράδοση
του νεοϋφασμένου πέπλου της θεάς Αθηνάς στον ιερέα της καθώς και οι δέκα επώ-
νυμοι ήρωες της Αττικής. Στις δύο μακριές πλευρές του κτιρίου, τη βόρεια και νότια,
απεικονίζονται οι πολίτες που προσέρχονται στην Ακρόπολη, άλλοι πεζοί και άλλοι
έφιπποι, ενώ στη δυτική στενή πλευρά παριστάνεται η εκκίνηση της πομπής. Σε όλες
τις μορφές κυριαρχεί η γαλήνη, η ηρεμία και η αξιοπρέπεια, το γνωστό κλασικό ήθος.
Άνδρες και γυναίκες, μουσικοί, κανηφόροι, θαλλοφόροι, άνδρες που οδηγούν ζώα
για τη θυσία, είναι όλοι εξιδανικευμένες μορφές χωρίς ατομικά χαρακτηριστικά και
γνωρίσματα. Είναι οι ιδεώδεις πολίτες μίας ιδανικής δημοκρατικής πολιτείας. Άλλες
από τις μορφές είναι έντονα κινημένες, όπως οι ιππείς που καλπάζουν, οι αρματοδρό-

μοι που παίρνουν μέρος στον αποβατικό αγώνα ή οι πολίτες που οδηγούν για θυσία ζώα (αγελάδες και πρόβατα που δυστροπούν), άλλες βαδίζουν με ήρεμη μεγαλοπρέπεια καθώς συμμετέχουν με σοβαρότητα στην ιερή πομπή. Συχνά η παράσταση αναπτύσσεται σε βάθος, σε περισσότερα του ενός επίπεδα που είναι παράλληλα το ένα με το άλλο, ενώ η σύνθεση των μορφών της ζωφόρου οργανώνεται με βάση τους κατακόρυφους και οριζόντιους άξονες, γεγονός που υπογραμμίζει την ηρεμία και κανονικότητα της πομπής και τον τελετουργικό της χαρακτήρα.

Αντίθετα στη ζωφόρο του βωμού του Δία και της Αθηνάς στην Πέργαμο με την απεικόνιση της Γιγαντομαχίας από τη μέση ελληνιστική περίοδο (α΄ τέταρτο 2ου αιώνα π.Χ.), όπου ένα πλήθος θεών με επικεφαλής τους θεούς του Ολύμπου μάχεται ήττα κατά των γιγάντων, το πνεύμα της παράστασης είναι ανήσυχο και δραματικό. Βέβαια το θέμα της ελληνιστικής αυτής ζωφόρου επέβαλε τη δυναμική απεικόνιση των μορφών, την έντονη δράση, τις βίαιες κινήσεις των θεών, τα συσπασμένα και παραμορφωμένα από την αγωνία πρόσωπα των γιγάντων, τα έντονα πτυχωμένα και ανεμίζοντα ενδύματα, τα ανακατωμένα μαλλιά. Η σύνθεση των μορφών αναπτύσσεται εδώ με βάση διαγώνιους άξονες σε μία μεγάλη ποικιλία στάσεων και κινήσεων. Οι μορφές θεών και γιγάντων χαρακτηρίζονται από έντονη πλαστικότητα αλλά και ψυχολογική διάθεση. Οι θεοί παριστάνονται με γαλήνια πρόσωπα και αυτοπεποίθηση, οι γίγαντες με αγωνιώδεις εκφράσεις. Ιδιαίτερα έντονη και λεπτομερής είναι η μυολογία των σωμάτων και η πτυχολογία των ενδυμάτων που δημιουργούν έντονο σκιοφωτισμό και επιτείνουν τη δραματικότητα του αγώνα. Η δράση αναπτύσσεται σε πολλά επίπεδα σε βάθος με επικαλυπτόμενες μορφές που δεν προβάλλουν παράλληλα με το βάθος του αναγλύφου αλλά διαγώνια προς αυτό, επιτείνοντας έτσι την αίσθηση του απέραντου χώρου, στον οποίο διεξάγεται η μυθική σύγκρουση.

Αν και, όπως σημειώθηκε, τα διαφορετικά θέματα δικαιολογούν ως έναν βαθμό και τον τελείως διαφορετικό τρόπο παράστασης των δύο παραστάσεων, είναι προφανής η διαφορετική κοσμοθεωρητική και καλλιτεχνική αντίληψη που εκφράζεται μέσα από τα δύο αυτά κορυφαία δημιουργήματα της γλυπτικής. Στην παρθενώεια ζωφόρο ενσαρκώνεται το διαχρονικό πνεύμα της μεγάλης, επίσημης αθηναϊκής γιορτής στις πιο αντιπροσωπευτικές στιγμές της, στη ζωφόρο της Περγάμου η συγκεκριμένη στιγμή μίας μεγάλης και κοσμογονικής σημασίας σύγκρουσης ανάμεσα στους Ολύμπιους θεούς, εκπροσώπους της παγκόσμιας τάξης και του λόγου, και στους γίγαντες, που ενσαρκώνουν τις χαωτικές, «άλογες», δυνάμεις του κόσμου που δάμασαν οι Ολύμπιοι. Η ζωφόρος του Παρθενώνα αποτελεί το σήμα κατατεθέν της αθηναϊκής δημοκρατίας των κλασικών χρόνων, ένα μνημείο «προπαγάνδας» της πόλης-κράτους των Αθηνών που έμμεσα δικαιολογούσε την πρωτοκαθεδρία της πόλης στον ελληνικό κόσμο του 5ου αιώνα π.Χ. Η ζωφόρος της Περγάμου είναι επίσης ένα μνημείο «προπαγάνδας» των Ατταλιδών ηγεμόνων του ελληνιστικού αυτού βασιλείου, αφού η σύγκρουση θεών και γιγάντων υπαινίσσεται, όπως πιστεύεται, τους νικηφόρους αγώνες των ηγεμόνων αυτών κατά των βαρβάρων Γαλατών που απείλησαν τα ελληνιστικά βασίλεια της Μικράς Ασίας. Κοινό στοιχείο και των δύο μνημείων είναι επίσης η συνεργασία πολλών καλλιτεχνών κάτω από την εποπτεία του μεγάλου γλύπτη Φειδία στον Παρθενώνα και του Μενεκράτη από τη Ροδο στην Πέργαμο. Τα κοινά στοιχεία όμως των δύο μνημείων βρίσκουν εντελώς διαφορετική έκφραση που υπαγορεύεται από το διαφορετικό πνεύμα των δύο εποχών. Δημοκρατική αντίληψη της αθηναϊκής

πολιτείας, όπου όλοι συμμετέχουν ισότιμα, αφενός, υπεροχή των πανίσχυρων θεών που συνάδει με την ιδέα της μοναρχικής εξουσίας στην περγαμνήνη ζωφόρο, αφετέρου. Παρόμοιες καλλιτεχνικές αντιλήψεις και ιδεολογία επιβεβαιώνονται με την αντιπαραβολή ελεύθερων γλυπτών της κλασικής εποχής με ελεύθερα γλυπτά –αγάλματα– των ελληνιστικών χρόνων τόσο ως προς την επιλογή των θεμάτων, όσο και ως προς την τεχνοτροπική απόδοση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ Ν., *Η ελληνική γλώσσα στους μετακλασικούς χρόνους*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Ε., σσ 258-267.

Παρέχονται στοιχεία για τους νεωτερισμούς στη φωνητική, μορφολογία, σύνταξη, το λεξιλόγιο, τα τονικά σημεία και την εξέλιξη της γραφής

GEHRKE H-J., *Ιστορία του ελληνιστικού κόσμου*, μετ. Α. Χανιώτη, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2000.

Υψηλό επίπεδο προβληματισμού πάνω στα προβλήματα του ελληνιστικού κόσμου με ευρύτατη θεματική βιβλιογραφική ενημέρωση. Περιέχει συνοπτικού χαρακτήρα κεφάλαια για την τέχνη και τα γράμματα.

GRUBEN G., *Ιερά και Ναοί της Αρχαίας Ελλάδας*, εκδ. Μ. Καρδαμίτσα (Αθήνα 2000) σελ. 445-490.

ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ Ν., *Ελληνική Τέχνη. Αρχαία Γλυπτά* (Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994).

ΔΕΣΠΙΝΗΣ Γ.-ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ-ΤΙΒΕΡΙΟΥ Θ.-ΒΟΥΤΥΡΑΣ ΕΜΜ., *Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, I (Θεσσαλονίκη 1997) , II (Θεσσαλονίκη 2003).

Επιστημονικός κατάλογος με συστηματική παρουσίαση των γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ – ΤΕΧΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ. «Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία». Κατάλογος της έκθεσης. 21 Αυγούστου – 22 Σεπτεμβρίου 1997 (Θεσσαλονίκη 1997)

Εταιρεία Μελέτης Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας – Τεχνικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. «Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία». 1ο Διεθνές Συνέδριο. Πρακτικά (Θεσσαλονίκη 1997):

Πολύτιμες συμβολές σχετικά με την αρχαία ελληνική τεχνολογία. Στον κατάλογο χρησιμότητες και πολύ εποπτικές αναπαραστάσεις αρχαίων τεχνολογικών επιτευγμάτων με σύντομο κατατοπιστικό σχολιασμό.

ΖΑΧΟΣ Κ. Λ., *Το Μνημείο του Οκταβιανού Αυγούστου στη Νικόπολη* (Αθήνα 2001).

Αναλυτική και εύληπτη παρουσίαση του μνημείου.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Ε (Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974) 305-477

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΣΤ' (Αθήνα 1976) σελ. 392-478.

ΚΑΛΤΣΑΣ Ν., *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα Γλυπτά* (Εκδ. Καπόν, Αθήνα 2001) σελ. 260-307.

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας*, Εκδ. Γιαληθή, Αθήνα 1982, 3ος τ.

Χρήσιμο βοήθημα για όσους επιθυμούν να γνωρίσουν σε βάθος την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στον ελληνικό χώρο από το 168 ως το 146 π.Χ. Ο συγγραφέας παρακολουθεί την ιστορική εξέλιξη με βάση κυρίως τις μαρτυρίες του Ηροδότου.

ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ Γ., *Η Τέχνη της Αρχαίας Ελλάδας. Σύντομη Ιστορία (1050-50 π. Χ.)* (Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1995³) σελ. 266-281.

ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ Γ., *Δραστηριότητες των Αττικών Εργαστηρίων Γλυπτικής την Εποχή της Ρωμαιοκρατίας*, στο Α. Αñεξανδρή-Ι. Λεβέντη (επιμ.) Καλλιόστειμα. Μελέτες προς τιμήν της Ό. Τζάκου-Αñεξανδρή (Αθήνα 2001) σελ. 319-348.

Άρθρο για τα είδη των γλυπτών που λαξούνταν στην Αττική και τη διασπορά τους στον αρχαίο κόσμο κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους με απεικόνιση αντιπροσωπευτικών έργων.

ΛΑΖΑΡΟΥ Α., *Η κατάλυση του βασιλείου των Μακεδόνων (189-167 π.Χ.)*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Ε., σσ. 91-130.

ΛΑΖΑΡΟΥ Α., *Σύγκρουση ελληνιστικών κρατών και Ρώμης (200-146 π.Χ.)*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Ε., σσ. 26-54.

LEVEQUE P., *Ο ελληνιστικός κόσμος*, μετ. Μαρίας Παπαδάκη, εκδ. Μεταίχιμο, Αθήνα 2003.

LONG A. A., *Η ελληνιστική φιλοσοφία*, μετ. Στ. Δημόπουλος, Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997³.

Ο συγγραφέας παρακολουθεί τις κυριότερες εξελίξεις στη φιλοσοφική σκέψη (323-31 π.Χ.). Η επικράτηση της ελληνικής γλώσσας διευκόλυνε τη διάδοση των ιδεών των διαφόρων φιλοσοφικών ρευμάτων (Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί).

ΜΑΣΤΡΑΠΑΣ Α., *Ελληνική Αρχιτεκτονική* (Εκδ. Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994) σελ. 151-206.

ΜΑΣΤΡΑΠΑΣ Α., *Ιστορία του Αρχαίου Κόσμου και οι πηγές της*, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003.

Στο βιβλίο περιέχονται πηγές, ταξινομημένες κατά θεματική ενότητα, της ιστορίας του αρχαίου κόσμου που συμβάλλουν στην ουσιαστική προσέγγιση πλεωρών της αρχαιότητας.

ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΕΜΜ., *Διάσπαση του κράτους του Μ. Αλέξανδρου και δημιουργία των ελληνιστικών κρατών*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Δ', σσ. 240-282.

ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΕΜΜ., *Η ελληνιστική Ανατολή κατά την περίοδο 188-145 π.Χ.*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Ε., σσ. 131-161.

ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΕΜΜ., *Η κατάλυση των ελληνιστικών κρατών της Ανατολής*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Ε., σσ. 176-194.

MOSSE CL., SCHNAPP-GURBEILLON A., *Επίτομη ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2000-31 π.Χ.)*, μετ. Λύντιας Στεφάνου, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2002, σσ. 432-460.

Έγκυρο ιστορικό εγχειρίδιο με συνοπτικού χαρακτήρα κεφάλαια για την τέχνη και τα γράμματα.

ΜΠΕΝΓΚΤΣΟΝ Χ., *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, μετ. Α. Γαβρίλη, Εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 1991, σσ. 323-424.

ΜΠΟΥΡΑΣ Χ. Θ., *Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής*, τόμ. Ι (Αθήνα 1991) σελ. 366-481.

Έγκυρο εγχειρίδιο αρχαίας αρχιτεκτονικής.

ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ Α., *Ρωμαϊκά Γλυπτά από το Εθνικό Μουσείο*, Αρχαιολογική Εφημερίς 1984 (1986) σελ. 161-190.

Παρουσίαση γλυπτών του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου της Αθήνας της ρωμαϊκής περιόδου.

ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ Α., *Ρωμαϊκά Πορτραίτα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας*, Αθήνα 1985 *Κατάλογος με περιγραφή, ταύτιση, χρονολόγηση και απεικόνιση των ρωμαϊκών πορτρέτων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου της Αθήνας.*

ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ Γ., *Βυζαντινή Βιβλιολογία ή εγχειρίδιο Παλαιογραφίας και κωδικολογίας*, τ. Α-Β, Θρακική Βιβλιοθήκη 5, Κομοτηνή 2001.

ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ Ι.Σ., *Ρωμαϊκή Ιστορία*, Εκδ. Χιωτέλλη, Αθήνα 1967, σσ. 11-107.

Εύχρηστο εγχειρίδιο της ρωμαϊκής ιστορίας από των αρχαιολόγων χρόνων ως το θάνατο του Μεγάλου Θεοδοσίου (395 μ.Χ.).

ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ Ι.Σ., *Αρχαία Ιστορία*, Θεσσαλονίκη 1953, τ.Β', σσ. 384-524.

Ο συγγραφέας ασχολείται με την πολιτική ιστορία των Ελλήνων από τα Μηδικά ως τις παραμονές της πτώσης (220 π.Χ.) χωρίς να παραλείπει να σχολιάζει την πνευματική και κοινωνική πραγματικότητα.

POLLIT J.J., *Η τέχνη στην ελληνιστική εποχή*, μετ. Ανδ. Γκαζή, Εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1994.

Ο συγγραφέας προσεγγίζει ερμηνευτικά την ιστορία της ελληνιστικής τέχνης (323-30 π.Χ.) φιλοδοξώντας να παράσχει επαρκείς εξηγήσεις πάνω στο θέμα της πολιτιστικής ανάπτυξης.

RICHTER G., *Αρχαία Ελληνική Τέχνη* (Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1974) σελ. 173-191, 210-216.

ROSTOVΤJEFF Μ., *Ρωμαϊκή Ιστορία*, μετ. Β. Κάλφογλου, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1984, σσ. 13-188.

Ο συγγραφέας παραθέτει ό,τι κρίνει ουσιώδες από την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ιστορία της Ρώμης. Το βιβλίο περιέχει μεγάλο αριθμό εικόνων.

ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ελληνορωμαϊκά Γλυπτά του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου (Αθήνα 1997).*

Σύγχρονος κατάλογος με σύντομη εισαγωγή και εκτενή περιγραφή, ταύτιση, χρονολόγηση και απεικόνιση των ρωμαϊκών γλυπτών στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ Μ., *Πολιτεία, Οικονομία, Κοινωνία 336-200 π.Χ.*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Δ', σσ. 464-516.

ΣΑΡΙΚΑΚΗΣ Θ., *Το βασίλειο των Σελευκιδών και η Ρώμη*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Ε', σσ. 55-91.

ΣΒΟΡΩΝΟΣ Ν. Γ., *Το ελληνικό έθνος*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 20045.

ΤΙΒΕΡΙΟΣ Μ., *Ελληνική Τέχνη. Αρχαία Αγγεία*. (Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1996).

ΤΟΥΛΟΥΜΑΚΟΥ ΙΩ., *Οι πόλεμοι των διαδόχων (306-280 π.Χ.)*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Δ', σσ. 282-321.

ΤΟΥΛΟΥΜΑΚΟΣ ΙΩ., *Τα ελληνικά κράτη της Ανατολής ως την πρώτη επέμβαση των Ρωμαίων στην Ελλάδα (280-201 π.Χ.)*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Δ', σσ. 368-437.

ΤΟΥΛΟΥΜΑΚΟΣ ΙΩ., *Ρώμη και βασίλειο Πτολεμαίων (80-30 π.Χ.)*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Ε', σσ. 211-219.

ΤΣΟΥΝΤΑΣ ΧΡ., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Τέχνης* (Αθήνα 1964) σελ. 534-574.

Παλιό αλλά βασικό εγχειρίδιο της αρχαίας ελληνικής τέχνης με ειδικό κεφάλαιο για τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό.

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Μ., *Η Σικελία και η Κάτω Ιταλία (330-275 π.Χ.)*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Δ', σσ. 322-367.

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Μ., *Οι Έλληνες της Δύσεως μεταξύ Καρχηδονίων και Ρωμαίων (275-203 π.Χ.)*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Δ', σσ. 438-463.

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Μ., *Ο ελληνιστικός κόσμος και η Ρώμη κατά τα τέλη του 3ου π.Χ. αι.*, Ι.Ε.Ε., Ε.Α., τ.Ε', σσ. 8-25.

WALBANK F. W., *Ο ελληνιστικός κόσμος*, μετ. Τ. Δαρβέρη, Εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1999.

Ο συγγραφέας εξετάζει τα πολιτικά γεγονότα από το θάνατο του Αλεξάνδρου ως την υποταγή του ελληνιστικού κόσμου στους Ρωμαίους. Παράλληλα εξετάζονται τα διάφορα κοινωνικά συστήματα, οι εξελίξεις στα λογοτεχνικά και θρησκευτικά κινήματα.

WILCKEN U., *Αρχαία ελληνική ιστορία*, μετ. Ιω. Τουλουμάκου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 19769, σσ. 342-420.

ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΜΑΘΗΤΗ

Κεφάλαιο Θ': Ελληνιστικοί και Ρωμαϊκοί χρόνοι

I. Στοιχεία μαθητή

Επώνυμο

Όνομα

Τάξη

Τμήμα

Μάθημα

Ημερομηνία

II. Ερωτήσεις

ΟΜΑΔΑ Α

(Από τις πέντε ερωτήσεις επιλέγετε τρεις. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες)

1. Ποιες διαφορές διαπιστώνετε ανάμεσα στο κράτος της Αιγύπτου και της Συρίας;
2. Τι ήταν οι Συμπολιτείες;
3. Να γίνει η αντιστοίχιση:

Πύρρος	Καρχηδόνιος στρατηγός
Αρχιμήδης	Ιδρυτής του κράτους της Αιγύπτου
Σκιπίωνας	Βασιλιάς της Περγάμου
Πτολεμαίος	Βασιλιάς της Ηπείρου
Άτταλιος	Ρωμαίος στρατηγός
Αννίβας	Έλληνας μηχανικός

4. Σε ποιες τάξεις χωριζόταν η ρωμαϊκή κοινωνία; Ποιες ήταν οι αντίστοιχες στη Σπάρτη και την Αθήνα;
5. Σε ποιες, κατά τη γνώμη σας, αιτίες οφειλόταν η υποταγή της Ελλάδας στη Ρώμη;

Ομάδα Β

(Από τις τέσσερις ερωτήσεις επιλέγετε τις δύο. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες).

1. Μετά τη μάχη στην Πύδνα (168 π.Χ.)

Αυστηρή τιμωρία επιβλήθηκε επίσης και σε όλους τους Έλληνες που δεν βοήθησαν τη Ρώμη, ιδίως στην Αχαϊκή συμπολιτεία. Μολονότι δεν υπήρχαν αποδείξεις για τη συνεργασία της με τον Περσέα, μεταφέρθηκαν στη Ρώμη με απόφαση της συγκλήτου συνολικά χίλιοι όμηροι· ήταν οι πιο επιφανείς άνδρες της συμπολιτείας, άνθρωπος με τοπίο ανεξάρτητο και φιλελεύθερο φρόνημα. Στην Ιταλία δεν δικάστηκαν αλλιώς, πάντα κάτω από έλεγχο, διασκορπίστηκαν στις διάφορες πόλεις της χερσονήσου.

M. Rostovtzeff, *Ρωμαϊκή ιστορία*, μετ. Ιω. Τουλουμάκου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1984, σσ. 93-94

Να χαρακτηρίσετε με λίγα λόγια την ενέργεια αυτή των Ρωμαίων.

2. Το Μουσείο της Αλεξάνδρειας

Το Μουσείο της Αλεξάνδρειας αποτελούσε τμήμα των ανακτόρων, διέθετε πολλή διαμερίσματα και λειτουργούσε ως ανώτατο πνευματικό ίδρυμα. Στο χώρο αυτό έμεναν και εργάζονταν επιστήμονες, καλλιτέχνες και γενικά άνθρωποι των γραμμάτων και της τέχνης, όπως ο Ευκλείδης, ο αστρονόμος Αρίσταρχος, ο ποιητής Θεόκριτος, ο ζωγράφος Απελλής κ.ά.

Με ποιον τρόπο το κράτος της Αιγύπτου προσπαθούσε να αναπτύξει τα γράμματα;
Με ποια σημασία χρησιμοποιούμε εμείς σήμερα τη λέξη Μουσείο;

3. Αρχαιοκαπηλία

Μια πόλη δεν διακοσμείται με εισαγόμενα πράγματα αλλά με την αρετή των κατοίκων της... Γιατί αυτός που βλέπει τα αρπαγμένα έργα δεν μακαρίζει ποτέ αυτούς που πήραν τα ξένα έργα, όσο φθονεί και ταυτόχρονα αισθάνεται κάποια συμπάθεια γι' αυτούς που τα έχουν αρχικώς και στη συνέχεια τα έχασαν... Οι Ρωμαίοι, αφού μετέφεραν στη Ρώμη όσα προανέφερα (αγάλματα, πίνακες κ.ά.), με τα ιδιωτικά έργα στόλισαν τα σπίτια τους και με τα δημόσια και δημόσιους χώρους της πόλης.

Πολύβιου Ιστορία Θ. 10.

Καταγράψετε τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί ο ιστορικός Πολύβιος, για να αντικρούσει την αρπαγή των ελληνικών καλλιτεχνημάτων από τους Ρωμαίους.

4. Παρατηρήστε τα έργα: «Θνήσκων Γαλάτης» και «Σύμπληγμα του Γαλάτη που αυτοκτονεί και της νεκρής γυναίκας του»:

α) Με αφορμή ποιο ιστορικό γεγονός έγιναν;

β) Τι ήθελαν, κατά τη γνώμη σας, να τονίσουν οι δημιουργοί των έργων;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄

ΑΠΟ ΤΗ ΡΩΜΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Οι μαθητές επιδιώκεται :

- Να γνωρίσουν τις συνθήκες εμφάνισης και βαθμιαίας εξάπλωσης του Χριστιανισμού στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία.
- Να κατανοήσουν τον ρόλο του Παύλου στη διάδοση του Χριστιανισμού.
- Να συλλάβουν τους λόγους για τους οποίους το Ρωμαϊκό κράτος αντιδρά στη διάδοση του Χριστιανισμού.
- Να κατανοήσουν τα αίτια της κρίσης του Ρωμαϊκού κράτους κατά τον 3ο αιώνα μ.Χ.
- Να εκτιμήσουν τις συνέπειες της απόφασης του Κωνσταντίνου να μεταφέρει το κέντρο βάρους της Αυτοκρατορίας στην Ανατολή.

ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

Αρχικά ο χάρτης. Η ιστορία διαδραματίζεται εν τόπω και οι μαθητές πρέπει απόλυτα να συλλημβάνουν τη σημασία του γεωγραφικού παράγοντα. Στη συνέχεια η εικονογράφηση του βιβλίου, εάν εξοικειωθεί ο μαθητής στην παρατήρηση, θα βοηθηθεί πολύ στη βιωματική αποδοχή των γεγονότων.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Το μάθημα των Θρησκευτικών, αρχικά, μπορεί να σταθεί αρωγός στην πλήρη κατανόηση και βιωματική προσέγγιση της ζωής των Χριστιανών στους τρεις πρώτους αιώνες της 1ης χιλιετίας μ.Χ. Όμως και το μάθημα της Γεωγραφίας θα βοηθήσει τον μαθητή να κατανοήσει την κίνηση του Κωνσταντίνου να μεταφέρει την πρωτεύουσα του κράτους στις όχθες του Βοσπόρου.

1. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΙΡΗΝΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν τις μεταβολές που επέφερε στο ρωμαϊκό πολίτευμα ο Οκταβιανός.
- Να συνειδητοποιήσουν την έννοια της έκφρασης «Ρωμαϊκή ειρήνη».
- Να κατανοήσουν τις συνθήκες που επικρατούν στην Αυτοκρατορία κατά την περίοδο της «Ρωμαϊκής ειρήνης».
- Να συλλάβουν τη σπουδαιότητα της ελεύθερης διακίνησης ανθρώπων και ιδεών κατά τη «Ρωμαϊκή ειρήνη».

Προετοιμασία:

Οι μαθητές επαναφέρουν στη μνήμη τους τη δομή του πολιτεύματος της Ρώμης και τα κύρια χαρακτηριστικά του. Επιμένουμε ότι το πολίτευμα ήταν δημοκρατικό.

Προσπέλαση:

Με βάση το περιεχόμενο του παραθέματος από τον Σουητόνιο παρουσιάζουμε στους μαθητές την προσωπικότητα του Οκταβιανού και τονίζουμε τα κύρια σημεία των μεταβολών που επέφερε στο πολίτευμα. Ιδιαίτερος επιμένουμε στο γεγονός ότι η κύρια μεταβολή συνίσταται στο ότι επιβάλλεται η του ενός ανδρός αρχή. Η δημοκρατία παύει να υφίσταται.

Με βάση τον χάρτη καλούμε τους μαθητές να συλλάβουν την έκταση της Αυτοκρατορίας. Με κατάλληλες ερωτήσεις οι μαθητές συλλαμβάνουν, σταδιακά, τις συνέπειες, για τους ανθρώπους που κατοικούν σ' αυτή την αχανή αυτοκρατορία, αυτής της νέας κατάστασης. Η κατάργηση των συνόρων, η ελεύθερη διακίνηση ανθρώπων και ιδεών, ο συγκρητισμός των θρησκειών δημιουργούν τελείως καινοφανείς συνθήκες οι οποίες θα καθορίσουν την πορεία του μέλλοντος.

Εμπέδωση:

Το μάθημα κλείνει με την ανάγνωση του παραθέματος του Αίλιου Αριστείδη. Ολόκληρη η ιδιομορφία της «Ρωμαϊκής ειρήνης» εκφράζεται στις γραμμές του.

2. Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΑΙ Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ - Η ΠΡΩΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν το ιστορικό περιβάλλον εντός του οποίου γεννήθηκε ο Χριστός.
- Να συνειδητοποιήσουν το περιεχόμενο της διδασκαλίας του Χριστού.
- Να κατανοήσουν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες σχηματίστηκε η πρώτη Εκκλησία.
- Να γνωρίσουν την επίδραση της ελληνικής σκέψης στο χώρο των πρώτων Χριστιανών.

Προετοιμασία:

Καλούμε τους μαθητές να επαναφέρουν στη μνήμη τους όλα εκείνα τα οποία διδάχθηκαν για τους Εβραίους σε προηγούμενα μαθήματα (σε συνδυασμό και με την ύλη του μαθήματος των θρησκευτικών) και επιμένουμε ιδιαίτερος στην προσμονή του Μεσσία που είχαν αναγγείλει οι προφήτες του Ισραήλ.

Προσπέλαση:

Με βοήθ του χάρτη της Παλαιστίνης θα προσδιορίσουμε τον τόπο των γεγονότων: Γαλιλαία και Ναζαρέτ· Ιουδαία και Βηθλεέμ· τέλος, Ιερουσαλήμ. Στη συνέχεια θα προσδιορίσουμε τον χρόνο. Έχει ύψιστη σημασία ο σαφής προσδιορισμός του χρόνου, ιδιαίτερα στη συγκεκριμένη διδακτική ενότητα. Κατά τη βασιλεία του Αυγούστου

5/4 π.Χ. Εδώ χρειάζεται μια επιστημονική διευκρίνιση. Όλοι οι σύγχρονοι ερευνητές, στηριζόμενοι σε σαφή ιστορικά στοιχεία που μας δίνουν τα Ευαγγέλια, τοποθετούν τη Γέννηση του Χριστού στο 5/4 π.Χ. Το αυτό ισχύει και για τη χρονολογία του σταυρικού θανάτου και της Αναστάσεως, 28/29 μ.Χ. (Βλέπε ιστορική προσέγγιση).

Αμέσως μετά καλούμε τα παιδιά να ερμηνεύσουν γιατί η Γέννηση του Χριστού αποτελεί τομή στην ανθρώπινη ιστορία.

Η τρίτη φάση του μαθήματος θα στραφεί στον σχηματισμό της πρώτης Εκκλησίας. Θα τονιστεί ιδιαίτερα η επίδραση των εξελληνισθέντων Εβραίων σ' αυτή και θα τελειώσουμε με την αναφορά ότι το όνομα «Χριστιανοί» δόθηκε στους πιστούς της νέας θρησκείας από τους κατοίκους της Αντιόχειας.

Εμπέδωση:

Ο καθηγητής κλείνει το μάθημα τονίζοντας στους μαθητές πόσο η ελληνική γλώσσα, ως όργανο επικοινωνίας, βοήθησε στη διάδοση του χριστιανισμού.

3. Η ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να συνειδητοποιήσουν τη συμβολή της προσωπικότητας του Παύλου στη διάδοση του Χριστιανισμού.
- Να συλλάβουν το πόσο βοήθησε τον Παύλο η ελληνική του παιδεία στην επίτευξη των στόχων του.
- Να γνωρίσουν τους λόγους οι οποίοι συνετέλεσαν στην ταχεία διάδοση του Χριστιανισμού.
- Να κατανοήσουν του λόγους οι οποίοι ώθησαν το ρωμαϊκό κράτος να προβεί σε διωγμούς κατά των Χριστιανών.

Προετοιμασία:

Οι μαθητές επαναφέρουν στη μνήμη τους την οργάνωση της πρώτης χριστιανικής εκκλησίας, την επίδραση σ' αυτή των εξελληνισμένων Εβραίων και τη μετατόπιση του πυρήνα των Χριστιανών από την Ιερουσαλήμ στην Αντιόχεια.

Προσπέλαση:

Έχοντας μπροστά μας τον χάρτη των περιοδειών του Παύλου αναφερόμαστε με συντομία στην προσωπικότητά του, επιμένοντας ιδιαίτερα σε τρία στοιχεία: α) στην απρόσμενη μεταστροφή του από διώκτη σε υπέρμαχο υπερασπιστή του Χριστού β) στη χρησιμοποίηση της ελληνικής γλώσσας και φιλοσοφίας στην οργάνωση του αποστολικού του έργου και γ) στην πραγματοποίηση των περιοδειών του, γεγονός κολλοσιαίας σημασίας για τη διάδοση του Χριστιανισμού στα έθνη. Το παράθεμα από τον Πλίνιο, με τη βοήθεια του διδάσκοντος, θα βοηθήσει τους μαθητές να συλλάβουν το κλίμα της εποχής και να κατανοήσουν την ευρύτατη διάδοση του Χριστιανισμού ήδη στα τέλη του 1ου αιώνα μ.Χ.

Στο δεύτερο μέρος της διδασκαλίας, αφού αναφερθούμε στη διάδοση του Χριστιανισμού σε όλο και ευρύτερα στρώματα, θα εστιάσουμε το κέντρο της παράδοσης στους διωγμούς. Οι δύο εικόνες του κειμένου και το παράθεμα του Τάκιτου θα βοηθήσουν τους μαθητές να κατανοήσουν και, κατά κάποιον τρόπο, να βιώσουν το συγκεκριμένο αυτό ιστορικό φαινόμενο. Ιδιαίτερα το παράθεμα από το έργο του Τάκιτου έχει μέγιστη ιστορική βαρύτητα. Είναι η πρώτη σαφής αναφορά, σε θύραθεν κείμενο, της ιστορικής παρουσίας του Χριστού και της δράσης των πρώτων Χριστιανών. Αυτή η σπουδαιότητα της μαρτυρίας οδήγησε ορισμένους παλαιογράφους και ιστορικούς με σκεπτικιστικές διαθέσεις να υποστηρίζουν ότι το χωρίον αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη Χριστιανών αντιγραφικών χειρογράφων. Όμως η σύγχρονη έρευνα απέδειξε ότι το εν λόγω χωρίο αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της συνολικής ιστοριογραφικής εργασίας του Τάκιτου.

Εμπέδωση:

Το μάθημα κληώνει με την επισήμανση ότι κατά τα τέλη του 3ου αιώνα μ.Χ. οι Χριστιανοί, σε ορισμένα τμήματα της Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα στο ανατολικό, αποτελούσαν την πλειοψηφία του πληθυσμού. Ως κατ' οίκον εργασία να προταθεί στους μαθητές η μελέτη, κατ' επιλογήν, του ενός από τα δύο παραθέματα της ενότητας και η γραπτή έκθεση των εντυπώσεών τους.

4. 3ος ΑΙΩΝΑΣ μ.Χ. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΕ ΚΡΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να κατανοήσουν το σύνολο των λόγων οι οποίοι οδηγούν σε βαθύτατη κρίση τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία κατά τον 3ο αιώνα μ.Χ.
- Να συλλάβουν γιατί το άλυτο θεσμικό πρόβλημα της διαδοχής στο αυτοκρατορικό αξίωμα οδηγεί, κυρίως, το Ρωμαϊκό κράτος σε κρίση.
- Να γνωρίσουν την προσπάθεια των Ιλλυριών αυτοκρατόρων και ιδιαίτερα του Διοκλητιανού να ανορθώσουν το κράτος.
- Να κατανοήσουν τη λειτουργία της Τετραρχίας.

Προετοιμασία:

Οι μαθητές θα φέρουν στη μνήμη τους ότι ο Μάρκος Αυρήλιος, ο φιλόσοφος αυτοκράτορας, ήταν, ουσιαστικά ο τελευταίος μεγάλος Ρωμαίος ηγέτης. Το προανάκρουσμα της κρίσης γίνεται αντιληπτό.

Προσπέλαση:

Το μικρό παράθεμα από τον Ιουβενάλη θα χρησιμεύσει ως εφαλτήριο για την ομαλή εισδοχή στο νέο. Οι μαθητές θα κληθούν να σχολιάσουν την ηθική εξαχρείωση του ρωμαϊκού όχλου και θα οδηγηθούν στο συμπέρασμα ότι τα θεμέλια της ισχύος της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας έχουν καταρρεύσει.

Η διδασκαλία θα κινηθεί, σταδιακά, σε τρεις διαδοχικούς άξονες. Αρχικά οι μορφές

της κρίσης. Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα, και να καταβληθεί προσπάθεια να γίνει αντιληπτό από τους μαθητές ότι το ακανθώδες άλιτο θεσμικό πρόβλημα της διαδοχής στο αυτοκρατορικό αξίωμα, ήταν μία από τις κύριες αιτίες της οξύτατης κρίσης του 3ου αιώνα μ.Χ. Ακολούθως θα αναφερθούμε στην προσπάθεια των Ιηλυριών αυτοκρατόρων για ανόρθωση του κράτους. Η Τετραρχία θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα. Θα καλέσουμε τους μαθητές να παρατηρήσουν με προσοχή την εικόνα της ενότητας. Πώς φαντάστηκε ο Διοκλήτιανός την Τετραρχία; Τέσσερις ηγέτες σε ένα. Θεωρητικά εφαρμόσιμο_ πρακτικά όμως; Το σύστημα θα λειτουργήσει; Τέλος θα στρέψουμε την προσοχή των μαθητών στο γεγονός ότι το κέντρο βάρους της Αυτοκρατορίας σιγά-σιγά μετατοπίζεται προς την Ανατολή. Και τελειώνουμε με το ερώτημα. Άραγε αυτό θα έχει συνέπειες;

Εμπέδωση:

Με την ανάγνωση του αποσπάσματος του Ε. GIBBON τελειώνουμε την παράδοση. Οι μαθητές, στο σπίτι, θα μελετήσουν με προσοχή το απόσπασμα και θα εκφράσουν γραπτά τις απόψεις τους για το πώς βλέπει ο Άγγλος ιστορικός τον Διοκλήτιανό.

5. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Η ΜΕΓΑΛΗ ΣΤΡΟΦΗ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να συνειδητοποιήσουν γιατί η Τετραρχία ήταν ένα σύστημα περίπλοκο, δύσκολα επιβίσιμο.
- Να συλλάβουν τους λόγους που ώθησαν τον Κωνσταντίνο να στραφεί προς τους Χριστιανούς.
- Να κατανοήσουν την ιστορική σημασία του Διατάγματος των Μεδιολάνων.
- Να κατανοήσουν τους λόγους που ώθησαν τον Κωνσταντίνο να επιλέξει ως θέση της νέας πρωτεύουσας το αρχαίο Βυζάντιο.

Προετοιμασία:

Οι μαθητές επαναφέρουν στη μνήμη τους ορισμένα κύρια στοιχεία προηγούμενων μαθημάτων: ότι κατά τον 3ο αιώνα μ.Χ. οι Χριστιανοί σε πολλά τμήματα της Αυτοκρατορίας αποτελούσαν την πλειοψηφία του πληθυσμού, ότι το κέντρο βάρους του κράτους, από τον Διοκλήτιανό, στρέφεται προς την Ανατολή.

Προσπέλαση:

Ο χάρτης απαραίτητος βοηθός: Η Τετραρχία ένα σύστημα μη λειτουργικό. Αφού αναφερόμαστε με λίγα λόγια στις εσωτερικές συγκρούσεις ερχόμαστε στον Κωνσταντίνο την παραμονή της μάχης με τον Μαξέντιο. Καλούμε τους μαθητές να διαβάσουν το πρώτο παράθεμα του Λακτάντιου και να αναλύσουν το νόημά του. Θεϊκή επέμβαση στην ιστορία. Ο Κωνσταντίνος νικά: Δεύτερη βαθμίδα στην προσφορά του νέου. Ο Κωνσταντίνος πρέπει να ευχαριστήσει τον Θεό των Χριστιανών, ο οποίος τους βοήθησε για να νικήσει. Στρέφουμε τους μαθητές στο δεύτερο παράθεμα. Το «Διάταγμα

των Μεδιολάνων». Επισημαίνουμε τη σημασία του και αναλύουμε πλήρως την ακριβή έννοια της λέξης «ανεξιθηρσκία». Τρίτη βαθμίδα του μαθήματος: Ο Κωνσταντίνος μονοκράτορας. Στρέφουμε τους μαθητές προς τον χάρτη. Οι μαθητές αντιλαμβάνονται ότι η πρωτεύουσα Ρώμη είναι απομακρυσμένη από τα ζωτικής σημασίας κέντρα της ισχύος του κράτους. Υποδεικνύεται η θέση για τη νέα πρωτεύουσα. Οι μαθητές θα βρουν και θα αναπτύξουν τα πλεονεκτήματα του Βυζαντίου, εκεί όπου ο Κωνσταντίνος θα έκτιζε τη Νέα Ρώμη, δηλαδή την Κωνσταντινούπολη.

Εμπέδωση:

Όμως η νέα πρωτεύουσα βρίσκεται στο κέντρο μιας περιοχής όπου κυριαρχεί η ελληνική γλώσσα και ο ελληνικός τρόπος ζωής. Για εργασία στο σπίτι θα καλέσουμε τους μαθητές να γράψουν τις απόψεις τους για τη σημασία που είχε το γεγονός ότι η νέα πρωτεύουσα μεταφέρθηκε σε περιοχή όπου επικρατούσε η ελληνική γλώσσα.

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Η ενότητα, ανάλογα με το επίπεδο των μαθητών, είναι δυνατόν να παρουσιαστεί αποκλειστικά και μόνο από το παράθεμα του Αίλιου Αριστείδη και από τον χάρτη. Αναλύοντας ένα-ένα τα στοιχεία που αναφέρονται στο παράθεμα, έχουμε τη δυνατότητα να παρουσιάσουμε στους μαθητές όλα τα ουσιώδη δομικά στοιχεία της Ρωμαϊκής ειρήνης. Η φράση «Στην Αυτοκρατορία μας κανένας αξιόλογος άνθρωπος δεν περιθωριοποιείται» μας παρέχει την ευκαιρία να προσφέρουμε στους μαθητές τη διάρθρωση του αυτοκρατορικού πολιτεύματος και τη σημασία που αυτό έδινε στον ανθρώπινο παράγοντα. Η φράση «εγκατέλειψε τα όπλα» μας δίνει το έναυσμα για να μιλήσουμε για τη γαλήνη που επικρατούσε στο εσωτερικό του Ρωμαϊκού κράτους. Η φράση για τις πόλεις που συναγωνίζονται σε όλους τους τομείς μάς διευκολύνει να τονίσουμε την πολιτιστική ανάπτυξη που χαρακτηρίζει την Αυτοκρατορία αυτή την περίοδο.
2. Με περισσότερο πρωτότυπο τρόπο η ενότητα είναι δυνατόν να προσφερθεί με βάση τρία παραθέματα από την Καινή Διαθήκη και με απλή σύνδεση μεταξύ τους από τον διδάσκοντα. Φυσικά η εφαρμογή αυτού του τρόπου προσφοράς του μορφωτικού αγαθού εξαρτάται από το επίπεδο της τάξης. Παρουσιάζουμε το πρώτο παράθεμα (Λουκάς 2, 1-11) και σκιαγραφούμε όλα τα σχετικά με τον χρόνο, τον τόπο και τις ιστορικές συνθήκες στο πλαίσιο των οποίων γεννιέται ο Χριστός. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε το δεύτερο παράθεμα (Ματθαίος 5, 1-12) και αναλύουμε στην τάξη, με τη βοήθεια των μαθητών, τις γενικές γραμμές της διδασκαλίας του Χριστού. Τέλος, με το τρίτο παράθεμα (Πράξεις 11, 19-26) παρουσιάζεται η πρώτη φάση της Εκκλησίας και η διάδοση του Χριστιανισμού εκτός των ορίων της Παλαιστίνης.

Επαναλαμβάνουμε ότι η διδακτική προσέγγιση απαιτεί ικανοποιητική εξοικείωση της τάξης με το παράθεμα και υψηλό βαθμό αυτενέργειας.

3. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο είναι δυνατόν να διδαχθεί η ενότητα: «Η διάδοση του Χριστιανισμού». Το πρώτο παράθεμα που θα παρουσιαστεί στους μαθητές (Πράξεις 9, 1-2) αναφέρεται στη θαυμαστή στροφή του Παύλου προς τον Χριστιανισμό. Το απόσπασμα θα χρησιμεύσει ως βάση για να σκιαγραφηθεί η προσωπικότητα του Παύλου. Το δεύτερο παράθεμα (Πράξεις 17, 16-34) το οποίο αναφέρεται στο κήρυγμα του Παύλου στην Αθήνα θα είναι το κέντρο για να εξακριβώσουμε την όλη δράση του Παύλου στα έθνη και να τονίσουμε τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιεί στοιχεία της ελληνικής φιλοσοφίας για την αφομοίωση της νέας θρησκείας. Τέλος, το απόσπασμα από τον Τάκιτο που περιέχεται και αυτό στο σχολικό εγχειρίδιο θα δείξει στους μαθητές την ταχύτατη διάδοση του Χριστιανισμού και την πρώτη αντίδραση του Ρωμαϊκού κράτους στη διάδοση αυτή.
4. Τρία επίσης παραθέματα πρέπει να χρησιμοποιηθούν για την προσφορά της ενότητας: «3ος αιώνας μ.Χ. Η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία σε κρίση». Το μικρό απόσπασμα του Ιουβέναλη που περιέχεται στο μαθητικό εγχειρίδιο θα παίξει ρόλο εισαγωγής για να τονιστεί η εξαχρείωση του ρωμαϊκού λαού.

«Οι φοροεισπράκτορες είχαν φθάσει στο σημείο να είναι περισσότεροι από τους φορολογούμενους και όταν εξαντλήθηκαν πια όλοι οι οικονομικοί πόροι των ελεύθερων καλλιεργητών από το εξωφρενικό ύψος των φόρων, τα κτήματα εγκαταλείφθηκαν και το δάσος κυριάρχησε παντού. Για να κυριαρχεί παντού ο τρόμος, οι επαρχίες τεμαχίστηκαν: ένα πλήθος από διοικητές, από κρατικά γραφεία, από λογιστές, από υπαλλήλους και από γραφείς λυμαινόνται το δημόσιο πλούτο. Κανείς δεν έδινε σημασία για τα δημόσια πράγματα. Έδειχναν μόνο προθυμία στο να δημεύουν και να καταδικάζουν και να απαιτούν από το κράτος τεράστιες αμοιβές. Οι αγορές άρχισαν να διαλύονται, οι τιμές να φθάνουν σε δυσθεώρητα ύψη και τελικά κάθε έννοια νόμου καταλύθηκε».

Λακτάντιος, *De mortibus persecutorum*, 7-8 (Μετ. Β.Σ.)

Το απόσπασμα παρουσιάζει ανάγλυφη την πλήρη κατάρρευση του κράτους. Το τρίτο παράθεμα προβάλλει τη συγκρότηση της Τετραρχίας σαν μια τελευταία απόπειρα για ανόρθωση του ρωμαϊκού κράτους.

«Αφού αναγορεύτηκε από τους στρατιώτες της Ανατολής αυτοκράτορας (284 μ.Χ.) ο Διοκλητιανός διόρισε ένα συνάρχοντα, το Μαξιμιανό, ο οποίος έλαβε τον τίτλο του Καίσαρα. Αργότερα έλαβε τον τίτλο του αυγούστου και του ανατέθηκε η διοίκηση της Δύσης (286 μ.Χ.). Αυτή η θεσμοθετημένη δυαρχία προσδιόριζε τους ρόλους των δύο ηγεμόνων, αλλά επέβαλλε μια σαφή διαφορά ανάμεσά τους, διότι ο Διοκλητιανός κατείχε την πρωτοκαθεδρία και ο Μαξιμια-

νός ήταν ένα είδος θετού γιου... Το οικοδόμημα συμπληρώθηκε το 293 μ.Χ. Δύο καίσαρες αναγορεύτηκαν συγχρόνως, ο ένας, ο Κωνσταντίνος, από τον Μαξιμιανό στο Μιλάνο, ο άλλος, ο Γαλιέριος, από το Διοκλήτιανό στη Νικομήδεια. Οι περιστάσεις οδήγησαν το Διοκλήτιανό να μεταβάλει τη «δυναρχία» σε «τετραρχία». Τέσσερις ηγεμόνες θα κυβερνούσαν την Αυτοκρατορία. Ένας αύγουστος θα συγκυβερνούσε με έναν καίσαρα. Όταν ο αύγουστος θα αποσυρόταν ή θα πέθαινε, θα γινόταν αύγουστος ο καίσαρας, ο οποίος θα αναγόρευε στη θέση του ένα νέο καίσαρα. Και οι τέσσερις πρώτοι ηγεμόνες ήταν ιθιυρικής καταγωγής.

A. CHASTAGNOL, *Le bas Empire*, Παρίσι 1969 (Collection K.), σ. 14-17 (Μετ. Β.Σ.)

Οι μαθητές αντιλαμβάνονται πλήρως τη λειτουργία της «Τετραρχίας».

5. Τα τρία αποσπάσματα, τα δύο του Λακταντίου και το ένα του Ευσεβίου, τα οποία περιέχονται στο σχολικό εγχειρίδιο, μαζί με τον χάρτη, μπορούν, από μόνα τους, να στηρίξουν και να ολοκληρώσουν την ενότητα «Κωνσταντίνος-Μιλάνο-Κωνσταντινούπολη. Η μεγάλη στροφή». Κάθε ένα από τα τρία παραθέματα αντιστοιχεί σε μια αποφασιστική φάση της πορείας του Κωνσταντίνου. Το πρώτο παράθεμα φωτίζει την υπόθεση του Κωνσταντίνου να στραφεί προς τους Χριστιανούς πριν από την αποφασιστική μάχη εναντίον του Μαξέντιου. Το δεύτερο, το οποίο αναφέρεται στο Διάταγμα των Μεδιολάνων, σφραγίζει τη μεταστροφή. Τέλος, το τρίτο υμνεί ένα θριαμβευτή Κωνσταντίνο, μόνο κύριο της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Ο χάρτης θα οδηγήσει τους μαθητές να συλλάβουν τα πλεονεκτήματα της γεωγραφικής θέσης, την οποία ο Κωνσταντίνος επέλεξε για να θεμελιώσει τη Νέα-Ρώμη - Κωνσταντινούπολη.

II. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΟΡΙΣΜΕΝΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

- Ο Λακτάντιος έγραψε το έργο του *De mortibus persecutorum* (*Περί των θανάτων των διωκτών*) ανάμεσα στα έτη 315-316 μ.Χ. στην αυλή του Κωνσταντίνου. Εκεί, στους Τρεβήρους, εκτελούσε τα καθήκοντα του παιδαγωγού για τον υιό του Κωνσταντίνου, Κρίσπο. Με το έργο του στηλιτεύει τους ηγεμόνες οι οποίοι καταδίωξαν το Χριστιανισμό και θέλει να αποδείξει ότι ο Θεός τούς τιμώρησε όλους με ένα φρικτό θάνατο. Στο έργο του Λακτάντιου παρουσιάζονται με τα μελανότερα χρώματα οι τετράρχες· μόνο ο Κωνσταντίνος, επειδή ήταν πατέρας του Κωνσταντίνου, εξαιρείται.
- Το **Διάταγμα των Μεδιολάνων**. Η προσέγγιση του Κωνσταντίνου προς το Χριστιανισμό μεταβλήθηκε σε πολιτική πράξη στη συνάντηση που είχε με τον Λικίνιο στο Μιλάνο (τέλη Ιανουαρίου αρχές Φεβρουαρίου 313). Κατά τη συνάντηση συμφωνήθηκε ανάμεσα στους δύο αυγούστους η πολιτική που θα ακολουθούσαν απέναντι στους Χριστιανούς και τα μέτρα που θα ελάμβαναν για την αποκατάσταση της θρησκευτικής ειρήνης στην αυτοκρατορία. Αντίθετα προς την επιστημονική άποψη που επικρατούσε παλαιότερα ότι οι δύο αύγουστοι πρόβησαν στο Μιλάνο στην έκδοση διατάγματος περί ανεξιθρησκίας (edictum). Σήμερα επικρατεί η άποψη ότι οι αποφάσεις που ελήφθησαν δεν έλαβαν την τυπική μορφή διατάγματος.

Βλέπε Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία Α'* 324-610, Αθήνα 1975, σ. 132.

- Η **ακριβής χρονολόγηση της γέννησης του Χριστού** δύναται να προσδιοριστεί από χρονολογικά στοιχεία που υπάρχουν στα Ευαγγέλια. Ο Χριστός, κατά τον Ματθαίο (II, 1), γεννιέται «εν ημέραις Ηρώδου βασιλέως», γεγονός που το επιβεβαιώνει και ο Λουκάς με αφορμή τον Ιωάννη τον Βαπτιστή (1, 5) και τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου (I, 26). Ο Ματθαίος επαναλαμβάνει την πληροφορία αναφερόμενος στην επίσκεψη των Μάγων (II, 3) και της φυγής στην Αίγυπτο (II, 19, 22). Αλλά γνωρίζουμε από τον Φιλάβιο Ιώσηππο ότι ο Ηρώδης απέθανε το έτος 4 π.Χ. Αυτή η χρονολογία ελέγχεται από μια έκλειψη της σελήνης για την οποία ο Φιλάβιος μας λέγει ότι συνέπεσε με το θάνατο του τετράρχη. Η επιστήμη της αστρονομίας τοποθετεί αυτή την έκλειψη το 4 π.Χ. Άρα η ακριβής χρονολόγηση τοποθετείται μεταξύ των ετών 5-4 π.Χ.

Βλ. Daniel Rops, *Jesus et son temps*, Παρίσι 1945, σ. 101-102.

Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΙΡΗΝΗ

«2ος αιώνας μ.Χ. Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στο απόγειο της ισχύος της. 3.300.000 χμ. έκταση. Η Μεσόγειος θάλασσα είναι μια εσωτερική λίμνη και γύρω της ζουν περίπου εβδομήντα εκατομμύρια άνθρωποι τελείως διαφορετικοί. Σ' όλες τις περιοχές, από την Αγγλία μέχρι την Τύνιδα και από την Άνω Αίγυπτο μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα συναντάμε τα ίδια ρωμαϊκά αρχαιολογικά ίχνη, ναούς, στοές, θέρμες, αμφιθέατρα και μωσαϊκά. Όμως κάθε επαρχία διατήρησε το μεγαλύτερο τμήμα των θεσμών που είχε πριν από την κατάκτηση, τον τρόπο ζωής της, τη γλώσσα της, τη μορφή του πολιτισμού της και όλα αυτά στο πλαίσιο ενός ευρύτερου πολιτισμού, με τάσεις παγκοσμιοποίησης, που περιλάμβανε όλες τις επιμέρους πολιτισμικές εκφράσεις. Φυσικά, μια τάση αφομοίωσης όλων των πολιτισμικών ιδιομορφιών παρατηρείται, αλλ' αυτή δεν επιδιώκει, με βίαιο τρόπο, να εξαλείψει τις διαφορές. Κάθε πόλη επιδιώκει να αποτελέσει μια μικρογραφία της Ρώμης, υπερήφανη για τα δημόσια κτίριά της που μιμούνται τα ρωμαϊκά, για την τοπική της σύγκλητο, για τους υπαίθλιους της και όλα αυτά γίνονται ευχαρίστως ανεκτά στο μέτρο που εξασφαλίζουν στους κατοίκους μια άνετη και ασφαλή ζωή. Οι ιδιαίτερες συνθήκες ζωής και πολιτιστικής ανάπτυξης της κάθε επαρχίας δεν είναι όμοιες. Αυτό εξαρτάται από το στάδιο ανάπτυξης που υπήρχε πριν από την κατάκτηση. Η Αθήνα δεν ομοιάζει με τη Λουτέτια και την Υόρκη και δεν έχει τίποτα το κοινό με την Αλεξάνδρεια. Οι αυτόχθονες δεν μετέβαλαν, ως δια μαγείας, παιδεία και ιδιοσυγκρασία. Αυτό εξαρτάται επίσης από την επιδεκτικότητα του κάθε λαού προς τη ρωμανοποίηση. Βλέπουμε ότι στην Ιουδαία η αφομοίωση προς το ρωμαϊκό τρόπο ζωής αποτυγχάνει σχεδόν απόλυτα, ενώ στην Ελλάδα η κατάσταση είναι τελείως διαφορετική.

Άλλος ένας φορέας παγκοσμιοποίησης είναι η θρησκεία. Ασφαλώς οι τοπικές λατρείες έμειναν ακλόνητες, όμως οι θεότητες της κάθε επαρχίας έχουν την παρουσία τους και στη Ρώμη και οι κεραίες τους βρίσκονται σχεδόν παντού. Όμως μια συμπληρωματική λατρεία τείνει να επιβληθεί, ενισχυμένη από την κρατική προπαγάνδα: η λατρεία της Ρώμης και των θείων αυτοκρατόρων. Η νέα αυτή λατρεία δεν αντικαθιστά καμία άλλη αλλά αντίθετα, πολλαπλασιάζεται, αφομοιώνεται με τις τοπικές.

Η γλώσσα είναι ένα άλλο στοιχείο μελέτης. Ουδέποτε υπήρξε γλωσσική ομοιογένεια. Στα δυτικά της Αυτοκρατορίας, ως γλώσσα διοικητική, κυριαρχεί η λατινική, ενώ αντίθετα στα ανατολικά κυριαρχεί η ελληνική. Όμως και στο δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας ο κατ' εξοχήν φορέας της παιδείας είναι η ελληνική γλώσσα. Τα μορφωμένα στρώματα της Αυτοκρατορίας χειρίζονται και τις δύο γλώσσες ή τουλάχιστον ομιλούν τέλεια τη μία και μετρίως την άλλη. Όμως στην ύπαιθρο κυριαρχούν τα τοπικά ιδιώματα. Στις πόλεις ο Ρωμαίος ή ο Έλληνας δεν είχαν πρόβλημα συνεννόησης με τους κατοίκους, μόλις όμως απομακρύνονταν από αυτές, συναντούσαν την πλήρη άγνοια των γλωσσών που κυριαρχούσαν. Οι άνθρωποι της υπαίθρου μιλούσαν αρμαϊκά, φρυγικά, αραβικά, φοινικικά, βερβερικά, κελτικά.»

LUCIEN JERPHAGNON, *Histoire de la Rome antique*, Παρίσι, 1987, σ. 315-321 (Μετ. Β.Σ.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΜΟΝΟΙ (Α΄ Θεσσ. γ΄, 1) (Ο Παύλος στην Αθήνα 51 μ.Χ.)

«Ο Παύλος είχε μείνει πια πολύ καιρό στο Άστυ. Σύμφωνα με τη συνήθειά του εστράφηκε, πρώτα, προς τους πολυάριθμους συμπατριώτες του, που την ύπαρξή τους στην τότε Αθήνα την μαρτυρούν και μερικές επιγραφές. Τα πρώτα Σάββατα, επήγε στην Συναγωγή, κι εκεί μίλησε στους Εβραίους και στους “φοβούμενους τον Θεόν”. Αλλ’ η επιτυχία, φαίνεται, ήταν πολύ περιορισμένη, ίσως επειδή οι Εβραίοι των Αθηνών είχαν επηρεασθεί από τον ειδωλολατρικό πολιτισμό, που στεκόταν ψηλά, και είχαν γίνει κοσμικοί, ενώ στη Συναγωγή πήγαιναν πολύ λίγοι. Έπρεπε λοιπόν, να δοκιμάσει τι μπορούσε να γίνει με τους ειδωλολάτρες, με τους φιλοσόφους, και να μάθει τις θρησκευτικές τους αντιλήψεις. Γι’ αυτό, άρχισε να περιφέρεται, καθημερινώς, μέσα στην πόλη, ζητώντας κάτι κατάλληλο που θα μπορούσε να πει για να εκφράσει αυτό που του έκαιγε την ψυχή.

Όσο όμως εκοίταζε εδώ κι εκεί, τόσο περισσότερο κι έχανε την πρώτη δυνατή εντύπωση που πήρε από την Ακρόπολη, τόσο γινόταν πιο καταφάνερη η βαθιά θρησκευτική κατάπτωση που επικρατούσε τότε. Σε μία από αυτές τις περιπλανήσεις του, αισθάνθηκε μια δυνατή συγκίνηση. Ξαφνικά τα πόδια του εκόλλησαν στο χώμα. Εκεί, σε μια γωνία του δρόμου, στεκόταν κάποιος ναϊσκος, με έναν βωμό που είχε την επιγραφή: “Αγνώσω Θεώ”... Ο Παύλος έμεινε κατάπληκτος με την επιγραφή, την εξήγησε όμως με άλλο τρόπο. Στην αφιερωτική αυτήν επιγραφή, ο Απόστολος εδιάβαζε την ορμή προς κάτι ανώτερο και καλύτερο απ’ ό,τι είχαν διδαχθεί οι Αθηναίοι, κάποιο αόρατο ψαχούλημα για την ανεύρεση του αληθινού Θεού, “ει άρα γε ψηλαφήσειαν αυτόν και εύροιεν”. Αυτό το θέμα έκαμε στον Παύλο βαθιά εντύπωση και αύξησε τη συμπόνια του για τους δυστυχισμένους αυτούς ανθρώπους, που, μέσα στο Πάνθεόν τους, δεν εύρισκαν τον τρόπο για να σβήσουν τη δίψα που είχαν για να γνωρίσουν το θείον. Ελάτρευαν ανώνυμους θεούς, κι έτσι, χωρίς να το καταλαβαίνουν, προσκυνούσαν κάποιο υπεργίνο μυστήριο... Μέχρι τώρα, ο Παύλος, στην ιεραποστολική του δράση, εργαζόταν σε περιοχές τις οποίες, κατά κάποιο τρόπο, είχε προπαρασκευάσει ο Ιουδαϊσμός ή οι προσήλυτοι του. Στην Αθήνα όμως η σκηνή άλλαζε εντελώς. Πάνω στον Άρειο Πάγο, ο Παύλος βρίσκεται σ’ ένα περιβάλλον τελείως ανεπηρέαστο από αυτά τα στοιχεία. Γι’ αυτό αλληλάζει εδώ τη συνηθισμένη του τακτική. Έπρεπε να αρχίσει την ομιλία του από κάπου αλλού. Η ομιλία του μας μεταφέρει σ’ ένα περιβάλλον καθαρά ειδωλολατρικό. Τα σημεία που εδιάλεξε ο Παύλος από τους παιδιότερους φιλοσόφους, ως αφετηρία της ομιλίας του, δεν έδειχναν καθόλου εσωτερική συγγένεια ιδεών, ομοιότητα στην θρησκευτική ωριμότητα και στην ψυχική διάθεση, αλλά μόνον κάποια μακρινή ομοιότητα στις εκφράσεις και τις παραστάσεις, καθώς και στο καθολικά ανθρώπινο βάθος της ψυχής, που εκ φύσεως κλίνει προς την χριστιανική αλήθεια, καθώς και κάποια συναίσθηση της ανάγκης για τη λύτρωση, όπου επίγεια και θρησκευτικά ελλείματα συμπλέκονται.

Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης στην εποχή του Παύλου δεν είχαν μεγάλες σχολές στην Αθήνα, παρ’ όλο που οι ιδέες τους επιζούσαν ακόμα μέσα στις άλλες σχολές. Οι ακροατές του Παύλου, στον Άρειο Πάγο, ουσιαστικά ανήκαν σε δύο φιλοσοφικές κατευθύνσεις, στους Στωικούς και στους Επικουρείους... Ο Παύλος αρχίζει με ένα λογοπαίγνιο. Η λέξη “δαισιδαιμονέστερος” αρχικώς (στον Ξενοφώντα και τον Αριστοτέλη), είχε τη σημασία, πάνω-κάτω, εκείνου που φοβάται πολύ τον Θεό_ στην εποχή όμως του Παύλου είχε πια και την έννοια την σημερινή, δηλαδή εκείνου που

είναι προληπτικός και φοβάται τους δαίμονες. Η αγάπη των Ελλήνων για τα θαύματα, και το πάθος τους για το θείο, χαρακτηρίζονται με την λέξιν «δεισιδαίμων» που μπορεί να σημαίνει, ταυτοχρόνως, και ευσεβεία και δεισιδαιμονία, ανάλογα με τον αν θέλει κανείς να την πάρει ως εκδήλωση του κανονικού ή του πληνεμένου θρησκευτικού συναισθήματος. Οι ακροατές μπορούσαν να νομίζουν ότι η λέξη αυτή είχε την σημασία επαίνου και, ασφαλώς, έτσι θα' γινε. "Άνδρες Αθηναίοι, κατά πάντα ως δεισιδαιμονεστέρους υμάς θεωρώ". Μ' αυτό ο Παύλος πήρε ήδη τους ακροατές με το μέρος του. Κερδίζει πιο πολύ την προσοχή τους, όταν τους αναγγέλλει τη λύση του αινίγματος "άγνωστος Θεός". Σεις λέγει, με κατηγορείτε ότι είμαι "καταγγελεύς ξένων δαιμονίων" και ότι ήθελα να φέρω σε σας ξένους θεούς. Το αντίθετο. Στις περιπληνήσεις μου μέσα στην πόλη σας, παρατηρώντας τα ιερά σας, τα "σεβάσματα υμών", πήρα έναν βωμό με την επιγραφή "αγνώστω Θεώ". Φαίνεται, λοιπόν, ότι σέβεσθε και λατρεύετε κάτι που δεν το ξέρετε. Έχετε κάπως δίκιο. Γιατί αυτό ο άγνωστος Θεός, και ο αληθινός, αληθιά απόκρυφος Θεός, που σας κηρύττω εγώ, έχουν τούτο το κοινό μεταξύ τους, ότι περιβάλλονται από ένα μυστήριο. Ο μυστηριώδης Θεός δεν θα έπρεπε, βέβαια, να σας είναι τελείως άγνωστος! Έδειξε δείγματα της υπάρξεώς του με τα δημιουργήματά του, την φύση, τον ουρανό και τη γη, που είναι έργο των χειρών του. Ως πολίτες μιας πόλεως που έβγαλε έναν Πλάτωνα, δεν χρειάζεται να σας αποδείξω την ύπαρξη ενός υπίστου Θεού, που είναι απείρως ανώτερος από τους φτωχούς θεούς του Ολύμπου. Σεις κλειδώνετε τους θεούς σας στο στενό κελί των ναών σας. Αλλ' ο αληθινός Θεός "ουρανού και γης Κύριος υπάρχων, ουκ εν χειροποιήτοις ναοίς κατοικεί". Εικόνες και αγάλματα του Αείρου δεν υπάρχουν· δεν πρέπει κανείς να τον λατρεύει μ' αυτά. Περιβάλλητε τους θεούς σας με στίφη από λειτουργούς των ναών και ιερόδουλες, τους βάζετε εμπρός τους φαγητά, τους προσκαλείτε στις θυσίες, τους δίνετε να ρουφήξουν μυρουδιές των φαγητών σας, τους ευφραίνετε με πολύτιμα κρασιά, σα να είχαν ανάγκη από τις υπηρεσίες και τα δώρα σας. Αλλ' ο Θεός δεν έχει ανάγκη απ' αυτά τα πράγματα· εμείς έχουμε ανάγκη από τα δώρα του. Αυτός μας δίνει και τροφή και πιστό και "ζωήν και νιοήν και τα πάντα". Σεις λέτε ότι οι θεοί κατοικούν εκεί πάνω, ψηλά, σε μια μακάρια ηρεμία, και δεν ενδιαφέρονται για τα ανθρώπινα και τους ανθρώπους που, ως άτομα του Σύμπαντος, ρίχθηκαν πάνω στη γη τυχαίως, τυφλά, όπως τα ζάρια. Όχι! Ο Θεός χαίρεται το έργον των χειρών του, και τίποτα δεν περιφρονεί απ' όσα εδημιούργησε. Έχει το σχέδιόν του για το ανθρώπινο γένος... Όλοι οι άνθρωποι, από ένστικτο, θέλουν να εύρουν τον Θεό, αλλ' οι Ελληνες περισσότερο απ' όλους. Οι ευσεβείς ποιητές σας και οι προφήτες σας, όπως ο Όμηρος, ο Πυθαγόρας, ο Πίνδαρος, τον ανεζήτησαν μέσα σε κάτι σκοτεινούς μύθους, οι καλλιτέχνες σας μέσα στον αιώνιο νόμο της ομορφιάς, οι φιλόσοφοί σας τον εξήτησαν μέσα σ' όλους τους δρόμους της αιτιώδους σκέψεως, όπως ο Αριστοτέλης, ή της ερευνητικής νοσταλγίας του ουρανού έρωτος, όπως ο θεός Πλάτων. Οι μυσταγωγοί σας τον ανεζήτησαν στις μαγικές μυστηριακές λατρείες, που δίνουν δήθεν τη θέωση, οι υπάλληλοί σας στο πνεύμα του αυτοκράτορος και της θεάς Ρώμης. Ο σκοπός της νοσταλγίας σας για την ένωση με τον Θεό είναι καλός, αλλ' ζητάτε να την πετύχετε με μεγάλες λοξοδομίες ή τρέχοντας σε πληνερά μονοπάτια. Και όμως, είναι τόσο εύκολο να βρείτε τον Θεό. Ο Θεός είναι μέσα μας κι εμείς μέσα σ' αυτόν. Έτσι εκήρυξε ένας από τους ποιητές σας, ο Επιμενίδης: «εν αυτό γαρ ζώμεν και κινούμεθα και εσμέν». Κι αυτός είναι ο λόγος που είναι τόσο κοντά στο πνεύμα μας, στην ψυχή μας.

Η θεϊκή αιτία που μας δίνει την ύπαρξη είναι εκείνη που μας δίνει τη γνώση. Γι' αυτό μας δόθηκε κι η ικανότητα να ερευνούμε, "ει άραγε ψιλαφήσειαν αυτόν και εύροιν".»

J. HOLZNER, *Παύλος* (Μετ. Ιερ. Κοτσώνη) σ. 223-237.

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ: Η ΤΕΤΡΑΡΧΙΑ

«Τη στιγμή της ανακήρυξης ως αυτοκράτορα του Διοκλήτιανού (20 Νοεμβρίου 284 μ.Χ.), αυτού του Ιλλυριού από τη Δαλματία, το μέγιστο πρόβλημα για το Ρωμαϊκό κράτος είναι η αυτοκρατορική εξουσία.

Στην πραγματικότητα ο Διοκλήτιανός ανακηρύχτηκε αυτοκράτορας από το στράτευμα μετά από μια συνωμοσία που κατέληξε στο φόνου του Νουμεριανού μετά από μια βασιλεία 17 μηνών. Με αυτή την ανίατη στρατιωτική αναρχία οι αυτοκράτορες, ανεξαρτήτως της αξίας τους, βλέπουν τη βασιλεία τους να διακόπτεται βίβανυσα και η διαδοχή στο αυτοκρατορικό αξίωμα να πραγματοποιείται σ' ένα κλίμα βίας. Εξ αιτίας του εύθραυστου των θεσμικών θεμελίων της ή της αδυναμίας των μέσων της το αυτοκρατορικό αξίωμα δεν εξασφαλίζει ούτε τη διάρκεια σε ένα πρόσωπο, ούτε μια ομαλή διαδοχή.

Σ' αυτούς τους περιορισμούς πρέπει να προστεθεί και κάτι άλλο. Από το Νοέμβριο του 284 μέχρι το Μάιο του 285 ο Διοκλήτιανός δεν κυβερνά παρά τις περιοχές που του προσφέρει ο "νόμιμος" αυτοκράτορας Καρίνος. Από το 286 μέχρι το 296 ένα μέρος της Αυτοκρατορίας θα κατέχεται από το σφετεριστή Καραούζιο και μετά τη δολοφονία του από το διάδοχό του Αηλέκτονα. Στα 297 η Αίγυπτος έχει το δικό της αυτοκράτορα, τον Λούκιο Δομίτιο Δομιτιανό.

Επειδή είναι αδύνατη, η αυτοκρατορική εξουσία αναγκάζεται να ανευθεί και άλλως με τους οποίους είναι υποχρεωμένη να συνεργαστεί ή, τουλάχιστον, να τους αγνοήσει προσωπικά.

Αλλ' επειδή είναι αδύνατη, ανίκανη να προστατεύσει αποτελεσματικά όλα τα τμήματα του εκτεταμένου Ρωμαϊκού κράτους, η αυτοκρατορική εξουσία προκαλεί τους συνεχείς σφετερισμούς.

Αυτές οι δύο φροντίδες, διάρκεια και μονιμότητα από το ένα μέρος, ανάγκη πανταχού παρουσίας από την άλλη, ώθησαν το Διοκλήτιανό να αναλάβει την προσπάθεια ενδυνάμωσης της αυτοκρατορικής εξουσίας.

Αλλ' αυτή η μεταρρύθμιση δεν προέρχεται από ένα σχέδιο προαποφασισμένο. Σταδιακά, εμπειρικά, κάτω από την πίεση των περιστάσεων (για παράδειγμα ο σφετερισμός του Καραούζιου) το οικοδόμημα της Τετραρχίας μορφοποιείται.

1 Μαρτίου 286. Ο Μαξιμιανός ονομάζεται Καίσαρας.

1 Μαρτίου 293 ο Κωνσταντίος, Καίσαρας του Μαξιμιλιανού στο Μιλάνο.

19 Σεπτεμβρίου 286. Ο Μαξιμιανός ονομάζεται Αύγουστος.

21 Μαΐου 293. Ο Γαλιέριος, Καίσαρας του Διοκλήτιανού στη Νικομήδεια.

Αυτό το σύστημα σκοπεύει να εξασφαλίσει τη μονιμότητα της αυτοκρατορικής εξουσίας, την αποτελεσματικότητα και την ενότητά της.

I. Ενότητα:

Η μονιμότητα. Από το 286, πράγματι, η διαδοχή του Διοκλητιανού είναι εξασφαλισμένη με την ονομασία του Μαξιμιανού σε καίσαρα. Στα 293 εξασφαλίζεται η διαδοχή του πρώτου αυγούστου, του Διοκλητιανού, με την απονομή του τίτλου του καίσαρα στο Γαλιέριο. Τον ίδιο χρόνο διασφαλίζεται η διαδοχή του δεύτερου αυγούστου Μαξιμιανού με την απονομή στον Κωνστάντιο του τίτλου του καίσαρα.

Έτσι εξαλείφονται οι μεσοβασιλείες (όπως, για παράδειγμα, το θέρο του 275, μεταξύ του θανάτου του Αυρηλιανού και της αναγόρευσης του Τακίτου), και οι αβεβαιότητες της διαδοχής, που υπόκεινται στις αντιφατικές επιδιώξεις της Συγκλήτου και των στρατιωτικών σωμάτων.

Όμοια σταθεροποιείται η άσκηση της εξουσίας και ελέγχεται η αξία αυτών που την ασκούν. Ανάλογα με την αξία τους επιλέγονται οι καίσαρες από τους αυγούστους και αυτοί οι ίδιοι, κατά τη διάρκεια της άσκησης των καθηκόντων του καίσαρα, προετοιμάζονται για την ανάληψη αυτών του αυγούστου.

II. Ενότητα:

Αποτελεσματικότητα. Μακράν του να είναι διαιρεμένη στα τέσσερα, η εξουσία αποκτά τέσσερα πρόσωπα ενωμένα σε ένα σώμα. Άλλωστε υπάρχει διαχωρισμός αρμοδιοτήτων. Οι αύγουστοι, από κοινού, λαμβάνουν την απόφαση. Η εκτέλεση είναι έργο των καισάρων, ανεξάρτητα σε ποιον αύγουστο υπόκεινται.

Υπάρχει όμως και γεωγραφικός προσδιορισμός αρμοδιοτήτων. Από τους Τρεβήρους ο Κωνστάντιος ασχολείται ειδικότερα με τις υποθέσεις της Γαλιτίας και της Βρετάνης. Οι υποθέσεις της Αφρικής, της Ισπανίας και της Ιταλίας ανήκουν στις αρμοδιότητες του Μαξιμιανού, ο οποίος εδρεύει στο Μιλάνο. Τα προβλήματα της Βαλκανικής ανήκουν στη δικαιοδοσία του Γαλιέριου, ο οποίος έχει έδρα το Σίρμιον. Τέλος ο Διοκλητιανός, από τη Νικομήδεια της Βιθυνίας ασχολείται αποκλειστικά με την Ανατολή.

Αλλ' αυτός ο διαχωρισμός σε τέσσερις ζώνες οφείλεται κυρίως σε λόγους στρατιωτικούς και φορολογικούς. Η εδαφική ενότητα της Αυτοκρατορίας δεν διασπάται. Το κράτος είναι σύνολον αδιάσπαστο (*patrimonium indivisum*).

III. Ενότητα:

Χωρίς αυτήν η εξουσία θα είχε διαιρεθεί και δεν θα είχε αυξηθεί. Η ενότητα της εξουσίας είναι εξασφαλισμένη: 1ο Από το μηχανισμό της λειτουργίας της: οι δύο καίσαρες παρεμβαίνουν το ίδιο σε Ανατολή και Δύση και υπακούουν το ίδιο και στους δύο αυγούστους, το Διοκλητιανό και το Μαξιμιανό. Επί πλέον οι δύο αύγουστοι νομοθετούν από κοινού και η νομοθεσία είναι παντού η ίδια, στο όνομα των τεσσάρων προσώπων της Τετραρχίας. 2ο Από τους στενούς δεσμούς που ενώνουν τους τετράρχες: ανάμεσα στον κάθε καίσαρα και τον αύγουστο ένας οικογενειακός δεσμός έχει δημιουργηθεί (γάμος του Γαλιέριου με τη Βαλέρια, θυγατέρα του Διοκλητιανού_ γάμος του Κωνσταντίου, που χωρίζει την Ελένη, με τη Θεοδώρα, θυγατέρα της συζύγου του Μαξιμιανού). Αυτοί οι δεσμοί ενισχύονται με το θεσμό της υιοθεσίας. Ο Γαλιέριος καθίσταται υιός του Διοκλητιανού και ο Κωνστάντιος του Μα-

ξιμιανού. Οι καίσαρες είναι στενά ενωμένοι με τους αυγούστους και οι αύγουστοι μεταξύ τους. 3° Με την αυστηρή ιεράρχηση των τετραρχών, η οποία είχε αναχθεί σε κανόνα δικαίου και βασιζόταν στην αρχαιότητα. 4° Από την προσωπικότητα του Διοκλητιανού, ενώπιον της οποίας υποχωρούν οι θελήσεις του άηλου αυγούστου και των καισάρων. Αυτό το de facto πρωτείο καθίσταται και de jure εφ' όσον ο Διοκλητιανός ήταν, κατά την ιεραρχία, ο παλαιότερος τετράρχης»

ROGER RÉMONDON, *La Crise de l'empire Romain*, Παρίσι 1970
(Nouvelle Clio), σ. 117-120 (Μετ. Β.Σ.).

ΚΤΙΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

«Η ιδέα της δημιουργίας μιας πόλης που θα συναγωνιζόταν τη Ρώμη ανήκει αποκλειστικά στον Κωνσταντίνο. Η θεμελίωση της Νέας Ρώμης οφείλεται σε μια κεραυνοβόλο απόφαση. Στις 18 Σεπτεμβρίου του 324 μ.Χ., όταν αρχίζει η αποφασιστική μάχη κατά του Λικινίου (όχι μακριά από τη Χαλικηδόνα), ο Κωνσταντίνος δεν είναι καθόλου βέβαιος για τη νίκη του. Στις 8 Νοεμβρίου η δημιουργία της νέας πρωτεύουσας έχει αποφασιστεί. Τι να συνέβη στην ψυχή του Κωνσταντίνου σ' αυτό το βραχύ διάστημα; Αναγκαστικά περιοριζόμαστε στις συγκυρίες. Ο Ευσέβιος διηγείται ότι ο αυτοκράτορας, την ώρα του υπέρτατου αγώνα κατά του αντιπάλου του, βρισκόταν σε μια ψυχολογική κατάσταση ανάλογη με αυτή της 28^{ης} Οκτωβρίου 312. Ο Λικίνιος, παρά το διάταγμα της ανεξηθροσκίας, δεν είχε κάνει το αποφασιστικό βήμα και δεν είχε γίνει χριστιανός. Απεναντίας περνούσε τον καιρό του συμβουλευόμενος μάγους.

Ο Κωνσταντίνος, κληισμένος σε ένα ναΐδριο όπου είχε τοποθετηθεί ένας σταυρός, συνεχώς προσευχόταν. Συνομιλούσε με τον Θεό "όπως ο Μωυσής". Νικητής μετά από μια μάχη κατά την οποία ο αντίπαλός του ηττήθηκε, ο Κωνσταντίνος χρεωστούσε στο Θεό μια λαμπρή ένδειξη ευγνωμοσύνης. Την εκδήλωσε μεταφέροντας την πρωτεύουσα του κράτους μακριά από τη μολυσμένη με την ειδωλολατρία Ρώμη σε μια νέα πόλη, απόλυτα χριστιανική. Ασφαλώς θα σκέφθηκε το Βυζάντιο κατά τη διάρκεια των μαχών εναντίον του Λικινίου, λίγες εβδομάδες νωρίτερα, κοντά στα τείχη της παιλιάς αποικίας των Μεγαρέων. Ασφαλώς εντυπωσιάστηκε από τη στρατηγική της θέση. Αλλά, χωρίς μια έντονη ψυχολογική κρίση, πώς θα ήταν δυνατόν να μεταφέρει στην Ανατολή την πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας τη στιγμή μάλιστα που η εξόντωση του αντιπάλου του αποκαθιστούσε την ενότητα του ρωμαϊκού κόσμου; Όλα αυτά που οι σύγχρονοι ιστορικοί αναφέρουν για τη ζωτικότητα της Ανατολής σε σύγκριση με τη δυσπραγία της Δύσης, είναι, για τη συγκεκριμένη εποχή καθαρές υποθέσεις που επινοήθηκαν για να ερμηνεύσουν ένα γεγονός.

Αφού ελήφθη η απόφαση, το έργο προχώρησε με μια θαυμαστή ταχύτητα. Η αρχαία πόλη του Βυζαντίου δεν είχε παίξει μέχρι τότε κανένα ιδιαίτερο ρόλο στην ιστορία, παρ' όλη τη θεωρία που αποδίδει στη γεωγραφική της θέση μια αξία σχεδόν καταλυτική. Ο Κωνσταντίνος τη χρησιμοποίησε απλώς σαν πυρήνα της νέας πρωτεύουσας. Το νέο τείχος τετραπλασίαζε ή πενταπλασίαζε την επιφάνειά της. Οι εργασίες θεμελίωσης άρχισαν το Νοέμβριο του 324 και τα εγκαίνια της Νέας Ρώμης έγιναν στις 11 Μαΐου 330.

Οι ειδωλολατρικοί ναοί, άγρια λεηλατηθέντες (αφαίρεσαν απ' αυτούς τις χάλκινες θύρες, τις επίχρυσες στέγες, τα αγάλματα) χρησίμευσαν για να διακοσμήσουν τη νέα πρωτεύουσα. Η διοίκηση, που παρέμενε ειδωλολατρική, ύψωσε το άγαλμα της θεάς Τύχης, αλλά, μόλις ο αυτοκράτορας εγκαταστάθηκε στην πόλη δεν έγινε αποδεκτή καμία ειδωλολατρική εκδήλωση. Ο Κωνσταντίνος αγάπησε τόσο πολύ τη νέα του πρωτεύουσα ώστε, εκτός από σπάνιες διακοπές, δεν την εγκατέλειψε ποτέ μέχρι το θάνατό του (337 μ.Χ.).

Η Κωνσταντινούπολη γεννήθηκε από την ιδιοτροπία ενός δεσπότη που βρισκόταν υπό την επήρεια μιας έντονης θρησκευτικής έξαρσης. Και όμως λίγες πολιτικές πράξεις, απόλυτα μελετημένες είχαν τόσο σοβαρές και διαρκείς συνέπειες. Επί πολλούς συνεχόμενους αιώνες ένα ισχυρό κράτος συνέδεσε τις τύχες του με αυτή την πόλη. Σε πολλές περιπτώσεις η Κωνσταντινούπολη αναγέννησε την Αυτοκρατορία. Η ελλη-

νική παιδεία, αρχαία και μεσαιωνική, διασώθηκε από μια ολοκληρωτική καταστροφή, γιατί βρήκε στις όχθες του Βοσπόρου, ένα απόρθητο άσυλο. Τίποτε από αυτά δεν θα συνέβαινε χωρίς τη θέληση του Κωνσταντίνου. Αλλά αυτό ήθελε; Μάλλον όχι.

Η Νέα Ρώμη, στη σκέψη του, όφειλε να είναι τελείως ρωμαϊκή. Σ' αυτή μετέφερε ένα μέρος της Συγκλήτου και έκτισε ανάκτορα για τις παλαιές ευγενείς ρωμαϊκές οικογένειες που εγκαταστάθηκαν εκεί. Οι νόμοι ήταν οι ρωμαϊκοί. Η γλώσσα της αυλής, της διοίκησης ήταν η λατινική. Η Νέα Ρώμη θα ήταν το εργαλείο του θριάμβου της πίστης, η πρωτεύουσα του Χριστιανισμού.

Και να τι έγινε. Η Κωνσταντινούπολη εξελίχθηκε σε μια ελληνική πόλη. Δύο αιώνες μετά την ίδρυσή της οι απόγονοι των Ρωμαίων που εγκαταστάθηκαν στην *pars Orientalis* είχαν ξεχάσει τη γλώσσα των πατέρων τους, αγνοούσαν τελείως τη λατινική λογοτεχνία, θεωρούσαν την Ιταλία και τη Δύση ως μια περιοχή ημιβάρβαρη. Αλλάζοντας γλώσσα, άλλαζαν και ψυχή. Ο Κωνσταντίνος πίστευε ότι αναγεννά τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Χωρίς να το υποπτεύεται ίδρυε μια νέα αυτοκρατορία, τη Βυζαντινή.»

FERDINAND LOT, *La fin du monde antique et le debut du Moyen âge*, Παρίσι 1927 (L' evolution de l' humanité), σ. 41-43. (Μετ. Β.Σ.).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ Σ., *Ιστορία των χρόνων της Καινής Διαθήκης*. Θεσσαλονίκη 1985 (Πουρνάρας).
Πρωτοποριακή για τα ελληνικά δεδομένα μονογραφία. Χρησιμοποιώντας τα μεθοδολογικά εργαλεία της σύγχρονης ιστοριογραφίας ο συγγραφέας αναλύει το ιστορικό κλίμα μέσα στο οποίο γεννήθηκε ο χριστιανισμός.
- ALFÖLDY GETA, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Κοινωνίας*, (Μετ. Αγγ. Χανιώτης) Αθήνα 1988 (ΜΙΕΤ).
Αξιόλογο έργο. Επιστημονική ανάλυση της ρωμαϊκής κοινωνικής διαστρωμάτωσης.
- ΑΜΑΝΤΟΣ Κ., *Εισαγωγή στην Βυζαντινή Ιστορία*, Αθήνα 1950 (Ικαρος).
Παρά τη σχετική παλαιότητα της, η μονογραφία αυτή είναι, μέχρι σήμερα, μοναδική στην ελληνική βιβλιογραφία. Ιδιαίτερη αξία τα κεφάλαια που αναφέρονται στον Διοκλητιανό και τον Κωνσταντίνο.
- BOWERSOCK, G. W., *Ο ελληνισμός στην ύστερη αρχαιότητα*, μετ. Μαίρη Γίοση, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000
- DODDS, E. R., *Εθνικοί και Χριστιανοί σε μια εποχή αγωνίας*, Αθήνα 1993 (Αλεξάνδρεια)
Εμπειριστικώς αναλυση του αγώνα ανάμεσα σε εθνικούς και χριστιανούς ιδεολόγους κατά τους τρεις πρώτους μ.Χ. αιώνες.
- ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ Δ., *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, Αθήνα 1969.
Μας ενδιαφέρει το πρώτο κεφάλαιο «Ρωμαϊκό Κράτος».
- JAEGGER, W., *Πρωτοχριστιανικοί χρόνοι και ελληνική παιδεία*, Αθήνα 1966 (Κηλιάφας)
Ο χριστιανισμός εξελληνίζεται και ο ελληνισμός εκχριστιανίζεται. Ενδιαφέρουσα ανάλυση της διαζευκτικής αυτής σχέσης.
- ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ Ι., *Ελληνισμός και Χριστιανισμός, η συνάντηση των δύο*, Αθήνα, 2003 (Αποστολική Διακονία).
Ξανά η συνάντηση και η αμοιβαία αλληλεπίδραση των δύο κόσμων.
- HOLZNER J., *Παύλος* (μετ. Ιερ. Κοτσώνης), Αθήνα 1950 (Δαμασκός).
Αξεπέραστη επιστημονική βιογραφία του θεμελιωτή του χριστιανισμού.
- OSTROGORSKY G., *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους* (Μετ. Ι. Παναγιωτόπουλος), Αθήνα 1978.
Η κορυφαία, μέχρι σήμερα, βυζαντινή ιστορία σε επιμελημένη μετάφραση στα ελληνικά.
- ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΣ Κ. Ε., «Η Απολογητική και Ιστορική έρευνα των αρχών του Χριστιανισμού», Προσβάσεις, Αθήνα 1979, σ. 175-191.
Το άρθρο εξετάζει τις ρίζες της χριστιανικής διδασκαλίας.
- ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ Ν., *Ρωμαίοι και Ελληνισμός, μια διαλεκτική σχέση*, Αθήνα, 1984, (Παπαζήσης).
Η δημιουργία ενός ενιαίου ελληνορωμαϊκού τρόπου σκέψης.
- ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Αθήνα, 1952.
Παλαιό αλλά μοναδικό στην ελληνική βιβλιογραφία.
- ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΙΚ., *Βυζαντινή Ιστορία*, Ι, Αθήνα 1988.
Ενδιαφέρουν ιδιαίτερα τα πρώτα κεφάλαια.

Σημ.: Οι παραπομπές στην Καινή Διαθήκη γίνονται στην κριτική έκδοση του EBERHARD NESTLE, *Novum Testamentum Graece*, Λονδίνο 1975.

ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΜΑΘΗΤΗ

Κεφάλαιο Ι΄ : Από τη Ρώμη στο Βυζάντιο

I. Στοιχεία μαθητή

Επώνυμο

Όνομα

Τάξη

Τμήμα

Μάθημα

Ημερομηνία

II. Ερωτήσεις

ΟΜΑΔΑ Α

(Από τις πέντε ερωτήσεις επιλέγετε τρεις. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 4 μονάδες).

1. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της Ρωμαϊκής ειρήνης.
2. Γιατί ο Παύλος ονομάζεται «Απόστολος των Εθνών»;
3. Με ποιον τρόπο ο Διοκλήτιανός προσπάθησε να ανασυγκροτήσει τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία;
4. Ποιοι αυτοκράτορες εξαπέλυσαν τους φοβερότερους διωγμούς κατά των Χριστιανών;
5. Ποια είναι η σπουδαιότητα του διατάγματος των Μεδιολάνων;

ΟΜΑΔΑ Β

(Από τις τέσσερις ερωτήσεις επιλέγετε δύο. Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με τέσσερις μονάδες).

1. Αφού μελετήσετε προσεκτικά το παράθεμα «Ο Κωνσταντίνος στρέφεται προς το Χριστιανισμό», να απαντήσετε στις ακόλουθες ερωτήσεις:
 - Πώς μεταδίδει ο Κωνσταντίνος στους στρατιώτες του την πίστη του για νίκη;
 - Πού αποδίδει ο Λακτάντιος τη νίκη του Κωνσταντίνου; Σημειώστε τη χαρακτηριστική φράση.
2. Αφού μελετήσετε με προσοχή το παράθεμα «Το Διάταγμα των Μεδιολάνων», σημειώστε το ακριβές σημείο που διακηρύσσει την ανεξίθρησκία στα όρια της Αυτοκρατορίας.
3. Περιγράψτε το σύμπλεγμα «Η Τετραρχία» και εξηγήστε τον συμβολισμό του.
4. Αναλύστε τη φράση του Ευσέβιου για τον Κωνσταντίνο: «Από το σημείο που ανατέλλει ο ήλιος, ολόκληρη η γη... οδηγήθηκε κάτω από την ειρηνική ηγεμονία του».

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης δώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων/ ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Κωδικός βιβλίου: 0-21-0008

ISBN 978-960-06-2656-8

ITYE
"ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ"

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ & ΕΚΔΟΣΕΩΝ

(01) 000000 0 21 0008 1